

6/11

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ – Π. Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1962

Καίτη Πλασδόπουλη
Tάξις Σεζ!

⇒ Άνω Σερρών !!!
⇒ Ιούνιος 29
1964

Tάξις Σεζ,
Ι.Ε.!

END.
~~~~~

ΕΛΛΑΣ
ΕΛΛΑΣ
ΕΛΛΑΣ
ΕΛΛΑΣ
ΕΛΛΑΣ

Kairos Πανδαισιον

Tōzēs Σε^ρι

Athenes

Kairos

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ — Π. Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ
Γενικού Έπιθεωρητού Μ. Έκπ/σεως Τήγα Βαρβάκελου Πρετύπου Σχολής

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΤ' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1962

Kairos Πασχάλιαν

ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΕΛΛΑΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΣ

XΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΑΙΓΑΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΣ ΤΟΥ ΛΙΜΝΑΙΟΥ

ΕΛΛΑΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΣ

κανήν δε από μέθωποις εργάστηκε που δημοσιεύεται σε κάποιο γενικό έργο, αλλά μόνο σε τηλεοπτικό πρόγραμμα ή βιβλίο. Οι μεγαλύτερες πολιτικές προσωπικότητες μεταξύ των οποίων θα παραχθούν στην παραγωγή της σειράς. Η παραγωγή θα γίνεται σε συνεργασία με την ΕΡΤ και την ΕΡΤ 2, με την υποστήσεις της ΚΕΔΗΠ, της Δημόσιας Τηλεοπτικής Σταθμού Αθηνών και της Εθνικής Τηλεοπτικής Σταθμού.

ΕΙΣΔΑΓΩΓΗ

ΠΧΤ

1. "Εννοια τῆς Ἡθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς.

"Αν δέ κόσμος ποὺ μᾶς περιβάλλει είναι μέγα μυστήριον, δέ ἐσωτερικός μας κόσμος είναι ἀκόμη μεγαλύτερον. Καὶ δέ ξενός κόσμος καὶ δέ ἐντὸς ἡμῶν ὑφαίνουν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Δημιουργοῦ. Πλάσμα τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν δὲ ἀνθρωπος, ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῆς Δημιουργίας. Είναι τὸ μοναδικὸν ἐπὶ τῆς γῆς δὲν τὸ διαθέτον συνείδησιν καὶ λογικόν. "Ο, τι περιστοιχίζει αὐτὸν τὸν ἐκπλήττει, δὲ τι κλείει ἐντὸς αὐτοῦ τὸν συγκινεῖ. Ἀντιλαμβάνεται δὲ τοῦ ὑπάρχει εἰς τὰ ἔγκατα αὐτοῦ δὲ θεῖος σπινθήρ. Αὐτὸν τὸν ἐνδυναμώνει εἰς τὸν δύσκολον ἄγωνα τῆς ζωῆς. Ἐμπρός του δὲ εὐρεῖα ὁδὸς τῆς ὀμαρτίας, δὲ πρὸς τὰ κάτω ἄγουσα, δὲ κατάντης δρόμος. Ὑπεράνω αὐτοῦ δὲ ἀνάντης δρόμος τῆς ἀρετῆς, δὲ στενὴ ὁδὸς δὲ ἄγουσα πρὸς τὴν σωτηρίαν. "Εν πελώριον ἐρωτηματικὸν διαμορφώνεται ἐνώπιον αὐτοῦ, διασχιζόμενον εἰς πλῆθος ἄλλων μερικωτέρων. Τί νὰ κάμω; Πῶς πρέπει νὰ ζῶ; Ποία δὲ ὁρθοτέρα διαγωγή μου; Τί είναι δὲ εὔτυχία; Καὶ πῶς θὰ τὴν ἀποκτήσω; "Υπάρχουν πράγματα ποὺ εύχαριστοῦν, ἀλλ' ἵσως βλάπτουν, ἀλλα ποὺ ἀπαιτοῦν σκληράν προσπάθειαν, ἀλλ' ἵσως ὠφελοῦν. Πρέπει νὰ κάμω δὲ τι μὲ τέρπει δὲ, δὲ τι μὲ ὠφελεῖ; "Η δέ, τι ὠφελεῖ τοὺς ἄλλους καὶ προάγει τὴν κοινωνικὴν ζωήν; Ποῖον πρέπει νὰ είναι τὸ μέτρον ἐκτιμήσεως τῶν πράξεών μου καὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων; Εἰς τί πρέπει νὰ ἀποβλέπω ὡς ἐσχάτην ἐπιδίωξιν, ὡς ὑψιστὸν ἀγαθόν; Ποῖος δὲ σκοπὸς τῆς ζωῆς μου; Εἰς τί συνίσταται αὐτὴ δέ τόσον πολυύμνητος ἔξις δέ διαγωγή, τὴν ὅποιαν ὀνομάζουν ἀρετήν;

"Η πρᾶξις περιμένει νὰ τὴν φωτίσῃ δὲ νοῦς καὶ νὰ τὴν κατευθύνῃ δὲ συνείδησις. Η γνῶσις καὶ δέ πρᾶξις είναι αἱ διπλαῖ πτέρυγες, μὲ

τὰς ὁποίας ὁ ἀνθρωπος θὰ δυνηθῇ νὰ ἀπαγκιστρωθῇ ἀπὸ τὰ γήινα καὶ νὰ πετάξῃ ψυχήτερον, εἶναι τὰ ὅπλα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ύψηλὸν προορισμόν του. "Ολα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πρᾶξιν, ἥτοι τὴν ὄρθην διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου, θέματα καὶ προβλήματα ἔξετάζει ἡ Ἡθική, εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους κλάδους τῆς ὅλης Φιλοσοφίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι βεβαίως πᾶσα πρᾶξις ἡμῶν ἀντικείμενον ἔξετάσεως ἐκ μέρους τῆς Ἡθικῆς. Ἡ Ἡθικὴ ἐνδιαφέρεται δι’ ἕκείνας μόνον τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι τελοῦνται τρόπου τινὰ καθ’ ἔξιν, ἥτοι κατὰ μόνιμον τρόπον, ἀφ’ ἑτέρου δὲ χωρὶς οἰօνδήποτε καταναγκασμόν, προερχόμεναι ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βούλησιν. Ἐπειδὴ δὲ διὰ μόνιμος τρόπος τοῦ πράττειν ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστως εἶναι τὸ ἥθος, Ἡθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἡ ἔξετάζουσα τὰ ἥθη. Καὶ ἐπειδὴ πρᾶξις γινομένη ὑπὸ καταναγκασμὸν ἡ χάριν συμφέροντος ἡ ἔνεκα ἀλλης ὠφελείας ἡ σκοπιμότητος δὲν εἶναι Ἡθική, δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὴν Ἡθικὴν ὡς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἔξετάζει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἀξίας ἡ ἀπαξίας των καὶ διατυπώνει κανόνας καὶ ἀρχάς, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὁ ἀνθρωπος ὀφείλει νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωὴν του.

Διότι τρεῖς εἶναι, ὡς γνωστόν, αἱ μεγάλαι περιοχαὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνης, τρία τὰ μέρη τῆς Φιλοσοφίας. Τὸ πρῶτον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν Θεωρίαν τῆς Γνώσεως καὶ ἔξετάζει ἀν εἶναι κατ’ ἀρχὴν δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις ἡ γνῶσις μας εἶναι ὄρθη. Τὸ δεύτερον ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὄντα ἐν τῷ συνόλῳ των καὶ ἀναζητεῖ τὸ βαθύτερον, τὸ ἀληθὲς νόημα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς· δύνομάζεται Ὁντολογία ἡ Μεταφυσικὴ ἡ Πρώτη Φιλοσοφία. Τὸ τρίτον εἶναι ἡ λεγομένη Πρακτικὴ Φιλοσοφία. Εἰς αὐτὴν τὴν διμάδα ἐπιστημῶν κατάτασσεται, ὡς ἡ σπουδαιοτάτη μεταξὺ ὅλων, ἡ Ἡθική, διότι ἔχει θέμα τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφοράν, τὴν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν.

Ἡ συμπεριφορὰ αὗτη τοῦ ἀνθρώπου ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξιν ἀξιῶν.

Ἐνεργοῦμεν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν κάτι, τὸ ὄποιον φαίνεται ἔχον δι’ ἡμᾶς ἀξίαν. Ὁ πλοῦτος, ἡ ἀρετή, ἡ κοινωνικὴ ἀναγνώρισις, ἡ πολιτικὴ ἐπικράτησις εἶναι διὰ τὸν ἔνα ἡ διὰ τὸν ἄλλον ἀνθρωπὸν

σκοποὶ πλήρεις ἀξίας. Καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν μας θέλομεν νὰ εἰμεθα φορεῖς ἀξιῶν, νὰ γίνωμεν ἡθικαὶ προσωπικότητες. Ἐξ ὅλου πολλὰ πράγματα ἀποφεύγομεν καὶ ἀποστρεφόμεθα, διότι δὲν ἔχουν δι' ἡμᾶς ἀξίαν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ θέματα τῶν ἀξιῶν μελετᾷ ἡ νεαρὰ ἐπιστήμη τῆς Ἀξιολογίας, λέγομεν ὅτι ἡ ἡθική συνδέεται στενῶς μὲ τὴν Ἀξιολογίαν.

Δὲν ταύτιζεται ὅμως μὲ αὐτὴν ἡ ἡθική. Διότι ἡ Ἀξιολογία ἔξετάζει καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς ἀξίας (τὸ ὥραῖον, τὸ ἄσχημον) καὶ τὰς θεωρητικὰς ἡ ἐπιστημονικὰς (ἡ ἀλήθεια, τὸ ψεῦδος) καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπίστης καὶ ὑποτεταγμένη εἰς αὐτὴν ὡς τμῆμα ἡ κλάδος αὐτῆς. Διότι ἡ ἡθική δὲν σταματᾷ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀξιῶν. ἔξετάζει τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὅποιον ὁ ἀνθρώπος πραγματοποιεῖ τὰς ἀξίας, καθὼς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἡθικῆς του συμπεριφορᾶς. Τοιαῦτα πράγματα δὲν ἔξετάζει ἡ Ἀξιολογία. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἡθική ἴδιαιτέρα, αὐτόνομος φιλοσοφική ἐπιστήμη, συγγενής πρὸς τὴν Ἀξιολογίαν. Πόθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς;

ΠXI 2. Ἰστορικὴ ἀναδρομή.

Ἄφορμὴν λαμβάνων ἀπὸ τὰς σφαλερὰς διοξασίας τῶν Σοφιστῶν, τὰς ὅποιας μίαν πρὸς μίαν ἀνατρεῖ ὁ μέγας φιλόσοφος τῆς προχριστιανικῆς περιόδου, ὁ Σωκράτης, οἰκοδομεῖ τὴν ἡθικὴν ζωὴν καὶ τὴν ἡθικὴν διδασκαλίαν ἐπάνω εἰς ἓν στερεόν θεμέλιον, τὸ θεμέλιον τῆς γνώσεως. Οἱ Σοφισταὶ δηλαδὴ εἶχον διδάξει ὅτι τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν εἶναι τρόποι συμπεριφορᾶς χωρὶς καθωρισμένον καὶ ἀπὸ δλοὺς ἀποδεκτὸν περιεχόμενον. Εἶναι ἔννοια, αἱ δόσιαι ὑφίστανται παραλλαγάς κατὰ τόπους καὶ κατὰ καιρούς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν εἴτε δλίγων ἰσχυρῶν εἴτε τῆς ἀνθρωπίνης μάζης. Μία τοιαύτη θεωρία καὶ διδασκαλία ἦτο ἵκανὴ νὰ φέρῃ πλήρη ἔξαρθρωσιν τοῦ ἡθικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἀντιμέτωπος αὐτῆς τῆς βιοθεωρίας δρθοῦται ὁ Σωκράτης. Εἶναι ὁ πρῶτος δοτις ἔξήτασε μὲτ' ἐπιστήμης τὰ ἡθικὰ προβλήματα καὶ ἐστήριξεν εἰς ἀσφαλεῖς βάσεις τὴν ἡθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου.

Ο Σωκράτης θεωρῶν ὡς θεμέλιον πάσσας ἀληθοῦς σοφίας τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ παράγγελμα « γνῶθι σαντόν », ἔδιδαξεν ὅτι ἀγαθὴ εἶναι πᾶσα συνετὴ πρᾶξις, κακὴ δὲ ἡ ἀπερίσκεπτος καὶ ἄφρων. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς εἶναι δυνατὸν νὰ πράξῃ τὸ κακόν, ἐν γνώσει του ὅτι εἶναι κακὸν (« οὐδεὶς ἔκων κακός »), δὲν μένει παρὰ νὰ διδαχθῇ καὶ φωτισθῇ καταλλήλως περὶ αὐτοῦ. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι κατὰ τὸν Σωκράτη γνῶσις. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα (‘Απομν. Στ’ 9, 4) δ Σωκράτης « σοφίαν καὶ σωφροσύνην οὐδιώσειν », « ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι ». Ὅτι δὲ περὶ πλεῖστα θέματα τῆς ἡθικῆς διέτρι-

ψεν δὲ Σωκράτης φαίνεται ἐξ ἄλλου χωρίου τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως : « περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀεὶ διελέγετο σκοπῶν τι εἰδεῖτε, τι ἀσεβές, τι καλόν, τι αἰσχρόν, τι δίκαιον, τι ἄδικον, τι σωφροσύνη, τι μανία, τι ἀνδρεία, τι δειλία » (Ξεν. 'Απομν. Α', 1, 16).

“Υστερον ἡ ἐπιστήμη τῆς ἡθικῆς ἐπροχώρησε περαιτέρω μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (τοῦ δευτέρου ἔχομεν πλέον καθαρῶς ἡθικὰ συγγράμματα), ώς καὶ μὲ τοὺς ἔπειτα φιλοσοφοῦντας.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα αἱ αἰσθήσεις μᾶς γνωρίζουν ἀντικείμενα παροδικά καὶ ἐφήμερα, φευγαλέας ἀπομιμήσεις τῶν πραγματικῶν καὶ ἀληθινῶν. Πέραν ὅμως ἀπὸ τὸν μεταβαλλόμενον καὶ ρέοντα αὐτὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, αἱ δόποια εἰναι τὰ ἀγέννητα καὶ ἀνώλεθρα, τὰ αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα ἀρχέτυπα τῶν φυσικῶν ὄντων. Υψίστη μεταξὺ τῶν ἰδεῶν εἰναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Εὔδαιμων εἶναι μόνον ὁ ἀποβλέπων πρὸς αὐτὴν καὶ πρὸς τὸν ὅλον κόσμον τῶν ἰδεῶν. Εἶναι δὲ εὐδαιμῶν ὁ ζῶν κατ' ἀρετὴν, καὶ προϋπόθεσις τοῦ κατ' ἀρετὴν ζῆν εἶναι τὸ κατὰ λόγον ζῆν.

‘Ο δὲ Ἀριστοτέλης ἐνδιέτριψεν εἰς πλεῖστα ἡθικὰ προβλήματα. Καὶ δι’ αὐτὸν ἡ κατὰ λόγον ἐνέργεια εἶναι ἐνέργεια κατ’ ἀρετὴν καὶ ταύτης ἐπακόλουθημα εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Τὰς ἀντιλήψεις δύμας τοῦ Ἀριστοτέλους, ώς καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων φιλοσόφων θὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὸ περὶ ὑψίστου ἀγαθοῦ κεφάλαιον.

‘Αργότερον ἡ Ἡθικὴ ἐδέχθη τὴν γόνιμον ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἔπειτα παρουσίασε νέαν ἀνθησιν ώς Ἡθικὴ φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων.

Π XI

3. Η ἔννοια τῆς ἡθικότητος.

‘Ως λέξις ἡ Ἡθικὴ παράγεται βεβαίως ἀπὸ τὸ ἡθος, ὅπερ ὑποδηλοῖ ἐν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν περιεχόμενον. Ἡθος εἶναι ἡ βαθυτέρα οὐσία τῆς προσωπικότητός μας. Εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀποτελεῖ ὑπέρτατον ρυθμιστὴν τῶν πράξεών του καὶ δημιουργεῖ τὴν εύτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν του.

Συνήθως μὲ τὴν λέξιν αὐτὴν δηλώνομεν τὴν σταθερὰν διάθεσιν ἢ ἔξιν ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ μιᾶς κοινωνίας νὰ συμπεριφέρεται κατὰ ωρισμένον τρόπον καὶ νὰ συμμορφοῦται πρὸς ὡρισμένας ἀρχάς. ‘Αλλ’ ἐνῷ τὰ πάθη θεωροῦνται ὡς βιαία καὶ ἀνελευθέρα ἐκδήλωσις τοῦ θυμικοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, τὰ ἥθη θεωροῦνται συνέπεια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς λογικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Δι’ αὐτὸν καὶ κρίνεται καὶ βαθμολογεῖται ὁ ἀνθρωπός ἀπὸ τὸ ἥθος αὐτοῦ. Τὰ ἥθη, εἴτε ὡς διαθέσεις εἴτε ὡς ἐκδηλώσεις, ἐπιδοκιμάζονται ἢ ἀποδοκιμάζονται καὶ γίνεται λόγος διὰ καλὰ ἢ ἀγαθὰ ἢ χρηστά, διὰ κακὰ ἢ

πονηρά ή φαῦλα ἥθη. Οἱ Λατῖνοι διὰ τὰ ἥθη εἶχον τὴν λέξιν mos, mores. Ἐντεῦθεν δὲ ὅρος Philosophia moralis (‘Ηθική φιλοσοφία), δό όποιος ἐπέρασεν εἰς τὰς περισσοτέρας ξένας γλώσσας μὲ τὸν ἀνάλογον εἰς ἑκάστην τύπον. Ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν οἱ ξένοι χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ὄρον Ἡθική, μεταγραμματιζόμενον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης των.

Τὸ ἥθος ὅμως διαφέρει ἀπὸ τὸ ἔθος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο φανερώνει μίαν κανονικήν, δμοιόμορφον συμπεριφορὰν ποὺ ἡμπτορεῖ νὰ είναι καὶ ἀποτέλεσμα μηχανικῆς ἐπαναλήψεως ἢ ἐπιβολῆς. “Οπου ὅμως ὑπάρχει μηχανικὴ ἐπαναληψις ἢ καταναγκασμός, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἥθους καὶ Ἡθικῆς. Τότε δίδομεν Ἡθικὴν ἀξίαν εἰς μίαν πρᾶξιν, ὅταν ἀκριβῶς γίνεται χωρὶς ἐπιβολὴν καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ πράττοντος. Τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους (‘Ἡ. Νικ. Β’, 1), «ἡ γὰρ Ἡθικὴ ἐξ ἔθους παραγίγνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε, μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους» δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζῃ, διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὁ ὄρος Ἡθικὴ λαμβάνεται μὲ τὸ πρακτικὸν του περιεχόμενον, ὡς Ἡθικὴ διαγωγή, ὅχι ὡς ἐπιστήμη.

Σαφῆς είναι κατόπιν τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ ἔννοια τῆς Ἡθικότητος, τῆς ὁποίας συχνὴ γίνεται χρῆσις εἰς τὰ ἐπόμενα.

“Ἄν δὲ ἀνθρώπος ἦτο ἀπλῶς φυσικόν, ὑλικὸν σῶμα, ὅπως τὰ ἄψυχα, ἢ ἔστω μόνον ὄργανισμός, ὅπως τὰ φυτὰ ἢ τὰ ζῷα, δὲν θὰ προέκυπτε δι’ αὐτὸν ζήτημα Ἡθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πράξεων καὶ Ἡθικῆς διαγωγῆς. Ἀλλ’ ἐπειδὴ ἀκριβῶς είναι ὃν πνευματικόν, διακρινόμενον σαφῶς ἀπὸ κάθε γήινον ὃν, αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ ὑπόκεινται εἰς Ἡθικὴν ἐκτίμησιν καὶ ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ είναι ἀντικείμενον κριτικῆς. Διότι αἱ πράξεις του δὲν είναι μόνον φυσικαὶ πράξεις, ἐπακόλουθα φυσικῆς ἀνάγκης καὶ ὀρμῆς, ἀλλὰ καὶ προϊόντα ἐλευθέρας σκέψεως καὶ ἐκλογῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὸ καθ’ ξῖν μέν, ἀλλὰ χωρὶς καταναγκασμὸν ἐνεργεῖν ὠνομάσαμεν ἥθος, ἡ ἔξις τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τοῦ ἐλευθέρως ἐνεργοῦντος καὶ ὑπέρ τὰ ὑλικὰ καὶ ζωώδη τείνοντος ἀνθρώπου ὠνομάσθη Ἡθικότης αὐτοῦ. Ἡ Ἡθικότης είναι γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνον.

Καὶ ἀπὸ τὸ ἔθιμον διαφέρει πάρα πολὺ τὸ ἥθος. Εἰς τὴν συνήθη φράσιν «τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα» ἐνὸς λαοῦ τὰ μὲν ἥθη φανερώνουν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ψυχικὴν ἴδιοσυστασίαν τοῦ λαοῦ

τούτου, π.χ. μεγαλοπράγμων, φιλελεύθερος, φιλόξενος· ἐνῷ τὰ ἔθιμα περιλαμβάνουν τὰς σταθερὰς συνηθείας τῶν κατοίκων εἰς περιστάσεις τῆς δημοσίας ή ἴδιωτικῆς ζωῆς, ἑορτάς, πανηγύρεις καὶ τὴν ἔξωτερικήν ἐμφάνισιν. Τὰ ἔθιμα ἔξετάζει ἡ Λαογραφία, μὲ τὰ ἥθη ἀσχολεῖται ἡ Ἡθική. Ἀλλὰ δὲν ἔξετάζει ἡ Ἡθική ποτε εἴναι, ὅλα' ὁ ποτε πρέπει νὰ εἴναι τὰ ἥθη τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Ἡθική λοιπὸν μελετᾷ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀξιολογεῖ αὐτάς. Διότι ἀπὸ αὐτάς ἔξαρτάται τόσον ἡ ἀτομική μας εὐτυχία, δσον καὶ ἡ εὐτυχία τοῦ συνόλου. Ἀκόμη περισσότερον, μὲ τὴν ἔξετασιν καὶ ἀξιολόγησιν αὐτῶν ζητοῦμεν νὰ συλλάβωμεν τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς μας, νὰ εὕρωμεν ποιὸν σκοπὸν καὶ ποίαν ἀξίαν ἔχει τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωή—

Naujov — 4. "Εγνοια τῆς Χριστιαν. Ἡθικῆς. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα.

Εἶδομεν (εἰς τὸ πρῶτον μάθημα) ὅτι ἡ Ἡθικὴ ὄριζει τὰς ἀρχάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δποίων πρέπει νὰ ρυθμίζωμεν τὴν ζωήν μας. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅσα ἀσχολοῦνται μὲ τὴν προβλήματα, μᾶς παρέχουν κανόνας διαβιώσεως καὶ συμπεριφορᾶς. Ἀλλ' εἴναι συστήματα ἀνθρώπινα καί, ὅπως κάθε τι ἀνθρώπινον, ὑπόκεινται εἰς πλάνας. Ἐχομεν δύμας καὶ κανόνας, ποὺ ρυθμίζουν τὰς πράξεις μας, προερχομένους ἀπὸ πηγὴν θεόπνευστον, δηλαδὴ τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ Ἡθική, ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν, καλεῖται Χριστιανικὴ Ἡθική. M. VI

Ἡ Φιλοσοφική, ἥτοι ἡ κατὰ κόσμον Ἡθική, ἔχει πηγὰς τὴν πεῖραν τῆς φυσικῆς ζωῆς καὶ τὴν λογικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν δέχεται τὴν αὐθεντίαν τοῦ Θεοῦ. Δέχεται πολλάκις θεὸν δημιουργὸν τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ἐπεμβαίνοντα εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Δὲν θεωρεῖ αὐτὸν δύνηρον καὶ σκεπαστὴν τοῦ ἀνθρώπου, ρυθμιστὴν τῆς ζωῆς μας. Ἐγκαταλείπει τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὰς ἴδιας του δυνάμεις.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ δὲν παραβλέπει τὰ διδάγματα τῆς πείρας, δὲν περιφρονεῖ τὴν δύναμιν τῆς λογικῆς, δὲν παραγνωρίζει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν δποῖον μάλιστα θεωρεῖ ὡς τὸ ἔξοχώτατον ἔργον τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐν τούτοις δὲν ἀρκεῖται εἰς αὐτὰ καὶ δὲν δέχεται ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς ἀβοήθητος καὶ μόνος δύναται νὰ σωθῇ. Καταφεύγει

λοιπὸν εἰς τὸν Θεόν, ἀναζητεῖ τὸ "Αγιον Αὐτοῦ θέλημα καὶ τὸ προβάλλει ὡς σταθερὸν καὶ ἀπόλυτον κριτήριον, ὡς τὸν πέρα τῆς προσωρινότητος τοῦ κόσμου τούτου ἀίδιον καὶ ἀκατάλυτον νόμου" συμφώνως πρὸς αὐτὸν πρέπει νὰ ρυθμίζεται τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωὴ. Κάθε ἄλλος τοῦ βίου σκοπὸς πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ. «Πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὅφθαλμῶν καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρός, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἔστι. Καὶ δόκος παράγεται (ἢτοι παρέρχεται, περνᾷ) καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα», λέγει ἡ 'Αγία Γραφὴ (Α' Ἰω. β', 16). Καὶ διὰ τοῦ συμφωνεῖ πρὸς τὸ θείον θέλημα είναι ὁρθὸν καὶ δίκαιον καὶ ἥθικόν, ὅτι δὲ διαφωνεῖ καὶ ἀντιφάσκει κακόν. Χριστιανικὴ 'Ηθικὴ λοιπὸν είναι ἡ 'Ηθικὴ ἐκείνη, ἡ ὅποια διατυπώνει ὑποδείξεις καὶ κανόνας, καθ' οὓς ὀφείλει νὰ ζῇ ὁ ἀληθῆς χριστιανός, διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὴν ζωὴν του νόμημα σύμφωνον μὲ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ.

= Ποῦ ὅμως στηρίζεται, διὰ νὰ συγκροτηθῇ εἰς πλῆρες σύστημα, ἡ Χριστιανικὴ 'Ηθική ;

Διὰ νὰ συγκροτηθῇ π.χ. ὡς ἐπιστήμη ἡ 'Ιστορία, βασίζεται εἰς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ιστορικῶν ἔργων, εἰς τὰς ἐπιγραφὰς, εἰς τὰ μνημεῖα· αὐτὰ είναι αἱ πηγαὶ τῆς 'Ιστορίας. Ποῖαι αἱ πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς 'Ηθικῆς ;

Πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς 'Ηθικῆς είναι ἐκεῖνα τὰ βιβλία, εἰς τὰ ὅποια ἔχει ἀποτυπωθῆ τὸ θείον θέλημα. Είναι λοιπὸν ἡ 'Αγία Γραφὴ καὶ ἡ 'Ιερὰ Παράδοσις. Διότι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀποτελεῖ ἀκράδαντον πίστιν ὅτι ὅχι μόνον ἡ ἀποκάλυψις τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ τελειοτάτου ἥθικοῦ κώδικος πάστης ἐποχῆς ἀνευρίσκεται εἰς τὴν διπλῆν αὐτὴν πηγήν.

Εἰς τὴν ἔννοιαν 'Αγία Γραφὴ συνανήκουν ἡ Καινὴ Διαθήκη μὲ τὰ 'Ιερὰ Εὐαγγέλια, τὰ ἐκθέτοντα τὴν ζωὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὰς 'Ἐπιστολὰς καὶ τὰ λοιπὰ ιερὰ βιβλία καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἡ ὅποια περιέχει τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἐφανερώθη εἰς τοὺς 'Ισραηλίτας. Διὰ τοῦ λαοῦ τούτου, ὡς γνωστόν, ὁ Θεὸς ἤτοιμασε τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Λυτρωτοῦ.

'Η δὲ 'Ιερὰ Παράδοσις συμπληρώνει καὶ ἔρμηνεύει τὴν 'Αγίαν Γραφήν. 'Υπὸ τὸν ὄρον αὐτὸν νοοῦνται τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως,

αἱ ἀποφάσεις τῶν τοπικῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι λοιπὸν καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις μεγίστης ἀξίας πηγὴ διὰ τὴν Χριστιανικήν Ἡθικήν.

Ἐπὶ τῶν πηγῶν στηρίζονται τὰ βοηθήματα. Βοηθήματα διὰ τὴν Χριστιανικήν Ἡθικήν εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔργα κατάλληλα νὰ διευκολύνουν τὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν ἢ θίγοντα ἐμμέσως ἡθικὰ ζητήματα. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. τὰ βιβλία Δογματικῆς καὶ ἡ Ἱερὰ Κατήχησις. Ἀμεσώτατα δὲ βοηθήματα εἶναι τὰ μέχρι σήμερον ἐκδόθεντα βιβλία καὶ ἔγχειρίδια Χριστ.ανικῆς Ἡθικῆς. Τὸ παλαιότερον ἔγραφη κατὰ τὸ ἔτος 1849.

Ἐσημειώθη ἥδη ὅτι ἡ Ἱερὰ Κατήχησις ἀποτελεῖ ἀναγκαιότατον βοήθημα διὰ τὴν Ἡθικήν. Πράγματι Κατήχησις καὶ Ἡθικὴ περιστρέφονται εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἀντικείμενον, τὴν ἀληθῆ θρησκείαν καὶ τὴν θείαν βούλησιν. Ἀλλ' ἐκείνη μὲν διατρίβουσα περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὰς βουλὰς Αὐτοῦ ἔχει τὸ θέμα τοῦτο ὡς σκοπόν, ἡ δὲ Ἡθικὴ ἔχει αὐτὸ ὡς ἀφετηρίαν ἀσχολουμένη κυρίως μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνθρώπινα.

Ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ κόσμον Ἡθικῆς καὶ τῆς ἐν γένει Φιλοσοφίας τὰ πορίσματα δὲν ἀρνεῖται νὰ συζητήσῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἡθική. Ἐπιφυλάσσει μόνον τὸ δικαίωμα νὰ θέτῃ ταῦτα ὑπὸ ἔλεγχον μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ εὐαγγελικοῦ φωτὸς καὶ νὰ κρατῇ ὅσα φαίνονται ὁρθά, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν «πάντα δὲ δοκιμᾶτε, τὸ καλὸν κατέχετε». (Α' Θεσ. ε', 21) — Μ. Ι. Ι

ΠXI 5. Σχέσις τῆς Χριστιαν. Ἡθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικήν. Διαίρεσις τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς.

Περισσότερον προσεκτικὴ σύγκρισις τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν δίδει τὰ ἀκόλουθα πορίσματα.

Τὸν ὁρθὸν λόγον καὶ τὴν πείραν τῆς ζωῆς ἀποδέχονται ἀμφότεραι. Ἀλλὰ διὰ μὲν τὴν Φιλοσοφικὴν Ἡθικὴν ταῦτα ἀποτελοῦν πηγάς, τὰς μόνας πηγάς, ἀπὸ τὰς δύοίας αὕτη ἀντλεῖ τὸ κῦρος τῶν διδαγμάτων της, διὰ δὲ τὴν Χριστιανικὴν Ἡθικὴν ἀπλᾶ δεδομένα, ἀνεπαρκῆ πάντως διὰ νὰ στηρίζωμεν ἐπ' αὐτῶν σαφὲς πρόγραμμα ζωῆς. Πηγὴ δὲ δι' αὐτὴν εἶναι ἡ θεία ἀποκάλυψις, εἶναι δὲ γραπτὸς καὶ παραδεδομένος Νόμος τοῦ Θεοῦ, ὁ περιεχόμενος εἰς τὰ Ἱερὰ βι-

βλία. Ή συμβολή τοῦ ὄρθοῦ λόγου καὶ τῆς πείρας ἀναγνωρίζεται, ἀλλὰ μόνον ὡς συμβουλευτική.

Ἡ Φιλοσοφικὴ Ἡθικὴ εἶναι διαπεποτισμένη ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ξηρᾶς λογικῆς, παραγνωρίζουσα ὅτι ὁ ἀνθρωπος δὲν εἶναι μόνον διανόησις, ἀλλὰ καὶ αἴσθημα, ψυχή, καρδία. Ἀντιθέτως ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ, ὄρθως κατανοοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δὲν διδάσκει μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύει αὐτὸν εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς καὶ παρηγορεῖ καὶ πληροῖ αὐτὸν ἐλπίδος διὰ μίαν ἐπέκεινα τοῦ τάφου ζωήν.

Τέλος, ἐνῷ ἡ Φιλοσοφικὴ Ἡθικὴ εἶναι μία ἀφ' ὑψηλοῦ διδασκαλία ἡθικῶν κανόνων, ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ ἔρχεται κοντὰ εἰς τὸν συγκεκριμένον ἀνθρωπὸν, συμπαρίσταται εἰς τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας καὶ τὸν χειραγωγεῖ εἰς τὸν ὄρθον δρόμον, διατυπώνουσα ὑποδείξεις αἰωνίου κύρους καὶ προβάλλουσα πρὸς καθοδήγησιν καὶ ἐνισχυσιν αὐτοῦ ἐν ὑπέροχον πρότυπον αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστόν, ἐνανθρωπίσαντα καὶ σταυρωθέντα χάριν τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ δὲν πρέπει ἐκ τῶν ἀνωτέρω νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ μεταξὺ Χριστιανικῆς καὶ Φιλοσοφικῆς Ἡθικῆς χάσμα εἶναι ὀγεφύρωτον.

Ἡ Χριστιανικὴ συνείδησις ἀναγνωρίζει καὶ προϋποθέτει τὴν ἡθικὴν συνείδησιν τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Νόμος τοῦ Εὐαγγελίου δὲν διίσταται πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον τὸν φύσει ἐνυπάρχοντα εἰς τὸν ἀνθρωπὸν. Διάφορος εἶναι κυρίως ἡ δύναμις τὴν ὅποιαν χορηγεῖ εἰς τὸν χριστιανὸν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ἡθικῶν παραγγελμάτων ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστόν, τὴν ὅποιαν δύναμιν οὐδεμίᾳ φιλοσοφικὴ διδασκαλία δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ. Ὁ Χριστιανισμὸς δέχεται (Ρωμ. β', 14-15) ὅτι αἱ ἡθικαὶ ἔννοιαι εἶναι προσιταὶ εἰς πάντα τὸν ἀνθρωπὸν πάσης ἐποχῆς, πρᾶγμα φυσικόν, ἀφοῦ καὶ ὁ γραπτὸς νόμος τῆς ἀποκαλύψεως καὶ ὁ ἄγραφος ἡθικὸς νόμος κοινὴν ἔχουν πηγήν, τὸν Θεόν. Δι᾽ αὐτὸν τὰ ἡθικὰ παραγγέλματα τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς δὲν εἶναι δυνατὸν κατ' ἀρχὴν νὰ ἀντιφάσκουν. Ἀν ὑπάρχουν φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα πρὸς τὴν Χριστιανικὴν Ἡθικήν, εἶναι μόνον σσα ἀρνοῦνται τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Μία ὅμως τοιαύτη ἐκδοχή, καταβιβάζουσα τόσον χαμηλὰ τὸν ἀνθρωπὸν καὶ ἀποστεροῦσα αὐτὸν πάσης ἐλπίδος, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν κοινὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων

καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἴστορικὴν ἀλήθεια. Οὐδὲ δικαιοῦται νὰ ὀνομασθῇ Φιλοσοφία.

Οὕτω ἡ Χριστιανικὴ Ἡθική, συμπληροῦσα τὴν Φιλοσοφικὴν Ἡθικὴν καὶ ἀναιροῦσα τὰς πλάνας αὐτῆς, δίδει ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ φωτίζει τὸν δρόμον τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν πρὸς τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν λύτρωσιν. Εἶναι λοιπὸν ὑπερτέρα τῆς Φιλοσοφικῆς Ἡθικῆς κατὰ τὴν ἀξίαν.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον, τὸ Γενικὸν ἢ Θεωρητικόν, ἐξετάζονται αἱ ἥθικαι ἀρχαί, συμφώνως πρὸς τὰς ὅποιας ὄφειλει διχριστιανὸς νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωὴν του, τὰ κριτήρια τῆς ἥθικότητος, αἱ προϋποθέσεις τοῦ ἥθικου βίου. Ὄνομάζεται ἀλλως Ἀρχογία.

Εἰς τὸ δεύτερον, τὸ Εἰδικὸν ἢ Πρακτικὸν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς τὸ πρῶτον μέρος εὔρεθεισῶν ἀρχῶν, ἐξετάζονται τὰ εἰδικὰ καὶ συγκεκριμένα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντὸς καὶ τὰ δημιουργήματα αὐτοῦ. ἐξετάζεται δηλαδὴ ὅποια ὄφειλει νὰ εἴναι ἡ κατὰ Χριστὸν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, ἡ ζωὴ μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινωνίαν, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν Χριστιανικὴν κοινότητα. Καλεῖται ἐπίσης καὶ Καθηκοντολογία.

Nisi

— 6. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς.

Ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ μαθήματος τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς εἶναι φανερὰ ἔξι ὅσων μέχρι τοῦδε ἐσημειώσαμεν. Ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τοῦ πράγματος μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα :

1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ δὲν ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λύσεως τοῦ ἥθικου προβλήματος, δὲν βασανίζεται ἀπὸ ἀμφιβολίαν, δὲν ἀγωνιᾷ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμον Ἡθικῆς καὶ τῆς Φιλοσοφίας ἄλλοτε ἄλλην δίδουν λύσιν εἰς τὸ ἐρώτημα ποιοῖς διαριστος τρόπος ζωῆς. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἐκθειάζουν τὰς ἡδονάς τοῦ βίου καὶ τὰς τέρψεις, ἄλλοτε ἀποβλέπουν πρὸς τὴν κοινὴν ὡφέλειαν, κάποτε στρέφονται πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀρετήν. Ἀλλοι,

περισσότερον καινοτόμοι, δὲν δέχονται καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν κανένα εἰδικὸν σκοπόν, ἀφήνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ εὔρῃ τὸν δρόμον μόνος του, ἐλπίζουν ἀκόμη — μετὰ τόσας ἀπογοητεύσεις καὶ διαψεύσεις — ὅτι ἡ πεῖρα τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι ἵκανὸς διδάσκαλος. "Ἐναντὶ τῆς ἀστασίας αὐτῆς καὶ ἀβεβαιότητος ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ στηρίζει ἐπάνω εἰς τὴν θείαν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ τὸ ἀρραγὲς οἰκοδόμημα τῆς ἡθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ τῆς ἡθικῆς ἀνακαίνισεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας: « Ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολονθῶν ἔμοι ὃδε μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ᾽ ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς » (᾿Ιω. η', 12). Αἱ ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως πηγάζουσαι δογματικαὶ ἀλήθειαι ἀποτελοῦν, κατὰ ταῦτα, τοὺς ἀπαραιτήτους ὄρους ἡθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις αὐτῆς.

2. Ἡ σαφήνεια τῶν διδαγμάτων τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς δὲν εἶναι μικρότερον προσόν. Δὲν περιορίζεται δηλαδὴ εἰς ἀσφαεῖς καὶ ἀορίστους ύποδείξεις περὶ τοῦ πρακτέου. Δὲν ἐπαφίεται ἄλλοτε εἰς τὸ ἐν ἐλατήριον ἡθικῆς διαγωγῆς καὶ ἄλλοτε εἰς τὸ ἄλλο, τώρα εὑρίσκουσα τὸ συναίσθημα ἀρκετόν, ὕστερον ἐμπιστευομένη εἰς τὸ ἔνστικτον, ἄλλοτε νομίζουσα ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος θὰ διδάξῃ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἑκάστοτε ὀρθὸν νὰ πράξωμεν. Ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ διδάσκει σαφῶς καὶ συγκεκριμένως τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ποιητὴν τοῦ παντὸς καὶ νομοθέτην, καὶ πρὸς τὰ δημιουργήματα Αὐτοῦ. Ἡ σαφήνεια αὕτη ἀποκλείει κάθε πλάνην καὶ κάθε ἔνοχον δικαιολογίαν.

3. Ἀπαντῷ μὲν θετικότητα εἰς τὸ ἔρωτημα περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ. Ὁ ἡθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἀποβλέπει εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἀφθαστὸν δύναμιν Του καὶ τὴν ἀπέραντον σοφίαν Του καὶ τὴν πανάγαθον βούλησίν Του. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ἂν ζῇ χριστιανικῶς, ἂν τιμᾷ καὶ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἂν τηρῇ τὰς ἐντολὰς καὶ συμμορφώνεται πρὸς τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης: « Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν » (Α' ᾿Ιω. β', 3). Ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὸ θεῖον θέλημα καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἔξομοίωσιν μὲ τὸν Θεόν παρηγγέλθη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου (Γεν. α', 26).

Κατὰ τὴν προσπάθειαν αὐτὴν καὶ χάρις εἰς αὐτὴν ὁ ἀνθρωπός γίνεται καλύτερος, συντελεῖ εἰς τὴν ἔξυψωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ προσεγγίζει κατὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατὸν τὴν θείαν τελειότητα. Καὶ ἐνῷ ἡ ἄψυχος φύσις διὰ μόνης τῆς συγκροτήσεώς της ἀποδεικνύει καὶ διακηρύσσει τὸ μεγαλεῖν τῆς δημιουργίας— «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» κατὰ τὸν ψαλμῳδὸν (Ψ. 18, 1)—, ὁ ἀνθρωπός καὶ διὰ τῆς διαπλάσεώς του καὶ διὰ τῆς σκοπίμου καὶ ἡθικῶς ρυθμισμένης ζωῆς του ἀποδεικνύει τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ κατατείνει πρὸς Αὐτόν.

4. Ἡ κατὰ κέσμον Ἡθικὴ σύδεν παρουσιάζει πρότυπον, κατὰ τὸ ὅποιον ἥθελε ρυθμισθῆ τοῦ ἀνθρώπου ἡ διαγωγή, πᾶσα δὲ ἄλλη, θρησκευτικὴ Ἡθικὴ παρέχει τὰ ἴδια της ἀτελῆ πρότυπα, ἀνάλογα μὲ τὸ ποιὸν τῶν περὶ Θεοῦ ἀτελεστέρων ἀντιλήψεών της. Ἡ Χριστιανικὴ ὅμως Ἡθικὴ δίδει ὡς ἐν ἀναγλύφῳ τὸ πρότυπον τῆς ἡθικῆς ζωῆς. Εἶναι δὲ τοῦτο ὁ ἔγνosis, ὁ ἄμωμος, ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς, ὁ ἰδρυτής τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι τὸ ἴδιανικὸν ὑπόδειγμα καὶ πρότυπον ἥθικου βίου, καὶ στοις θέλει νὰ εὔρῃ τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς θείας μακαριότητος δὲν ἔχει νὰ πράξῃ ἄλλο παρὰ νὰ μιμηθῇ τὸ ὑπέροχον παράδειγμά Του. Οἱ λόγοι Του, αἱ πράξεις Του, ἡ ὅλη Του ζωή, μελετώμενα καὶ κατανοούμενα ὀρθῶς, ἀποτελοῦν τὸ ἄριστον ἔφόδιον διὰ τὰς παντοειδεῖς περιστάσεις τοῦ βίου, δίδουν τὴν ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν διὰ τὸν δύσκολον δρόμον πρὸς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν. Ὅταν αὐτὸ τὸ θεῖον πρότυπον ἔχωμεν πρὸ δοφθαλμῶν, ἡ πρόσκαιρος ζωή μας καταξιώνεται, ὁ βίος ἀποκτᾷ νόημα καὶ σημασίαν.

Ἡ ώφέλεια ποὺ προκύπτει δι’ ἡμᾶς ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς καὶ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν διδαγμάτων τῆς είναι, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὀφθαλμοφανής.

Εἰς τὴν Κατήχησιν ἔδιδάχθημεν τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τὰ ἀληθῆ δόγματα τῆς Πίστεως. Ἐδιδάχθημεν τί πρέπει νὰ πιστεύωμεν. Ἐπειδὴ εἶναι φανερὸν ἐτί «ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρὰ ἐστιν» (Ιακ. β', 26), πρέπει, νὰ διδαχθῶμεν καὶ τὴν Ἡθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, δηλαδὴ τί πρέπει νὰ πράττωμεν, ἀν θέλωμεν νὰ πλησιάσωμεν εἰς τὸν Θεόν, ἀν θέλωμεν νὰ βαδίσωμεν τὸν δρόμον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς σωτηρίας. Χωρὶς τὴν Κατήχησιν ἡ Ἡθικὴ θὰ ήτο βεβαίως ὀκέφαλος, ἀλλὰ καὶ ἡ Κατήχησις χωρὶς τὴν Ἡθικὴν ἔλλιπτης. Ἡ Ἱερὰ

Κατήχησις μᾶς ἡρμήνευσε τὸ μυστήριον τῆς οἰκουνομίας τοῦ Θεοῦ, δῖτις ἐν τῇ ἀπείρῳ Αὐτοῦ ἀγαθότητι « ἔξαπέστειλε τὸν νῦν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμου, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμου ἔξαγοδάσῃ, ἵνα τὴν νιοθεσίαν ἀπολάβωμεν » (Γαλ. δ', 4). Ἀλλὰ ποία ἡ πρὸς τὴν θείαν δωρεάν ἀρμόζουσα πολιτεία τοῦ χριστανοῦ, θὰ διδάξῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ. Αὐτή θὰ δείξῃ εἰς ἡμᾶς τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας, θὰ μᾶς καταστήσῃ ἀνταξίους τῆς κλήσεώς μας. Δι' αὐτῆς θὰ γίνωμεν ἀξια μέλη τῆς Ἑκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ μέτοχοι τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Οἱ δὲ μαθηταὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἡθικὴν θὰ ἀναγνωρίσουν τὸ μάθημα ἔκεινο, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ συνδετικὸν κρίκον ὅλων τῶν ἄλλων μαθημάτων. Δι' αὐτοῦ θὰ ἐννοήσουν δῖτι ἡ σοφία, ἃν δὲν ὁδηγῇ εἰς τὴν ἀρέτην, εἶναι φορτίον περιττὸν καὶ ἐπιβλαβές, πανουργία μᾶλλον ἡ σοφία, κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ. δῖτι ἰσχύουν διὰ κάθε ἄνθρωπον, πάσης ἐποχῆς, τὰ ρήματα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν «καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν..., ἀγάπτην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι» (Α' Κορ. γ', 2).

Τοιαύτη είναι ἡ ἀξια τῆς χριστιανικῆς Ἡθικῆς καὶ ἡ ἐκ τοῦ μαθήματος ὀφέλεια.

ΩΧΙ

7. Τὰ μεγάλα ἥθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία.

Ποῖον τὸ ὑψιστον ἀγαθόν.

Ἡ Ἡθική, πᾶσα Ἡθική, παραγγέλλει νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν.

“Οτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποστρέφεται καὶ νὰ φεύγῃ τὸ κακόν, εἶναι κοινὸν δίδαγμα ὅλων σχεδὸν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ θεωριῶν. Ποῖον ὅμως είναι καὶ εἰς τί συνίσταται τὸ ἀγαθὸν τοῦτο; Καὶ ἐπειδὴ τὰ θεωρούμενα ὡς ἀγαθὰ είναι πολλά, ὑλικὰ καὶ πνευματικά καὶ ἄλλα, ποῖον μεταξύ αὐτῶν τὸ μέγιστον; Ποῖον τὸ ὑψιστον, τὸ ἄκρον ἀγαθόν; Καὶ ἀλλως: Ποῖος ὁ ὑψιστος τῆς ἥθικῆς ζωῆς σκοπός, πρὸς τὸν ὅποιον ὀφείλει ὁ καθεὶς νὰ ρυθμίζῃ τὰς πράξεις του;

Εἰς τὸ θέμα τοῦτο οἱ σοφοὶ διαφωνοῦν. Οἱ δρόμοι τοὺς ὅποιους μᾶς ὑποδεικνύουν, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς αὐτό, ἀκολουθοῦν ἐντελῶς διαφόρους κατευθύνσεις. Αἱ ἀπόψεις των ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο είναι ἀντιφατικαὶ καὶ ἀσυμβίβαστοι. Αἱ λύσεις, τὰς ὅποιας προτείνουν, συγκρούονται μεταξύ των, ἡ μία ἀναιρεῖ τὴν ἄλλην. Ἀντιθέτως, ἡ ὁδὸς τὴν ὅποιαν ἡ Χριστιανικὴν Ἡθικὴ δεικνύει εἶναι ἀσφαλής καὶ μία, ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἔρωτημα σαφής, ἡ λύσις θετικὴ καὶ βεβαία.

Αἱ κυριώτεραι θεωρίαι ἔξι ἐκείνων πού ἐπιχειροῦν νὰ δώσουν λύσιν εἰς τὸ σοβαρὸν τοῦτο πρόβλημα είναι αἱ ἀκόλουθοι.

1. Παλαιοτάτη είναι ἡ ἡδονικὴ θεωρία. Ἐπιδίωκε ὅ,τι παρέχει ἡδονήν, ἵδού τὸ μοναδικὸν παράγγελμά της. Ἡ ἡδονὴ θὰ ἔξασφαλίσῃ τὴν ἀτομικήν μας εὐδαιμονίαν, αὐτὴ είναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς. Ὁ μοναδικὸς δρόμος πρὸς τὴν εὐτυχίαν είναι ἡ ἡδονή, τὸ μοναδικὸν ἐμπόδιον ἡ λύπη. Ἐπομένως ἀγαθὸν είναι τὸ παρέχον ἡδονήν, κακὸν δὲ τὸ δυσάρεστον. Ὁ νοῦς, ἡ φρόνησις, θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ νὰ ἐκλέγωμεν ἀπὸ τὰς ἡδονὰς τὰς περισσότερον καταλλήλους καὶ μονιμωτέρας. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς είναι ἡ φρόνησις ἀγαθή, διότι εὑρίσκει τὰ μέσα μὲ τὰ ὄποια ἔξασφαλίζεται ἡ ἡδονή. Ἀλλην ἀξίαν δὲν ἔχει. Κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς ἡδονικῆς θεωρίας είναι ὁ Κυρηναῖος φιλόσοφος Ἀρίστιππος, μαθητὴς τοῦ Σωκράτους. « Ἀγαθὸν ἡ ἡδονὴ », διεκρύπτε, κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον (2,88 B'), ὁ Ἀρίστιππος, καὶ « δι' αἰτήρος αἰρετή », ἦτοι πρέπει νὰ ἐπιζητήται ἡ ἡδονὴ χάριν τῆς ἡδονῆς καὶ ὅχι δι' ἄλλον, ἀπότερον σκοπόν. Αὐτὴν τὴν μονομερὴ ἔρμηνείαν ἔδωσεν ὁ Ἀρίστιππος εἰς τὴν Σωκρατικὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἀνώτατον τέλος τῆς ζωῆς είναι ἡ εὐδαιμονία καὶ ἀγαθὸν ὅ,τι ὀδηγεῖ εἰς αὐτήν. —

Μετριωτέρα είναι ἡ ἡδονοθηρία τῶν Ἐπικούρων.

Διακηρύσσει μὲν ὁ Ἐπίκουρος: « τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν τοῦ μακαρίως ζῆν ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν » (Διογ. Λαερ. I', 128). Ονομάζει δηλαδὴ τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ εὐδαίμονος βίου, διότι αὐτὴν γνωρίζει ὡς πρωταρχικὸν καὶ ἀχώριστον ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀγαθόν. Ἀλλὰ δὲν νομίζει ὁ Ἐπίκουρος ὅτι κάθε ἡδονὴ είναι ἀγαθόν. Πρὶν ἀπὸ κάθε πρᾶξιν πρέπει νὰ ὑπολογίζωνται τὰ ὡφέλιμα ἢ ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματά της καὶ νὰ προτιμῶνται ἀπὸ τὰς ἡδονὰς ὃσαι ὀδηγοῦν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Αἱ ψυχικαὶ ἡδοναὶ ἔχουν προτεραιότητα ἔναντι τῶν σωματικῶν, τὰς ὄποιας ἐπροτίμα ὁ Ἀρίστιππος. Καὶ ἡ ἀταραξία δὲ τῆς ψυχῆς καὶ ἡ « ἀπονία », ἦτοι ἡ ἀπουσία πόνου, είναι καὶ αὐτὴ πολλάκις ἀξία λόγου. Διότι καὶ αὐτὴ είναι μία ἡδονὴ ἥρεμος, « καταστηματική », καὶ πρέπει νὰ ἐπιζητήται.

Αἱ ἀνωτέρω ἀντιλήψεις δὲν είναι ὀρθαί.

Ἡ ἡδονὴ μὲ κανένα τρόπον δὲν ἐρμόζει νὰ θεωρηθῇ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου. Διότι ὁ ἀνθρωπός δὲν είναι μόνον ὕλη, διὰ νὰ ἀρκῆται εἰς τὸν κορεσμὸν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ

σώματος. Είναι όν μὲ ἀνάγκας πνευματικάς καὶ ὡς τοιοῦτος εἶναι εἰς θέσιν νὰ χαίρεται μίαν ἀνωτέρας ποιότητος χαρὰν καὶ νὰ ζῇ ύψηλοτέρας ἀξίας. Αἱ ἀπολαύσεις ἔξι ἄλλου δὲν φέρουν εἰμὴ πρόσκαιρον μόνον ἵκανοποίησιν. Συνήθως τὴν ἡδονὴν δισδέχεται λύπη. "Αλλοτε πάλιν εἰς τὴν θέσιν μιᾶς ἐπιθυμίας ποὺ ἐκορέσθη γεννᾶται ἄλλη ἥ ἄλλαι, ὅπως εἰς τὴν θέσιν ἑκάστης ἀποκοπείσης κεφαλῆς τῆς λερναίας ὕδρας. 'Ορθῶς παραμοιάσθη ἥ ἑκζήτησις τῆς ἡδονῆς μὲ τὴν ματαίαν προσπάθειαν τῶν θυγατέρων τοῦ Δαναοῦ νὰ γεμίσουν τὸν διάτρητον ἐκείνον πίθον. 'Εὰν αἱ ἡδοναί, καὶ μάλισται αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων, ἥσαν ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἥ ζωή του δὲν θὰ διάφερεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν βοσκημάτων.

"Ο, τι ἔλέχθη διὰ τὴν ἡδονοθηρίαν τοῦ Ἀριστίππου ἴσχυει καὶ διὰ τὸν ἡδονισμὸν τῶν Ἐπικουρείων. Βεβαίως ἥ ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἡδονὴ ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι δλιγάτερον ἀποκρουστικὴ παρὰ ἥ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν ἵκανοποίησιν τῶν ὄρμῶν τοῦ σώματος καὶ μεγαλυτέρος διαρκείας καὶ πληρεστέρα. 'Αλλ' οὕτε πάντοτε εἶναι εὔκολος ἥ διάκρισις μεταξὺ σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἡδονῆς οὕτε κατ' ἀρχὴν ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν τὴν ἡδονὴν ὡς κάτι πρωταρχικὸν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. "Αν αὐτὴ εἶναι ἐπακολούθημα τοῦ ἐναρέτου βίου, δὲν τὴν ἀποκρούομεν. 'Αλλὰ νὰ τεθῇ ὡς βάσις τῆς ζωῆς μας, ἀσχέτως μὲ τὸ ποῦ δύναται νὰ ὅδηγήσῃ τοῦτο οὕτε ὅρθὸν εἶναι οὕτε πρέπον.

Nisi 2. "Ἐπὶ ἄλλης βάσεως τοποθετεῖ τὴν εὔδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου ἥ χρησιμοθετικὴ σχολή. Σκοπὸς τῶν πράξεών μας ἥ ἐπιδίωξις τοῦ χρησίμου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἥ θεωρία αὗτη διασχίζεται εἰς δύο. "Αν ἥ ὡφέλεια ἀποβλέπῃ εἰς τὸ ἀτομόν μας, ἀν προάγῃ τὴν ἀτομικήν μας εύτυχίαν, τότε χαρακτηρίζεται ὡς ἀτομικὸς εὔδαιμονισμὸς ἥ ὡφελιμοκρατία. "Αν ἀποβλέπῃ εἰς τὸ συμφέρον τῆς ὀλότητος, εἰς τὸ κοινωνικὸν συμφέρον καὶ τὴν εύτυχίαν τοῦ συνόλου, καλεῖται κοινωνικὸς εὔδαιμονισμός. "Αν παρατρέξωμεν τούς "Ἐλληνας προδρόμους τῆς θεωρίας, θὰ φθάσωμεν εἰς μίαν σειρὰν "Αγγλων ἡθικολόγων καὶ οἰκονομολόγων, ποὺ εἶναι οἱ κήρυκες τοῦ ὡφελιμισμοῦ. Οὗτοι κυρίως ἀποβλέπουν εἰς τὴν κοινωνικὴν ὡφέλειαν καὶ διὰ τοῦτο ἥ διδασκαλία των φέρεται καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κοινωνικοῦ εὔδαιμονισμοῦ. Δύο εἶναι τὰ ἀντιπροσωπευτικά τερατά εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν, ὁ Μπένθα μ

(J. Bentham) καὶ ὁ Μίλλ (J. St. Mill). Ἀγαθὸν εἶναι, λέγουν, ὅτι προξενεῖ χαρὰν καὶ μεγαλώνει τὴν εύτυχίαν μας, κακὸν ὅτι τὴν ἐλαττώνει. Εἶναι ἀνωφελές νὰ ὅμιλῶμεν διὰ καθήκοντα. Ὁπίσω ἀπὸ τὸ καθῆκον κρύπτεται τὸ συμφέρον. Ἡ ἡθικὴ ἀξία μιᾶς πράξεως ἔξαρτάται ὅχι ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα. Ἀγαθὰ λοιπὸν εἶναι αἱ ὡφέλιμοι, κακὰ δὲ αἱ ἐπιζήμιοι πράξεις. Ὁ φωτισμένος νομοθέτης πρέπει νὰ συνυφαίνῃ τὴν ὡφέλειαν καὶ τὴν εύτυχίαν κάθε πολίτου μὲ τὴν εύτυχίαν καὶ τὴν ὡφέλειαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὑψίστη ἐπιδίωξις ἡς εἶναι ἡ μεγίστη εὐδαιμονία τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ ἀτόμων.

Ἡ ἀκριβής ὅμως ἔξέτασις τῶν πραγμάτων καταδεικνύει ὅτι οὔτε τὸ χρήσιμον ἡμπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὸν ὡς ὑπέρτατος σκοπός. Πρῶτον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ μὲ ἀκρίβειαν τοῦτο. Εἶναι τὸ οἰκονομικῶς, τὸ βιολογικῶς, τὸ κοινωνικῶς χρήσιμον; ἢ τί ἄλλο; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ συμφωνία μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀτόμων, τῶν διαφόρων τάξεων, τῶν διαφόρων λαῶν ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ ὡφελίμου; "Αν πάλιν καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐκδέχεται τὸ ὡφέλιμον κατὰ τὸ δοκοῦν, τί σημασίαν θὰ εἶχεν ὡς ἀρχὴ καθοδηγοῦσα τὰς πράξεις μας; Ἡ παρὰ τῶν ἀτόμων ἡ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐπιδίωξις τοῦ δι' ἑαυτὰς καὶ δι' ἑαυτὰ ὡφελίμου θὰ ὠδήγηει — ὅπως ἔξ ἄλλου καὶ ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἡδονῆς — εἰς καταστροφὴν καὶ εἰς πόλεμον πάντων πρὸς πάντας, εἰς bellum commune omnium contra omnes. Ἱδίως εἶναι δύσκολος ὁ συμβιβασμὸς τοῦ ἀτομικοῦ πρὸς τὸ κοινωνικὸν συμφέρον. Ἐν συμπεράσματι λέγομεν ὅτι ἡ εὐδαιμονία τὴν ὅποιαν ὡς ὑπέρτατον σκοπὸν προβάλλει ὁ εὐδαιμονισμός, ἀτομικὸς ἡ κοινωνικός, δύναται μὲν νὰ εἶναι — καὶ συνήθως εἶναι — τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἡθικότητος, οὐδέποτε ὅμως ὑπέρτατος τοῦ βίου σκοπός.

Ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὡφέλεια, εἴτε πηγάζει ἀπὸ τὰ ἔξωτερικὰ καὶ τυχαῖα ἀγαθά, ὑγείαν, πλοῦτον, κάλλος, εὐγενῆ καταγωγήν· εἴτε ἀπορρέει ἀπὸ τὴν δόξαν καὶ τὰ κοινωνικὰ ἀγαθά· εἴτε τέλος προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀγαθά τοῦ πνεύματος καὶ τὴν παιδείαν, ἡ ὅποια εὐλόγως τάσσεται εἰς ἀνωτέραν μοῖραν, δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ — ἡ ἀπ' αὐτῶν ἡδονὴ καὶ ὡφέλεια — τὴν οὐσίαν τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παλαιόθεν ἔχαρακτηρίσθησαν τὰ ἐγκόσμια ταῦτα ἀγαθὰ ὡς λόγου ἀξία. Ἄλλ' ἡ ἀξία λ.χ. τῆς ὑγείας εἶναι μεγάλη,

μόνον ἂν θεωρηθῇ ὡς βάσις τῆς εὐζωίας καὶ τῆς εύποιίας καὶ ὡς συντελεστής ἡθικοῦ βίου. Ἀπόδειξις ὅτι καὶ αὐτὴ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ θυσιάζεται πολλάκις χάριν ἀλλων σκοπῶν. Καθ' ἐστι τὸν ἡ σιδηρᾶ ὑγεία π.χ. τοῦ ἐγκληματίου ἡ ἡ ύψηλὴ σοφία τοῦ κακοῦ ἐπιστήμονος δὲν ἀξίζει τίποτε. Καὶ τὸ κυριώτερον, τὰ ἀγαθὰ ταῦτα δὲν ἔχαρτῶνται τόσον ἀπὸ ἡμᾶς αὐτούς, ὃσον ἀπὸ τὴν τύχην καὶ τὰς περιστάσεις ἡ — προκειμένου περὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης — ἀπὸ τὴν γνώμην τοῦ ἀσταθοῦς πλήθους, ἡ δοπία μεταβάλλεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Ἐν τούτοις δὲν στεροῦνται πάσης ἀξίας. Αὐτὸς δὲ Ἐκκλησιαστής δὲν συμβουλεύει τὴν τελείαν περιφρόνησίν των, ἀλλὰ συνιστᾷ ὅπως δὲ ἀνθρωπος ἀπολαύῃ τούτων μετὰ σοφίας καὶ φρονήσεως εἰς τὸν προσήκοντα τόπον καὶ καιρόν, ἐνθυμούμενος πάντοτε τὴν θητήν του φύσιν. Αἰώνιον δὲ ἀξίαν καὶ ὑπόστασιν δίδει εἰς ἓν καὶ μόνον ἀγαθόν, τὸν Θεὸν καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ.

~~ΟΧΙ~~

3. Ἡ ἡθικὴ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Νίτσε (Fr. Nietzsche) οἰκοδομεῖται ἐπάνω εἰς μίαν τάσιν, ποὺ ὁ ἴδιος ὀνομάζει δίψαν δυνάμεως.

Εἶσαι, λέγει, μία νέα δύναμις, ἓν νέον δίκαιον, εἰς τροχὸς ποὺ κυλᾶται μόνος του; Ἡμπορεῖς νὰ ἀναγκάστης τὰ ἄστρα νὰ στρέφωνται γύρω σου; Ἡμπορεῖς νὰ εἶσαι κριτής τοῦ ἔαυτοῦ σου καὶ ἐκδικητής τοῦ νόμου σου; Ἄν δχι, παραμέρισε ἡ σκύψεις νὰ περάσουν ἀπὸ ἐπάνω σου οἱ Ἐκλεκτοί, ποὺ ἡξεύρουν ὡς ἴδιον σου καλὸν τὸ καλὸν τὸ ἴδικό των.

Ο Νίτσε διὰ τοῦ «Ζαρατούστρα» ἐπαγγέλλεται μίαν νέαν ζωήν. Εἰς αὐτήν, τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ καταλάβῃ δὲ «ὑπεράνθρωπος». Αὐτὸς εἶναι ἡ ύψιστη ἀνθρωπίνη ἀξία.

Ἄναλογος εἶναι καὶ ἡ ἡθικὴ του διδασκαλία. Ο Νίτσε διακρίνει σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων ἡθικήν τῶν κυρίων καὶ ἡθικήν τῶν δούλων, τῶν ταπεινῶν καὶ τῶν πασχόντων, ὡς χαρακτηρίζει οὗτος τὴν ἡθικήν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διατυπώνων περαιτέρω τὴν θεωρίαν του ὑποστηρίζει ὅτι πᾶν δὲ, τι συντελεῖ εἰς ἀπόκτησιν δυνάμεως εἶναι ἀγαθόν, δὲ, τι προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν κακόν. Οἱ ἀνθρωποί, τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ εἶναι δυνατοί, δημιουργικοί, σκληροί, πρὸ πάντων σκληροί. Οἱ ἀδύνατοι καὶ οἱ δειλοί δὲν ἔχουν θέσιν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ πρέπει κατ' αὐτὸν νὰ ἔξαφανισθοῦν.

‘Η Ἡθικὴ τῆς δυνάμεως εἶναι μία Ἡθικὴ τῶν ὀλίγων καὶ ὡς τοιαύτη εύρισκει τὴν πλήρη ἀποδοκιμασίαν μας. Διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ὅχι μόνον δὲν μεριμνᾷ, ἀλλὰ καὶ ρητῶς ἐκφράζει τὴν περιφρόνησίν της. ‘Ως θρησκεία τῆς σκληρότητος εἶναι ξένη πρὸς τὴν ψυχήν μας καὶ πρὸς κάθε ἰδέαν ἀνθρωπισμοῦ. Θάξηπε νὰ μὴ εἴχει ἔλθει ποτὲ εἰς τὸν κόσμον ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς μὲ τὸ παρήγορον κήρυγμα «μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται» (Ματθ. ε', 4), διὰ νὰ ἔχουν ἀκόμη ἀπήχησιν εἰς τὴν καρδίαν μας ἀνάλογοι διδασκαλίαι. Σήμερον ἰδιαίτερως ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τὴν ὁδυνηρὰν πεῖραν τῶν τελευταίων ἐτῶν νὰ εἴμεθα πολὺ δύσπιστοι εἰς τὸ κήρυγμα τοῦτο τῆς Δυνάμεως.

ΔΙΧΙ

8. "Αλλαι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἡθικοῦ ἰδεώδους.

4. “Ψυχλότερον προορισμὸν δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ θεωρία τῆς τελείωσεως. Συμβουλεύει νὰ ἐπιδιώκωμεν διαφράστη τὴν πνευματικήν καὶ ἡθικήν μας προαγωγήν. Πολλοὺς δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὀπαδούς τῆς θεωρίας. ‘Ο Σωκράτης εὑρισκεν ὅτι τίποτε δὲν παρέχει τόσην ἡδονήν, ὅσον τὸ «έαντοῦ ἥγεισθαι βελτίω γίγνεσθαι» (Ξ. Ἀπομ. Α', 6, 9). ‘Η σοφία καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ θὰ μᾶς δείξουν τὸν δρόμον πρὸς τὴν τελείωσιν ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνος εὐδαιμώνων εἶναι ὁ σοφός, διότι μόνος αὐτὸς ἀποβλέπει πρὸς τὸν τέλειον κόσμον τῶν ἰδεῶν, μεταξὺ τῶν ὅποιών ὑπερτάτη εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. ‘Ο ἄνθρωπος ποὺ θεᾶται τὸ ὑψιστὸν τοῦτο ἀγαθὸν καὶ συμμετέχει αὐτοῦ εἶναι ὡς νὰ γίνεται ἀθάνατος. ‘Ἀρκούμεθα εἰς τὴν μνείαν ἐνὸς μόνον χωρίου: «Ἐνταῦθα τοῦ βίου γενήσεται αὐτῷ, ὁρῶντι τὸ καλὸν τίκτειν....., τεκόντι δὲ ἀρετὴν ὑπάρχει θεοφιλεῖ γενέσθαι καί, εἰπερ τῷ ἄλλῳ ἀνθρώπῳ, ἀθανάτῳ». (Συμπόσ. 211 δ.).

Εἰς τὸ ἡθικὸν ἰδεῶδες τῆς τελείωσεως καὶ εἰς τὴν ἔνωσιν μὲ τὸν Θεὸν πιστεύει καὶ ὁ ‘Ολλανδὸς φιλόσοφος τοῦ 19ου αἰώνος Σπινόζα (B. Spinoza). ‘Η ὑπερτάτη εὐδαιμονία καὶ μακαριότης διὰ τὸν Σπινόζα δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε παρὰ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν γνωριμίαν μὲ τὸν Θεόν. ‘Οσον ἡ γνῶσις τελειοποιεῖται, τόσον δὲ ἄνθρωπος ἐννοεῖ τὰ ἐπὶ μέρους πράγματα καὶ τὴν

σχέσιν των πρὸς τὴν θείαν φύσιν, μαντεύει τὸν ἐσωτερικὸν ρυθμὸν τοῦ κόσμου.

Συμφωνοτέρα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὸν ἀνώτερον προορισμόν του φάίνεται ἡ θεωρία τῆς τελειώσεως. Διότι δίδει σκοπὸν εἰς τὴν ζωὴν καὶ βοηθεῖ τὸν ἀνθρωπὸν, συμφώνως καὶ μὲ τὴν εὐχὴν τοῦ Γκατῆ, « πάντα ὑψηλότερα ν' ἀνεβαίνῃ, πάντα μακρύτερα νὰ πηγαίνῃ ». Ἀλλ᾽ ἔχει τὸ μειονέκτημα τῆς ἀβεβαιότητος. Υπὸ ποίαν ἔννοιαν θὰ ἐκληφθῇ ἡ τελείωσις ; καὶ πρὸς ποῖον πρότυπον θὰ ἀποβλέπῃ ; Ἰδοὺ τί δὲν καθορίζει σαφῶς ἡ θεωρία αὗτη. Δι' αὐτὸν καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους ἐκλαμβάνουν τὴν τελείωσιν οἱ ὄπαδοι τῆς θεωρίας. Οἱ μὲν ἀποβλέπουν εἰς τὸ τέλειον σῶμα, οἱ δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ἔξυψωσιν, ἄλλοι εἰς τὴν ὅρμονίαν σώματος καὶ ψυχῆς. Οὕτοι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκεῖνοι εἰς τὴν ἡθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἔξημέρωσιν.—

— 5. Όριστο τέλη η σέπισης ἡσχολήθη μὲ τὸ θέμα ποῖος ὁ ἔσχατος σκοπὸς τῆς ζωῆς. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία δὲν ἔγκειται οὔτε εἰς τὴν τελείαν ἀπραξίαν οὔτε εἰς τὴν ἔντονον ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ εἰς τὴν σύμφωνον μὲ τὴν ἀρετὴν ἐνεργητικότα τα τοῦ ἀνθρώπου. Υψίστη ἐνεργητικότης είναι ἡ ἐνεργητικότης τοῦ νοῦ. Δι' αὐτῆς λοιπὸν πραγματοποιεῖται ἡ εὐδαιμονία. Εἰς τὸν νοῦν, ὡς γνωστόν, ἔδιδε τὴν πρώτην θέσιν καὶ ὁ Πλάτων. Μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ ἐναρμονίζεται ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἡδονή. Ἡ φρόνησις μόνη ἡ μόνη ἡ ἡδονὴ δὲν ἔχασφαλίζουν εὐδαιμόνα βίον. Τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εύρισκομεν εἰς τὰ « Ἡθικὰ Νικομάχεια » αὐτοῦ (Βιβλίον Α', 1 κ. ἔξῆς).

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Πάουλσεν (F. Paulsen), ἀκολουθῶν τὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐδίδαξεν ὅτι σκοπὸς τοῦ ἡθικοῦ βίου είναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελείωσις τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωῆς, ίδιως τῶν ἀνωτέρων. « Οσαὶ πράξεις μᾶς προάγουν τὴν ζωὴν είναι ἀγαθαί, ὅσαὶ τὴν βλάπτουν κακαί. Μεταξὺ τῶν λειτουργιῶν αὐτῶν ὑπάρχουν μερικαὶ ἀνώτεραι, ὅπως τὸ λογικόν, καὶ αὐτὰς πρέπει κυρίως νὰ καλλιεργῶμεν. Τὸ σύστημα τοῦτο ὀνομάσθη ἐνεργεικατία ἢ ἐνεργισμός.

Ούτε ἡ ἐνεργειοκρατία ὅμως εἶναι πειστική ὡς θεωρία περὶ τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ. Δέν εἶναι ὁρθὸν νὰ ἀποχωρίζωμεν ἀπὸ τὸ σύνολον τοῦ ψυχικοῦ βίου ώρισμένας λειτουργίας καὶ νὰ θεωρῶμεν αὐτὰς ὡς ἀξίας ὅλως ἰδιαιτέρων τιμῶν. Βεβαίως ἡ λογική δύναμις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τι σημαντικόν, ἀλλ’ εἰς τὸν ἀνθρωπὸν συναντῶμεν ἐπίσης καὶ συναίσθημα καὶ βούλησιν καὶ χαρακτῆρα, καὶ εἶναι περισσότεροι ἔκεινοι οἱ ὅποιοι εὐηργέτησαν τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὴν ἀρετὴν των παρὰ μὲ τὴν σοφίαν των.

Ἐκάστη λοιπὸν τῶν ἀπόψεων τούτων εἶναι μονομερής καὶ ζωταθῆς. Ἐναντὶ τῆς τοσαύτης ἀβεβαιότητος ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ προσφέρει ἐν ἀδιάσειστον κριτήριον πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ ὑπερτάτου σκοποῦ. Εἶπεν ὁ Σωτήρ : « Ἔγώ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ· οὐδεὶς ἔχεται ποὺς τὸς πατέρα εἰμὶ δὲ ἐμοῦ » (Ἰω. 16', 6). Καὶ πάλιν : « Ἐσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὃ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι ». (Ματθ. ε'. 48). Ὅπερτατος λοιπὸν σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ ἡ ὅμοιωσις μὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, τὸν Θεὸν τῆς ἀγάπης. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ του αὐτῆς ὁ ἀνθρωπὸς οὔτε τὸ σῶμα θὰ παραμελήσῃ, διότι εἶναι κατοικητήριον τῆς ψυχῆς, οὔτε τὸ πνεῦμα θὰ καταφρονήσῃ οὔτε ἄλλην ἐκδήλωσιν τῆς προσωπικότητός του θὰ ἀγνοήσῃ. Δὲν θὰ εἶναι ἔχθρὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς προόδου οὔτε κατὰ πρόγραμμα ἔχθρὸς τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν. Οὔτε ξένος πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν οὔτε περιφρονητὴς τῶν προβλημάτων της καὶ σαρκαστὴς τῶν ἀξιῶν της. Ἀπεναντίας ἡ συνείδησις ὅτι εἶναι συνεργὸς Θεοῦ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν θὰ τοῦ δίδῃ πτερὰ καὶ θὰ τὸν ἐνδυναμώνη εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς ἡθικὴν ἑξύψωσιν τῆς ζωῆς.

Nai

9. Αὐτόνομα καὶ ἐτερόνομα φιλοσοφικὰ συστήματα. Καντιανὴ Ἡθική.

Ἐν ἄλλῳ ποιλὺ σημαντικὸν ἡθικὸν πρόβλημα εἶναι αὐτὸς ποὺ ὁνομάζομεν γένεσις τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως. Πῶς ἐσχηματίσθη μέσα εἰς τὴν ψυχήν μας ἡ Ἀρχή αὐτή, ἡ ὅποια προστάζει μὲ τόσον αὐστηρὸν καὶ ἀμείλικτον τρόπον : « Πρέπει ! » — « Δὲν πρέπει ! » καὶ ἐλέγχει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐντολῶν της μὲ τὴν τύψιν

καὶ τὴν μεταμέλειαν; Ἐτέθη ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἴδίους; Ἐτέθη ὑπὸ ἄλλου; Εἶναι αὐτοδημιούργητος; Δύο κυρίως θεωρίαι προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς αὐτὴν τὴν ἀπορίαν, ἡ τῆς ἐτερονόμου ἡθικῆς συνειδήσεως καὶ ἡ τῆς αὐτονομίας.

Κατὰ τὰ ἔτερα μαζί φιλοσοφικά συστήματα ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἢ κρίνει ἐπὶ τῇ βάσει ἐντολῶν, αἱ ὅποιαι προέρχονται ἀπὸ παράγοντας ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένους. Κυρίως ἡ ἐτερόνομος ἡθικὴ φιλοσοφία εἶναι θεονομική. Ἀποδίδει τὸν ἡθικὸν νόμον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὅποιου ρυθμίζομεν τὰς ἐνεργείας μας καὶ κρίνομεν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, εἰς μίαν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἥτις ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἐνδιαφέρεται δι' αὐτὸν καὶ κατευθύνει τὰ διαβήματα αὐτοῦ. Ὁ ἡθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένος μὲν τὸν Θεόν, ἡθικὴ ἄνευ Θεοῦ εἶναι τι ἀκατανόητον.

Μία ἄλλη ἀποψις, συγγενής πρὸς αὐτήν, δέχεται ὅτι αἱ ἡθικαὶ ἰδέαι εἶναι ἔμφυτοι εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ συνείδησις εἶναι ἐν ἀρχέγονον μέσα εἰς τὴν ἄνθρωπίνην ψυχὴν στοιχείον.

Πολλοί μεταξύ τῶν μεγίστων παλαιῶν καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων εἶναι ὀπαδοὶ τῆς ἐτερονομίας ἢ ἀποκλίνουν πρὸς αὐτήν. Ἐμφύτους τὰς ἡθικὰς ἀρχὰς καὶ δώρημα τοῦ θεοῦ ἔθεωρει ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων. Ὁ Σπινόζα λέγει ὅτι τὰ πάντα πηγάδουν ἀπὸ τὴν ἀπειρον τοῦ σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ "Εγελος θεωρεῖ τὸν ἡθικὸν νόμον ἀποκάλυψιν τοῦ θείου θελήματος.

Κατὰ δὲ τὴν αὐτονομίαν τὸ δργανον τῶν ἡθικῶν πράξεων δὲν ἐτέθη ἐντὸς ἡμῶν ἀπὸ κανένα, ἀλλ' ἐδημιουργήθη μικρὸν κατὰ μικρόν. Οἱ ἄνθρωποι ἐφθασαν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἡθικῶν ἀξιῶν βοηθούμενοι ἀπὸ τὴν πειράν των. Ὁ ἡθικὸς κῶδις εἶναι ἀνθρώπινον δημιούργημα, ὀφείλεται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον.

Τῆς αὐτονομίας ὀπαδοὶ εἶναι ὅλοι ὅσοι τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν ἐμπειρίαν τοποθετοῦν ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν νόησιν οἱ θιασῶται τῆς ὡφελιμοκρατίας καὶ τοῦ εύδαιμονισμοῦ καὶ ὅλυ κληρος ἡ χορεία τῶν ύλιστῶν φιλοσόφων. Τέλος πρέπει νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτὴν αἵρεσιν τὸν Γάλλον φιλόσοφον Κόντ (Aug. Comte), τὸν ἰδρυτὴν τῆς Θετικῆς Φιλοσοφίας, καὶ τὸν μνημονευθέντα ἡδη εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα Φρ. Νίτσε.

Αλλ' ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς αὐτονόμου ἡθικῆς εἶναι

δέ μέγας φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων Κάντιος (Im. Kant). Μὲ τὸ ἔργον του «Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ λόγου» (1781) ἡνοίξε νέους δρίζοντες εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν, εἰς τρόπον ὥστε καμμία μεταγενεστέρα φιλοσοφία νὰ μὴ ἡμπορῇ νὰ ἀγνοήσῃ τί ἐδίδαξεν ὁ μέγας ἐκεῖνος σοφός. ‘Ο Κάντιος ἡσχολήθη μὲ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως μὲ τὰ ἡθικὰ προβλήματα. Τὸ σπουδαιότερον εἰς τὴν Ἡθικὴν ἀναφερόμενον ἔργον του εἶναι ἡ «Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ λόγου» (1788).

Δέχεται ὅτι ἡ ἡθικὴ ἀξία ἡ ἀπαξία τῶν πράξεών μας δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν θείαν βούλησιν ἡ ἀπὸ ἄλλην θέλησιν ἔξω ἡμῶν, ἀλλὰ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἴδιους καὶ ἀπὸ νόμους ποὺ ὑπάρχουν ἐντὸς ἡμῶν. ‘Η Ἡθικὴ του λοιπὸν εἶναι αὐτόνομος, δὲν ζητεῖ νὰ στηριχθῇ εἰς κάποιαν αὐθεντίαν. ‘Η ἀρετὴ δι’ αὐτὸν εἶναι αὐθυπόστατος καὶ αὐτάρκης.

‘Αλλὰ τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ διὰ τὸν Κάντιον κριτήριον διὰ τὴν ἡθικότητα τῶν πράξεών μας; Πότε μία πρᾶξις μας ἡμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ἡθική;

‘Υπάρχουν, λέγει ὁ Κάντιος, πράξεις ὡφέλιμοι ἵσως, ποὺ ἔχουν ὅμως ὡς ἐλατήριον τὴν φιλαυτίαν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν. Αὔταὶ δὲν ἡμποροῦν ποτὲ νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἡθικαὶ πράξεις. ‘Αλλαὶ γίνονται ἀπὸ κάποιαν κλίσιν ἡ ὄρμὴν ἡ ἐπιθυμίαν — οὕτε αὐταὶ εἶναι γνησίως ἡθικαί. Καὶ αὐταὶ ἀκόμη ποὺ γίνονται ἀπὸ οἴκτον ἡ συμπόνιαν δὲν ἡμποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν ἡθικαί. Οὕτε ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα κρίνονται αἱ πράξεις, διότι αὐτὰ δὲν ἔξαρτῶνται μόνον ἀπὸ ἡμᾶς. Οὕτε ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, διότι εἶναι ἀγνωστον ποίᾳ κλίσις ἡ συμφέρον μᾶς ὡθεῖ πρὸς αὐτάς. ‘Ἡθικαὶ πράξεις εἶναι μόνον ἐκεῖναι ποὺ γίνονται ἀπὸ τὴν καθαρὰν συναίσθησιν τοῦ χρέους, ἀπὸ καθαρὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ Καθῆκον. ‘Αγαθὴ πρᾶξις εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ ἀγαθὴν Βούλησιν, ἀλλ’ ἀγαθὴ Βούλησις εἶναι ἐκείνη ποὺ λειτουργεῖ μὲ τὸ πρόσταγμα ἐνὸς ἀδυσωπήτου Νόμου. ‘Η προσταγὴ αὐτὴ τοῦ νόμου εἶναι κατηγορική. ‘Η πρᾶξις δηλαδὴ ποὺ παραγγέλλει νὰ ἐκτελεσθῇ δὲν εἶναι μέσον δι’ ἓνα ἄλλον σκοπόν, ἀλλὰ αὐτὴ καθ’ ἑαυτὴν ἀποτελεῖ σκοπόν. ‘Ετσι ὁ Κάντιος ἔφθασεν εἰς τὴν περίφημον κατηγορικὴν προσταγὴν του, ποὺ εἶναι ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς ἡθικῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Διατυπώνεται ὡς ἀκολούθως: «*Πράττε συμφώνως πρὸς ἓνα τοιοῦτον κανόνα, ὥστε ὁ*

κανών αὐτὸς νὰ ἡμπορῇ ταῦτοχρόνως νὰ χρησιμεύσῃ — καὶ σὺ δὲ ἵδιος νὰ τὸ θέλῃς νὰ χρησιμεύσῃ — ὡς κανὼν μᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας ».

Αἱ πράξεις μᾶς λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς ἐνα κανόνα, τοῦ ὅποιου τὸ κύρος νὰ εἴναι ἀπόλυτον καὶ δὲ ὅποιος νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ Νόμου δὲν περιορίζει, λέγει δὲ Κάντιος, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπεναντίας μάλιστα τὴν προϋποθέτει. Διότι δὲ ἵδιος δὲ ἀνθρωπος, ὡς λογικόν δὲν, αὐτόνομον καὶ ἐλεύθερον, εἴναι ἐκεῖνος ποὺ ἔθεσε τὸν νόμον, πρὸς τὸν ὅποιον ἀπαιτεῖ νὰ πειθαρχῶμεν. "Οτι δὲ ἡθικότης κρίνεται κατὰ νόμους ἄλλους, ποὺ δὲν ἔθεσεν ἡ ἡθικὴ Βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἡ Βούλησις καὶ ἡ ἡθικὴ εἴναι πλέον ἐτερόνομος καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἀντιφάσκει μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Διότι ἐλευθερία, λέγει, δὲν εἴναι ἡ ἀναρχία καὶ ἀσυνοδία εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρακτέου, ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς νὰ λυτρώνεται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ νὰ στρέφεται πρὸς τὸ ἀγαθόν. "Ετοι δὲ ἀνθρωπος ἀποβαίνει συγχρόνως νομοθέτης καὶ ἐκτελεστής τοῦ νόμου του. — *Διαιτήσις 30 - Τεσσαρά*

¶ XI

— 10. Κριτικὴ τῆς Ἡθικῆς τοῦ Καντίου.

Μολονότι δὲ ἔξοικείωσις πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσόφου δὲν εἴναι τόσον εὔκολος, θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τῆς ἡθικῆς του διδασκαλίας.

1. Ἡ Ἡθικὴ τοῦ Καντίου παραγγέλλει νὰ πράττωμεν συμφώνως μὲ τοὺς κανόνας, τῶν ὅποιων δὲν μᾶς δίδει τὸ περιεχόμενον. Μᾶς λέγει δὲτι οἱ κανόνες τῆς διαγωγῆς μᾶς πρέπει νὰ ἔχουν γενικὸν κύρος καὶ ἀναγκαῖτητα, ἀλλὰ ποῖοι εἴναι αὐτοὶ οἱ κανόνες δὲν τὸ μανθάνομεν. Μᾶς λέγει πῶς πρέπει νὰ ἐνεργῶμεν γενικῶς, ἀλλὰ δὲν μᾶς λέγει τί πρέπει νὰ κάμνωμεν εἰς τὰς διαφόρους περιπτώσεις. Σχεδὸν ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ μᾶς ὑποδηλώσῃ τί δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν. Ποῖος ἀρά γε θὰ μᾶς δείξῃ τί εἴναι καὶ τί δὲν εἴναι πρέπον;

2. Ἡ κατηγορικὴ του προσταγὴ μᾶς βοηθεῖ ἵσως νὰ ἀξιολογήσωμεν ἡθικῶς τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐξυπηρετεῖ εἰς τὴν κρίσιμον στιγμήν, ποὺ πρέπει ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ λάβωμεν ἀπο-

φάσεις. Ό έγωιστής π.χ. δὲν αἰσθάνεται ως καθολικὸν νόμον τὴν ἀλληλοβοήθειαν, ἀλλὰ τὴν αὐτοβοήθειαν. Οὕτε θέλει νὰ ἴσχυσῃ ὁ νόμος τῆς ἀλληλοβοήθειας, διότι εὔτυχῶν τώρα, δὲν δύναται νὰ ὑπεισέλθῃ εἰς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἐνδεοῦς. Κάποιο λοιπὸν ἄλλο στήριγμα πρέπει νὰ εὔρωμεν διὰ τὴν κρίσιμον ὥραν. Ποιὸν εἶναι ἅρα γε αὐτό;

3. Πιθανὸν μερικὰ προνοιοῦχα πνεύματα, μερικὰ ὅλως ἔκλεκτὰ καὶ ἔλευθερα ἄτομα, νὰ ἔχουν σαφῆ συνείδησιν αὐτοῦ τοῦ καθολικοῦ κανόνος μιᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας. Πιθανὸν νὰ ἔχουν τὴν δύναμιν κάθε φορὰν νὰ ἀνάγωνται μέχρι τοῦ ὑψους τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς Ἀρχῆς καὶ νὰ συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἐπιταγάς της. Ποιὸς ὅμως θὰ ἔγγυηθῇ ὅτι αὐτὴν τὴν ἰκανότητα θὰ ἔχωμεν ὅλοι, ὅλον τὸ πλῆθος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων; Πρόκειται νὰ συγκροτήσωμεν καμμίαν ἀριστοκρατικὴν Ἡθικήν, προοριζόμενην δι' ὀλίγους; ἢ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ἀνθρωπὸς γενικῶς; Διὰ ποίους ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς; Μήπως διὰ τοὺς ὀλίγους;

4. Ό Κάντιος δὲν εἶναι εἰς τυχαῖος ἡθικολόγος. Προσέφερε τὴν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅτι ἐλύτρωσε τὴν Ἡθικὴν ἀπὸ κάθε εἴδους εὐδαιμονισμὸν καὶ ἡδονοθήριαν καὶ καθιέρωσεν ἔνα ἡθικὸν κώδικα, ὁ διποίος ἐπιβάλλει διαρκῆ ἀγῶνα κατὰ τῆς φιλαυτίας καὶ τῶν κατωτέρων ἐπιθυμιῶν μας καὶ ἀπαιτεῖ ἀπεριόριστον ὑποταγὴν εἰς τὸ Καθῆκον. Ἐστησεν διὰ τοῦ ἀρετὴν εἰς ὑψηλότατον βάθρον, εἰδὲν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἡθικοῦ χρέους τὸν βαθὺν σεβασμὸν πρὸς τὸν Νόμον, ποὺ ἐπιτάσσει μὲ ἀδυσώπητον αὐστηρότητα. Ἀλλ' ἄφησε τὸν ἀνθρωπὸν ἀβοήθητον εἰς αὐτὸν τὸν δύσκολον δρόμον, ποὺ ἡρκέσθη νὰ τοῦ δείξῃ ἀπὸ μακράν. Δὲν ἤμπορεσε νὰ τοῦ δώσῃ τὸ σωτήριον ὁδηγητικὸν φῶς. Πῶς εἶναι, ἀλήθεια, δυνατὸν νὰ ἐκτελῇ τὸ χρέος του ὁ ἀνθρωπὸς ὑπακούων εἰς αὐτὴν τὴν ἀσύλληπτον σκιάν τοῦ Καντιανοῦ Νόμου; Πῶς χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ὅπισθέν του μίαν Δύναμιν ποὺ νὰ δίδῃ τὴν ἐντολήν, πῶς χωρὶς τίποτε νὰ ἐλπίζῃ διὰ τὴν ζωὴν αὐτὴν ἢ νὰ προσδοκᾷ διὰ τὴν ἄλλην, θὰ εὔρῃ τὴν δόδον πρὸς τὴν ἀρετὴν; Ἰδοὺ τί δὲν ἔξηγησεν διὰ τοῦ Καντιος.

5. Ό Κάντιος ἀνεβίβασε τὸν ἀνθρωπὸν εἰς πολὺ ὑψηλὸν ἐπίπεδον

ἐν σχέσει πρὸς ἄλλους σοφούς. Ὁ ἀνθρωπος, εἶπεν, εἶναι ὁ λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, δὲν ἡμπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι μέσον, τὸ ὅποιον νὰ μεταχειρίζεται κατ' ἀρέσκειαν ὁ εἰς καὶ ὁ ἄλλος, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ διαφόρους σκοπούς. Ὁ ἀνθρωπος εἶναι σκοπὸς ὁ ἴδιος, εἶναι αὐτοσκοπός. Ἀπὸ ὅλα τὰ φυσικὰ πράγματα εἶναι ὁ μόνος ποὺ δικαιοῦται νὰ ὀνομασθῇ πρόσωπον. Τὸν ἀνθρωπὸν λοιπὸν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, παραγγέλλει ὁ Κάντιος, νὰ τὸν μεταχειρίζεσαι πάντοτε ὡς σκοπόν, ποτὲ ὡς μέσον, καὶ ἀναλόγως νὰ ρυθμίζῃς τὰς πράξεις σου. Ποίαν δέσιαν ἔχει ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς ἐνισχῦμεν πολὺ καλῶς, ὅταν βλέπωμεν ὀλόκληρα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα καὶ ἰδεολογίας νὰ μεταχειρίζωνται τὸν ἀνθρωπὸν ὡς μέσον διὰ τοὺς φανεροὺς ἢ ἀνομολογήτους σκοπούς των, ὅταν βλέπωμεν ὅτι εἰς κοινωνίας ἀνθρώπων καλλιεργεῖται τὸ πνεῦμα τῆς ἀγέλης, ὅταν βλέπωμεν νὰ τὸν ὑποβιβάζουν εἰς τὴν στάθμην ἐκείνην, ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἔχει ἀπὸ αἰώνων ἀπομακρυνθῆ. Ὁ Κάντιος λοιπὸν εἶναι ἄξιος τῆς εὐγνωμοσύνης μας διὰ τὴν ὑπηρεσίαν του αὐτήν. Ἀλλ’ ἐστάθη ἔως ἐκεῖ. Δὲν κατῆλθε μέχρι τοῦ ἑνός, συγκεκριμένου, ζωντανοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἦσθανθη τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνίαν του. Τὸν ἀφῆκε μόνον εἰς τὴν τραγικήν του προσπάθειαν νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ὁμαρτίαν. Τὸν εἶδε μὲ ἐκτίμησιν, ἀλλ’ ὅχι μὲ συμπόνιαν, μὲ διαφέρον, ὀλλ’ ὅχι μὲ ἐπιείκειαν. Ἀλλο ἀποτέλεσμα δὲν ἤδυνατο κανεὶς νὰ ἀναμείνῃ ἀπὸ μίαν Ἡθικὴν ἄνευ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἔγινεν ἀμέσως αἰσθητὴ ἢ ἀνάγκη διὰ μίαν ἀνασύνδεσιν τοῦ ἥθικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν πηγὴν τῆς ἥθικότητος. Ἐπρεπε νὰ στήθῃ ἐκ νέου ἢ γέφυρα ποὺ συνέει τὸν ἀνθρωπὸν μὲ τὸν Θεὸν καὶ μὲ τὸ "Ἄγιον Αὔτοῦ Θέλημα. Εἰς ἐπόμενα μαθήματα θὰ ἔξηγήσωμεν πῶς μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πίστεως ἐπιτυγχάνεται ἢ σύνδεσις αὕτη καὶ θὰ καταδείξωμεν ὅτι ἢ ἔννοια τῆς ἥθικότητος εἶναι ὀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκευτικότητος. —

□ X | 11. Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἔκδοχὴ τῆς Ἡθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς.

Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἔκδοχὴ τῆς Ἡθικῆς εἶναι μία νέα κατεύθυνσις εἰς τὴν ἔξετασιν τῶν ἥθικῶν προβλημάτων, ἥ ὅποια ἀντιτίθεται εἰς τὴν κατ' εἴδος ἔκδοχήν, ὅπως τὴν ὑπεστήριζεν ὁ Κάντ καὶ οἱ ὀπαδοί του. Δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν

μίαν Ἡθικήν τῆς μορφῆς, τὴν δὲ ἄλλην Ἡθικήν τοῦ περιεχομένου.

Τὴν Ἡθικήν τοῦ περιεχομένου ἀντιπροσωπεύει ἡ φαινομενολογικὴ σχολὴ ἡ φιλοσοφία, τὴν ὅποιαν Ἰδρυσεν ὁ Χοῦσερ (Ed. Husserl), ἀνέπτυξαν δὲ εἰς τὰ συγγράμματά των οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι Σέλερ (Max Scheler) καὶ Χάρτμαν (Nic. Hartmann).

Κατὰ τὴν Ἡθικήν τοῦ Καντίου, τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον μίας πράξεως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει. Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ὁ τρόπος τῆς ἥθικῆς ἐνεργείας, ἡ μορφὴ ὑπὸ τὴν ὅποιαν συνδέω τὴν πρᾶξιν μὲ τὴν βούλησιν. Ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ Κάντ (Πράττε συμφώνως κ.λ.π.) μᾶς φέρει ἔξω ἀπὸ τὴν δεδομένην ἐμπειρίαν, ἔξω ἀπὸ τὴν ἥθικήν πραγματικότητα. Δὲν πράττω τὴν πρᾶξιν Α, διότι εἴναι εὐάρεστος ἡ ὠφέλιμος ἡ ὥραία ἡ ἄλλο τι, ἀλλὰ διότι τὸ ἐπιβάλλει μία ὀρισμένη λογική, ὁ «πρακτικὸς λόγος». Ἡ βούλησίς μου δὲν πρέπει διόλου νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς πράξεως, πρέπει νὰ εἴναι ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος, ἵτοι αὐτὴ ἡ ἴδια νὰ θέτῃ εἰς τὸν ἔαυτόν της νόμους.

Κατὰ τὴν νέαν ὅμως ἐκδοχήν, ὁ κόσμος τῶν «ἀξιῶν», ἀρα καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἀγαθοῦ ὑπάρχει καθ' ἔαυτόν, προϋπάρχει τῆς πράξεως καὶ δὲν τὸν γεννᾷ ἡ βούλησίς μου, ἡ ἀγαθὴ βούλησίς τοῦ Κάντ. Αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν ἀσχέτως πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἀνεξαρτήτως δηλαδὴ πρὸς τὸν αἰσθανόμενον καὶ ἐνεργοῦντα ἀνθρωπον. Ὑπάρχουν καὶ εἴναι προϋπόθεσις τῶν πάσης φύσεως ἐπιτυμιῶν μας. Ἡ ἀρετὴ δὲν εἴναι ζήτημα μορφῆς, δὲν εἴναι τι τὸ ἔξωτερικόν, ἀλλὰ κάτι πού ἀναπτηδῷ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ὑποστάσεώς μας, τοῦ εἴναι μας.

‘Αλλ’ εἴναι καιρὸς νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα· Τί εἴναι αἱ ἀξίαι;

‘Αξία εἴναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, ἐν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὅποίου ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πράξεις ἡ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ.

‘Απὸ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας ἐπέρασε βαθμηδὸν εἰς τὰς ψυχικὰς ἰδιότητας καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος γενικώτερον. Οὕτω δικιλοῦμεν διὰ ἐπιστημονικάς, ἥθικάς, θρησκευτικάς ἀξίας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀξία εἴναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, ἐν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ

όποίσυν ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πράξεις ἡ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Οὕτω ἡ ἀξία ἔχει ἀποβῆ περίπου ταύτοσημος πρὸς ἐν ἴδαικὸν ἡ ἴδεωδες, ἦτοι πρὸς κάτι ύψηλὸν καὶ υπέροχον, τὸ ὄπιον ὁ ἀνθρωπος ὀνειρεύεται νὰ φθάσῃ.

Αἱ ἀξίαι διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι ἀξίαι, ἐνέχουν ὅμως ἀξίαν, εἶναι φορεῖς ἀξιῶν. Ἐνίστε ἐν ἀγαθὸν ἔχει πιλλαπλὴν ἀξίαν. Εἰς ζωγραφικὸς πίναξ π.χ. εἶναι κυρίως μὲν αἰσθητικῆς ἀξίας φορεύς· ἐνδεχομένως ὅμως ἔχει καὶ ἴστορικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀξίαν, ἂν δὲ συντελῇ εἰς φρονηματισμὸν τῆς νεότητος, καὶ παιδαγωγικὴν ἡ ἡθικήν.

Τὰς ἀξίας δὲν ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὸ λογικόν. Δὲν « γνωρίζομεν » κυρίως εἰπεῖν τὰς ἀξίας, ἀλλὰ « ζῶμεν » αὐτάς, ἦτοι τὰς αἰσθανόμεθα μὲ ὅλην μας τὴν ψυχὴν καὶ τὰς προσοικειούμεθα μὲ ὅλην μας τὴν ψυχὴν. Κατὰ τὴν « βίωσιν » αὐτὴν τῶν ἀξιῶν μετέχει καὶ ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις καὶ τὸ συναίσθημα, ἴδιως τοῦτο. Ὁρθὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἐκφραστις « πραγματοποιοῦμεν ἡ ἐμπραγματοῦμεν τὰς ἀξίας ».

Πολλοὶ ἐπιχείρησιν νὰ κάμουν μίαν ταξινόμησιν καὶ διαβάθμισιν τῶν ἀξιῶν.

Εἰς μίαν κατωτάτην βαθμίδα τοποθετοῦνται αἱ ἀξίαι τῶν αἱσθητικῶν (κυμαίνομεναι μεταξὺ τῶν ὅρίων εὐάρεστον - δυσάρεστον) καὶ αἱ βιολογικαὶ (ὑγεία - Ᾰσθένεια). Μετὰ ἀπὸ αὐτὰς τάσσονται αἱ θεωρητικαὶ καὶ καλλιτεχνικαὶ ἀξίαι, ἦτοι ὅσαι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν γνῶσιν (ἀληθὲς - ψευδὲς) ἀφ' ἐνός, μὲ τὴν τέχνην ἀφ' ἐτέρου (καλὸν - αἰσχρόν). Ὅπεράνω αὐτῶν τάσσονται αἱ ἡθικαὶ καὶ αἱ θησαυρικαὶ ἀξίαι. Θεμελιώδεις ἡθικαὶ ἀξίαι εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, θρησκευτικαὶ δὲ τὸ ἄγιον καὶ τὸ βέβηλον.

Αἱ ἡθικαὶ ἀξίαι διακρίνονται ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας διὰ τῶν ἔξῆς γνωρισμάτων:

1. Ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς πρόσωπα καὶ πράξεις προσώπων, οὐδέποτε εἰς ἄψυχα.

2. Ἐχουν χαρακτῆρα κοινωνικόν. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι αἱ πράξεις μας πρέπει νὰ τυγχάνουν ἀπαραιτήτως τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς κοινωνίας· διότι ἔκαστος ἀνθρωπός, κεχωρισμένος τοῦ

συνόλου, δύναται νὰ βεβαιωθῇ ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του ἀν εἶναι ἡθικὸς ἢ ὄχι.

3. Αἱ ἡθικαὶ ἀξίαι δὲν νοοῦνται χωρὶς ἐλευθερίαν. "Οπου δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία ἐκλογῆς, δὲν ὑπάρχει καταλογισμὸς οὕτε ἐπομένως θέμα ἡθικῆς ἐκτιμήσεως μιᾶς πράξεως. Μόνον ὁ ἐλεύθερος δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἡθικός ἢ μὴ ἡθικός. Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν ὅτι μερικοὶ δὲν δέχονται τὰς ἡθικὰς ἀξίας ὡς ίδίαν κατηγορίαν ἀξιῶν. "Υποστηρίζουν ὅτι αὔται παρακολουθοῦν δλας τὰς ἄλλας καὶ ὑπεισέρχονται εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐκδήλωσιν.

Αἱ θρησκευτικαὶ τέλοις ἀξίαι θεωροῦνται σπουδαιότηται. Εἶναι τὸ βάθρον ἐπὶ τοῦ ὅποιου οἰκοδομοῦνται αἱ λοιπαὶ. Διότι, ἀν δὲν ἀποδίδωμεν ἀξίαν εἰς τὸν κόσμον ἐν τῷ συνόλῳ ὡς τέλειον καὶ θεῖον δημιούργημα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διδωμεν ἀξίαν εἰς ὅ, τι δήποτε ἀπὸ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. Καθὼς ὑπεστήριξεν ὁ ἐπιφανῆς σύγχρονος φιλόσοφος Σπράνγερ (Ed. Spranger), τὸν ὑπέρτατον σκοπὸν τῆς ζωῆς μόνον ἡ θρησκευτικὴ ἀνάτασις ἡμπορεῖ νὰ δώσῃ, μόνον μία κοσμοθεωρία, ἥτις δονεῖται ἀπὸ θρησκευτικὸν παλμόν. Αἱ κατώτεραι ἀξίαι, λέγουν οἱ φαινομενολόγοι φιλόσοφοι, ἀποκτοῦν περιεχόμενον μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς ἀνωτέρας, καὶ μάλιστα τὰς θρησκευτικάς. Εἰς τὰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις δὲν εύρισκει δριστικὴν ίκανοποίησιν. Δι' αὐτὸν τείνει νὰ ὑπερβῇ τὸ ζωικὸν στοιχεῖον καὶ νὰ « ἔξακοντισθῇ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θείου ». Ο ἀνθρωπός εἶναι μία κίνησις πρὸς τὸ θεῖον.

Αὔται λοιπὸν εἶναι αἱ ἀξίαι, αἱ ὅποιαι κατὰ τὴν Ἡθικὴν τοῦ περιεχομένου προϋπάρχουν τῆς πράξεως καὶ τῆς βουλήσεως μας.

‘Ολόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς Καντιανῆς Ἡθικῆς στηρίζεται, κατὰ τὴν νέαν θεωρίαν, εἰς προϋποθέσεις ἀπαραδέκτους. ‘Ο Κάντ επίστευσεν ὅτι ἡ εἰδολογική, ἡ μορφολογική Ἡθικὴ του μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπαξ διὰ παντὸς ἀπὸ τὸν ἡδονισμόν, ποὺ εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ἀναγκαία κατάληξις κάθε Ἡθικῆς στρεφομένης πρὸς τὸ ἀντικείμενον, πρὸς ἐν ὑπέρτατον ἀγαθόν. Κατ' αὐτὸν ὅμως τὸν τρόπον τὴν Καντιανὴν Ἡθικὴν διακόπτει κάθε δεσμὸν μὲ τὴν ζωντανὴν Ἡθικὴν πραγματικότητα καὶ καταντῷ καθαρὸς τύπος. ‘Η νέα Ἡθική, τοῦ περιεχομένου, πιστεύει ὅτι οὕτε τὴν τυποποίησιν τῆς Καντιανῆς Ἡθικῆς ἔμφανίζει οὕτε εἰς ἡδονισμὸν καταλήγει, τὸν ὅποιον ἀντιθέτως ἀποκρούει καὶ στηλιτεύει. Καὶ ἐνῷ δὲν εἶναι ἔτερόνομος,

δηλαδή δὲν καταφεύγει εἰς δυνάμεις ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένας, ἐξ ἄλλου δὲν παρουσιάζει τὰς ἀτελείας τῆς αὐτονόμου Ἡθικῆς. Ἡ βιούλησίς μας στρέφεται πρὸς τὰς ἀξίας, αἱ δποῖαι ὑπάρχουν, προϋπάρχουν ἡμῶν. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ μας νὰ πραγματοποιήσωμεν τὰς ἀξίας, πραγματοποιοῦμεν τὸν ἥθικόν μας προορισμόν. Ἡ προσωπικότης ἐπανακτᾷ οὕτω τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματά της, καταξιώνεται.

Παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν τῆς Ἡθικῆς τοῦ περιεχομένου ἀφήνει εἰς ἡμᾶς ἀρκετὰς ἀμφιβολίας. Ἀφοῦ αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν καθ' ἑαυτὰς καὶ δὲν τὰς θέτει ἡ συνειδησίς τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ ποιὸν ἐτέθησαν; Καὶ ἀφοῦ πᾶσα ἔτερονομικὴ καὶ θεονομικὴ λύσις ἀποκλείεται διὰ τὴν ἥθικὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν, πῶς ἐτέθησαν καὶ πῶς ὑφίστανται ὡς ἀπόλυτοι ἐκτιμητικαὶ ἀρχαὶ τῶν πράξεών μας; Εἰς τοῦτο δὲν δίδει πειστικὴν ἀπάντησιν Ἡθικὴ τοῦ περιεχομένου.

Ἐπειτα πῶς αἱ ἀξίαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀπόλυτοι καὶ αὐθύπαρκτοι; Αἱ ἀξίαι προβάλλουν μόνον ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ συσχετίζομεν ἐν ὑποκείμενον πρὸς κάποιο πρᾶγμα, πρὸς ἐν ἀντικείμενον. Χωρὶς νὰ ὑπάρχουν οἱ δύο αὐτοὶ ὅροι, τὰ δύο ἀπαραίτητα δεδομένα, δὲν δύναμαται νὰ ὅμιλῶ περὶ ἀξιῶν. Ὅπάρχει ὡφέλιμον, ώραῖον, ἀγαθόν, ἀν δὲν ἀναφέρεται εἰς κάτι καὶ ἀν δὲν ὑπάρχῃ ὁ κρίνων, δ ἀποφαινόμενος περὶ αὐτοῦ;

Καὶ ἐν κατακλεῖδι, πῶς αἱ φευγαλέαι αὔται καὶ ἀσύλληπτοι διὰ τὸν κοινὸν ἀνθρωπὸν ἐκτιμητικαὶ ἀρχαί, περὶ τῶν δόποιών τόση γεννᾶται ἀμφισβήτησις, εἴναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν σημεῖα ἔλξεως διὰ τὸν ἀνθρωπὸν καὶ τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ; Πῶς δ ἀνθρωπὸς ἀβοήθητος, ἀκαθοδήγητος, « αὐτόνομος », θὰ δίηγηθῇ πρὸς αὐτάς;

Nou

12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἥθικότητος.

ΠΙΧΛ

Ἐητάσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα μὲ κάθε συντομίαν τὰς ἀπόψεις τῶν κυριωτέρων φιλοσοφικῶν συστημάτων ὃσον ἀφορᾶ εἰς τὸν ὕψιστον σκοπὸν καὶ τὰ ἄλλα προβλήματα τοῦ ἥθικοῦ βίου. Ἀπὸ τὴν μεγίστην μεταξὺ ἀυτῶν ἀσυμφωνίαν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτῶν συνάγεται τὸ ἀσφαλές συμπέρασμα ὅτι δὲν εἴναι δυνατὸν νὰ συγκροτῇ ἥθικὸν σύστημα καὶ κῶδιξ ἥθικῆς διαγωγῆς ἀνευ

Θεοῦ. Ἡ ἡθικότης λοιπὸν μόνον ἐπὶ τῆς θρησκείας ἥμπορεῖ νὰ στηριχθῇ. Διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἡ ἔννοια τῆς ἡθικότητος εἶναι ἀδιασπάστως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκευτικότητος.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς πίστεως ἐπὶ τὸν ἡθικὸν βίον εἶναι μεγάλη καὶ ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν ζωὴν ἀτόμων καὶ λαῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Ἰστορίας. “Ο, τι γενναῖον καὶ μέγα κατωρθώθη, συνετελέσθη εἰς στιγμὰς ἐντόνου θρησκευτικῆς ζωῆς. Οἱ θαυμάσιοι πίνακες τοῦ Κρητὸς Θεοτοκοπούλου καὶ τῶν μεγάλων δημιουργῶν τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι κυρίως εἰκόνες ἄγιων μορφῶν. Ἡ χιλιετής ἀντίστασις τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν βαρβάρων ἔχαλυβδώθη εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ. Ἀπεναντίας, ὅσον ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς πίστεως εἶναι μεγαλυτέρα, ὅσον ἡ περὶ Θεοῦ ἵδεα εἶναι περισσότερον ἐσκοτισμένη, ὅσον τὸ θρησκευτικὸν βίωμα ἀσθενέστερον, τόσον ἡ κατάστασις ἐνὸς λαοῦ ὑπὸ ἡθικὴν ἔποψιν εἶναι χειροτέρα, ὁ ἡθικὸς βίος ἀτονώτερος, ἡ ἀρετὴ σπανιωτέρα.

“Οπου ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἔλαβε χαρακτῆρα ὁμαδικὸν καὶ προγραμματικόν, ἡ καταστροφὴ ἐπηκολούθησε φοβερά. Τὸ ἐν Γερμανίᾳ καθεστώς ἡθέλησε νὰ κόψῃ κατὰ τὸν μεσοπόλεμον κάθε δεσμὸν μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. « Ἀπορρίψατε μακρὰν τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς χριστιανικῆς σας ἀνατροφῆς », ἔγραφεν ὁ διευθυντὴς Τύπου πρὸς τὴν Χιτλερικὴν νεολαίαν, « ρίψατε μακρὰν τὰς ἰουδαιοχριστιανικὰς ἵδεας περὶ ἀμαρτωλῆς ζωῆς, ἐλέους καὶ ἀγάπης διὰ τοὺς ἔχθρούς σας. Πρέπει νὰ εἴμεθα σκληροί, ἀν θέλωμεν νὰ νικήσωμεν. Κατάρα εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν συμπάθειαν ». Πᾶς ἐπληρώθησαν πειραματισμοὶ καὶ κοσμοθεωρίαι αὐτοῦ τοῦ εἶδους, εἶναι εἰς ὅλους γνωστόν.

Ἡ πίστις λοιπὸν δίδει περιεχόμενον εἰς τὴν ἡθικότητα, ἡ ἀπιστία ἀποτελεῖ ἄρνησιν αὐτῆς. Τοῦτο διακηρύττει ὁ Ἀπόστολος τῶν ἔθνῶν τονίζων ὅτι « ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται » (Γαλ. γ', 11).

Δύο ἀντιρρήσεις ἥμποροῦν νὰ προβληθοῦν κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἀνωτέρω ἀληθείας.

1. ‘Υπάρχουν ἄτομα, τὰ ὄποια, ἐνῷ θρησκεύονται, δὲν ζοῦν βίον ἡθικόν.

2. ‘Υπάρχουν ἄνθρωποι, οἵτινες δὲν δεικνύουν κανὲν διαφέρον

διὰ τὴν θρησκείαν καὶ ἐν τούτοις ζοῦν μακράν πάσης ἡθικῆς παρεκτροπῆς.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα ὑπάρχει ἐπίφασις μόνον ἀληθείας. Οἱ χριστιανοὶ τῆς πρώτης κατηγορίας κατ’ ὄνομα μόνον εἶναι χριστιανοί. Ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν παρέλαβον μόνον τὸν τύπον τὸν ἔξωτερικόν, ἔμειναν ὅμως ξένοι πρὸς τὴν οὐσίαν του. ‘Ο ἀληθῆς χριστιανὸς εἶναι ὁ χριστιανὸς τῶν ἔργων, ἀφοῦ «ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρὰ ἐστί» (Ιακ. β’, 26). Ἡμποροῦν βεβαίως νὰ καυχῶνται μαζὶ μὲ τὸν Φαρισαῖον τῆς παραβολῆς λέγοντες «ἡγενέων δὲς τοῦ Σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμα» (Λουκ. ιη’, 12), ἀλλ’ εἶναι ὀλιγώτερον ἡθικοὶ καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Τελώνην, ποὺ ἔχει τουλάχιστον συναίσθησιν τῆς θέσεώς του. Τὰ πάντα κάμνουν «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις» (Ματθ. κγ’, 5). Οὗτοι δὲν ἡμποροῦν νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀπόδειξις περὶ δῆθεν ὑφισταμένου χάσματος μεταξὺ θρησκευτικότητος καὶ ἡθικῆς.

“Οσον ἀφορᾶ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, ποιος μᾶς ἔγγυαται ὅτι τὰ ἄτομα αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν συντηροῦν εἰς τὰ βάθη τῆς ὑποστάσεώς των ἐν εἴδος θρησκευτικότητος, ποὺ δὲν ἡθέλησε ποτὲ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ νὰ φανερωθῇ ὡς θρησκευτικὴ πρᾶξις;” Ισως πιστεύουν μὲ τὸν ἴδιον των σιωπηλόν, ἀνεπίδεικτον τρόπον. “Ισως πάλιν ἀπὸ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φαρισαϊκὴν θρησκευτικότητα κατήντησαν ἀδιάφοροι πρὸς τοὺς τύπους τῆς λατρείας. Ζοῦν πιθανῶς κατὰ τρόπον ἔντονον τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας μὲ τὸ βαθύτερον στρῶμα τῆς ψυχῆς των, παρ’ ὅλον ὅτι τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν οὔτε ἡ φαρισαϊκὴ θρησκευτικότης τῶν ἀλλων οὔτε οἰαδήποτε ἄλλη πρόφασις ἡ πρόσχημα καθιστᾶ διστακτικὸν ὡς πρὸς τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεώς του διὰ τῆς ἐπιτελέσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ λατρευτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. «Πᾶν οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅστις δ’ ἀν ἀρνήσηται με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς» (Ματθ. ι’, 32 - 33), εἰπεν δὲ Κύριος.

‘Η θρησκεία λοιπὸν καὶ ἡ πίστις ὅχι μόνον ἔξηγεῖ καὶ στηρίζει τὴν ἡθικότητα, ἀλλὰ καὶ δίδει εἰς αὐτὴν καθωρισμένον καὶ σαφές περιεχόμενον. Ἐπιτυχῶς ἐλέχθη ὅτι, ὅπως θρησκεία ἄνευ ἡθικῆς

είναι φάσμα θρησκείας, ούτω καὶ ἡθική ἄνευ θρησκείας είναι χόρτος κακῶς φυτευθεὶς καὶ ἔτοιμος νὰ ξηρανθῇ προτοῦ φυτρώσῃ, οἰκοδόμημα θεμελιωμένον ἐπὶ τῆς ἄμμου, ἔτοιμον νὰ καταρρεύσῃ εἰς τὴν πρώτην δρμήν τῶν χειμάρρων. Ἡ ἡθικότης είναι ὅντως ὁ εὐγενής καρπὸς τῆς πίστεως. —

KAIION

Εγκαίον ή τρίτη μέρη της υπόμνημας που αποτελείται από την πρώτη σειρά των δύο παραπάνω γραμμών και την δεύτερη σειρά των δύο παραπάνω γραμμών, που αποτελείται από την τρίτη σειρά των δύο παραπάνω γραμμών.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

(ΑΡΧΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ

ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

— 1. Ο ἔμφυτος ἡθικὸς νόμος.

Αἱ πράξεις μας εἶναι ἡθικαί, ὁσάκις εἶναι σύμφωνοι μὲ κάποιαν γενικωτέραν ἡθικὴν ἐπιταγὴν ἢ ἡθικὸν κανόνα. Ἀν καθεὶς πράττῃ κατὰ τὴν ἀρέσκειάν του εἴτε κατὰ τὰς ἐπιθυμίας του καὶ τώρα μὲν οὕτως, ὕστερον δὲ ἄλλως, ἢν τὰ ἐνεργήματά του ἔχουν κάτι τὸ ἀκανόνιστον καὶ ἀτακτον καὶ δὲν πειθαρχοῦν εἰς κάποιαν διέπουσαν ἀρχὴν ἢ νόμον, δὲ ἀνθρωπος αὐτὸς δὲν εἶναι ἡθικός.

Τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐνεργῇ πάντοτε καθ' ὥρισμένον τρόπον, συμφώνως πρὸς κάποιαν ἀσάλευτον ἐπιταγὴν, φύσει αἰσθάνεται ὁ ἀνθρωπος καὶ ἀναγνωρίζει, ἐξ ὀρεμφύτου φέρεται πρὸς τὴν τήρησιν ὥρισμένων ἐντολῶν. Τὸ σύνολον τῶν ἐντολῶν ἢ ὀρθότερον τὴν γενικὴν συμπερίληψιν αὐτῶν, τὸν ὕψιστον καὶ τρόπον τινὰ συνταγματικῆς φύσεως νόμον, πρὸς τὸν ὅποιον πρέπει νὰ συμφωνοῦν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ συμμορφώνωνται αἱ προθέσεις αὐτοῦ καὶ αἱ ἐνέργειαι, ὁνομάζομεν ἡ θικὸν νόμον.

Νόμος εἶναι γενικῶς διάταξις κανονιστικὴ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. 'Αλλ' ὁ ἡθικὸς νόμος, μολονότι ἔχει τὸ γενικὸν τοῦτο γνώρισμα, εἶναι διάφορος καὶ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον καὶ ἀπὸ τοὺς λεγομένους φυσικοὺς νόμους. Διότι οὔτε πιεστικὸς εἶναι, ὅπως οἱ ἀνθρώπινοι, οὔτε ἔχει τὴν τυφλὴν ἀναγκαιότητα τοῦ φυσικοῦ νόμου. Εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους ἡ κανονικότης τῶν φαινομένων εἶναι ἀποτέλεσμα

ἕξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ δυνάμεων, οὐδεμίαν δὲ ἔχει θέσιν ἡ ἴδική μας θέλησις. ‘Υπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας τὰ αὐτὰ αἴτια ἄγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν πράξεων, εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας νὰ ἔχωμεν ἄλλην ἕκβασιν, διότι ὑπεισέρχεται ὁ παράγων ἀνθρωπος καὶ ἡ ἐλευθέρα θέλησίς του. Δι’ αὐτὸν ὡς πρὸς μὲν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα ἔξετάζομεν ποῖα εἶναι καὶ πῶς τελοῦνται, ἐνῷ διὰ τὰς προθέσεις καὶ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἔξετάζομεν ὅποιαι ὀφείλουν νὰ εἶναι. **Εἶναι λοιπὸν ὁ ἡθικὸς νόμος ὑψιστος κανῶν ἐπιτάσσων τὸ πρακτέον καὶ φευκτέον.** ‘Ως ἐκ τούτου εἶναι, καθὼς τὸν ὀνόμασαν, ἡγεμών τοῦ βίου καὶ διδάσκαλος τῶν καθηκόντων.

Πόθεν ὅμως ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἡθικοῦ νόμου;

Εἶναι πρῶτον προσωπικὴ πίστις καὶ συνείδησις ὅλων τῶν ἀνθρώπων. ‘Ο καθεὶς ἡμπορεῖ νὰ παρατηρήσῃ εἰς τὸν ἑαυτόν του περιπτώσεις ποὺ ἐνεργεῖ συμφώνως πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον ἢ ποὺ παρέβη αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν αἰσθάνεται βαθεῖαν ψυχικήν ίκανοποίησιν, εἰς τὴν δευτέραν λυπεῖται καὶ ἀνησυχεῖ. Κάποτε πειθαρχεῖ εἰς τὰς ἐπιταγάς του παρὰ τὸ ἴδιον συμφέρον, παρὰ τὴν ἀτομικήν του εὐχαριστησιν. ‘Ενίστε τοῦ γίνεται καταθλιπτικός, ἀλλ’ ἐνῷ δύναται, δὲν θέλει ν’ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν τυραννίαν του. ‘Ο Σωκράτης ἀποκρούων τὰς προτάσεις τοῦ Κρίτωνος θὰ ἔχανε τὴν ζωήν του — ὅπως καὶ ἔγινε. ‘Αλλὰ δὲν ἐδίστασε νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸν νόμον τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὸν ὑψιστον ἡθικὸν νόμον. ‘Η Ἱωάννα ντ’ “Ἄρκ τοῦ Σίλλερ τὴν στιγμὴν τοῦ μεγαλυτέρου θριάμβου τῆς εἶναι δυστυχής. Διότι ἐνῷ ἔσωσε τὴν πατρίδα της ἀπὸ τὸν ὀλεθρον, ἐφείσθη ὅμως τῆς ζωῆς” Αγγλου στρατιώτου ὑποκύψασα εἰς μίαν ἀδυναμίαν τῆς. Κανεὶς δὲν γνωρίζει τὸ μυστικόν της. Μόνον ποὺ ἡ πρᾶξις της δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν νόμον. Γενικῶς, ἂν αἱ στιγμαὶ ποὺ ὑποκύπτομεν εἰς τὰ πάθη μας εἶναι ἀναρίθμητοι, ὅμως δὲν εἶναι ὀλίγαι αἱ περιστάσεις ποὺ ἀψηφοῦντες τὴν πρόχειρον ἥδονήν συμμορφούμεθα πρὸς μίαν ἀνωτέραν καὶ ἀπωτέραν ἐπιταγήν. Αἱ ὀλίγαι αὐταὶ περιστάσεις τιμοῦν τὴν προσωπικότητα καὶ καταξιώνουν τὴν ἀνθρωπίνην ζωήν. ~~ποιητικόν πόλεμον~~ Αλλὰ καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποδεικνύει τὸ ἔμφυτον τοῦ ἡθικοῦ νόμου. ‘Άλλαχοῦ ἐλάβομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ καθορίσωμεν τὴν

ούσίαν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς προσωπικότητος. Δεὶς εἶναι μόνον φυσικὸν ὃν ἢ μηχανὴ ὁ ἀνθρωπὸς καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν διέπεται ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπὸ φυσικοὺς νόμους. Οὕτε ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐνόργανα ὅντα καὶ τὰ ζῶα εἶναι ὁ ἀνθρωπὸς, διὰ νὰ ὑποκύπτῃ μόνον εἰς τυφλὰς ὄρμάς καὶ ἔνστικτα. Εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ φυσικὸν ἀντικείμενον, κάτι σημαντικώτερον ἀπὸ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα. Τὸ ἄτομον θέτει σκοποὺς καὶ οἱ σκοποὶ αὐτοὶ εἶναι πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τοὺς ἀμέσους, τοὺς ζωώδεις σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἀμυναν καὶ τὴν αὐτοσυντήρησιν καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴν. Ἀλλὰ θὰ ἦτο τοῦτο ἀκατανόητον, ἂν δὲν εἴχεν ἔμφυτον τὴν δύναμιν νὰ ἐννοῇ ποῖαι πράξεις του ὑπηρετοῦν ἀνώτερον σκοπὸν καὶ ποῖαι εἶναι εὔτελεῖς καὶ χαμαίζηλοι. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ποὺ ἀκούονται τόσον συχνά, παρὰ τὰς θρηνωδίας διὰ τὴν ἀνθρωπίνην μοχθηρίαν καὶ κατωτερότητα, ὁ ἀνθρωπὸς ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ὅντα μὲ τὸ ἥθικὸν του μεγαλεῖον.

Τέλος ἡ παγκόσμιος φιλολογία, ἡ θύραθεν καὶ ἡ χριστιανική, παρέχουν ἀψευδεῖς μαρτυρίας περὶ τοῦ ἔμφύτου ἥθικοῦ νόμου. Περίφημοι κατέστησαν οἱ λόγοι τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομά της τραγῳδίαν τοῦ Σοφοκλέους. Παρήκουσα, λέγει πρὸς τὸν Κρέοντα, τὸν νόμον σου, διότι ἐπειθάρχησα εἰς τὴν προσταγὴν ἐνὸς ἄλλου, ἀγράφου, ἄλλα πανισχύρου νόμου. Εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ ἥθικοῦ νόμου ὑπῆκουσεν ἡ ἥρωις ἐκείνη, ἂν καὶ ἐγνώριζε ποία τύχη τὴν ἀνέμενε.

Καὶ ὁ Κικέρων, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἐπικαλεῖται τὸν ἀγραφὸν ἥθικὸν νόμον κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν μᾶς σπουδαιοτάτης ὑποθέσεως φόνου.

Ακόμη σαφέστεραι εἶναι αἱ μαρτυρίαι ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Μολονότι οἱ χριστιανοὶ ὀδείλουν νὰ συμμορφώνωνται πρὸς τὸν θεῖον νόμον, τὸν ἔξ ἀποκαλύψεως, ἐν τούτοις δὲν παραγνωρίζεται ἡ σημασία τοῦ ἔμφύτου ἥθικοῦ νόμου. Εἰς τὸ περίφημον χωρίον (β', 14 - 15) τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς του ὁ Παῦλος δέχεται ὅτι καὶ οἱ ἔθνικοὶ εἶναι δυνατὸν νὰ πράττουν τὸ ἀγαθόν, διότι ἐπικουρούμενοι ἀπὸ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἔμφύτου νόμου. «ὅταν γὰρ ἔθητη τὰ μὴ νόμου ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῆῃ, οὗτοι νόμοι μὴ ἔχοντες ἔαντοις εἰσὶ νόμος, οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν

ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως ». Ό αὐτὸς δὲ πάλιν θεῖος Ἀπόστολος δύμιλεῖ ἀλλαχοῦ διὰ τὸν νόμον τοῦ νοῦ ὡς διὰ μίαν ἐσωτερικήν, ἔμφυτον δύναμιν, διὰ τῆς ὅποιας γνωρίζομεν τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ ἀρεσκόμεθα εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ γραπτοῦ νόμου τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Τοῦ νόμου τούτου ἀναγνωρίζομεν τὸ κύρος, ἀν καὶ ἀντιστρατεύεται μὲ τὸ ζωῶδες ὑπόστρωμα τῆς ὑπάρξεώς μας. « συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἀνθρωπον, βλέπω δὲ ἔτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μον ἀντιστρατεύεται τῷ νόμῳ τοῦ νοός μον καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἀμαρτίας τῷ ὅντι ἐν τοῖς μέλεσί μον » (ζ', 22 - 23).

Εἰς αὐτὰς τὰς δλίγας ἐκ πολλῶν μαρτυρίας ἀρκούμεθα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἔμφύτου ἡθικοῦ νόμου.

« Οὐ γάρ τι νῦν γε κάκθες, ἀλλ' ἀεὶ ποτε ζῆται (ἐνν. τὰ ἄγραπτα καὶ ἀμετακίνητα προστάγματα τῶν θεῶν), κονδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου 'φάνη » (Σοφ. Ἀντιγ. 456 - 7· πρβ. καὶ Οἰδ. Τ. 865 - 70). « Ἔγὼ μὲν οἶμαι θεοὺς τοὺς νόμους τούτους (τοὺς ἀγράφους καὶ ἐν πάσῃ χώρᾳ νομιζομένους) τοῖς ἀνθρώποις θεῖναι » (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 4, 19). « Υπάρχει, κ.κ. δικαστά, οὗτος ὁ οὐδὲν γραπτὸς ἀλλ' ἐγγενῆς νόμος, τὸν ὃποιον δὲν ἐσπουδάσαμεν οὕτε παρελάβομεν οὕτε ἀνεγνώσαμεν, ἀλλ' ὑπὸ αὐτὴν τὴν φύσιν ἡρπάσαμεν, ἡττήσαμεν, ἐξεθλίψαμεν· δὲν ἐξεπαιδεύθημεν, ἀλλ' ἐγενήθημεν δὲν αὐτὸν, δὲν εἰμεθα δεδιδαγμένοι, ἀλλὰ πεποτισμένοι μὲ αὐτὸν » (Cicer. pro Mil. 4, 10). *μ.μ.Μ Νοεβρος 13.00*

- 2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ ἔλεγχος αὐτῶν.

Ο ἔμφυτος ἡθικὸς νόμος εἶναι λοιπὸν γεγονὸς μεμαρτυμένον καὶ γενικῶς παραδεκτόν.

Ὑπάρχουν δύμως καὶ οἱ ἀρνηταί του, οἱ ὅποιοι δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν εἰς ὕρισμένας κατηγορίας.

Ἄν κανεὶς δὲν παραδέχεται Θεόν δημιουργὸν τοῦ παντὸς καὶ νομοθέτην, εἶναι φανερὸν ὅτι οὕτε ἔμφυτον νόμον παραδέχεται. Οἱ φιλοσοφοῦντες ἐκπρόσωποι τῆς ἀθείας καὶ οἱ ὅπαδοί των εἶναι οἱ κυριώτεροι τοῦ ἡθικοῦ νόμου ἀρνηταί. Εἰς αὐτούς πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ ύλισται ὅλων τῶν ἀποχρώσεων, οἱ ἐμπειρικοί καὶ αἰσθησιοκρατικοί φιλόσοφοι καὶ οἱ ὅπαδοί των καὶ οἱ ἐκπρόσωποι καὶ θιασῶται τῆς λεγομένης « θετικῆς » καὶ τῆς « ἐπιστημονικῆς » Ἡθικῆς. Τὴν ἡθικὴν διαδωγὴν τοῦ ἀνθρώπου θεωροῦν οὗτοι ὡς ἀποτέλεσμα τῆς

μακράς πείρας καὶ τῆς πολυχρονίου κοινωνικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ ἴσχυρίζονται ὅτι αὕτη παραλλάσσει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν καὶ ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος καὶ ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον. Αὐτό, λέγουν, ποὺ δύναμέομεν ἡθικὸν νόμον εἶναι μία δόμοιόμορφος διαγωγή, ἐπιβαλλομένη ἀπὸ ὠρισμένους ἔξωτερικοὺς ὄρους, καὶ τὴν ἀκολουθοῦμεν, ἐπειδὴ ἀπεδείχθη ὡφέλιμος εἰς ἓν σύνολον ἀνθρώπων.¹ Άλλὰ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ τὴν μεταβάλωμεν αὔριον ἢ νὰ τὴν ἀντικαταστήσωμεν μὲ ἄλλην.

‘Αλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἔχουν οὔτω. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ πᾶν μεταβάλλεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἡθικοῦ κόσμου.’ Ισως μάλιστα ἡ περιοχὴ αὕτη εἶναι ἔκεινη, ἡ ὅποια ὀλιγώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλεν φοβεῖται τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. ‘Υπάρχουν μερικαὶ ἀμετακίνητοι ἡθικαὶ ἀρχαί, ἐν ἀπαρασάλευτον ὑπόβαθρον ἡθικῆς πίστεως, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι ίκαναὶ νὰ διασείσουν οὔτε αἱ μᾶλλον κοσμογονικαὶ μεταβολαί. ‘Η πίστις π.χ. εἰς θείαν δύναμιν καὶ ἡ λατρεία ἐνὸς ἔξουσίαν ἔχοντος θεοῦ εἶναι τόσον εύρεῖα, ὥστε εύκόλως ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς καθολική. ’Εθνικὸς συγγραφεύς, δὲ Πλούταρχος, ἀπευθυνόμενος πρὸς κάποιον Ἐπικούρειον, διαπιστώνει τὴν καθολικότητα τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος.

‘Αλλη γενικῶς ἰσχύουσα ἡθικὴ ἐπιταγὴ εἶναι ὁ λεγόμενος χρυσὸς καὶ αὐτὸν. Τὸν συναντῶμεν εἰς πολλοὺς λαοὺς διατυπούμενον κατὰ διαφόρους τρόπους. Εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφὴν εύρισκει τὴν ὄριστικὴν μορφὴν του. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην εύρισκομεν τὴν ἀρνητικὴν του διατύπωσιν : « ὁ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσῃς » (Τωβ. δ', 15), εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην (Ματθ. ζ', 12) τὴν θετικὴν : « πάντα οὖν ὅσα ἀν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὔτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ». παραπομπαὶ τοῦ θεοῦ

‘Η στοργὴ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἐπίσεις ἐκ τῶν ἀρχῶν ἔκεινων, ποὺ ἡμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν καθολικοῦ κύρους. Αἱ περιπτώσεις ἐγκαταλείψεως ἢ θυσίας τῶν γονέων, αἱ παρατηρηθεῖσαι εἰς μερικὰς καθυστερημένας φυλάς, δὲν ἀναιροῦν τὸν κανόνα. Διότι δὲν τιμᾶται αὐτὴ καθ' ἐσατὴν ἡ πρᾶξις τῆς ἀναιρέσεως τῶν γονέων, ἀλλὰ πιστεύεται, κακῶς, ὅτι ἔχυπηρετεῖται εἰς ἀνώτερος σκοπός, χάριν τοῦ ὅποιού καὶ αὐτὸ τὸ φυσικὸν φίλτρον πρέπει νὰ καταπνιγῇ. παραπομπαὶ τοῦ θεοῦ

Καὶ ἡ ἀνθρωποκτονία ἀναγνωρίζεται γενικῶς ὡς κακὸν καὶ ἀποτρόπαιον. Ἡ παρατηρηθεῖσα εἰς μερικὰς περιόδους ἥ περιστάσεις ξενοκτονία, καθὼς καὶ ἡ πρὸς ἀόπλους κατοίκους ἥ ἡ ττηθέντας καὶ παραδοθέντας πολεμίους σκληρότης καὶ ἀπανθρωπία, μολονότι δικαιολογούμενα ἀπὸ τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντρησίας καὶ τῆς ἀμύνης ἥ ἐξηγούμενα ἀπὸ κατάστασιν ψυχικοῦ βρασμοῦ, ὡστόσον οὐδέποτε εύρισκουν τελικῶς ἐπιδοκιμασίαν καὶ συγγνώμην. Ἀπεναντίας ἡ πρὸς τοὺς ἀδυνάτους φιλάνθρωπος συμπεριφορὰ ἐπαινεῖται πάντοτε ὡς εὐγενεστέρα καὶ θεοφιλής. Εἰς τὸν Ξενοφῶντα ('Ελλ. Β', 1, 32) ἀναγινώσκομεν ὅτι δὲ ἐφαρμόσας κατὰ 'Ἐλλήνων αἰχμαλώτων ἀπάνθρωπα μέτρα στρατηγὸς Φιλοκλῆς ἐτιμωρήθη σκληρῶς κατόπιν γενικῆς κατακραυγῆς ἐναντίον του, ὅταν μετὰ τὴν πανωλεθρίαν ἐν Αἴγιος ποταμοῖς συνελήφθη. Κατὰ δὲ τὸν 'Ηρόδοτον (Α', 167) ἀγρία συμφορὰ ἔξι οὐρανοῦ ἐπλήξε τὴν περιοχὴν ὅπου οἱ Καρχηδόνιοι ἐφόνευσαν ἀπανθρώπως τοὺς συλληφθέντας Φωκαεῖς. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς ὅτι παγία ἡθικὴ εἶναι ἀνύπαρκτος.

'Αρηταὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου εἶναι καὶ οἱ ἀνθρωποι ἔκεινοι. εἰς τοὺς ὅποίους κάθε ἔννοια ἡθικοῦ χρέους καὶ ἡθικῆς εὐθύνης εἶναι ξένη, οἱ εύρισκόμενοι εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἡθικῆς ἀναγνώστης, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ κάποτε εἰς θεογνωσίαν, νὰ μεταμεληθῇ καὶ ν' ἀλλάξῃ τρόπον ζωῆς. 'Ομως δὲ amoral, ἡτοι δὲ ἡθικῶς ἀνάλγητος, δὲν εἶναι στερούμενος ἡθικοῦ διαφέροντος ἔχει τελείως ἀποξενωθῆ ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς ἡθικῆς ζωῆς. 'Η μεταμέλεια, ποὺ ἡμπορεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀνήθικον, εἶναι δι' αὐτὸν ἄγνωστος, ἡ ἡθικὴ συνείδησις ἔχει ἀπονεκρωθῆ, δὲν ἔχει τὴν αἰσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Εἶναι κυνικὸς σαρκαστής κάθε ἡθικοῦ κριτηρίου καὶ κάθε εἰδούς ἀρετῆς. 'Η πίστις εἰς τὴν κάποιαν ἀξίαν τῆς ζωῆς ἔχει δι' αὐτὸν χαθῆ καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς κατέχει εἰς στυγνὸς καὶ στεγνὸς ὀρθολογισμός, ἀνίκανος νὰ γεμίσῃ τὴν ψυχήν του. Δι' αὐτὸν δὲ τύπος τοῦ amoral αἰσθάνεται ἀντιπάθειαν ἥ κόρον ἀκόμη καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν του.

'Η κατάστασις τῆς ἡθικῆς ἀναισθησίας εἶναι βαρυτάτη ἡθικὴ νόσος. 'Ο ὁμαρτωλὸς τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἀδιάφορος πρὸς πᾶσαν νουθεσίαν, ἀνάλγητος πρὸς κάθε ἔλεγχον, ἀνεπίδεκτος διορθώσεως ἥ μετανοίας. Εἶναι εἰς τὴν κατηγορίαν ἔκείνων, διὰ τοὺς

δποίους εἶπεν ὁ προφήτης Ἡσαΐας (ΣΤ', 9-10) « ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γάρ η καρδία τοῦ λαοῦ τούτου (τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ) καὶ τοῖς ὡσὶν αὐτῶν βαρέως ἥκουσαν καὶ τοὺς ὄφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμψαν, μήποτε ἴδωστε τοῖς ὄφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὡσὶν ἀκούσωσι καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι καὶ ἐπιστρέψωσι καὶ ἵασομαι αὐτούς».

Ἐπιστροφὴ λοιπόν, ἦτοι μετάνοια, καὶ ἵασις, τουτέστιν ἀπαλλαγὴ τῆς νόσου, δὲν εἶναι δυνατή. Μόνον προληπτικὰ μέτρα ὠφεύ λοῦν.

‘Η ἡθικὴ ἀναισθησία δὲν εἶναι σύστημα, τοῦ δποίου πρέπει ν’ ἀντικρούσωμεν τὰς ἀρχάς. Εἶναι ἀπλούστατα μία κατάρα, ἀπὸ τὴν δποίαν πρέπει νὰ προφυλαχθῶμεν δι’ ἔγκαίρου καὶ συνεχοῦς ἡθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν.

«Ἐᾶροις δ’ ἀν ἐπιών πόλεις ἀτειχίστονς, ἀγραμάτονς, ἀβασιεύτονς, ἀοίκους, ἀχρημάτονς, γομίσματος μὴ δεομένας, ἀπέροντος θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀντέροις οὐ σ δὲ πόλεως καὶ ἀθέον, μὴ χωριμένης εὐχαῖς μηδὲ ὅρκοις μηδὲ μαντείαις μηδὲ θυσίαις ἐπ’ ἀγαθοῖς μηδὲ ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδεὶς ἐστιν οὐδὲ δ’ ἐστατιγενονώς θεατῆς» (Πλούτ. πρὸς Κολ. 31).

Nous — 3. ‘Ο ἔξ ἀποκαλύψεως ἡθικὸς νόμος.

Πλὴν τοῦ ἐμφύτου ἡθικοῦ νόμου ὑπάρχει καὶ ὁ νόμος, ὁ δποίος, τεθείς, ἦτοι θεσπισθεὶς διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡνομάσθη θετικὸς ἡθικὸς νόμος ἢ νόμος ἐξ ἀποκαλύψεων νόμον ἐφανέρωσεν ὁ Θεός εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν, πληρέστερον δὲ καὶ ἐντελέστερον διὰ τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ ἀπείρῳ Αὔτοῦ ἀγαθότητι ὁ Θεός ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν Αὔτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ὅστις, γενόμενος ἀνθρωπος χάριν τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, ἐδωρήσατο εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ ἀπολυτρωτοῦ Αὔτοῦ θανάτου τὴν σωτηρίαν. Οὕτω δὲν ἀφῆκε τὸν ἀνθρωπὸν ἀβοήθητον, ὅλλα ὑπέδειξεν εἰς αὐτὸν τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, ἦτις ἄγει εἰς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ προορισμόν.

Διὰ πολλοὺς λόγους ἡ παραχώρησις τοῦ ἔξ ἀποκαλύψεως νόμου, ἦτο ἀναγκαία.

1. Δι’ αὐτοῦ ὁ ἐμφυτος ἡθικὸς νόμος προσέλαβε μέγα κύρος.

Καὶ ἀκριβῶς μὲ τὸ κῦρος ποὺ διαθέτει ως σύμφωνος μὲ τὸ θεῖον θέλημα ἰσχυροποιεῖ καὶ κρατύνει τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν βοηθεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ ἐμφανιζόμενα ἐμπόδια, ἐνδυναμώνει αὐτὸν εἰς τὰς στιγμὰς τῆς ψυχικῆς κοπώσεως ἢ τῆς ἀμφιβολίας. Πράγματι χωρὶς αὐτὸν δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ ἀπόλυτος, ἡ ἀνατίρρητος βεβαιότης περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἡθικότητος. Ἀπόδειξις ὅτι ἄλλοι ἄλλως ἀντελήθησαν τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ἡ ἡθικὴ φιλοσοφία ἔδωκε πολλὰς ἀσυμβιβάστους ἀπαντήσεις εἰς τὸ αὐτὸν ἔρωτημα. Ἀντιθέτως ὁ ἡθικὸς νόμος, καθὼς ἀπεκαλύφθη ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ ἐνάργειαν καὶ κατηγορηματικότητα, καθορίζει ἐπακριβῶς τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.

2. Ἄλλὰ δὲν ἀρκεῖται ὁ θετικὸς ἡθικὸς νόμος μόνον εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὑψίστου σκοποῦ· δίδει καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν διοίων θὰ φθάσωμεν εἰς τὴν πραγματοποίησίν του. Ὑποδεικνύει τὴν ὀρθὴν γραμμήν ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσωμεν, διὰ νὰ μὴ παραπλανηθῶμεν εἰς σκολιάς ὁδούς, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς εὔτυχὲς τέρμα. Χωρὶς τὴν ὑπόδειξιν τῶν μέσων τούτων ἡ γνῶσις τοῦ ὑπερτάτου σκοποῦ θὰ ἥτο ἐλλιπής. Ποίος ἀκριβῶς εἶναι αὐτὸς ὁ δρόμος θὰ ἔξετάσωμεν ἄλλοτε, ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἡμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν δύναται νὰ φωτίζῃ αὐτὸν ἄλλο φῶς ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

3. Τέλος ὁ θετικὸς νόμος θὰ μᾶς διδάξῃ πῶς αἱ γενικαὶ ἡθικαὶ ἀρχαὶ θὰ ἐφαρμόζωνται εἰς τὰς διαφόρους ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πράξεις του. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζωμεν σαφῶς. Διότι ὁ ἔμφυτος ἡθικὸς νόμος ἥρκειτο μόνον εἰς γενικὰς ἀπαντήσεις. δὲν ἔφθανεν εἰς τὰς λεπτομερείας. Εἴχομεν τὸ καθόλου, δὲν εἴχομεν ἀκόμη τὸ ἐπὶ μέρους.

‘Ἡ ἀποκάλυψις τῆς θείας θελήσεως ως πρὸς τὴν ἡθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εὑρίσκεται εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, ἔχει τὸ ὄνομα Μωσαϊκὸς Νόμος.

‘Ο ἡθικὸς οὕτος νόμος συνοψίζεται εἰς τὸν Δεκάλογον, ποὺ ἐδόθη ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ εἰς τὸν Μωυσῆν. Καθὼς εἶναι γνωστόν, ἀρχίζει μὲ τὴν διακήρυξιν τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ « ἐγώ εἰμι κύριος ὁ Θεός σου, οὐκ ἔσοντά σοι θεοὶ ἔτεροι πλὴν ἐμοῦ », προχωρεῖ εἰς τὴν ἀπογόρευσιν τῶν εἰδώλων καὶ τῆς ἀκαίρου χρήσεως τοῦ ὄντος τοῦ Θεοῦ, ὁρίζει τὴν ἀργίαν τῆς ἐθδόμης ἡμέρας, νομοθετεῖ τὰ

πρὸς τοὺς γονεῖς καθήκοντα διὰ τῆς πέμπτης ἐντολῆς «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς»· διὰ τῶν τριῶν ἐπομένων ἐντολῶν ἀπαγορεύει τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, τέλος καταδικάζει τὴν ψευδομαρτυρίαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀλλοτρίων ἀγαθῶν.

‘Ο Μωσαϊκὸς νόμος εἶναι ἀνεκτιμήτου ἀξίας ἡθικὸς κῶδις καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἄλλως, προκειμένου περὶ νόμου ἔξι ἀποκαλύψεως. ’Αλλ’ ἐδόθη δι’ ὥρισμένον λαόν, τὸν Ἰσραηλιτικόν, καὶ εἰς ὥρισμένην ἐποχὴν καὶ ἔχει προσαρμοσθῆ πρὸς τὴν ἡθικὴν κατάστασιν αὐτοῦ καὶ τὴν «σκληροπαρδίαν» του. ’Ἐν τούτοις τοῦ Μωσέως ἡ νομοθεσία, ὡς καὶ αἱ θεόπνευστοι διδασκαλίαι τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ συνεκράτησαν τοὺς Ἰουδαίους εἰς τὴν πίστιν πρὸς τὸν ἕνα Θεόν καὶ παρεσκεύασαν αὐτοὺς καὶ τὸν κόσμον διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος. ’Η Μωσαϊκὴ νομοθεσία ἀποκαλυψθεῖσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν Θεόν ἔχρησίμευσεν ὡς ποιά τις ὑποτύπωσις τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Δι’ αὐτῆς ἐννοοῦνται πληρέστερον αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι, αὐτῆς εἶναι συμπλήρωσις ὁ ὑπέροχος εὐαγγελικὸς νόμος. Δι’ αὐτὸν ρητῶς χαρακτηρίζεται ὁ Μωσαϊκὸς νόμος ὡς μέσον διαπαιδαγωγήσεως εἰς τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν πίστιν. «πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν ὃνδιποτὲ νόμοιο ἐφρονδούμεθα... ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν» (Γαλ. γ', 23 - 24).

’Αλλ’ ὁ Μωσαϊκὸς νόμος δὲν εἶναι οὕτε ὁ μοναδικὸς οὕτε ὁ σφέστατος τοῦ θείου θελήματος ἐρμηνευτής.

Noli

4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης.

Παρὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον καὶ ὑπέρ-ἀυτὸν ἴσταται ὁ εὐαγγελικὸς νόμος τῆς ἀγάπης. Τὸ ἔργον δηλαδὴ τῆς σωτηρίας προπαρασκευασθὲν μὲ τὴν Παλαιὰν συνετελέσθη διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης. ‘Ο ὑψίστος νόμος ἐτέθη διὰ στόματος τοῦ Σωτῆρος, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ’Ανευρίσκεται εἰς πᾶσαν φράσιν καὶ λέξιν τοῦ εὐαγγελίου του, ἀλλ’ ἐν ὅλῃ του τῇ καθαρότητι ἔχει ἀποτυπωθῆ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν (Ματθ. ε' - ζ'). ’Επιγραμματικῶς ἐπίστης ἔχει ὁ νόμος οὗτος διατυπωθῆ εἰς τὴν πρὸς τὸν νομικὸν ἀπάντησιν τοῦ

·Ιησοῦ (Ματθ. κβ', 37 - 40). Ἐκεῖ ὁ Σωτήρ, παραγγέλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον ν' ἀγαπᾶ τὸν Θεόν ἀπεριορίστως, μὲ δῆλην τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν, τὸν δὲ πλησίον ὅσον καὶ τὸν ἑαυτόν του. Καὶ ἐπιφέρει : « ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς δῆλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται ».

Κάθε πράξεώς μας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἡθικῆς ζωῆς μοναδικὸν ἔλαττον πρέπει νὰ είναι ἡ ἀγάπη πατέρων. Ἐνίστε ὁ ἄνθρωπος ἡμπτορεῖ νὰ ἐνεργῇ καλῶς διὰ τὸν φόβον τοῦ νόμου ἢ τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας ἢ ἀπὸ ἀνάγκην. Ἡ τοιαύτη πρᾶξις, μολονότι σύμφωνος μὲ τὸν νόμον, δὲν ἡμπτορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἡθική, ἀφοῦ τὸ ἔλαττόν της δὲν ἔτοι ἡ ἀγάπη. Χωρὶς αὐτὴν καμμία ἀσφάλεια δὲν ὑπάρχει ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ πράττῃ πάντοτε τὸ ἀγαθόν. Μόλις ὁ ἀναγκασμὸς τοῦ νόμου ἀτονήσῃ ἢ ἐκλείψῃ, τὸ ἄτομον θὰ ἐκδηλώσῃ δῆλην αὐτοῦ τὴν ἀγριότητα, τὴν δοπιάνην διὰ τῶν ἔξωτερικῶν μέσων συνεκράτει. Ἀγάπη καὶ φόβος είναι ἀσυμβίβαστα « φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει » (Α' Ἰω. δ', 18). Ἡ πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπη είναι ἐλαχίστη ἀνταπόδοσις τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀπείρου ἀγάπης. Αὕτοῦ, συνεπάγεται δὲ ἀναγκαίως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας ἀγάπης. Ἐὰν εἴπῃ κανεὶς ἔτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐνῷ μισεῖ τὸν ἀδελφόν του είναι ψεύστης. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν καὶ πρὸς τὸν πλησίον δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν κεχωρισμένως.

Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὅρους διμιλίαν γίνεται μία θαυμασία ὑποτύπωσις τῆς ὅλης χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἡθικῆς καὶ μία ὡς ἐν ἀναγλύφῳ ἀντιπαράθεσις καὶ συσχέτισις τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου πρὸς τὸν Μωσαϊκὸν καὶ πᾶσαν ἄλλην προγενεστέραν ἡθικὴν διδασκαλίαν. Εἰς τὴν σύγκρισιν αὐτὴν φαίνεται καθαρὰ δλόκληρος ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία καὶ ὑπεροχὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας :

« Ἡκούσατε, λέγει ὁ Σωτήρ, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὅτι πᾶς ὁ ὁργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰναι ἐν κρίσει.

Πάλιν ἡκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιορκήσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμόσαι ὅλως.

» Ἡκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὁ φθαλμὸν ἀντὶ ὁφθαλμοῦ καὶ ὁδόντα ἀντὶ ὁδόντος. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν... ὅστις σὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα στρέψοντας καὶ τὴν ἄλλην.

‘Ηκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπιφεάζοντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς· ἵνα γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; (Ματθ. ε', 21-46).

Εἰς τὸ σωτήριον αὐτὸν κήρυγμα συγκλείεται ὅλον τὸ ὑπέροχον νόημα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Οὐδέποτε προηγουμένως εἶχεν ἀκούσθη ἐν τόσον μεστὸν ἀληθείας προσκλητήριον. Οὐδέποτε ἔως τότε ἡθικὴ διδαχὴ εἶχε φθάσει εἰς τοιοῦτο ἀσύλληπτον ὑψος καὶ τοιοῦτο ἡθικὸν μεγαλεῖν. ‘Ο «σοφώτατος πάντων τῶν ἀνδρῶν» Σωκράτης εἶχε κάμει τέσσαρας αἰῶνας πρὶν ἐν γενναῖον βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ εἶχε παραδεχθῆ ὅτι καὶ ἀδικούμενος δὲν πρέπει κανεὶς νῦν ἀνταδικῇ. Ἀλλὰ μίαν τοιαύτην συμβουλήν, ὅτι πρέπει κανεὶς νῦν ἀγαπᾷ νὰ εὐλογῇ καὶ νὰ εὐεργετῇ τοὺς ἔχθρούς του, συμβουλήν, ἡ ὁποία ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς μίαν νέαν ζωὴν καὶ μίαν «καινὴν κτίσιν», δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ δώσῃ εἰς τὸν κόσμον ἄλλος παρὰ αὐτὸς οὗτος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἀγαπητός.

Καὶ δὲν ἐδίδαξεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπράξεις καὶ ἔζησε τὴν ἀγάπην διὰ Σωτήρο. Ἔγινεν τὸ ἔξοχον πρότυπον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα καὶ τὰ ἐπὶ γῆς πλάσματά του, τῆς ἀγάπης ποὺ φθάνει μέχρι τῆς αὐτοθυσίας. Διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων διὸ Ἰησοῦς ἔζησεν ὡς ἄνθρωπος, ἐπόνεσεν ὡς ἄνθρωπος, ὑπέμεινεν ἀγοργύστως ὑβρεῖς καὶ κολαφισμούς καὶ ἀνῆλθε τὸν Γολγοθᾶν σηκώνων τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου Του. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι θρησκεία λόγων, ἀλλὰ πράξεων.

Καὶ ἡ ἀληθὴς ἀγάπη δὲν ταυτίζεται πρὸς ἐν δισονδήποτε ἴσχυρὸν συναισθημα. Ἡ ἀγάπη εἶναι σύνολον εὐγενῶν πράξεων ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐλευθέρων προαίρεσίν μας. Ἀγάπη ἐκδηλουμένη διὰ λόγων καὶ μόνον ἢ παραμένουσα ἀνενέργητος μέσα εἰς τὴν ψυχὴν χωρὶς νὰ ἐκδηλώνεται εἰς πράξεις δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας, δὲν ἀξίζει τὸ ιερὸν ὄνομα τῆς ἀγάπης—

Noείτερης 18.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

ΠΥΓΙ

— 1. "Εννοια τῆς συνειδήσεως.

"Υπάρχει ἐντὸς ἡμῶν μία ἰκανότης, ἐν ἐσωτερικόν, ψυχικὸν κριτήριον, δυνάμει τοῦ ὅποιου ἔλεγχεται τὸ ποιὸν τῶν πράξεών μας. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο κριτήριον, ἡ ἰκανότης τοῦ ἐκτιμᾶν ὑπὸ ἡθικὴν ἔποψιν τὰς πράξεις ἡμῶν αὐτῶν καὶ τὴν ὅλην ἡθικὴν μας συμπεριφορὰν εἶναι ἡ συνείδησις.

Τὴν συνείδησιν ἔγνωρίσαμεν ὡς ὅρον ψυχολογικόν. Εἶναι τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν καὶ ἡ ἀμεσος ἐσωτερικὴ γνῶσις αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων ἡ γεγονότων. "Υπὸ ἡθικὴν ἔποψιν ἡ συνείδησις εἶναι κάτι διάφορον. "Η ἡθικὴ συνείδησις εἶναι πάλιν μία ἀμεσος ἐσωτερικὴ ἐπίγνωσις. 'Αλλ' ἀφορᾷ εἰς ὡρισμένην μόνον ποιότητα γεγονότων. Κρίνει τὴν ἡθικὴν ἀξίαν ἡ ἀπαξίαν μιᾶς πράξεως, διαπιστώνει τὴν ἡθικότητα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἡ τὴν ἀπουσίαν ἡθικότητος. Συνείδησις λοιπὸν εἶναι ἡ ἰκανότης πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἡθικῆς ἀξίας ἡ ἀπαξίας τῶν πράξεών μας. 'Εννοεῖται ὅτι, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ συμβαίνοντα ἐντὸς ἡμῶν, ἡ συνείδησις δύναται μὲν ἀμεροληψίαν νὰ κρίνῃ καὶ περὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων.

"Η ἡθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ψυχικὰς λειτουργίας, διότι συνυφαίνεται πρὸς ὅλας. Εἶναι ἰκανότης γνωστική, διότι μανθάνομεν τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὅποιας τελεῖται μία πρᾶξις, ἐνθυμούμεθα ἀναλόγους περιστάσεις ἡ φανταζόμεθα τὴν πιθανὴν ἔκβασιν μιᾶς ἐνεργείας. Εἶναι ἰκανότης συναισθηματική, διότι τὴν πρᾶξιν συνοδεύει κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν χαρὰ ἡ λύπη, προηγεῖται αὐτῆς προσδοκία ἡ φόβος, ἔπειται ἰκανοποίησις ἡ συντριβή. Εἶναι τέλος ἐνέργεια βουλητική, διότι τὸ ἄκτομον θέλει τοῦτο ἡ ἀποστρέφεται ἐκεῖνο καὶ τὸ μὲν πράττει, τὸ δὲ ἀποφεύγει. Προεξάρχων χαρακτήρο φαίνεται νὰ εἶναι ὁ συναισθηματικός. Μοῦ φέρει χαρὰν ἡ σκέψις ὅτι θὰ ἐνεργήσω οὕτως — θὰ εἶναι ἐντροπὴ νὰ πράξω ἄλλως. Καλὰ ἔκαμες, εὗγε — δὲν ἔκαμες καλά, ἐντροπή σου !

Πρόγματι ἡ συνείδησις εἰς δύο περιστάσεις σημειώνει τὴν παρουσίαν της· πρὸ τῆς πράξεως καὶ μετ' αὐτήν. Ὡς ἡγουμένη τῆς πράξεως, ἦτοι ὡς προλαμβάνοντα σα, ἡ συνείδησις προτρέπει νὰ πράξωμεν κάτι ἢ ἀποτρέπει ἀπὸ αὐτό, εἶναι συνεπῶς προτρεπτικὴ ἢ ἀποτρεπτικὴ. Ἡ δὲ ἐπομένη ἢ ἐπακολούθησις, ἐμφανιζομένη μετὰ τὴν ἔκτελεσιν τῆς πράξεως, ἐπαινεῖ ἡμᾶς, ὅταν ἡ πρᾶξις κρίνεται σύμφωνος μὲ τὸν ἡθικὸν νόμον, ἦτοι ἀγαθή, ἐλέγχει δὲ καὶ κατακρίνει, δσάκις αὕτη εἶναι ἡθικῶς κακή. Ὅποτε τὴν ἔποψιν αὐτὴν εἶναι ἐπιδοκιμαστικὴ ἢ ἀποδοκιμαστικὴ. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν κατακλυζόμεθα ἀπὸ μίαν ψυχικὴν εὐεξίαν καὶ γαλήνην. Δοκιμάζομεν μίαν ἰκανοποίησιν ὅτι ἐνηργήσαμεν κατὰ τρόπον ἡθικὸν καὶ θεάρεστον. Εἰς τὴν δευτέραν ἐπακολουθεῖ τὸ δυσάρεστον ἐκεῖνο συναίσθημα, ποὺ ἀποκαλοῦμεν τύψιν τῆς συνείδησεως, ἦτοι «κτύπημα» καὶ ἐλεγχον τῆς ἡθικῶς ἀτόπου ἐνεργείας ἢ παραλείψεώς μας ἐκ μέρους τῆς συνείδησεως. Εἶναι δὲ ἡ τύψις ἰσχυρότατον καὶ δύνηρότατον συναίσθημα ὅπως ἐν γένει ἡ ἐπομένη συνείδησις εἶναι ἐντονωτέρα τῆς ἡγουμένης.

Κατὰ τὴν κατάστασιν τῆς ψυχικῆς γαλήνης μέσα μας βασιλεύει ἀδιατάρακτος ἡρεμία καὶ ἀταραξία, ποὺ ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἄνθρωπον μίαν πραγματικὴν εύδαιμονίαν. Τῆς τύχης δυσμένειαι καὶ συμφοραί, φθόνος καὶ ἐπιβούλη τῶν ἀνθρώπων, ταλαιπωρίαι καὶ ἀπογοητεύσεις, ὅλα τὰ πάσης φύσεως δεινὰ εἶναι ἀνίσχυρα νὰ ἐπισκιάσουν αὐτὴν τὴν εὔτυχίαν: Ἐχομεν τὴν ἡρεμον συναίσθησιν ὅτι ἐπράξαμεν τὸ καθῆκον, ὅτι ἡθικῶς ιστάμεθα εἰς τὸ ὑψος ἐκεῖνο, τὸ δόποιον δὲν ἡμποροῦν νὰ φθάσουν οἱ ἔξωτερικοὶ καὶ ἐφήμεροι περισπασμοί. Καὶ ἀντιπετωπίζομεν μὲ θάρρος τὰς μεγίστας τῶν συμφορῶν καὶ αἰσθανόμεθα τὴν δύναμιν νὰ ἀναμετρηθῶμεν μὲ αὐτάς. Διότι, παρὰ τὸ δύνομά της, τὸ ταύτοσμον πρὸς τὴν ἀκινησίαν, ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς εἶναι δυνατὸν νὰ καταστῇ κίνητρον πρὸς νέας ἡθικὰς πράξεις καὶ εὔποιίαν, νὰ παρακινήσῃ πρὸς ὀλονέν ἀνωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἡθικὴν δραστηριότητα. Ἀντιθέτως ἡ τύψις τῆς συνείδησεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμαυρώσῃ καὶ κατακαλύψῃ μὲ τὴν σκιάν της καὶ τὴν μεγίστην ἀκόμη εὔτυχίαν, νὰ ἀφανίσῃ κάθε ἀφορμὴν χαρᾶς, ν' ἀποτελέσῃ τροχοπέδην εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου. Διότι μᾶς παρακολουθεῖ πάντοτε ἡ συναίσθησις ὅτι ἐπεριφρονήσαμεν τὸν ἡθικὸν νόμον, ὅτι γενόμενοι αἴτιοι θλίψεως καὶ συμφορᾶς ἄλλων ἀνθρώπων

ἔξεπέσαμεν ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμόν, ὅτι ἐδείχθημεν ἡθικῶς ὑποδεέστεροι. Τῆς συνειδήσεως ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ τύψις εἶναι διαρκές μαρτύριον.

Ἐν γένει ἡ συνείδησις εἶναι κάτι τὸ κυριαρχικὸν εἰς τὴν ψυχήν μας. "Οταν ὁμιλῶ μεν διὰ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως εἶναι ὡς νὰ ὁμιλῶ μεν διὰ μίαν ἔξουσιαστικὴν καὶ μὴ δεχομένην ἀντιρρήσεις ἐπιταγῆν. Αὐτὴ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ καθήκοντος καὶ μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ ἡθικὸν χρέος, τὸ ὅποιον ἔχομεν κάθε φορὰν νὰ ἔξοφλήσωμεν. Τὰ παραγγέλματα αὐτῆς εἶναι ὡς αἱ ἀπαιτήσεις μιᾶς ἐντὸς ἡμῶν θείας φωνῆς αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ, τοῦ κυβερνῶντος τὸν κόσμον καὶ τὸν ἀνθρωπὸν.

Ποῖαι ὅμως πρέπει νὰ εἶναι αἱ ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως;

«Βροτοῖς ἄπασιν ἡ συνείδησις θεός» (Μενάνδρου Ἀποστ.). «Οὕτε χρονίσου πλῆθος οὔτε ἀξιώμα γένους οὔτε μέγεθος ἀρχῆς... εὐδίαν παρέχει βίῳ καὶ γαλήνην τοσαντήν, ὅσην ψυχὴ καθαρεύοντα βουλευμάτων πονηρῶν» (Πλούτ. π. Εὐθυμ. 477 α).

Lov

2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδησις, διὰ νὰ εἶναι ὑγιὴς καὶ νὰ ἀποτελῇ ὁδηγητικὸν φάρον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ἀκολούθους ἰδιότητας.

Πρέπει πρῶτον νὰ εἶναι β ε β α ἵ α, ἥτοι νὰ κρίνῃ μὲ ἀσφαλειαν τὴν συμφωνίαν τῶν πράξεών μας πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον. Πρὸς τούτο χρειάζεται συνεχὴς ἡθικὴ ἀγωγὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία. Ἡ μακροχρόνιος ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν θείον νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ἡ μονομερής καὶ λογοκοπικὴ ἡθικοθρησκευτικὴ διδασκαλία ἡ μὴ συνοδευομένη μὲ ἔμπρακτον ἀσκησιν ἡθικοῦ βίου, εἶναι μαζὶ μὲ πολλὰ ἀλλα, τὰ αἴτια, ἔνεκα τῶν ὅποιων ἡ κρίσις τῆς συνειδήσεώς μας δὲν εἶναι πάντοτε ὀρθή, ἔνεκα τῶν ὅποιων ἡ συνείδησίς μας εἶναι πεπλανημένη.

Πρέπει ἐπίσης ἡ συνείδησις νὰ εἶναι νηφαλία καὶ ἄγρυπνος. Ἡ ἀντίφασις μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὅρων, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐκφράζει στάσιν καὶ ὁ ἄλλος κίνησιν, εἶναι φαινομενική. Ἡ συνείδησις πράγματι πρέπει νὰ εἶναι ἡρεμος, διατηροῦσα ὅλην αὐτῆς τῆς διαύγειαν, συγχρόνως ὅμως καὶ ἐν ἐγρηγόρσει διαρκεῖ, ἵνα ἀσκῇ συνεχῆ καὶ ἀμείλικτον ἔλεγχον τῶν πράξεών μας, δξιολογοῦσα αὐτὰς πρὶν τελεσθοῦν καὶ παρακολουθοῦσα κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἀποτιμῶσα

μετ' αὐτήν. Ἀποκτᾶται δὲ ἡ τοιαύτη ἰκανότης μὲ τὴν ἐπανάληψιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν τακτικὴν διερεύνησιν τῆς ἡθικῆς διαγωγῆς μας ἀπὸ ἡμᾶς τούς ἴδιους.

Τέλος ἡ συνείδησις διαφράστηκε τελειοποιουμένη πρέπει ν' ἀποβῆ ἀγαθὸς λέγει δὲ θεῖος Παῦλος « ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολιτευμαί » (Πράξ. κγ', 1), καὶ καθαρὰ (Α' Τιμ. γ', 9). Συνώνυμως πρὸς τὴν καθαρὰν συνείδησιν λέγομεν καὶ καθαρὰ καρδία. *M. M.*

Αἱ ἴδιότητες τῆς ὑγιοῦς συνειδήσεως θὰ φανοῦν καθαρώτερον, ὅταν ἔξετασθῇ ἡ νοσοῦσα ἡθικὴ συνείδησις. Εἰδη αὐτῆς εἶναι :

1. Ἡ εὐρεῖα συνείδησις ἐλέγχουσα τὰ κτυπητὰ καὶ τὰ μεγάλα ἀδικήματα, παραβλέπουσα δὲ πλῆθος ἄλλων, τὰ δποιά κρίνει ύποδεέστερα. Καὶ ὅμως ἄλλοι ἀνθρωποι θὰ ἐταλαντεύοντο ἐπὶ πολὺ ἐνώπιον τῶν μικροτέρων τούτων καθηκόντων. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἴσστιμα πρὸς πᾶν ἄλλο καθῆκον καὶ κάποτε κρίνουν κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν τὴν ἡθικότητά μας.

2. Ἡ στενὴ ἡ συνείδησις. Βλέπουσα αὕτη παραβάσεις καὶ ἔκει ὅπου δὲν ύπάρχουν χάνεται εἰς ἀσημάντους λεπτομερείας καὶ χάνει ἀπὸ τὸ ὅππικόν της πεδίον τὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ τὰς ύψιστας τῶν ύποχρεώσεων. Αἱ μεγάλαι ἐντολαὶ ἔχουν δι' αὐτὴν ἀποσυντεθῆ εἰς ἀπειρίαν μερικωτέρων παραγγελμάτων, καὶ εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς στρέφει τὴν προσοχήν του δὲ ἔχων στενὴν συνείδησιν. Ἡ πρόθεσίς του δὲν εἶναι φαρισαϊκή, εἶναι ἀπλῶς λανθασμένη, λόγω ἐλασττωματικῆς ἡθικῆς ἀγωγῆς καὶ προστηλώσεως εἰς τὴν τυπολαστρείαν.

Τῆς στενῆς μορφὴ εἶναι ἡ περιδεήση συνείδησις. Ὁ ἔχων τοιαύτην συνείδησιν βασανίζεται ἀπὸ διαρκῆ ἀμφιβολίαν, ἃν καὶ πρόκειται διὰ ζητήματα μικρά. Καθὼς δὲ εἰλὸς φοβεῖται τὴν σκιάν του, δὲ περιδεᾶ ἔχων συνείδησιν θορυβεῖται καὶ ἀγωνιᾷ ἐνώπιον καὶ τῆς πλέον ἀσημάντου ἐνεργείας.

3. Ἡ ἐλαστικὴ συνείδησις κρίνουσα ἄλλοτε ἄλλως. Ἀκολουθεῖ ἄλλα ἄλλοτε κριτήρια καὶ τώρα μὲν κρίνει αὐστηρῶς, ὕστερον δὲ ἐπιεικῶς, σήμερον ἐγκωμιάζει μίαν νόμιμον, ἄλλα τυπικὴν ἐνέργειαν καὶ αὔριον καυτηριάζει μίαν ἀσήμαντον ἡθικὴν παρεκτροπήν. Τοῦτο γίνεται πολλάκις ἀλογίστως. Ἐνίστε ὅμως ὁ κρίνων ἀποβλέπει εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ δὲν βαθμολογεῖ τὴν πρόθεσιν, ἄλλα τὸ ἀναμενόμενον ὡφέλιμον ἢ ἐπιβλαβής ἀποτέλεσμα. Ψεῦδος λεχθὲν ἀπὸ ἄλλον

τὸ ὄνειδίζει μὲ τὰς βαρυτέρας ἐκφράσεις. Ἀπὸ τὸν ἴδιον λεγόμενον τὸ δικαιολογεῖ ὡς πρᾶξιν ἐπιβαλλομένην καὶ ἐπαινετήν.

Τῆς ἑλαστικῆς συνειδήσεως εἶδος εἰναι ἡ φαρισαϊκὴ. Ὁ ἔχων αὐτὴν φέρεται καθὼς οἱ Φαρισαῖοι τοῦ Εὐάγγελου, τῶν ὅποιων τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὴν οἴησιν ἐμαστίγωσεν, ὅπως ἤξιεν, ὁ Ἰησοῦς καὶ κατὰ τῶν ὅποιων ἀπήγγειλε τὸ ἀμείλικτον ἐκεῖνο κατηγορητήριον (Ματθ. κγ'). Εἶναι αὐστηροὶ κριταὶ τῶν ἀλλοτρίων πράξεων, ἀκόμη καὶ ὅταν αὗται δὲν συνιστοῦν σοβαρὸν ἀδίκημα. Εἶναι κήρυκες τῆς ἴδιας αὐτῶν ἀρετῆς, ἀν καὶ οὐδὲν ἐπραξαν ἄξιον ἐπαίνου, καί, ὁσάκις τὸ πράττουν, τοῦτο γίνεται « πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ». Εἶναι οἱ πολυπραγμονοῦντες περὶ τὰ μικρὰ καὶ ἀδιαφοροῦντες διὰ τὰ μεγάλα, « οἱ διωλίζοντες τὸν κόσμον, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες ! ». Εἶναι οἱ ὑποκριταί, οἱ ὅμιοιάζοντες « τάφοις κεκοινιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὠραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων ρεκοῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας ». Ἡ φαρισαϊκὴ συνείδησις ἀδιαφορεῖ δι' ὅλα, ἐλαύνεται μόνον ἀπὸ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον καὶ τὴν ἄκρατον ἐπιθυμίαν τῆς ἐπιβολῆς ἔναντι τῶν ἀσθενεστέρων καὶ ἀφελεστέρων.

“Οταν ἡ διαστροφὴ τῆς συνειδήσεως συντελεσθῇ εἰς μέγιστον βαθμόν, φθάνομεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀσυνείδητος ἄνθρωπος εἰναι στοιχείον ἐπικίνδυνον διὰ τὴν κοινωνίαν, διότι οὐδένα φραγμὸν θέτει εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις του οὐδένα νόμον ἀναγνωρίζει, οὐδεμίαν ἄλλην βούλησιν σέβεται. Τὴν κατάστασιν τῆς ἀσυνείδησίας διακρίνουν συνήθως εἰς δύο μερικωτέρας, ποὺ εἰναι καὶ αἱ δύο βαρύτατα ἡθικὰ νοσήματα. Ἡ μία εἰναι ἡ ἡθικὴ ἀναλγησία, τὴν ὅποιαν ἔγνωρίσαμεν, καὶ ἡ ἄλλη ἡ ἡθικὴ σκλήρυνσις ἢ πώρωσις. Ὁ ἡθικῶς πεπωρωμένος δὲν εἰναι μόνον ἀναίσθητος καὶ ἀνάλγητος πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν, εἴτε πρόκειται νὰ τὸ πράξῃ αὐτὸς εἴτε ἄλλους βλέπει νὰ τὸ πράττουν, δὲν εἰναι μόνον ἡθικῶς ἀπαθής καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ καὶ χαίρει, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν. Κακὴ ἀνατροφή, ἀπουσία κάθε ἡθικῆς ἢ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ διδασκαλία διεστραμμένη καὶ σοφιστική, περιβάλλον μίσους καὶ κακότητος, ἐντὸς τοῦ ὅποιου πιθανῶς τὸ ἀτομον ἐπεσεν ἔξ ἀπαλῶν ὄνυχων, ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα τινὰ εἰναι ἵσως τὰ αἴτια τῆς τοιαύτης διαθέσεως, ἡ ὅποια εύτυχῶς συναντᾶται εἰς σπανίας περιπτώσεις. Ἡ διόρθωσις τῆς πεπωρωμένης συνειδήσεως εἰναι τόσον

δύσκολος, ὅσον καὶ ἡ διόρθωσις ἔκείνων, διὰ τοὺς ὅποίους ὁ Παῦλος εἶπεν: « αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δεντέραν νονθεσλαν παραιτοῦ » (Τίτ. γ', 10). Ἀλλοι ὅμως νομίζουν ὅτι ἡ νόσος αὗτη τῆς ψυχῆς δὲν είναι βαρυτέρα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ἡθικῆς ἀναλγησίας—

ΠΩΣ

3. Μαρτυρίαι περὶ τῆς συνειδήσεως.

Ἡ ὑπαρξίς συνειδήσεως είναι γεγονὸς αὐτοπόδεικτον καὶ ἡμιπορεῖ νὰ βεβαιώσῃ περὶ αὐτῆς κάθε ἄνθρωπος. Ἄλλ' ὑπάρχουν μερικαὶ χαρακτηριστικαὶ μαρτυρίαι ἀναφερόμεναι εἰς πρόσωπα ἐπιφανῆς ἢ διδόμεναι ἀπὸ μεγάλους συγγραφεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἢ τῆς θύραθεν φιλολογίας. Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ θὰ δειχθῇ ὅχι μόνον ἡ παρουσία, ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις τῆς συνειδήσεως.

1. Οἱ ἀρχαῖοι τὰς ταραχὰς καὶ ἀγωνίας τῆς ψυχῆς διὰ τὰς ἐγκληματικὰς πράξεις ἀπέδιδον εἰς τὴν ἐπήρειαν φοβερῶν δαιμόνων, ποὺ είναι γνωσταὶ ὡς Ἐρινύες. Τὸ ὄνομά των ἐπροκάλει τόσην φρίκην, ώστε ἐκρίθη ἀνογκαῖον νὰ ἀντικατασταθῇ κατ' εὐφημισμὸν μὲ τὸ ὄνομα Εὔμενίδες. Είναι ἀπαίσιαι γυναικεῖαι μορφαί, ὁφιπλόκαμοι κατὰ τὴν κεφαλήν, αἵματωδεις κατὰ τὰ ὅμματα, μελανείμονες καὶ πτερωταί, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν στυγεραὶ καὶ ἀποτρόπαιοι. Είναι δραταὶ μόνον ἀπὸ τὸν ἔνοχον, τὸν ὅποιον καὶ διώκουν κατὰ πόδας, ἡμέραν καὶ νύκτα, εἰς τὴν ζωὴν καὶ μετὰ θάνατον. Τιμωροῦν τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἐπιορκίαν, τὴν μιαιφονίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν, καὶ ἰδιαιτέρως κατατρέχουν τοὺς ἐγκληματοῦντας κατὰ γονέων ἢ συγγενῶν ἢ καὶ κατὰ προσώπων, τὰ ὅποια είχον τὴν κακὴν τύχην νὰ καταφύγουν εἰς τὴν εὔσπλαγχνίαν των καὶ νὰ προδοθοῦν.

2. Εἰς τὸν Σωκράτη ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως φέρει τὸ ὄνομα Δαιμόνιον. Ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ συγγραφεῖς κάμνουν λόγον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἔκείνην φωνήν, ἡ ὅποια εἰς τὰς σπουδαίας περιστάσεις ἔχρησιμευεν ὡς ὀδηγὸς τῶν πράξεων τοῦ σοφοῦ ἔκείνου ἀνδρός. Είναι, λέγει ὁ Ἰδιος, ἐν εἴδος φωνῆς, ποὺ ἀπὸ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἥρχισε νὰ γεννᾶται μέσα μου, ἡ ὅποια, ὅταν ἐμφανισθῇ, πάντοτε μὲ ἀποτρέπει ἀπὸ ἔκεινο ποὺ σκοπεύω νὰ κάμω· οὐδέποτε ὅμως προτρέπει νὰ κάμω κάτι. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο καὶ προτρεπτικόν.

Οἱ Στωϊκοὶ ὅχι μόνον ἔδεχοντο τὴν συνείδησιν, ἀλλ᾽ αὐτοὶ εἶναι καὶ οἱ πρῶτοι ποὺ ἐχρησιμοποίησαν τὴν λέξιν, ὁ δὲ Κικέρων λέγει τὴν συνείδησιν δῶρον τῶν ἀθανάτων θεῶν, τὸ δόπιον οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ.

Διὰ τὸν Ἐλληνα φιλόσοφον Ἐπίκτητον (Ἀπ. 97), ὁ θεὸς μᾶς παραδίδει εἰς τὴν ἔμφυτον συνείδησιν, διὰ νὰ μᾶς φυλάττῃ, ὅπως μᾶς φυλάττει κατὰ τὴν παιδικήν ἡλικίαν ὁ παιδαγωγός. Ὁστις καταφρονεῖ αὐτὸν τὸν φύλακα, γίνεται δυσάρεστος εἰς τὸν θεόν.

Καὶ διὰ νὰ μὴ σταθῶμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους, ὁ ἔξοχος ἴστορικὸς Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης (Ἰστ. ιη', 26, 13) λέγει ὅτι κανεὶς δὲν εἶναι τόσον ἐπίφοβος μάρτυς καὶ τόσον δεινὸς κατήγορος, ὃσον ἡ συνείδησις, ποὺ κατοικεῖ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ἑκάστου.

3. Καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων δέχονται τὴν ἔμφυτον ἡθικήν συνείδησιν. Τὸν λαμπρότερον ὕμνον εἰς τὴν συνείδησιν συγέθεσεν ὁ Ρουσσώ. Εἶναι δι᾽ αὐτὸν ἡ συνείδησις ἀσφαλῆς ὁδηγὸς ἐνὸς ὄντος εύφυους μὲν καὶ ἐλευθέρου — οὔτως ἀποκαλεῖ τὸν ἄνθρωπον — ἀλλὰ γεμάτου ἀγνοιαν. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸ φοβερὸν προνόμιον ἔναντι τῶν λοιπῶν ζώων νὰ πίπτῃ ἀπὸ πλάνης εἰς πλάνην μὲ τὴν βοήθειαν « μιᾶς διανοήσεως χωρὶς κανόνα ».

Ἡ παγκόσμιος λογοτεχνία ἔχει πολλὰ ν' ἀφηγηθῆ διὰ τὴν δύναμιν τῆς συνειδήσεως. Τὸν Ὁρέστην καταδιώκουν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν τραγῳδίαν, αἱ Ἐρινύες, ἂν καὶ διέπραξε τὸν φόνον τῆς μητρὸς οὐχὶ ἀνευ τῆς γνώμης τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Μάκβεθ εἰς τὸ δμώνυμον δράμα τοῦ Σαΐζπηρ διολοφονήσας τὸν φιλοξενούμενόν του βασιλέα ἔχει χάσει τὸν ὑπνον του. Εἰς τοὺς « Ἀδελφοὺς Καραμάζωφ » τοῦ Ντοστογιέφσκι ἐν ἀτομον ὑψηλῆς κοινωνικῆς περιωπῆς, τοῦ δόπιού τοῦ ἔγκλημα ἔχει ἀπὸ ἐτῶν παραγραφῆ καὶ λησμονῆθῆ — ἔχει πρὸ 14 ἐτῶν διολοφονήσει μίαν νεαρὰν γυναῖκα — παρουσιάζεται εἰς κάποιον καὶ αὐτοκαταγγέλλεται. Δὲν τὸν πιστεύει κανεὶς, οὔτε αὐτὸς ὁ ἀνακριτής, εἰς τὸν δόπιον προσῆλθεν, οὔτε αὐτὴ ἡ σύζυγός του. Τὸν νομίζουν παράφρονα, ἀλλ᾽ ἐκεῖνος ἐπιμένει. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡσυχάσῃ, εὐρίσκεται εἰς τὰ χέρια τοῦ « ζωντανοῦ Θεοῦ », καί, καθὼς ὁμολογεῖ ὁ Ἰδιος, « φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος » (Ἐβρ. ι', 31). Ὁντως ὁ ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως εἶναι ἐν ἀτελείωτον βασανιστήριον.

’Αλλ’ ἂς ἀντλήσωμεν τώρα ἀπὸ τὴν ἀκένωτον πηγὴν τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς.

Ο Κάιν, δο φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ του, οὐδαμοῦ εὑρίσκει ἡσυχίαν, τὸ χυθὲν ἀδελφικὸν αἷμα βοᾷ καὶ τὸν καταδιώκει, ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ εἰς ξένην χώραν. Ο Οὐγκὼ περιγράφει τὸ μαρτύριόν του εἰς ἐν ποίημά του, ποὺ ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον « Συνείδησις ».

Ο βασιλεὺς Δαυὶδ μετὰ τὴν ἀχαρακτήριστον πρὸς τὸν Οὐρίαν διαγωγὴν του ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς συνείδησεως ἡσθάνθη ἀπέραντον συντριβήν, ἡ ὁποία καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ γνωστοῦ ὑπερόχου Ν' ψαλμοῦ του: « Ἐλεῆμον, ἐλέησόν με ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιομῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου... ».

Αὐτὸς δο Ἰούδας, δο ὁποῖος εὗρε τὴν δύναμιν νὰ προδώσῃ τὸν Διδάσκαλον, ἐδοκίμασε τὸν φρικτὸν ἐλεγχὸν τῆς συνείδησεως: « Ἰδὼν ὅτι κατεκρίθη, ἀφηγεῖται δο Εὐαγγελιστής, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια λέγων ἡμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῶον, καὶ ρίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ ἀνεχώρησε καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο » (Ματθ. κε', 3 - 5). Τόση εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἀπακολουθούσης συνείδησεως, καὶ ἀλοίμονον εἰς ἐκείνους ποὺ δὲν τηροῦν ἐν ἐγρηγόρσει τὴν προλαμβάνουσαν !

Αναφέραμεν ἀλλαχοῦ τὸ χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς, ὅπου δο θεῖος Ἀπόστολος κάμνει λόγον διὰ τὸν ἔμφυτον νόμον, τὸν γραπτὸν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ περὶ τοῦ δοποίου συμμαρτυρεῖ ἡ συνείδησις. Εἰς τὴν ἴδιαν ἐπιστολὴν (θ', 1) ἐπικαλεῖται ὡς μάρτυρα τοῦ ὅτι λέγει τὴν ἀλήθειαν τὴν συνείδησιν, φωτιζομένην ἀπὸ τὴν χάριν τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Ἀλλαχοῦ κάμνει λόγον περὶ τῶν ἀπίστων, τῶν δοποίων τόσον πολὺ « μεμίανται δο νοῦς καὶ ἡ συνείδησις », ὥστε, ἐνῷ δόμιλογοῦν τάχα τὸν Θεόν, πράττουν πᾶσαν βδελυρὰν πρᾶξιν (Τίτ. α', 15). Ἡ ὑπαρξίς τῆς συνείδησεως δὲν ἀποαλλάσσει τοὺς ἀνθρώπους πάσης φροντίδος. Ἡ συνείδησις δὲν εἶναι τι τὸ ἀποτετελεσμένον καὶ δριστικόν, ὑπόκειται εἰς συνεχῆ βελτίωσιν καὶ καθαρισμόν. Τὸ αἷμα, λέγει δο Παῦλος (Ἐφρ. θ', 14), τοῦ Χριστοῦ, ὅστις διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἔχει τὴν σωτήριον δύναμιν νὰ καθαρίσῃ τὴν συνείδησιν καὶ νὰ τὴν στρέψῃ πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

~~ΔΧΓ~~

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· δύο ἀντίθετοι θεωρίαι.

Ὅτι ὁ ἡθικὸς νόμος εἶναι ἡ ὑπερτάτη, θεία ἀρχὴ τοῦ ἀγαθοῦ, πρὸς τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ συμμορφώνωνται αἱ πράξεις μας, διὰ νὰ εἶναι ἡθικαῖ. Ἡ συνείδησις εἶναι ἐν ἐσωτερικὸν κριτήριον τῆς ἡθικότητος, ποὺ ἐπικυρώνει τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ παραγγέλλει τὴν πρὸς αὐτὸν συμμόρφωσιν τῶν ἐνεργειῶν μας. Ἡ ἀναγκαῖα ὅμως προϋπόθεσις τῆς ἡθικῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐλευθερία βούλησις μας.

Ἐὰν δὲ ὁ ἀνθρωπὸς συνεμορφοῦτο πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον κατὰ κάποιον τρόπον μηχανικὸν καὶ ὄμοιόμορφον, ἐὰν τυφλῶς ὑπήκουεν εἰς τὰς ἐπιταγὰς του, ἐὰν δὲν εἴχε τὴν δύναμιν νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τότε δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ γίνη λόγος περὶ ἡθικότητος αὐτοῦ καὶ περὶ καταλογισμοῦ τῶν πράξεών του. Ἡθικότης ἐμφανίζεται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει δυνατότης ἐκλογῆς, ἐκεῖ ὅπου ἡ πρᾶξις εἶναι προσωπικὸς ἀθλος, ἐκεῖ ὅπου τὸ ἄτομον ἀποδεικνύει τὴν ἀτομικότητά του. Ἡθικότης ὑπάρχει ὅπου ὑπάρχει ἐλευθέρα βούλησις. Ἀλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, μολονότι τόσον ὄφθαλμονανές, δὲν ὑπῆρχεν ὄμοφωνία.

Ἐτέθη πράγματι τὸ ἔξῆς ἔρωτημα:

Εἶναι δὲ ὁ ἀνθρωπὸς ἐλεύθερος νὰ πράττῃ οὕτως ἢ ἄλλως ἢ μήπως ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ κωλύματα τὸν ἀναγκάζουν νὰ ἐνεργῇ καθ' ὥρισμένον τρόπον; Ὅπάρχει λοιπὸν ἐλευθερία ἐκλογῆς ἢ ὑπάρχει καταναγκασμὸς καὶ δέσμευσις; Ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν ἔξαρτῶνται πολλά. Διότι, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι δὲ ἀνθρωπὸς εἶναι διπωσδήποτε ἐλεύθερος, θὰ εἶναι καὶ ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του καὶ τιμωρητέος διὰ τὰς παραβάσεις τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. Ἀν ὅμως δὲν εἶναι ἐλεύθερος περὶ τὴν ἐκλογήν, ὅχι μόνον εὐθύνην δὲν ἔχει ὁ ἐγκληματῶν, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ τύχῃ ἀμέσου περιθάλψεως.

Δύο κυρίως εἶναι αἱ θεωρίαι, μὲ τὰς ὅποιας ἢ φιλοσοφικὴ Ἡθικὴ

προσπαθεῖ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἔρωτημα· ἡ θεωρία τοῦ αὐτοῦ εἰς οὐσίον καὶ ἡ θεωρία τῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ πρώτη ὁνομάζεται καὶ θεωρία τῆς ἐλευθερίας ἢ αὐταρχία τῆς βουλήσεως, ἡ δευτέρα καὶ θεωρία τοῦ καθορισμοῦ ἢ ἐπεραρχία. Κατὰ δὲ τὴν ἴσχύουσαν εἰς τὴν ἐπιστήμην ὄρολογίαν, αἱ θεωρίαι αὗται καλοῦνται ντετερμίνισμός, ἦτοι ἀπόψις τοῦ καθορισμοῦ ἢ τῆς αἰτιοκρατίας, καὶ ἵντετερμίνισμός, δηλαδὴ θεωρία τῆς ἀπουσίας καταναγκασμοῦ, ἦτοι τῆς ἐλευθερίας. Ἀμφότεροι οἱ ὅροι ἐπλάσθησαν ἀπὸ τὴν λέξιν terminus, ποὺ σημαίνει ὄρος, καθορισμός. Ποῖα τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτεξουσίου;

1. Ἡ καθολικὴ συνείδησις περὶ τῆς ἐλευθερίας. Κάθε ἀνθρωπος αἰσθάνεται καλῶς ὅτι δὲν εἶναι ἀπλοῦς θεατὴς τῶν πράξεων ἢ τῶν σκέψεων του, τῆς ὅλης βουλητικῆς του ἐνεργείας· ὅτι ἡμπορεῖ νὰ πράττῃ οὕτως, ἀλλ' ἡμπορεῖ νὰ ἐνεργῇ καὶ ἄλλως· ὅτι ἡμπορεῖ νὰ ἀποφύγῃ μίαν ὀχληρὰν ἐπιθυμίαν, νὰ ἀντισταθῇ εἰς μίαν ἐσωτερικὴν ἢ ἐξωτερικὴν πίεσιν. Καὶ ὅχι μόνον ἀτομα, ἀλλὰ καὶ κοινωνικαὶ διμάδες καὶ κοινωνίαι ἔχουν τὴν συναίσθησιν ὅτι ἐπραξαν ὅπως ἔπρεπε νὰ πράξουν ἢ ὅτι ἐνήργησαν κακῶς.

2. Ἡ περὶ τὴν ἀπόφασιν ἀμφιβολία. Τῆς λήψεως μιᾶς ἀξιολόγου ἀποφάσεως προηγεῖται πάλη μεταξὺ τῶν διαφόρων δυνατῶν ἐνεργειῶν ὅπου ἐλατήρια διάφορα προσπαθοῦν νὰ φέρουν τὸ ἄτομον πρὸς τὴν ἀποψίν των. Ἡ πάλη αὐτή, ἡ ἐνίστε τόσον δύσυνηρά διὰ τὸν ἀνθρωπὸν, ἀποδεικνύει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως του. Ὦλλοι ἀνθρωποι ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ τὰ αὐτὰ κίνητρα εύρισκόμενοι λαμβάνουν διάφορον ἀπόφασιν.

3. Ἡ μεταμέλεια. Εἶναι τὸ ἔντονον ἐκεῖνο συναίσθημα ποὺ ἀκολουθεῖ μίαν ὅχι δρθῆν ἥθικῶν ἐνέργειαν. Ἄν τοι δὲν ἡδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ, εἰμὴ ὅπως ἐνήργησε, τί νόημα θὰ εἴχεν ἡ μεταμέλειά του, ποὺ δύναται ἐν τούτοις νὰ φθάσῃ μέχρι πλήρους συντριβῆς καὶ μέχρι τελείας ἀπογνώσεως; Τὸ ἴδιον ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἰκανοποίησις ποὺ δοκιμάζει, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἐνήργησε καλῶς. Χωρὶς πολλάκις νὰ ἔχῃ ἀποκομίσει κανὲν κέρδος, αἰσθάνεται ἀφοτον ἀγαλλίασιν ἐκ τῆς πράξεώς του.

Κατὰ τούς δύπαδοὺς τώρα τῆς ἀναγκαιότητος, ἡ μὲν συνείδησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐταπάτη, ἱκανὴ νὰ θεραπεύσῃ μόνον τὴν ἀνθρωπίνην ματαιοδοξίαν. Ἡ δὲ ἀμφιβολία πρὸ τῆς ἀποφάσεως καὶ ἡ

μεταξύ τῶν ἔλατηρίων πάλη ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ἀναγκαιότητα καὶ αἰτιοκρατίαν. Ὅταν ἐν ἐκ τῶν αἰτίων ὑπερισχύσῃ, ὁ μεταξύ των ἀνταγωνισμὸς σταματᾷ, ἡ πλάστιγξ τῆς βουλήσεως κλίνει πρὸς αὐτό. Τὸ ἄτομον εἶναι ἀπλοῦς θεατὴς τῆς πάλης. Ὅσον διὰ τὴν μεταμέλειαν, αὕτη ἀποκλειστικὴν αἰτίαν ἔχει τὸν φόβον τῆς τιμωρίας. Ἀλλὰ τὸ κύριον ἐπιχείρημα τῆς θεωρίας τῆς ἀναγκαιότητος εἶναι ὅ ἐν τῇ φύσει ἴσχυρων νόμος τῆς αἰτιοκρατίας. Τὰ πάντα εἰς τὴν φύσιν λειτουργοῦν κατὰ τὸ σχῆμα αἴτιον — ἀποτέλεσμα. Τὰ φαινόμενα τῆς βουλήσεως δὲν ἡμποροῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ αὐτὸν τὸν νόμον. Ἐχουν τὴν αἰτίαν των καὶ ἡ αἰτία αὐτὴ εἶναι ἡ καθορίζουσα τὰς πράξεις. Ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει.

‘Η ἀναίρεσις τῶν ἀπόψεων αὐτῶν εἶναι καὶ δυνατὴ καὶ ἀναγκαία.

‘Η ἀρχὴ τῆς αἰτιοκρατίας δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ἐμψύχων ὅντων. Βεβαίως ὁ ἀνθρωπός δὲν ἀποβάλλει τὸν χαρακτῆρά του ὡς φυσικοῦ ὅντος, ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους π.χ. τῆς βαρύτητος ἢ τῆς ἀδρανείας. ’Αλλ’ ὁ ἀνθρωπός εἶναι τι ἐπέκεινα ὅχι μόνον τῆς ἀνοργάνου φύσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ζωντανῶν ὅργανισμῶν. Ὁπλισμένος μὲν πνευματικὴν δύναμιν ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον νὰ θέτῃ εἰς ἑαυτὸν σκοπούς. Δι’ αὐτὸν ἔχει καὶ ἕδιον τρόπον ἐνεργείας, διάφορον ἀπὸ τὸν μηχανικὸν τῆς ἀνοργάνου φύσεως καὶ τὸν ἐντικτώδη τῶν κατωτέρων ζώων. Εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν τὰ αὐτὰ αἴτια ἔγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτέλεσματα. Εἰς τὰ φαινόμενα ὅμως τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἐνῷ τὰ αἴτια μένουν ἔνιοτε τὰ αὐτά, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι διάφορον. Διότι ὑπεισέρχεται νέος παράγων, ἡ προσωπικότης. Οὕτω αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὁμάδος ἀνθρώπων, μολονότι ἐπιτηρεάζονται καὶ ἀπὸ ἔξωτερικοὺς ὅρους καὶ προϋποθέσεις καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὰς ὅρμας, εἶναι ὅμως κατὰ πρώτιστον λόγον ἀποτέλεσμα τῆς διαθέσεως καὶ ἐκλογῆς ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ ὁμάδος ἀνθρώπων. Αἱ αὐταὶ λοιπὸν αἰτίαι δὲν ὀδηγοῦν εἰς τὰς αὐτὰς συνεπείας. Ἡ φυσικὴ αἰτιοκρατία καὶ ἡ σιδηρᾶ νομοτέλειά της δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὸν ἀνθρωπόν καὶ τὰς παντὸς εῖδους ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν τὰ ρυθμίζουν σταθεροί, ἀτεγκτοί φυσικοί νόμοι.

Καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐπιστήμας διεσάλεύθη τὸ οἰκοδόμημα τῆς αἰτιοκρατίας. Μὲ τὴν λεγομένην Κβαντομηχανικὴν ἐπεκράτησεν

ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀπροσδιόριστου. Κατ' αὐτὴν κανὲν δεδομένον μέγεθος δὲν ἡμπορεῖ νὰ μετρηθῇ μὲν ἀπόλυτον ἀσφάλειαν. "Οθεν κανὲν φυσικὸν γεγονὸς δὲν ἡμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ μὲν ἀπόλυτον ἀκρίβειαν βάσει τῶν δεδομένων καὶ γνωστῶν. Ἀπὸ τὰ αὐτὰ λοιπὸν δεδομένα δὲν ἀγόμεθα εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀρχὴ αὗτη ἴσχύει κυρίως ὡς πρὸς τὴν Μικροφυσικήν. Τὸ ρῆγμα ὅμως εἰς τὸν ναὸν τῆς αἰτιοκρατίας εἶναι δύσκολον νὰ κλεισθῇ πλέον. Εἶναι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο χαρακτηριστικὴ ἡ διακήρυξις ἐνὸς μεγάλου συγχρόνου φυσικοῦ ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἐσάρωσε τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀντέτασσον ἔως τώρα ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Ἄλλὰ καὶ σύμπασσα ἡ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸν ὅποιον ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἥνοιξεν ἡ μεγάλη διάνοια τοῦ Μπέργκον (H. Bergson), ἐστράφη ἀνηλεήτης κατὰ τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος εἶναι σαφῶς πνευμοκρατική. Ἀρνεῖται νὰ δεχθῇ τὸν ἄνθρωπον ὡς μηχανήν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς ὅσα φαινόμενα ὑπεισέρχεται οὕτος, βιολογικά καὶ ψυχολογικά, ἰστορικά καὶ ἡθικά, κοντὰ εἰς τὴν αἰτιότητα καὶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὴν λειτουργεῖ ἡ σκοπιμότης. Τὰ ἀπομακρύνοντα καὶ ἡ δύμας θέτουν, ὡς ἐλέχθη, σκοπούς καὶ καλοῦν τὴν ὑλὴν συνεργόν, διὰ νὰ τοὺς πραγματοποιήσουν. Δὲν διευθύνονται ἀπὸ τὴν ὑλὴν καὶ τὴν μηχανήν, ἀλλὰ τὰς διευθύνουν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς ν' ἀποφασίζῃ περὶ τῆς τύχης του. Ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ πίστιν εἰς ἑαυτὸν καὶ πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ποὺ τὸν ἔπλασεν οἶος εἶναι, πνευματικὸν καὶ ἐλεύθερον.—

Δευτέρων 9...

Μ. ΙΙΙ~~ΧΙ~~ 2. Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐλευθερίας.

Τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως δέχονται σοφοί, ὅπως ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Κάντιος. Ἄλλὰ καὶ δλόκληρος ἡ ὑγίης φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων ἀκολουθεῖ τὰ ἐλληνικὰ διδάγματα περὶ μιᾶς ἀλλοτε ἀπολύτου καὶ ἀλλοτε μετριωτέρας ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Τὴν διάχυτον περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως πεποίθησιν ἐπιβεβαιώνει ἡ θεία ἀποκάλυψις.

Τὸ αὐτεξούσιον ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεπιφυλάκτως ἀποδέχεται καὶ διακηρύσσει ὡς ὀναγκαίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Διότι, ὅπου ἡ προαίρεσις δὲν εἶναι ἀγαθὴ καὶ ἐλευθέρα, ποῖος λόγος ἥμπορεῖ νὰ γίνη περὶ ἡθικότητος καὶ βίου. Χριστιανικοῦ; Εἶναι δὲ αὐτεξούσιον, κατὰ τὴν χριστιανικήν ἀντίληψιν, ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ίκανότης, ὅπως κάμην ἐπιλογὴν μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ.

Δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν τὰς ἀκολούθους μαρτυρίας περὶ αὐτοῦ.

1. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ ἐντολὴ ποὺ δίδεται ἀπὸ τὸν Θεὸν πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ (Δευτ. λ', 19) εἶναι ἀνεπίδεκτος παρερμηνείας ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα ἐκλογῆς, μὲ τὴν δοποίαν ὁ Θεὸς ἐπροίκισε τὸν ἄνθρωπον: «Διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον δέδωκα πρὸ προσώπου νῦν, τὴν ἐνλογίαν καὶ τὴν κατάραν ἔκλεξαι τὴν ζωὴν σύ, ἵνα ζήσῃς σὺ καὶ τὸ σπέρμα σου».

2. Ἀπὸ τοῦ στόματος δὲ τοῦ Ἰησοῦ ἡκούσθη ἡ σωτηρία ἐκείνη πρόσκλησις, ἡ δοποία τόσον βαρείας συνεπάγεται ὑποχρεώσεις, ἀλλ’ ἡ δοποία διὰ κανένα δὲν εἶναι ὑποχρεωτική. Ἰσχύει μόνον δι’ ἐκείνους ποὺ θέλουν. «Ἐἴ τις θέλει εἰ δπίσω μον ἔρχεσθαι, ἀπαρησάσθω ἔαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ’ ἡμέραν καὶ ἀκολουθείτω μοι. Ὁσ γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπωλέσει αὐτὴν» (Λουκ. θ', 23 - 24).

3. Ἐρχόμεθα εἰς τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν. Ὁ Ἱερὸς Δαμασκηνὸς λέγει ὅτι τὸ αὐτεξούσιον εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τοῦ λογικοῦ, ὅπερ θεόθεν ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος: «Οθεν καὶ τὰ ἀλογα οὐκ εἰσὶν αὐτεξούσια ἄγονται γὰρ μᾶλλον ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ἄγονται. Διὸ οὐδὲ ἀντιλέγοντι τῇ φυσικῇ ὀρέξει, ἀλλ’ ἄμα ὀρεζθῶσι τιος, ὅρμοσι πρὸς τὴν πρᾶξιν. Ὁ δὲ ἄνθρωπος, λογικὸς ὦν, ἀγει τὴν φύσιν ἢ ἄγεται. Διὸ καὶ ὀρεγόμενος, εἴπερ ἔθέλοι, ἔξονσίλαν ἔχει ἀναχαιτίσαι τὴν ὀρέξιν ἢ ἀκολουθῆσαι αὐτῇ. Οθεν τὰ μὲν ἀλογα οὐδὲ ἐπαινεῖται οὐδὲ ψέγεται, δὲ ἄνθρωπος καὶ ἐπαινεῖται καὶ ψέγεται». Εἴπερ ἐθέλοι, τονίζει ὁ Ἱερὸς πατήρ.

~~Οὐκ~~ Ἐντὸς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἀρνοῦνται, ὅσοι ἐδίδαξαν ἢ ἀπεδέχθησαν τὸν λεγόμενον ἀπόλυτον προσόρισμον.

Καθὼς εἶναι γνωστόν, δ Πελάγιος ἐν πλάνῃ εὐρισκόμενος ἐκήρυττεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἀμέτοχος τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν θέλησίν του καὶ μόνον ἔχαρτάται ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ, χωρὶς νὰ παρίσταται ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τῆς θείας χάριτος. Κατ’ αὐτοῦ ἀντεπεξῆθεν δ Ιερὸς Αὔγου-

στῖνος διδάσκων τὴν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον ἀποψιν, ὅτι ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου καθ' ἑαυτὴν εἶναι ὅλως ἀνίσχυρος πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἔνεκα ἀκριβῶς τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. Βούλησις ἐλευθέρα δὲν ὑπάρχει, μόνον τῆς θείας χάριτος ἐπέμβασις δύναται νὰ φέρῃ τὴν σωτηρίαν.

Τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἐδέχθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως, ιδίᾳ δὲ Καλβῖνος καὶ δὲ Ζβίγγλιος. Ἐπειδὴ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου ἔθεώρουν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ ὑψίστου ὄντος καὶ περιορισμὸν τῆς θείας βουλῆς, ἀπέδωσαν πᾶν τὸ τελούμενον εἰς τὴν ἀπόλυτον βουλὴν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπεφάνθησαν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ θελήσῃ ἀρχῆς ἔαυτοῦ καὶ νὰ πράξῃ τι καλόν ἐκτὸς ἂν εἴναι ὃνωθεν προωρισμένος. Δι' αὐτὸ δὲ λοιποὶ μὲν εἴναι ἔξι ἀρχῆς προωρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον ζωήν, οἱ δὲ λοιποὶ ἔχουν προγραφῇ διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Τὸ κυριώτερον χωρίον τῆς Γραφῆς ποὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποπλάνησιν αὐτῶν εἴναι τὸ θ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. Ἀλλ' εἴναι φανερὸν ὅτι τὸ παρενόησαν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ Ἰσραηλῖται, ὑπερήφανοι διὰ τὴν καταγωγὴν των ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ, ἐνόμιζον ὅτι δὲ Θεός εἴναι τρόπον τινὰ ὑπόχρεως νὰ προτιμᾷ πάντοτε αὐτούς ἀνεξαρτήτως τῆς συμπεριφορᾶς των, δὲ θεῖος Ἀπόστολος ἀντεπειρχόμενος κατὰ τῆς ἀξιώσεώς των ἔξαιρει τὴν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ λέγει ὅτι δὲ Θεός δὲν ὀφείλει τίποτε καὶ εἰς κανένα, δὲν ἀναγκάζεται εἰς τίποτε καὶ ἀπὸ κανένα καὶ εἴναι εἰς τὴν ἔξουσίαν Του τὸν μὲν νὰ ἀποτυφλώνῃ ἢ νὰ τιμωρῇ, τὸν δὲ νὰ ἐλεήσῃ καὶ νὰ προστατεύῃ, χωρὶς νὰ δίδῃ λόγον. Παραβάλλει δὲ τὸν Δημιουργὸν μὲ κεραμέα, ποὺ εἴναι εἰς τὸ χέρι του νὰ κατασκευάσῃ ἀγγεία προωρισμένα νὰ διαλυθοῦν καὶ ἄλλα διὰ νὰ μείνουν καὶ νὰ τὸν διξάσουν (θ', 23).

Ἀπὸ τὰς περικοπὰς ὅμως αὐτὰς δὲν συνάγεται δὲ ἀπόλυτος προορισμός, ὅπως ἔξετέθη ἀνωτέρω. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ἀποδοκιμασία καὶ ἀποτύφλωσις μερικῶν ἀνθρώπων δὲν εἴναι παρὸ δὲ δικαία τιμωρία μιᾶς ἐκ τῶν προτέρων προβλεπομένης ἀντιθέσεώς των πρὸς τὰς ἐντολές Του.

Καὶ ὑπάρχει πλῆθος ἄλλων χωρίων, ὀλόκληρος ἡ Καινὴ Διαθήκη, ποὺ ἐπιμαρτυροῦν περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς προσωπικῆς θελήσεως καὶ τῆς προσωπικῆς ἀρετῆς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτὸς ἀπὸ δύσα ἀλλαχοῦ ἐστημειώσαμεν καὶ ἀπὸ δύσα παραλείπομεν, ὑπενθυμίζομεν τὴν διακήρυξιν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου (Πράξ. 1', 35) « ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν — τὸν Θεόν — καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἔστιν ». Πᾶς τούτο συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐκ τῶν προτέρων λύτρωσιν καὶ τὴν ἐκ τῶν προτέρων καταδίκην ;

Ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως εἴναι καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ πάντα ρυθμίζονται ἀπὸ τὴν τυφλὴν βούλησιν τῆς εἰμαρμένης, ἥτοι τὴν μοιραίαν τοῦ οὐρανοῦ ατρεῖαν ἥ φαταλισμὸν — fatalismus. Ἡ μοιρολατρεία συναντᾶται εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Κατ' αὐτὴν δὲ, τι εἴναι καθωρισμένον νὰ γίνῃ, θὰ γίνῃ διπωσδήποτε. Καμμία ἀντενέργεια ἐκ μέρους μου δὲν εἴναι δυνατή, διὰ νὰ ἀλλάξῃ δὲ ροῦς τῶν γεγονότων. "Ολα ἀκολουθοῦν τὸν μοιραῖον

δρόμων των. Ὁ Θεὸς γνωρίζει καὶ προβλέπει τὸ πᾶν· ἄρα γνωρίζει καὶ τὰς ἴδιας μου πράξεις. Ἐπομένως εἶναι προσδιωρισμένον κατὰ ποιὸν τρόπον θὰ ἐνεργήσω, διότι ἀλλως ὑπάρχει φόβος νὰ διαψεύσω τὴν θείαν πρόγνωσιγ. Δὲν δύναμαι λοιπὸν νὰ πράξω τίποτε ἀλλο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ὁ Θεὸς ἔχει καθορίσει νὰ πράξω. Οὐδεμία πρωτοβουλία ἀφίνεται εἰς ἐμέ.

"Αν ὅμως τοιαῦται ἀντιλήψεις ἐγίνοντο δεκταὶ ὡς ὅρθαι, ὁ ἀνθρώπος θὰ κατεδιάζετο εἰς πλήρη ἀδράνειαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν τίποτε τὸ καλὸν δὲν δύναται νὰ προέλθῃ. Ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ τῆς κακίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι ἀδύνατος χωρὶς τὴν ἀτομικὴν δραστηριότητα. Ὁ Θεὸς εἶναι βεβαίως παντογνώστης, ἀλλὰ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὰς ἐλευθέρως γινομένας πράξεις, ἀφοῦ γνωρίζει ὅτι ἔπλασεν ἐλευθέρους τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ παγγνωσία τοῦ Θεοῦ δὲν ἀνατρεῖ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μοιρολατρεία ἀποτελεῖ οἰκτράν παρανόησιν τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ. Εἶναι μία ἐπικίνδυνος κακοδοξία, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ πολεμήσωμεν μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις, εἴτε ἐντὸς ἡμῶν ἐμφωλεύει εἴτε εἰς ἄλλους τὴν διαπιστώνομεν.

«Τῶν πράξεων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους κύριοι ἐσμεν».—«ἐφ' ἡμῖν δὴ καὶ ἡ ἀρετὴ, δμοίως δὲ καὶ ἡ κακία» (Ἀριστοτ. Ἡθ. Νικ. Γ', 7).— «πράξεων ὁ ἀνθρωπός ἔστιν ἀρχὴ καὶ κύριος» (Ἀριστοτ. Ἡθ. Εὐδ. 2, 6).— «Nichil tam in nostra potestate, quam ipsa voluntas est = οὐδὲν εἶναι εἰς τὴν ἔξονσταν μας τόσον, ὅσον ἡ ιδία ἡ βούλησις» (Ἀγγουστίνος).+

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. Ἡ ἐκτίμησις τῶν πράξεων.

Ἐλέχθη ἡδη ὅτι πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς ἡθικῆς πράξεως εἶναι ἡ συμφωνία της μὲ τὸν ἡθικὸν νόμον καὶ ὅτι ὁδηγὸς εἰς τὴν ἐκτίμησιν αὐτὴν εἶναι ἡ συνείδησις ἐκάστου. Ἐλέχθη ἀκόμη ὅτι ἡ πρᾶξις λογαριάζεται μόνον ἂν ἀπορρέῃ ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν βού-

λησίν μας καὶ ὅτι μόνη ἡ ἀγαθὴ τοῦ πράττοντος προαιρεσίς δίδει ἀξίαν εἰς τὴν πρᾶξιν ἀποκλειομένου κάθε ἄλλου ταπεινοῦ ἐλατηρίου.

“Ολα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἡθικὴν ἐκτίμησιν τῶν πράξεών μας. Οἱ ἔξωτερικοὶ παράγοντες, ὑφ' οὓς τελεῖται μία πρᾶξις, μικρὸν ἔχουν σημασίαν. Τὸ ποσὸν π.χ. ποὺ κατεθέσαμεν εἰς ἐνεργηθέντα ἔρανον δὲν ἔχει εἰμὴ μόνον σχετικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ κρίνεται ἐν συσχετισμῷ μὲ τὴν οἰκονομικὴν μας δυνατότητα καὶ τὴν ἐνδόμυχον διάθεσίν μας καὶ τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὅποιον, δίδοντες κάτι, ἀποβλέπομεν. Δι’ αὐτὸν εἴδομεν ποίας ὑποδοχῆς ἔτυχεν ἀπὸ τὸν Κύριον τὸ δίλεπτον τῆς χήρας. Δι’ αὐτὸν ὁ « ἀποδεκατῶν » εἰς ἐλεημοσύνας τὰ ὑπάρχοντά του Φαρισαῖος οὐδεμιᾶς ἤξιόθη ἀπὸ τὸν Σωτῆρα ἀναγνωρίσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀμαρτωλόν, ἀλλὰ συναισθανόμενον τὴν θέσιν του τελώνην. Καὶ πάλιν μέγα ποσὸν ἀποστελόμενον πρὸς ἀποφυγὴν ἐνοχλήσεως εἶναι ἀξίας μικροτέρας παρὰ εὐτελέστερον χρηματικὸν ποσόν, προσφερόμενον μὲ εἰλικρινῆ συμπάθειαν, καὶ λόγος παραμυθητικός, ἔξερχόμενος ἀπὸ τὴν καρδίαν μας, εἶναι κάποτε ἴσαξιος πρὸς πολλὰς γενναιοτέρας παροχάς. ‘Η προσεκτική ἀπάντησις εἰς τὸ ἔρωτημα τοῦτο περιέχεται εἰς τὸ γνωστὸν ἀπόφθεγμα « ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα », ποὺ ἀποδίδεται συνήθως εἰς τοὺς Ἱησουίτας μοναχούς.

Καταφατικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἔρωτημα τοῦτο περιέχεται εἰς τὸ γνωστὸν ἀπόφθεγμα « ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα », ποὺ ἀποδίδεται συνήθως εἰς τοὺς Ἱησουίτας μοναχούς.

Τὴν ἀποψιν ὅμως αὐτὴν διαφρήδην ἀποκρούει ἡ ἡθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. “Οχι, ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα. ”Οχι, ὁ σκοπός, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ὑψηλός, δὲν μοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιῶ ἄνομα καὶ δόλια μέσα. Κάθε πρᾶξις πρέπει νὰ εἶναι ἡθικὴ καθ’ ἑαυτήν, εἴτε σκοπὸς εἶναι τελικὸς εἴτε μέσον, διὰ τοῦ ὅποίου θὰ φθάσωμεν εἰς τὸν σκοπόν μας. ‘Ο φόνος π.χ. πρᾶξις ἡθικῶς ἀπαράδεκτος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔξαγνισθῇ ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἀποβλέπει εἰς κάτι ἄλλο, οὕτε ἡ κακοποίησις ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρωπον οὕτε ἡ ὑπεξαίρεσις τῶν ἀγαθῶν του, ἐπειδὴ λ.χ. διὰ τῶν ἀφαιρεθέντων ἐπρόκειτο

νὰ διακουφισθῇ πάσχουσα ὑπαρξίς. Ἀντίθετος ἐκδοχὴ θὰ μᾶς ὀδήγῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ότι ἡμποροῦμεν νὰ διαπράξωμεν σειράν ἀδικιῶν καὶ παρανομιῶν μὲ τὴν δικαιολογίαν ότι ἀποβλέπομεν εἰς ἥθικὸν σκοπὸν καὶ θὰ μᾶς διηυκόλυνεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν πιστοποιητικοῦ καλῆς διαγωγῆς διὰ τὰς μᾶλλον ἀνηθίκους πράξεις. Πλὴν τούτου οὔτε ὁ σκοπός μας πρόκειται νὰ ὑπηρετηθῇ, διότι ἀπὸ κακὴν καὶ ἀνήθικον πρᾶξιν οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ κακοῦ κακὸν μόνον πρόκειται νὰ προκύψῃ. Ὁ σκοπὸς μάλιστα πολὺ συχνὰ λησμονεῖται καὶ παραμένει μόνον ἡ ἔξις τοῦ πράττειν τὸ κακόν.

“Ωστε καὶ ἀγαθούς ἔχοντες σκοπούς δὲν ἡμποροῦμεν νὰ πράττωμεν τὸ κακόν, ὅπως δὲν πρέπει ἀντιθέτως νὰ θεωρῶμεν ἀγαθὴν τὴν πρᾶξιν μας, ὅταν ἡ διάθεσίς μας εἶναι ἀμαρτωλὴ καὶ πονηρά. Τὸ πρῶτον ἀποκρούεται ρητῶς ὑπὸ τοῦ Παύλου ὡς συκοφαντία διὰ τὸν χριστιανόν : « καθὼς βλασφημούμεθα καὶ καθὼς φασὶ τινες ἡμᾶς λέγειν ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακά, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ » (Ρωμ. γ', 8). Τὸ δεύτερον ἀναιρεῖται μὲ τὸ κατὰ τοῦ φαρισαϊσμοῦ ἀνηλεές μαστίγωμα καὶ τὴν ὅλην χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

Πότε ἡ πρᾶξις εἶναι ἥθική, προσδιωρίσθη δι' ὅσων ἀνωτέρω εἴπομεν. Ποιαὶ σὲ μως ἀπὸ τὸς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπόκεινται εἰς ἥθικὴν ἐκτίμησιν, τοῦτο πρέπει τώρα νὰ ἔξετασθῇ. Εἶναι πᾶσα πρᾶξις ἀντικείμενον ἥθικῆς ἐκτιμήσεως ἢ μερικαὶ μόνον ἀπὸ αὐτάς ; Αἱ πράξεις π.χ. τοῦ ἐμπόρου καὶ αἱ πρὸς τοὺς ἔταίρους αὐτοῦ ἢ πρὸς τοὺς πελάτας του ληψοδοσίαι εἶναι πράξεις δυνάμεναι ἥθικῶς νὰ ἀξιολογηθοῦν ἢ εἶναι πράξεις ἀπλῶς οἰκονομικαί ; Τὰ πολιτικὰ προγράμματα τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν ἢ τῶν κυβερνώντων, αἱ διδασκαλίαι τῶν παιδαγωγῶν ἢ τῶν καλλιτεχνῶν τὰ ἔργα εἶναι θέματα δυνάμενα νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἥθικῆς ἢ εἶναι μόνον πράξεις πολιτικαί, παιδευτικαί, καλλιτεχνικαί ;

“Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι βεβαίως τόσον εὔκολος καὶ ἐνθυμίζει τὰς δυσκολίας εἰς τὴν κατάταξιν τῶν ἥθικῶν ἀξιῶν. “Οπως δηλαδὴ αἱ ἥθικαι ἀξίαι δυσκόλως δύνανται νὰ περιορισθοῦν εἰς ίδιαιτέραν τάξιν ἢ περιοχὴν μέσα εἰς τὸ βασίλειον τῶν ἀξιῶν, οὕτω καὶ πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνικῶν ὅμαδων εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακή, ἥθικὴ ἢ μὴ ἥθική. Πᾶσα πρᾶξις ὑπάρχεται εἰς τὸν ἥθικὸν νόμον. Ἡθικῶς ἀδιάφοροι πράξεις δὲν ὑπάρχουν. Ἐφ' ὅσον πᾶσα πρᾶξις

ύπο ἡθικὴν ἔποψιν ἔχεταζομένη ἢ θὰ συμφωνῇ πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον ἢ δὲν θὰ συμφωνῇ, οὐδεμία δύναται νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ ἡθικὴν ἐκτίμησιν. Αἱ πράξεις ἔχουν βεβαίως καὶ τὸν ἰδιαίτερον αὐτῶν χαρακτῆρα ὡς πράξεις οἰκονομικαί, καλλιτεχνικαί, παιδευτικαί, πνευματικαί, θρησκευτικαί, ἀλλ’ εἶναι συγχρόνως καὶ πράξεις ἡθικαί, ἵτοι πράξεις δυνάμεναι ἡθικῶς νὰ ἔπαινεθοῦν ἢ νὰ ἐπικριθοῦν. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ ἡθικὴν ἐκτίμησιν πράξεων ὁ Ἀπόστολος (Α' Κορ. 1', 31) περιλαμβάνει καὶ αὐτὸ τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν, ποὺ εἶναι βέβαια αἱ δλιγάτερον στενὴν σχέσιν ἔχουσαι μὲ τὴν ἡθικήν : « *Εἴτε οὖν ἐσθίετε εἴτε πίνετε εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε* ».

Οὕτω χαρακτηρίζεται, ἡθικῶς μία πρᾶξις, αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει ὁ σκοπός, αὐτὴ εἶναι ἡ χριστιανικὴ ἄποψις ἐπὶ τῶν δῆθεν ἀδιαφόρων ἡθικῶν πράξεων.

“Οτι δὲ καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεία χάρις μεγάλην ἔχει ροπὴν εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν, τοῦτο ἐτονίσθη ἥδη.—

— 2. Περὶ ἀρετῆς.

Διὰ νὰ φθάσωμεν ὅμως εἰς τὴν ὄριστικὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν τῆς ἡθικῆς τελειότητος βαθμίδα, ἀπομένει ἐν ἀκόμη βῆμα. Δὲν ἀρκοῦν μερικαὶ ἡθικαὶ πράξεις ἢ μερικαὶ ἡθικαὶ ἐνέργειαι καὶ τώρα μὲν προθυμία περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων, ὑστερὸν δὲ ἀδιαφορία καὶ νωχέλεια, σήμερον ἔντονος φιλανθρωπία καὶ αὔριον ἔλλειψις καὶ αὐτῆς τῆς στοιχειώδους πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνοχῆς. Ἀπὸ τὴν ἡθικὴν αὐτὴν ζωὴν λείπει ἡ διάρκεια ἐκείνη καὶ ἡ σταθερότης, ποὺ εἶναι ἡ ἐγγύησις ἀληθῶς ἐναρέτου βίου. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, τὴν σταθερὰν ἔξιν τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καλοῦμεν ἀρετήν.

Βασικὴ σημασία τῆς λέξεως ἀρετὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶναι σωματικὴ ἴκανότης, ἔπειτα δὲ ἀνδρεία ἵτοι ἀνδρικὸν φρόνημα καὶ γενναίοτης. Αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει καὶ ἡ λατινικὴ λέξις *virtus*. Ἐπάνω εἰς αὐτὴν τὴν σημασίαν ἐστηρίχθη τὸ νοηματικὸν περιεχόμενο τῆς λέξεως. Δι’ αὐτῆς δηλοῦται ἐκείνη ἡ περὶ τὰ ἥθη καὶ τὴν ἡθικὴν ζωὴν ὑπεροχή, ἡ ὁποία πέρα ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν καθηκόντων καὶ τὴν ἀγνότητα τῆς προαιρέσεως ἀποδεικνύει σθένος ψυχῆς καὶ σταθερότητα εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν καθηκόντων καὶ

παραμερισμὸν τῶν ἔμποδίων ποὺ μεσολαβοῦν. "Οπου ἡ ἰκανότης αὐτὴ καὶ ἡ γενναιότης λείπει ἀπὸ τὴν ἡθικὴν ζωὴν, οὔτε ἡ ὄρθη διάγνωσις τοῦ πρακτέου οὔτε ἡ ἀγνότης τοῦ φρονήματος ἔχουν ἴσχυν, ἀν καὶ δὲν στεροῦνται ποιᾶς τινος ἀξίας. Καὶ ὁ Σωτήρ, μολονότι, καθὼς ἐλέχθη ἀλλαχοῦ, τόσην σημασίαν δίδει εἰς τὸ ἡθικὸν φρόνημα, ὅμως ἀπαιτεῖ ἔργα ἀνάλογα πρὸς τὴν διάθεσιν, θέλει τὴν ἀγάπην ἐνεργὸν καὶ τὴν πίστιν ἔμπρακτον: «*Ἄβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν νιὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; Βλέπεις δτι... ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη*» (*Ιακ. β'*, 21-22). Καὶ πόσῃ ἀλήθεια, γενναιότης ἐχρειάζετο, διὰ νὰ θυσιάσῃ κανεὶς τὸ τέκνον του!

"Η σχέσις τῆς ἀρετῆς μὲ τὸ καθῆκον καὶ μὲ τὴν ὀγαθὴν προαιρεσιν εἶναι σαφής, κατόπιν ὅσων ἐλέχθησαν. 'Η ὀγαθὴ διάθεσις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς ἀρετῆς, ὅπως καὶ ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος. Δυνατὸν ὅμως ἡ διάθεσις ν' ἀπομεινῇ ἀπλῇ διάθεσις καὶ τοῦ καθήκοντος ἡ γνῶσις ἀπλῇ γνῶσις, ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα καὶ ἡ συμπλήρωσίς των. "Ἐπειτα, ἐνῷ τὸ καθῆκον εἶναι μία ὀφειλή, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπότισις τῆς ὀφειλῆς, καὶ δὲν εἶναι ἐνάρετος πᾶς ὁ γνωρίζων τὰ καθήκοντά του, ἀλλὰ ὁ πρόθυμως ἐκτελῶν αὐτά.

"Απὸ τὴν ἀνωτέρω σύντομον ἔξετασιν τοῦ νοήματος τῆς ἀρετῆς προκύπτουν σαφῶς αἱ ἴδιότητες ποὺ πρέπει αὐτῇ νὰ ἔχῃ. Διὰ νὰ εἶναι ἀξία τοῦ ὄντος αὐτῆς ἡ ἀρετή, πρέπει νὰ εἶναι :

1. **Καθολικὴ.** 'Ο ἀληθῶς ἐνάρετος δὲν ἀσκεῖ τινὰ μόνον τῶν καθηκόντων παραλείπων ἀλλα. Δὲν ἡμπορεῖ π.χ. νὰ εἶναι εὐσεβής χριστιανός, ἀλλὰ κακὸς πολίτης ἢ πολίτης ἀγαθὸς καὶ εὐπειθής, ἀλλὰ κακὸς καὶ ἀστοργός πατήρ. Οὔτε πάλιν τὰ αὐτὰ καθήκοντα σήμερον νὰ ἐκτελῇ καὶ αὔριον νὰ παραλείπῃ, νῦν μὲν ἐλεητικὸς πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ φίλος, ὕστερον ξένος πρὸς τὴν δυστυχίαν καὶ τώρα μὲν πράττων τὰ δίκαια, ἔπειτα δέ, μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πρώτης δυσχερείας, ἀδιαφορῶν διὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἀλλων. 'Ο ἀληθῶς ἐνάρετος ἀσκεῖ τὴν ἀρετὴν ἐν ὅψει δσωδήποτε δυσκολιῶν. 'Υπὸ τὴν δευτέραν ἔννοιαν τὴν ἀρετὴν ὄνομάζομεν καρτερικήν.

2. **Ἐνεργός.** 'Ελέχθη ἥδη δτι ἡ ἀρετὴ τῶν λόγων μικρὰν ἔχει ἀξίαν, ἡ ἀρετὴ τῶν ἔργων εἶναι ἡ μόνη ἔχουσα ἀδιάβλητον κῦρος ἀρετή. Διότι πολὺ συχνότερον ἀκούνται καλοὶ λόγοι παρ' ὅσον τελοῦνται πράξεις ἀγαθαί. 'Ενίοτε μάλιστα ὑπέρμετρα τῆς

ἀρετῆς ἐγκώμια τῇ πομπώδης ἐπίδειξις τῆς ἴδιας ἀρετῆς παρέχουν σοβαράν υπόνοιαν ὅτι ἀπουσιάζει ἡ εἰλικρινής πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. ‘Ο Ιησοῦς ἐτόνισε καθαρὰ τὴν μεταξὺ λόγων καὶ πράξεων ἀποφασιστικὴν διαφοράν : « Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ’ ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πιπερός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς » (Ματθ. ζ', 21). Καὶ πάλιν : « οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ’ οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται » (Ρωμ. β', 13).

3. Γ ν η σ í α . Ἡ ἀρετὴ ἀσκεῖται ἀπὸ καθαράν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀγάπην. Εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς κάθε ἄλλο ἔλαττήριον τῶν πράξεων, φόβος, δόξης ἐπιθυμία, προσδοκία ὡφελήματος, ἴδιοτέλεια καὶ ὑπολογισμός, ἀναμονὴ ἐπαίνου ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων. Τοιούτου εἴδους ἀρετὴ θὰ ἦτο ἀντιφατικὴ πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς νόημα.

Ἡ τελεία ἀρετὴ δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα κατορθωτή. ‘Ο ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ἥτοι ὁ ἀσκῶν τὴν ἀρετὴν, δὲν εἶναι κάτι σύνηθες εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον. Ἀρκεῖ ν’ ἀναλογισθῆ κανεὶς τοὺς λόγους, τοὺς ὅποιους εἶπεν αὐτὸς ὁ Ιησοῦς πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις τὸν προσεφώνησε « διδάσκαλον ἀγαθὸν » καὶ τὸν ἡρώτησε πῶς θὰ κληρονομήσῃ τὴν αἰώνιον ζωήν : « τί με λέγεις ἀγαθόν ; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰμὶ εἰς ὁ Θεός » (Μάρκ. ι', 18). Πόσον δύσκολος εἶναι ἡ ἀσκησὶς τῆς τελείας ἀρετῆς ἐκείνης ποὺ μᾶς ἔξασφαλίζει τὴν αἰώνιον ζωήν, κατέδειξεν ὁ Σωτὴρ καὶ μὲ ὅσα εἶπεν ἀλλαχοῦ (Ματθ. ζ', 13 - 14) : « πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐδύνχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγονσα εἰς τὴν ἀπώλειαν... στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγονσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ ενδίσκοντες αὐτήν ».

Ο ἄνθρωπος ἐν τούτοις ἀν δὲν φθάνῃ, τείνει πάντοτε πρὸς τὴν τελείαν ἀρετῆν, καὶ πρέπει νὰ τείνῃ μὲ τὴν συνεχῆ ἀσκησιν τοῦ ἀγαθοῦ, μὲ τὴν ἀναστροφὴν πρὸς ἐναρέτους ἄνδρας, μὲ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἡ ἄρσις τῶν ἐμποδίων, τὰ ὄποια θὰ συναντήσῃ εἰς τὸν δύσκολον δρόμον τῆς ἀρετῆς, θὰ εἶναι ἀφορμὴ εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος. Διότι ὀλίγοι ἄνθρωποι θὰ ἥμπορέσουν εἰς κάποιον σταθμὸν τῆς ζωῆς των νὰ εἴπουν καθὼς ὁ Ἀπόστολος (Β' Τιμ. δ', 7 - 8), « τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἥγωνται, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήληκα λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος,

δν ἀποδώσει μοι δ *Κύριος...* καὶ πᾶσι τοῖς ἡγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ».

‘Η ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι ἀγώνισμα καὶ ἀθλησις, εἶναι ἀγών, ὅστις ἀνυψώνει τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὸν ἀνώτερον προορισμόν του.

Καὶ οἱ μεγάλοι ἑκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμον, τῆς φιλοσοφικῆς Ἡθικῆς, ἀποκαλοῦν τὴν ἀρετὴν ἀθλὸν καὶ πνευματικὸν κατόρθωμα. ‘Ο ἀνθρωπὸς, λέγουν, εἶναι ὁν. ὑπεύθυνον καὶ δημιουργικόν. Εύρισκει μέσα του τὴν δύναμιν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἔξωτερικήν πίεσιν καὶ τὰ κωλύματα ποὺ παρεμβάλλονται. ‘Ψώνει τὸ ἀνάστημά του, τά ἀνατρέπει καὶ πιστοποιεῖ μὲ τὸν ὑπερήφανον πεῖσμά του τὴν ἐλευθερίαν του. ‘Η ἥθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν πρέπει, λέγουν, νὰ κρίνεται τόσον ἀπὸ τὰς συνήθεις τυπικάς ἐκδηλώσεις της, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς ὀλίγας μεγάλας στιγμάς, ὅπου ὁ ἀνθρωπὸς εύρισκεται πρὸ τοῦ ἥθικοῦ προβλήματος καὶ εἶναι ἡναγκασμένος νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν ποὺ θὰ κρίνῃ ὁριστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην του ἀξιοπρέπειαν. ‘Απὸ ἐν « ναὶ » ἢ ἐν « ὅχι » ἔξαρτάται ὀλόκληρος ἡ ὑπόστασίς του εἰς ὃ, τι περιέχει ὠραιότερον καὶ ὑψηλότερον.

‘Οτι δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν δύσβατον τῆς ἀρετῆς τὸν δρόμον, φαίνεται ἀπὸ τὸν γνωστὸν μῦθον τοῦ Προδίκου, περὶ τῶν δύο γυναικῶν, Ἀρετῆς καὶ Κακίας, οἵ ὅποιαι πάρουσιάσθησαν ἐμπρὸς εἰς τὸν δρόμον τοῦ Ἡρακλέους. Καὶ ὁ Ἡσίοδος εἰδοποιεῖ ὅτι ἔμπροσθεν τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει ὁ ἴδρως, ἦτοι ἡ ἐπίμονος καὶ ἐπίπονος προσπάθεια, ἐνῷ τὴν κακίαν ἡμπορεῖς νὰ τὴν εύρης καὶ νὰ τὴν πάρῃς μὲ τὸν σωρόν.

‘Ο δὲ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν γνωστὸν ὕμνον του ἀποκαλεῖ τὴν ἀρετὴν « πολύμοχθον », ἦτοι προσιτὴν εἰς τὸν ἀνθρωπὸν κατόπιν μόχθων, καὶ « θήραμα », ἦτοι κάτι ποὺ μόνον κυνηγὸς ἀκούραστος ἡμπορεῖ νὰ φθάσῃ.

Καὶ νεώτεροι σοφοί, ὅπως ὁ Ἀμερικανὸς πραγματιστὴς Ντιού (J. Dewey), ἐπαναλαμβάνουν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι κατάκτησις, ποὺ ἐπιτυγχάνεται μὲ ἀδιάλειπτον ἀγῶνα.

« *Τὴν μέν τοι κακότητα καὶ ἵλαδόν ἐστιν ἐλέσθαι· τῆς δ' ἀρετῆς ἰδοῦτα θεοὶ ποσπάροιθεν ἔθηκαν ἀθάνατοι* » (Ἡσιόδ. *Ἐοργα* 287). — « *Ἄ δ' ἀρετὰ διὰ μόχθων βαίνει* » (*Ἐδριτίδης*). — « *Ἀρκετὰ πολύμοχθε γένει βροτείῳ, θήραμα κάλλιστον βίῳ* » (Ἀριστοτέλης).

M. M. M

— 3. Μορφαὶ τῆς ἀρετῆς.

Καθὼς τὸ καθῆκον εἶναι ἔν, ἡ συμμόρφωσις μὲ τὸν ἥθικὸν νόμον, οὕτω μία εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ. Ἐλλ' ὅμως, ἔνεκα τῆς ποικιλίας τῶν περιστάσεων τοῦ βίου, τὸ καθῆκον ἐμφανίζει τὴν ἀντίληψίν μας μὲ πολλὰς ὅψεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἀποτελοῦν τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς. Ἐπειδὴ ὅμως καθεί μία ἔχει τὸ ἰδικόν της ὄνομα, ἀνέκαθεν ἐγεννήθη ἀμφισβήτησις ἂν ἡ ἀρετὴ εἶναι μία μὲ πολλὰ ὄνόματα ἢ ὑπάρχουν πολλαὶ μὲ ξεχωριστὴν δύναμιν ἑκάστη.

Τοῦτο ἔξήτασε μὲ προσοχὴν ὁ Πλάτων εἰς τὸν « Πρωταγόραν ». Ὁ Σωκράτης, θέλων νὰ ἔξακριβώσῃ ἂν εἶναι διδακτὸν πρᾶγμα ἡ ἀρετὴ, ἐπιχειρεῖ πρῶτον νὰ εὔρῃ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν της. Ἀπὸ τὴν συζήτησιν μὲ τὸν ἀρχηγέτην τῆς Σοφιστικῆς ἀποδεικνύεται ὅτι ὅλαι αἱ ἐπὶ μέρους ἀρεταί, σ ο φία, ἦτοι πολυμάθεια, ἀνδρεία, ἤτοι ψυχικὴ ρώμη, σωφροσύνη, δηλαδὴ σεμνότης, σιοτης, ἤτοι θεοσέβεια καὶ δικαιοσύνη, εἶναι διάφοροι ὅψεις τοῦ ἰδίου πράγματος. Συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἡ σοφία τῆς ὅποιας μετέχουν ὅλαι αἱ λοιπαί. Ὅσιότης π.χ. εἶναι ἀκριβής γνῶσις τῶν περὶ τοὺς θεούς, ἀνδρεία ἡ ἐπιστήμη τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν. Καὶ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς ὁμοίως.

Τὰς αὐτὰς περίπου μερικὰς ἀρετὰς ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Πλάτων. Ἐπειδὴ δι' αὐτὸν εἶναι τρία τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν, τρεῖς εἶναι καὶ αἱ θεμελιώδεις ἀρεταὶ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς αὐτά, φρόνησις ἡ σοφία, ἀνδρεία, σωφροσύνη. "Οταν τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς λειτουργοῦν καλῶς, τότε γεννᾶται ἐντὸς ἡμῶν ὡς τετάρτη μὲν κατ' ὄνομα, ἀλλὰ εἰς τὴν οὐσίαν συμπεριληψις τῶν τριῶν ἄλλων, ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ δικαιοσύνη συνενώνει εἰς ἀρμονίαν ὅλας τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς.

Καὶ διὰ τοὺς Στωικούς μία εἶναι ἡ ἀρετὴ, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ ὅποια κατὰ περιστάσεις ἐμφανίζεται ὡς δικαιοσύνη δι' ὅσα πρέπει νὰ ἀπονείμωμεν εἰς ἄλλους, ὡς σωφροσύνη δι' ὅσα πρέπει πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν δι' ἡμᾶς αὐτούς, ὡς ἀνδρεία δι' ὅσα πρέπει νὰ ὑπομείνωμεν.

Καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις δέχεται τὰς ἀνωτέρω ἀρετάς.

Εις τὴν Παλαιὰν Διαθήκην (Σοφ. Σολ. η', 7) αἱ τέσσαρες βασικαὶ ἄρεταὶ χαρακτηρίζονται ὡς τὸ χρησιμώτερον διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν βίον, ἀπὸ δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἔξαίρονται αἱ τρεῖς, σωφροσύνη, εὐσέβεια, δικαιοσύνη : « Ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ . . . παιδεύονσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρηγάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζῆσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίᾳν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ » (Τίτ. β', 11 - 13). Εἰς τοὺς Μακαρισμούς (Ματθ. ε', 3 - 12) ἴδιαιτέρως ἐπαινεῖται ἡ πραότης καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἀλλαχοῦ (Γαλ. ε', 22 - 23) ἀπαριθμοῦνται ὡς καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἀγάπη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια. « Ο αὐτὸς Ἀπόστολος παραγγέλλει (Α' Τιμ. στ', 11) νὰ ἐπιδιώκωμεν δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονὴν πραότητα, ὃ δὲ ἔτερος τῶν κορυφαίων δεικνύει τὴν ὀλληλεξάρτησιν μεταξὺ πίστεως, γνώσεως, ἐγκρατείας, ὑπομονῆς, εὐσεβείας, φιλαδελφίας καὶ ἀγάπης. Ἐν γένει δὲ ἡ Καινὴ Διαθήκη, μολονότι ἀποδέχεται τὰς βασικὰς ἄρετὰς τῶν παλαιῶν, παρεισάγει μερικὰς ἄλλας, αἱ δόποιαι ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ὀληθινοῦ Θεοῦ καὶ συμβαδίζουν μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας, εἰς τὰ δόποια ὁ Σωτὴρ τόσην ἀποδίδει σημασίαν, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀνθρώπου ἐσταυρώθη. Αἱ ἄρεταὶ αὕται, αἱ δόποιαι ὀνομάσθησαν καὶ θεολογικαὶ ἡ Χριστιανικαί, εἶναι κυρίως τρεῖς, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη. « Ννὺν δὲ μένει, λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορ. ιγ', 13), πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα μελέων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη ».

Αἱ τρεῖς χριστιανικαὶ ἡ ὑπερβατικαὶ ἄρεταὶ ἀπορρέουν κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Ἐκτὸς τῆς σημασίας ποὺ ἔχουν καθ' ἔαυτάς, συντελοῦν, ὥστε καὶ αἱ λοιπαὶ, ἀνθρώπιναι ἄρεταί, ν' ἀποκτοῦν βαθύτερον νόημα καὶ τελικὸν σκοπόν. Ἰδίως δὲ ἡ ἀγάπη εἴναι ἡ ὑψίστη μεταξὺ αὐτῶν, ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις καὶ ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν ἀλλων. « Ἐνδύσασθε, παραγγέλει ὁ Παῦλος (Κολ. γ', 12-15) ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἄγιοι καὶ ἡγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνη, πραότητα, μακροθυμίαν. . . ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος. Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβεύετω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ». Ἀληθῶς, διπού ἡ ἀγάπη βασιλεύει, εἰρήνη καὶ μακαριότης ἐπακολουθεῖ, ἐνῷ τὸ μίσος

ἀφανίζει κάθε χαράν καὶ δόδηγεῖ εἰς τὴν καταστροφήν. Πρότυπον ἀγάπης ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς, ὁ ὅποιος μιλονότι « ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ ενδέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ », ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ μᾶς ἀφῆκεν ὑπογραμμόν, διὰ νὰ βαδίζωμεν ἐπάνω εἰς τὰ ἵχνη του. Αὐτὸς « τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀνήνεγκεν » διὰ τὴν ἄπειρον πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην (Α' Πέτρ β', 22 - 24).

Ἡ ἔννοια τῆς ἀγάπης προσέλαβεν ὅλον αὐτῆς τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ταύτιζεται μὲ καμίαν ἀπὸ τὰς συγγενεῖς ἔννοιας. Ἡ μὲν φιλία συναντᾶται εἰς πρόσωπα ἐμφανίζοντα συγγένειαν ἢ δυνατότητα ἀλληλοσυμπληρώσεως τῶν χαρακτήρων καὶ στηρίζεται εἰς τὴν ἀμοιβαιότητα· ἢ στοργὴ εἴναι μία ἰδιαιτέρα εὔνοια πρὸς ὥρισμένα πρόσωπα, ὁ ἔρως μετέχει ποιᾶς τινος ἰδιοτελείας, ὁ οἰκτος κάποιας συναισθήσεως ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ ἀντικειμένου τῆς συμπαθείας. Ἀλλ' ἢ ἀγάπη δὲν ἔχει καὶ δὲν θέλει τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις. Ἡ ἀληθής ἀγάπη στρέφεται πρὸς πάντας, πρὸς τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακούς, πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς ξένους, πρὸς φίλους καὶ ἔχθρους. Τὴν ἔννοιάν της θὰ συλλάβωμεν ἐν ὅλῳ της τῷ μεγαλειώ, ἀν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐπὶ τοῦ ὅρους ὅμιλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοὺς ὑπερόχους λόγους τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν εἰς τὸ ιγ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολῆς του. Ἐκεῖ θὰ δοθῇ δι' ὅλων τῶν ἀρνητικῶν καὶ θετικῶν δρισμῶν τὸ πλῆρες νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Ἀλλὰ περὶ τῶν τριῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν θὰ γίνη λόγος καὶ βραδύτερον —

— 4. Ἀμαρτία καὶ κακία.

“Οπως ὑπάρχουν πράξεις συμφωνοῦσαι μὲ τὸν ἡθικὸν νόμον, οὕτω ὑπάρχουν ἄλλαι ποὺ ἀντιβαίνουν πρὸς αὐτόν. Τότε λέγομεν ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς κάμνει κακὴν πρᾶξιν ἢ ἀμαρτίαν ἢ ἀπλῶς πράττει τὸ κακόν. Ἡ σταθερὰ ἔξις τοῦ θέλειν καὶ πράττειν το κακόν λέγεται κακία καὶ οἱ σταθερῶς ρέποντες πρὸς τὸ κακόν κακοὶ ἢ πονηροὶ ἢ φαῦλοι. Συνωνύμως πρὸς τὴν κακίαν χρησιμοποιεῖται πολλάκις ἡ λέξις ἀ μ α ρ τ ί α. Ὁρθὸν ὅμως εἴναι νὰ γίνεται διαστολὴ μεταξὺ τῶν δύο λέξεων. Ἀμαρτία εἶναι πᾶσα ἀντιβαίνουσα

εἰς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἐκδήλωσις ἡμῶν διὰ λόγων ἡ ἔργων ἐνεργουμένη.

”Ἄν ή ἀρετὴ εἶναι ἄριστον ἐγκαλλώπισμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κακία εἶναι τὸ χείριστον αὐτοῦ κτῆμα. Ὁ ἀνθρωπος συρόμεις εἰς τὸ ἄρμα τῆς κακίας οὔτε ἡθικὸν νόμον ὑπολογίζει οὔτε φωνὴν τῆς συνειδήσεως ἀκούει οὔτε καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους παραδέχεται οὔτε τὰ δικαιώματα αὐτῶν ἀναγνωρίζει. Ὡθεῖται μόνον ἀπὸ τὰς κατωτέρας του ὅρμάς, ἐλαύνεται ἀπὸ τὰς ἴδιας του ἐπιθυμίας. ”Εχει ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμόν.

Καθὼς ὅμως ἡ τελεία ἀρετὴ εἶναι σπανία, ὅμοίως καὶ ἡ ἀπόλυτος κακία δὲν εἶναι τὸ σύνηθες. ’Αλλ’ ἡ ἀμαρτία, ἥτοι ἡ εἰς πλείστας περιπτώσεις παρατηρουμένη ἐκτροπή ἀπὸ τὸν ἡθικὸν νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ὅχι μόνον εἶναι συνήθης, ἀλλή εἶναι τρόπον τινὰ σύμφυτος μὲ τὸν ἀνθρωπὸν μετὰ τὴν πτῶσιν του. Δὲν ὑπάρχει θνητὸς μὴ ὑποκείμενος εἰς ἀμαρτίαν καὶ μὴ ὑποπίπτων εἰς ἀμάρτημα. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καθ’ ὅλου. Οἱ ”Ἐλληνες μολονότι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλου λαὸν εἶδον τὴν χαρωπὴν ὅψιν τῆς ζωῆς, παρεδέχθησαν τὴν καθολικότητα τῆς ἀμαρτίας (ἂν καὶ δὲν ἔχει εἰς αὐτοὺς ἡ λέξις τὸ ἴδιον ἀκριβῶς νόημα). Τὸ διακηρύσσει διὰ στόματος τοῦ μάντεως ὁ Σοφοκλῆς. Τὸ ἐπιβεβαιοῦ ὁ Θουκυδίδης διὰ στόματος τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ ἐκείνου Διοδότου, εἰς τὸν δόπιον ὁφείλεται ἡ σωτηρία μερικῶν χιλιάδων ἀθώων ψυχῶν. Εύρισκει μάλιστα ὡς αἵτιαν τῶν παραβάσεων ὁ Ἰστορικὸς τὴν ἔλλειψιν ἡ τὸν πλεονασμὸν δυνάμεως, ποὺ δημιουργεῖ ἀντιστοίχως θράσος ἡ πλεονεξίαν, καὶ τὰς ἄλλας ὅρμάς τῆς ψυχῆς καὶ τὰ ἔνστικτα, ὅπως ἡ φιλοτιμία, ἡ ἐλπίς, ὁ ἔρως. ’Ο Πλάτων πάλιν διὰ τοῦ Σωκράτους παραδέχεται ὅτι τὸ νὰ γίνῃ καὶ νὰ μείνῃ κανεὶς ἀγαθός εἶναι ἀδύνατον καὶ οὐχὶ ἀνθρώπινον.

”Άλλὰ καὶ ἡ Ἄγια Γραφὴ ὅμοίως ἀποφαίνεται. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀναγινώσκομεν « οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ωποῦ, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ἡ ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς » (’Ιωβ ιδ’, 5). Εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἡ συχνότης τῆς ἀμαρτίας τονίζεται κατ’ ἐπανάληψιν. ”Οντως, πλατεῖα ἡ πύλη ἡ ἀπάγουσσα πρὸς τὴν ἀπώλειαν !

Ποία ὅμως ἡ αἵτια τοῦ κακοῦ ; Διὰ ποιὸν λόγον ὑπάρχει, καὶ μάλιστα τόσον διαδεδομένη ἡ ἀμαρτία ; Καὶ ποῖος ἔδωσε τὸ κακόν ;

‘Η ἀρχὴ τοῦ κακοῦ εύρισκεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ αὐτεξούσιον τῶν λογικῶν ὅντων καὶ δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ. ‘Ο Θεὸς κατ’ οὐδένα τρόπον ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὑπαίτιος τοῦ ἡθικοῦ κακοῦ. Τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν τόσον εἰς τὴν πανσοφίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀγαθότητα Αὔτοῦ. Οὕτε εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἀποψις πολλῶν ἀπὸ τοὺς ἔθνικούς, ὅτι ἡ πρὸς τὸ κακὸν ροπὴ ἐδόθη ἀπὸ τὸν Θεόν, διὰ νὰ γίνεται σαφεστέρα ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἡθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Πολλάκις, εἶναι ἀληθές, ἐκ τῆς πάλης πρὸς τὸ κακὸν ὁ χριστιανὸς ἀποδεικνύει λαμπρῶς τὴν ἀρετήν του. ’Αλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ δικαιολογίαν, διὰ νὰ φορτωθῇ ὁ ἀνθρωπός μὲν ἐν τοιοῦτον νόσημα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν Δημιουργόν του. Μόνον λοιπὸν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, μὲ τὴν ὄποιαν ὁ Θεὸς ἐπροίκισε τὸ δημιουργημά Του, δυνάμεθα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ καὶ μόνον δι’ αὐτῆς καὶ δι’ αὐτὴν ὁ ἀνθρωπός καθίσταται προσωπικότης ὑπεύθυνος καὶ δημιουργική, ἀληθής κύριος τῆς μοίρας του. Καὶ καθὼς πράττει τὸ κακόν, δύναται ἄριστα νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθόν. ’Αλλ’ ἡ διάστροφος ἔκείνη τάσις τῆς ψυχῆς, καθ’ ἣν ὁ ἀνθρωπός ἐνδιαφέρεται μόνον δι’ ἑαυτὸν καὶ τὰ ἴδια, καταφρονεῖ δὲ καὶ ὑποτιμᾶ πάντας τοὺς ἔκτὸς αὐτοῦ, μηδὲ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἔξαιρουμένου, εἴτε φιλαυτία καλεῖται αὕτη εἴτε ἔγωισμὸς εἴτε ἄλλο ἀλλοτε λαμβάνει δόνομα, αὐτὴ ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ πονηρὰ ἔργα, καθὼς ὠδήγησε καὶ τὴν πρώτην δυάδα τῶν ἀνθρώπων. Καθὼς δὲ καὶ ὁ Πλάτων εἶπεν, «ἡ σφόδρα ἔαντον φιλίᾳ», ἥτοι ἡ φιλαυτία, τυφλώνει ἐντελῶς τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὴν κρίσιν του περὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἀμαρτίαι εἶναι πολλαὶ καὶ δυσάρεστοι.

Ἐν πρώτοις ὁ ἀμαρτάνων, ἃν δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς παντελοῦς ἀναλγησίας, ὑφίσταται τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεώς του, ἡ ὄποια δὲ γνωρίζει οἴκτον. ‘Ο κακὸς ἀνθρωπὸς βασανίζεται ὑπὸ τῆς ἴδιας του κακίας καὶ δὲν εὑρίσκει οὕτε στιγμῆς ἡσυχίαν καὶ γαλήνην. Καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν διαφεύγῃ τὴν ποινὴν τῶν πολιτικῶν νόμων, ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως θὰ εἶναι πάντοτε παροῦσα, διὰ νὰ ἐρωτᾷ καὶ καταμαρτυρῇ, διὰ νὰ καθιστᾷ τὰς ἡμέρας του ἀτελευτήτους καὶ τὰς νύκτας ἐφιαλτικάς. Καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶχε παρατηρηθῆ ὅτι ὁ πονηρὸς εἶναι ἀξιοθρήνητος ἐνῷ ὁ ἀγαθὸς εὐδαίμων.

Αφού δπαξ εὗρε κανεὶς τὸν δρόμον τῆς ἀμαρτίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἔξελθῃ ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ παραπτώματος εἰς παράπτωμα εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ εἰς τὰ ἔσχατα τῶν ἐγκλημάτων, τὰ ὅποια φέρουν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ὄλεθρόν του. Μὲ τὸ νόμισμα τῆς ἀμαρτίας μόνον τὸν ὄλεθρόν σου ἡμπορεῖς ν' ἀγοράσῃς, λέγει ὁ Παῦλος (Ρωμ. στ', 23), ἐνῷ ὁ Θεὸς χαρίζει τὴν ζωήν : « τὰ γὰρ ὄφόντα τῆς ἀμαρτίας θάνατος, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴν αἰώνιος ». Ἡ καταστροφὴ εἶναι δλοκληρωτική, σωματικὴ καὶ ψυχική. « Ωστε ὁ κολασμὸς τῆς ἀμαρτίας θὰ ἔλθῃ κάποτε, ὅσον καὶ ἀν ἀργήσῃ. Ἡ ἀνομία θὰ τιμωρηθῇ. « Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ, εἶπεν ὁ προφήτης, πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ » (Ἡσ. γ', 11).

Ἄλλα καὶ ἀν ἡ ἀμαρτία δὲν ἐτιμωρήθη ἀρκετὰ εἰς τὴν ζωὴν αὐτήν, θὰ εὕρῃ κολασμὸν μετὰ θάνατον. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς καταχρήσεως ποὺ ἔκαμεν ὁ ἀνθρωπός εἰς τὴν δωρηθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐλευθερίαν. Κατὰ τὴν ρητὴν προειδοποίησιν τοῦ Ἰησοῦ (Ματθ. κε', 46), οἱ τὰ φαῦλα πράξαντες « ἀπελεύσονται εἰς κόλασιν αἰώνιον » —

« Ἀνθρώποισι γὰρ τοῖς πᾶσι κοινόν ἔστι τοῦ ἀμαρτάνειν » (Σοφ. Ἀντιγ. 1023). « καὶ μανθάνω μὲν οἴα δοῦλων μέλλω κακά, θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βονλευμάτων » (Ἐδοιπ. Μήδ. 1076). « πεφύκαστ τε ἀπαντες καὶ ἴδιᾳ καὶ δημοσίᾳ ἀμαρτάνειν καὶ οὐκ ἔστι νόμος ὅστις ἀπειρξει τούτον » (Θουκ. 3, 45), « γενούμενον δὲ διαμένειν... καὶ εἶναι ἄνδρα ἀγαθὸν ἀδόνατον καὶ οὐκ ἀνθρώπειον, ἀλλὰ θεὸς ἀν μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας » (Πλάτ. Πρωταγ. 344 β).

— 51 Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἔγινε φανερὸν ὅτι ἡ ἀμαρτία πρέπει νὰ πολεμηθῇ μὲ κάθε τρόπον. Πῶς θὰ γίνη τοῦτο ;

Ἐξηγήσαμεν προηγουμένως ποῖον τὸ βαθύτερον αἴτιον τῆς ἀμαρτίας καὶ ποῖον τὸ ἐλατήριον ποὺ μᾶς ἄγει πρὸς αὐτήν. « Υπάρχουν ὅμως καὶ μερικαὶ συνθῆκαι ἢ προϋποθέσεις εύμενεῖς διὰ τὴν καλλιέργειαν ἀμαρτωλῆς ζωῆς. » Οταν τὰς προσέξωμεν θὰ δυνηθῶμεν καλύτερον νὰ ὀργανώσωμεν τὴν ἀμυνάν μας κατὰ τοῦ κακοῦ.

1. Τὸ περιβάλλον, μέσα εἰς τὸ ὅποιον θὰ γεννηθῇ καὶ θὰ περάσῃ τὰ πρῶτα ἰδίως ἔτη τῆς ἡλικίας του ὁ ἀνθρωπός, εἶναι στοιχεῖον ποὺ συντελεῖ ὅσον κανὲν ἄλλο εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἥθικοῦ

χαρακτήρος του. Κακή ἐκ μέρους τῶν γονέων ἀγωγὴ καὶ μάλιστα κακὸν παράδειγμα εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἐπίδρασιν μόνιμον. Καὶ τὸ ἀντίθετον ἴσχύει. Ὁνομαστὶ ἀναφέρονται αἱ μητέρες ἔξοχων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, αἱ ὅποιαι συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῶν τέκνων των. Διότι καὶ φύσει εἶναι ὁ ἀνθρωπός μιμητικὸν ὃν καὶ διὰ τὴν ἔμφυτον πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην τείνει νὰ ὅμοιάσῃ πρὸς αὐτούς. "Ωστε ὁ ἀνθρωπός ἔχει μεγάλην πιθανότητα νὰ γίνη τοιοῦτος, ὅποιον τὸν ἥθελησε τὸ περιβάλλον. Πρὸς τοῦτο οἱ γονεῖς ἣς λάβουν ἔγκαιρως τὰς ἀναγκαίας προφυλάξεις, τὸ σχολεῖον καὶ ἡ πολιτεία ἣς λάβουν τὰ κατάλληλα μέτρα. Δὲν πρέπει ἔξι ὑπαρχῆς νὰ πάρῃ ὁ ἀνθρωπός κατεύθυνσιν πρὸς τὸ κακόν, ἐνῷ ἡμπορεῖ νὰ ὁδηγηθῇ πρὸς τὴν ἀρετήν.

2. Συναφής πρὸς αὐτὸν δυσάρεστος ὄρος εἶναι αἱ ἀναστροφαὶ πρὸς φαύλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐδῶ ἡ μίμησις ἔχει μεγάλην δύναμιν, διότι ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐκτίμησιν ἢ τὴν συμπάθειαν ἢ ἄλλον σύνδεσμον πρὸς ἀνθρώπους πονηρούς. Ἐπειδὴ τὸ κακὸν παρουσιάζεται ὡς προσιτώτερον καὶ εὐχερέστερον, ἵδιως δὲ ὡς ὑπισχνούμενον ἀμεσον ἰκανοποίησιν, ἐνῷ ἡ ἀρετὴ ὅμοιάζει πρὸς γραμμάτιον ἔξοφλητέον ὑπὸ προθεσμίαν, ὁ ἀνθρωπός ρέπει πρὸς τὸ κακόν, ὅταν μάλιστα προασπίζεται ἀπὸ τὴν δικαιολογίαν ὅτι καὶ ὄλλοι τὰ ἴδια κάμνουν. Δι' αὐτὸν ἡ ἀναστροφὴ καὶ ἐπικοινωνία καὶ φιλία μὲ ἀνθρώπους ἐναρέτους συντελεῖ εἰς τὴν ἥθικοποίησίν μας τόσον, ὅσον ἡ ἀναστροφὴ μὲ τοὺς κακοὺς γίνεται πρόξενος ἥθικῆς καταπτώσεως καὶ καταστροφῆς. Τοῦτο διδάσκει καὶ ὁ θεῖος Παῦλος (Α' Κορ. 1ε', 33) ἐπικυρῶν τὴν ρῆσιν τοῦ ποιητοῦ Μενάνδρου « φθείροντιν ἥθη χρηστὰ διμιλίαι κακαί ».

3. Ἡ ἀπουσία ἥθικῆς καὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ ἡ διδασκαλία διεστραμμένων ἥθικοθρησκευτικῶν δογμάτων εἶναι ἄλλος παράγων ἐπιδράσεως τῆς ἀμαρτίας. Οἰκογένεια, σχολεῖον, Ἐκκλησία πρεπει διαρκῶς ν' ἀγρυπνοῦν διὰ τὴν ὀρθὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς νεότητος. Διδασκαλίαι δὲ θρησκευτικαὶ ὑποβιβάζουσαι τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας εἰς σύνολον ἔξωτερικῶν τύπων αἱ διδαχαὶ λογοκρατικαὶ ἀδιαφοροῦσαι διὰ τὴν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς θρησκευτικῆς ζωῆς εἶναι περιτταί, ὅταν δὲν εἶναι ἐπιβλαβεῖς. Τὴν ἥθικήν καὶ θρησκευτικήν διδασκαλίαν πρέπει νὰ συμπληρώνῃ ἥθικοθρησκευτικὴ ζωὴ μέσα εἰς μίαν κοινότητα, ὅπου τὰ περὶ φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης παραγ-

γέλματα γίνονται πράξεις καὶ ὅπου ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη δὲν εἶναι πλέον δίδαγμα, ἀλλὰ βίω μα. Ἰδίως ἡ μαθητική κοινότης πρέπει καὶ δύναται νὰ γίνῃ φυτώριον καλλιεργείας ἥθικῆς ζωῆς. Διότι ὅχι ὅστις ἐνθυμεῖται ἢ γνωρίζει ἢ συναισθάνεται ἢ σέβεται ἢ πιστεύει τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, ἀλλ᾽ ὅστις ζῇ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας, ἐκεῖνος μόνον καὶ εἶναι ἥθικὸς καὶ ἀκτινοβολεῖ περὶ αὐτὸν ἀγαθότητα.

Ἡ πάλη κατὰ τοῦ κακοῦ διεξάγεται ἐπίσης μὲ τὴν ἄσκησιν τῆς βουλήσεως μας, ὡστε νὰ μὴ νικᾶται ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Τοῦτο ὑποδεικνύει καὶ ὁ Παῦλος μὲ ὄσα λέγει εἰς τὸ ιβ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς του. Ἡ ἄσκησις τῆς βουλήσεως γίνεται μὲ πολλοὺς τρόπους, μὲ τὴν ἀνοχὴν καὶ τὴν ὑπομονὴν μας, μὲ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην τῶν ἀλλῶν μὲ τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὴν ἀνεξικακίαν, μὲ τὸ νὰ δίδωμεν « τόπον τῇ δογῇ »· μὲ τὸ νὰ ψωμίζωμεν τὸν πεινῶντα καὶ νὰ ποτίζωμεν τὸν διψῶντα.

Τέλος ἡ πρὸς τὴν ἀμαρτίαν πάλη εύοδοῦται μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὅποιαν ὁ ἀνθρωπὸς πρέπει νὰ ἐπικαλῆται διὰ τῆς προσευχῆς εἴτε διὰ νὰ προλάβῃ — « γοηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμὸν » (Ματθ. κοτ', 41) — εἴτε διὰ νὰ καταστείλῃ καὶ ἀποτινάξῃ τὸ κακόν. Ὁ Σωτὴρ εἴπε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους : Ἐὰν μείνετε εἰς τὴν πρὸς ἔμὲ πίστιν, θὰ γνωρίσητε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια θὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐνόησαν ἀπὸ ποιῶν ἐπρόκειτο νὰ ἐλευθερωθοῦν, προσέθεσεν : « ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν δοῦλος ἐστι τῆς ἀμαρτίας... ἐὰν οὖν ὁ νιὸς ὁ ἴμας ἐλευθερώσῃ, ὅντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε » (Ἰω. η', 31 - 36). Ἀλλὰ πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ καταφύγῃ μετὰ πίστεως εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειάν του: « Αἴτετε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν » (Ματθ. ζ', 7). Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ θὰ εὕρῃ τὴν ποθητὴν λύτρωσιν.

Ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναγκαία, διότι τὸ κακὸν ἐμφανίζεται μὲ ἀφάνταστον πολλαπλότητα. Ἡ ἀμαρτία ἔχει πολλὰς μορφάς. Ἰδοὺ μερικαί:

Ἐν πρώτοις διακρίνουν τὰ ἀμαρτήματα εἰς ἐκούσια καὶ ἀκούσια, ἐν ἐπιγνώσει καὶ ἐν ἀγνοίᾳ. Παντελῶς ἀκούσια ἀμάρτημα εἶναι βεβαίως ἀδύναταν νονθῆ. Ὡς ἀκούσια θεωροῦνται ὅσα γίνονται εἰς κατάστασιν κάποιας ἔξασθενήσεως τοῦ βουλητικοῦ ἢ εἰς μίαν στιγμὴν ἐνθουσιασμοῦ ἢ συναρπαγῆς χωρὶς κακὴν προαίρεσιν καὶ διάστροφον γνώμην. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ ἀκούσια εἶναι ἐλαφροτέρας μορφῆς ἀπὸ τὰ ἐκούσια καὶ ἐν ἐπιγνώσει. Ὅπολι ἄλλην ἐποψιν

ἔχομεν ἀμαρτήματα λόγου, ἔργου καὶ διανοίας. Τὰ τελευταῖα, ἵτοι οἱ πονηροὶ ἢ μάταιοι διαλογισμοὶ εἰναι κατὰ κανόνα μᾶλλον συγγνωστὰ παρὰ αἱ πάσης φύσεως κακολογίαι ἢ αἱ παντὸς εἴδους πανουργίαι ἢ κακουργήματα.

"Οτι δὲ θετικῶς μὲν ἀμαρτάνει ὁ πράττων τὸ κακόν, ἀρνητικῶς δὲ ὁ παραλείπων τὸ καθῆκον, εἰναι φανερόν.

Παλαιότερον, ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἀμαρτήματα, τὰ συγγνωστά, ἀπεχωρίζετο ἡ τάξις τῶν θανατίμων ἀμαρτημάτων, εἰς τὴν διοίαν ἀλλοτε ἄλλαι παραβάσεις κατετάσσοντο. Θανάσιμα ἐλογίζοντο ἀμαρτήματα ἀποδιώκοντα τὴν γησίαν πίστιν καὶ συνεπαγόμενα τὸν αἰῶνιν θάνατον καὶ ὡς τοιαῦτα ἀπηριθμοῦντο ἐπτά. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ρητὴν βεβαίωσιν τοῦ Ἰησοῦ (Μάρκ. γ', 29) ἐν μόνον ἀμάρτημα δὲν συνεπάγεται συγχώρησιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἢ βλασφημία εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ "Αγιον. "Ολα τὰ ἄλλα ὑπόκεινται εἰς ἕφεσιν.

'Απαριθμήσεις ἀμαρτιῶν καὶ κακιῶν εὑρίσκομεν πολλαχοῦ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. 'Ο Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν στηλιτεύει (Ρωμ. α', 29 - 32) τὴν ἀδικίαν, πονηρίαν, πλεονεξίαν, κακίαν, φθόνον, δόλον, κακοήθειαν· τοὺς φιθυριστάς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ἥψηριτάς, ὑπερφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κοικῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδυσις, ἀνελεήμονας· ὅλους ἑκείνους πού, μολονότι γνωρίζουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅχι μόνον πράττουν δσα πράττουν, ἀλλὰ καὶ εὐχαριστοῦνται, ὅταν τὰ κάμνουν ἄλλοι. Δι' αὐτὸ τοὺς θεωρεῖ ἀξίους θανάτου. 'Αλλαχεῦ δὲ ἄλλος εὑρίσκομεν ἀπαριθμήσεις.

'Αλλ' ἐνῷ δυνάμεθα ν' ἀπαριθμήσωμεν, εἴναι ἀδύνατον νὰ ταξινομήσωμεν τὰ ἀμαρτήματα καὶ τὰς κακίας. Διότι ὅπισθεν ἑκάστου ἀμαρτήματος εὑρίσκεται ὁ ἀνθρωπός, τοῦ δόποιου οὔτε τὴν διάθεσιν γνωρίζομεν οὔτε τοὺς σκοποὺς πάντοτε μαντεύομεν οὔτε τὰς συνθήκας ὑφ' ἃς πράττει κάτι ἡμποροῦμεν ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν. Δι' αὐτὸ ἑκάστη ἀμαρτία ἀποτελεῖ μίαν ἰδιαιτέραν περίπτωσιν, καὶ θὰ ὑπῆρχαν τόσαι ἀμαρτίαι ὅσοι καὶ ἀνθρωποί, ἃν δὲ αὐτὸς ἀνθρωπός ἐνήργει πάντοτε δύοιομόρφως. 'Αλλ' οὔτε τοῦτο συμβαίνει. Δι' αὐτὸ δόηγὸς ἃς εἴναι δι' ἡμᾶς πρὸς διάγνωσιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν ἴδιων ἀμαρτημάτων ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἃς καλῆται δὲ εἰς ἐνίσχυσιν ἡ θεία ἀντίληψις καὶ χάρις. 'Ο Ἀπόστολος Παῦλος δίδει ὡς πρὸς τὴν ἄμυναν κατὰ τοῦ κακοῦ πολυτίμους δόηγίας εἰς τὴν πρὸς Ἔφεσίους ἐπιστολήν του (στ', 10 - 20). «Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἵσχεος αὐτοῦ. Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ... Ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆγαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρῷ... Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὁσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης... Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε καὶ

τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστιν ὁμίλη Θεοῦ, διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν Πνεύματι καὶ εἰς αὐτὸν τοῦτο ἀγουπνοῦτες...».

Μὲ τὰς παρατηρήσεις αὐτὰς καὶ αὐτὰς τὰς χρηστὰς ἐλπίδας κλείομεν τὸ γενικὸν μέρος τῆς Ἡθικῆς. Μένει νὰ ἴδωμεν πῶς αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ἥθικου βίου θὰ ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πράξεις μας —

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

— 1. "Εννοια τοῦ καθήκοντος" διαιρεσις καθηγόντων.

"Ο ήθικός νόμος όριζει τὸ πρακτέον, ἡ συνείδησις μᾶς τὸ γνωρίζει καὶ μᾶς ἄγει πρὸς αὐτὸν ἢ μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ δὲν κρίνεται ὡς ἡθικόν. Ὑπάρχει λοιπὸν μία σειρὰ ὑποχρεώσεων ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἡθικὸν νόμον καὶ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν συνείδησιν. Τὰς ὑποχρεώσεις αὐτὰς ὀνομάζομεν καὶ θήκοντα. **Καθῆκον** λοιπὸν εἶναι ἡ ἐκ τοῦ ἡθικοῦ νόμου ἀπορρέουσα ὑποχρέωσις τοῦ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ φεύγωμεν τὸ κακόν. Μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος ἔχρησιμοποιήθησαν ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς αἱ λέξεις « δέον » καὶ « προσῆκον ».

Πρέπει π.χ. ἢ ὁφείλω νὰ σέβωμαι τοὺς γονεῖς μου. Τοῦτο ὁρίζεται ἀπὸ τὸν ἡθικὸν νόμον τὸν ἄγραφον καὶ τὸν ἔξ ἀποκαλύψεως καὶ ἐγκρίνεται ἀπὸ τὴν συνείδησιν μου. Τὸ τιμᾶν τοὺς γονεῖς ἀποτελεῖ καθῆκον. Οφείλω νὰ ἔλεω τοὺς ἔνδεεις. Τοῦτο καὶ ἡ συνείδησις ὑπαγορεύει καὶ εἰς τὸν γραπτὸν ἡθικὸν νόμον ρητῶς ἀναφέρεται. Τὸ ἔλεεῖν τοὺς ἔνδεεις ἀποτελεῖ καθῆκον. Ήμπορεῖ κανεὶς νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰ παραδείγματα.

Πολλάκις ὅμως ὁ ἄνθρωπος εύρισκεται εἰς ἀπορίαν τί πρέπει νὰ πράξῃ, ποῖον μὲ ἄλλας λέξεις εἶναι τὸ καθῆκόν του. "Άλλοτε πάλιν ὀθεῖται ἀπὸ ἐλατήρια ξένα πρὸς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἡθικότητος. Πολλοὺς ἄγει ἐπὶ τὴν πρᾶξιν ἢ ἐλπίς ἀναμενομένου κέρδους, ἢ προσδοκία ὡφελείας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ

είπη « ἔκαμα τὸ καθῆκόν μου ». ”Αλλους ὥθει ὁ φόβος διὰ τὰ ἐπακόλουθα τῆς παραλείψεως των, ἢ ἀπειλὴ τῆς ἐπικρεμαμένης τιμωρίας. Οὕτε αὐτῶν ἡ πρᾶξις δύναται ἡθικῶς νὰ ὑπολογισθῇ. ”Αλλοι κάμνουν ἡθικὰς πράξεις δι’ ἐπίδειξιν. ‘Η ματαιοδοξία καὶ ἡ ἐπιδίωξις ἐπαίνου δὲν εἶναι ἡθικὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων μας. Μοναδικὸν ἐλατήριον διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀγαθὴ διάθεσις τοῦ πράττοντος, τὸ ἡθικὸν αὐτοῦ φρόνημας. Πρᾶξις καθ’ ἔαυτὴν ἐπαινετή, ἀλλὰ μὴ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν προσάρεσιν τοῦ πράττοντος, εἶναι ἄνευ ἀξίας, εἶναι ὡς σῶμα νεκρὸν χωρὶς ψυχήν. ’Αντιθέτως ἀγαθὴ διάθεσις καὶ ἂν δὲν κατορθώσῃ λόγω κωλυμάτων νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ νὰ μετατραπῇ εἰς πρᾶξιν, ἔχει καθ’ ἔαυτὴν τὴν σημασίαν της. Ψυχὴ λοιπὸν τῶν βουλημάτων καὶ τῶν ἐνεργημάτων μας εἶναι ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις. Τυχαία καὶ συμπτωματικὴ ἡ ἔξ υπολογισμοῦ ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος εἶναι μικρότερας σημασίας καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν παραλειψιν πράξεως, διὰ τὴν ὅποιαν ὅμως δὲν ἔλειψεν ἡ ἀγαθὴ διάθεσις. Καὶ τὴν πλέον λαμπρὰν καὶ ἔξωτερικῶς ὥραίν πρᾶξιν ἀμαυρώνει τὸ πονηρὸν φρόνημα τοῦ πράξαντος, καθὼς τὸ ἡθικὸν φρόνημα ἔξαγνιζει τὴν μᾶλλον ἄστοχον καὶ ἔξυψώνει τὴν μᾶλλον ἀσήμαντον ἐνέργειαν.

Δι’ αὐτὰ τὰ « δέο λεπτὰ » τῆς χήρας (Μάρκ. ιβ' 42) ὁ Χριστὸς θεωρεῖ πολυτιμότερα ἀπὸ τὰς ποιλὺ μεγαλυτέρας προσφορὰς ἄλλως τὴν κακὴν ἐπιθυμίαν χαρακτηρίζει ὡς Ἰσοδύναμον πρὸς τὴν κακὴν πρᾶξιν, τὴν ἐκ ματαιοδοξίας ἀγαθοεργίαν θεωρεῖ ὅλως ἀναξίαν ἐκτιμήσεως καὶ κατακρίνει τὴν ἐπίδειξιν ψευδοῦς θεοσεβείας (Ματθ. στ', 5 - 6). Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ κακὴ ἐπιθυμία ἀπαγορεύεται, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡ κακὴ πρᾶξις, ἀληθῆς δὲ εύσέβεια θεωρεῖται ἡ ἔξ δλης τῆς ψυχῆς ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ πρόθυμος τήρησις τῶν ἐντολῶν του.

Κυρίως τὸ καθῆκον εἶναι ἔν, ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον. Λαμβανομένων ὅμως ὑπ’ ὅψιν τῶν ποικίλων περιστάσεων κατὰ τὰς ὅποιας ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν διαταγὴν του, τὰ καθήκοντα ἐμφανίζονται ὡς ἔν ἀπεριόριστον πλῆθος ὑποχρεώσεων. ‘Ολόκληρος ὁ βίος τοῦ ἄνθρωπου εἶναι ἔν διαρκὲς καθῆκον. Διὰ τὴν εὔκολίαν μας κατατάσσομεν αὐτὰ εἰς ὅμοιογενεῖς ὅμάδας, ὅπως κάμνομεν δι’ ἄλλα φαινόμενα καὶ γεγονότα. ‘Υπὸ

τέσσαρας κυρίως ἐπόψεις ἡμπτοροῦμεν νὰ διαιρέσωμεν τὰ καθήκοντα.

‘Υπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀντικειμένου, εἰς τὸ ὅποιον ἀφοροῦν. τὰ καθήκοντα εἶναι τριῶν εἰδῶν· πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Καὶ πάλιν, ἐφ’ ὅσον ἀφοροῦν εἰς ἄτομα, τὰ καθήκοντα καλοῦνται ἀτομικὰ καὶ συνιστοῦν τὴν ἀτομικὴν ἡθικήν, ἐφ’ ὅσον δὲ ἀποβλέπουν εἰς κοινωνικάς ὁμάδας, ὅπως ἡ οἰκογένεια ἢ ἡ Ἑκκλησία, δονομάζονται κοινωνικὰ καὶ συγκροτοῦν τὴν κοινωνικὴν ἡθικήν.

‘Υπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν περιστάσεων, ὡφ’ ἃς ἐκτελοῦνται, τὰ καθήκοντα εἶναι γενικά, ἵτοι ὑποχρεοῦντα ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ πάντοτε ἴσχυοντα, καὶ εἰδικά, ἵτοι ἐπιβαλλόμενα εἰς μερικοὺς ἀνθρώπους καὶ καθ’ ὥρισμένας περιστάσεις. Τὰ πρῶτα δονομάζονται καὶ ἀπόλυτα, τὰ δεύτερα καὶ σχετικὰ ἡ αὐστηρά. Τὸ καθῆκον τοῦ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας εἶναι γενικόν, ὁ Ἱερεὺς ὅμως, διὰ νὰ φέρωμεν ἐν παράδειγμα, ἔχει ὡς ἐκ τοῦ λειτουργήματός του καὶ εἰδικὰ καθήκοντα.

‘Αναλόγως τῆς διατυπώσεως, ἵτοι τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ ἀντιστοίχου παραγγέλματος, τὰ καθήκοντα διακρίνονται εἰς θετικά, ὅταν καταφατικῶς ἐπιτάσσουν τὸ πρακτέον καὶ ἀρνητικά, ὅταν ἀποφατικῶς ὁρίζουν τί πρέπει ν’ ἀποφεύγωμεν. Παρετηρήθη ἡδη ὅτι ὅλαις αἱ ἐντολαὶ τοῦ Δεκαλόγου πλὴν μιᾶς, τῆς πέμπτης, ἔχουν ἀρνητικὴν μορφήν. ‘Ο γνωστὸς εἰς ἡμᾶς χρυσοῦς κανὼν διατυπωθεὶς ἀρνητικῶς ἐν τῇ Παλαιᾷ ἡρῷ τὴν θετικὴν του διατύπωσιν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. ‘Εσημειώσαμεν ἀλλαχοῦ καὶ τὰς δύο διατυπώσεις του. Καὶ ἡ διπλῆ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον (Ματθ. κβ', 37 - 39) «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου... καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν», ἐπίσης διατυποῦται θετικῶς. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ θετικὴ διατύπωσις ὑπερτερεῖ γενικῶς τῆς ἀποφατικῆς.

‘Αλλὰ μεγαλυτέρας ἀξίας εἶναι ἡ διάκρισις τῶν καθηκόντων, ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ εἰς τὸν δρόσιον ἀποβλέπουν, εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας.

Τῆς δικαιοσύνης τὰ καθήκοντα ἀπαιτοῦν νὰ μὴ βλάπτωμεν τοὺς ἄλλους καὶ νὰ μὴ γινώμεθα πρόξενοι ἀδικίας. Νὰ σεβώμεθεν ἐπομένως τὴν ζωήν, τὴν τιμήν, τὰ ὑπάρχοντά των. ‘Αλλὰ ἡ φιλανθρωπία ἐπιβάλλει νὰ συμμεριζώμεθα τὴν ξένην δυστυχίαν καὶ τὸν

ξένον πόνον καὶ νὰ τὸν ἀνακουφίζωμεν μὲ κάθε τρόπον. Τὰ πρῶτα ἐπιβάλλονται καὶ ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας. Εἰς τὰ δεύτερα οὐδεὶς ἀνθρώπινος νόμος μᾶς ύποχρεώνει, μᾶς ύπαγορεύει ὅμως αὐτὰ ὁ θεῖος νόμος καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπὸ τὸν μὴ σεβόμενον κανένα νόμον ἀνεκτότερος εἴναι βεβαίως ὁ ἀσκῶν τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, ἔστω καὶ ἂν ἐκ φόβου ἢ ύπολογισμοῦ πράττῃ τὰ δίκαια. Ἀλλ’ ύπεράνω τοῦ ἀσκοῦντος τὴν δικαιοσύνην εύρισκεται ὁ ἀγαθοποιῶν ἐξ ἀγάπης καὶ διαθέσεως φιλανθρώπου, ὁ ἐκτελῶν τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πράττει τὸ ἀγαθὸν παντοῦ καὶ πάντοτε, ἀδιαφορῶν, ἂν γραπτὴ διάταξις τῆς πολιτείας τὸ ἀπαιτῇ ἢ ἂν οἱ ἀνθρώποι τὸν βλέπουν, διὰ νὰ τὸν ἀνταμείψουν. Πράττει τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ ἀγάπην, ἀπὸ μίαν αὐθόρμητον πρὸς αὐτὸν ροπήν, ἡ ὅποια εἰς τίποτε ἄλλο δὲν ἀποβλέπει εἰμὴ εἰς τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ θεῖον θέλημα.

Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων θεμελιοῦται ἡ ιστορικὴ διὰ τὸν κόσμον σημασία τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἡθικῆς, ἡ ὅποια ἐξήρθη μέχρι τῆς διατυπώσεως τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ ἀσυλλήπτως ύπερόχου κηρύγματος « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν ».

« Τὰ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα, τὸ εῦ ἔχει ἐν ἑαυτοῖς ἀρκεῖ οὖν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα, οὐκ ἐὰν αὐτά πως ἔχῃ, δικαίως ἡ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων πως ἔχων πράττῃ, πρῶτον μὲν ἐὰν εἰδὼς, ἔπειτα ἐὰν προαιρεόμενος, καὶ προαιρούμενος, δι’ αὐτὰ, (Ἀριστοτ. Ἡθ. Νικ. Β’, 4) —

— 2. Σύγκρουσις καθηκόντων.

Πολλάκις ὁ ἀνθρωπός ἰσταται ἐνώπιον μιᾶς δυσκόλου περιπτώσεως, κατὰ τὴν ὅποιαν δύο — ἢ καὶ περισσότερα — καθήκοντα εύρισκονται πρὸ αὐτοῦ. Ἡ ἐκτέλεσις καὶ τῶν δύο εἴναι ἀκατόρθωτος. Ποιῶν λοιπὸν ἀπὸ τὰ δύο πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ ποῖον νὰ παραλειφθῇ; Τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὀνομάζομεν σύγκρουσιν τῶν καθηκόντων.

Ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πεῖραν γνωρίζομεν πολλὰς τοιαύτας περιπτώσεις. Ἀλλ’ ἰδίως ἡ παγκόσμιος ιστορία καὶ λογοτεχνία ἔμφα-

νίζει παραδείγματα, δύποτε ζωηρῶς εἰκονίζεται ἡ μεταξὺ δύο καθηκόντων σύγκρουσις. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὰ διάφορα ἄτομα διαφόρως ἀντιδροῦν.

Μερικοὶ βαδίζουν εὐθέως πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θεωροῦν πρέπον, ἀλλοὶ φθάνουν εἰς αὐτὸν μετὰ ἀπὸ δύμαφιταλάντευσιν πλήρη ἀγωνίας καὶ ἄλλοι μένουν ἀναποφάσιστοι καὶ ἀδρανεῖς μεταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων.

‘Ο Σωκράτης εὔρεθεὶς πρὸ τοῦ διπλοῦ καθήκοντος σεβασμοῦ, τῆς ἴδιας ζωῆς, τὴν ὅποιαν μάλιστα, ἀδίκως ἐστερεῖτο, καὶ εὐπειθείας πρὸς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, οὐδόλως ἐδυσκολεύθη νὰ ἐκλέξῃ. Οὕτε δὲ πρῶτος ὑπατος τῆς Ρώμης, ὁ Λεύκιος Ἰούνιος Βροῦτος, ἔδιστασε προκειμένου νὰ φονεύσῃ τοὺς υἱούς του, ὅταν μαζὶ μὲ ἀλλούς εὐγενεῖς νέους ἀπεδείχθησαν ἔνοχοι συνωμοσίας πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ νεοπαγοῦς καθεστῶτος. ‘Ο Βροῦτος, διηγεῖται δὲ Ἰστορικός, « ἐξεδύθη τὸν πατέρα, διὰ νὰ ἀσκήσῃ τὸ χρέος του ὡς ἄρχων ». Οὕτε ἡ Ἀντιγόνη ἐταλαντεύθη προκειμένου νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς ταφῆς τοῦ ἀδελφοῦ παρὰ τὸ καθῆκον τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως.

‘Αντιθέτως ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσμήνη ἵσταται ἐν ἀμφιβολίᾳ περὶ τοῦ δρόμου, τὸν ὅποιον ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ. Ἐν ἀρχῇ ἀρνεῖται διαρρήδην νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ταφὴν καὶ ἐλέγχει τὴν ἀδελφὴν ὡς ἀπερίσκεπτον, ὑστερον διακηρύσσει τὴν συμφωνίαν καὶ συνενοχήν της, ἀν καὶ ὑπῆρξεν ὅλως ἀμέτοχος τῆς τράξεως.

‘Ομοίαν εἰκόνα ἀντιθέσεως παρουσιάζει ἡ Σοφόκλειος « Ἡλέκτρα ». Ἡ Χρυσόθεμις δὲν ἡμπορεῖ νὰ φαντασθῇ πᾶς εἶναι δυνατὸν νὰ φονεύσουν τὴν μητέρα καὶ νὰ ἀσκήσουν βίαν κατὰ τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ Ἡλέκτρα ὅμως δὲν διστάζει οὕτε στιγμόν. Ἀρκεῖ δῆτα ἐκδικήσῃ τὸν ἀδικονό τοῦ πατρός. ‘Ο δὲ Ὁρέστης, διστάζων νὰ λάβῃ μίαν τόσον σοβαρὰν ἀπόφασιν, ζητεῖ πρῶτον τὴν γνώμην τοῦ μαντείου.

Εἰς τὴν Ἰφιγένειαν ἐν Αύλιδι δὲ Ἀγαμέμνων τῷρα γράφει καὶ μετ' ὀλίγον καταστρέφει τὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὅποιας καλεῖ τὴν θυγατέρα του εἰς τὴν Αύλιδα, διὰ νὰ τὴν θυσιάσῃ εἰς τὴν Ἀρτεμιν. Καὶ δὲν εὑρίσκει ὑπνον εἰς τὴν σκηνήν του. Δὲν γνωρίζει, ἀν πρέπει νὰ φανῇ πατὴρ ἢ φύλαξ τῶν συμφερόντων τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἡ δὲ Ἰφιγένεια, ἐνῷ κατὰ πρῶτον πίπτει κλαί-

ουσα είς τὰ γόνατα τοῦ πατρός, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸν θάνατον, ὑστερον αἱρεται εἰς μέγα ἡθικὸν ύψος καὶ προσφέρει ἑαυτὴν διὰ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος.

Κλασσικὸν παράδειγμα ταλαντεύσεως ἐνώπιον δύο καθηκόντων εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ πρīγκιψ Ἀμλετ εἰς τὸ ὄμώνυμον ἔργον τοῦ Σαΐξπηρ. Ἐνώπιον τῆς ἐπιθυμίας καὶ ὑποχρεώσεως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀγρίαν δολοφονίαν τοῦ πατρός του καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Ἱερὸν αὐτὸν σκοπὸν μὲ ἐλεεινὰ μέσα, ἵσταται τόσον ἀμφίβολος, ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ διερωτηθῇ ἀν πρέπη νὰ ζῆ καὶ οὔτε εἰς αὐτὸ τὸ πρόβλημα νὰ ἡμπορῇ νὰ δώσῃ λύσιν.

Εἰς τὸ λαμπρὸν διήγημα τοῦ ἰδικοῦ μας Ἀ. Καρκαβίτσα «Ἡ θυσία» ὁ τραγικὸς πατήρ Γιάννης Γούναρης ἀποφασίζει, ὑστερα ἀπὸ μακρὰν καὶ ἀγωνιώδη ἀμφιταλάντευσιν, νὰ θυσιάσῃ τὴν οἰκογένειάν του, ποὺ εύρισκεται εἰς τὰ χέρια τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς "Ἐλληνας τοῦ πολιορκημένου Μεσολογγίου τὸ σχέδιον τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τουρκαλβανῶν.

Ἄπὸ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα καὶ ἀπὸ ἄλλα δεδομένα φαίνεται πόσον εἶναι δύσκολος ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἔρωτημα ποῖον καθῆκον εἶναι προτιμότερον. Τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι πρέπει νὰ προτιμᾶται τὸ σπουδαιότερον καθῆκον εἶναι ὡς νὰ μὴ λέγωμεν τίποτε, διότι αὐτὸ ἀκριβῶς ἔρωτᾶται, ποῖον καθῆκον εἶναι τὸ σπουδαιότερον. Κατ' ἀρχὴν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ σπουδαιότης του ἔξαρτᾶται ἐκ τοῦ προσώπου εἰς τὸ ὄποιον ἀναφέρεται. Τὸ καθῆκον π.χ. πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι σπουδαιότερον τοῦ καθήκοντος πρὸς τοὺς ἀρχοντας τῆς πολιτείας ἢ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸ εὐαγγελικὸν «ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἔμε ὡν ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν νιὸν ἢ θηγατέρα ὑπὲρ ἔμε ὡν ἔστι μου ἄξιος» (Ματθ. 1', 37).

Καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὄποιον ἀποβλέπουν ἐκτιμῶνται τὰ καθήκοντα. Τὸ πρὸς τὴν ζωὴν π.χ. καθῆκον εἶναι ἀνώτερον τοῦ πρὸς τὴν περιουσίαν. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων εἰς τὰ ὄποια ἀφοροῦν. Ἡ σωτηρία π.χ. ἔθνους δλοκλήρου ἢ τῆς πατρίδος εἶναι προτιμοτέρα τῆς σωτηρίας μερικῶν ἀτόμων. Τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας εἶναι ὑπέρτερα ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ζωὴ εἶναι προτιμοτέρα ἀπὸ πᾶν ἐπίγειον ἀγαθόν, ὀλλὰ τῆς ἐπαισχύν-

του ζωῆς αίρετώτερος είναι ό μετά δόξης καὶ κοινῆς ἐλπίδος θάνατος.

‘Αλλ’ αἱ τοιαῦται διακρίσεις οὕτε ἀπόλυτον κύρος ἔχουν οὕτε καλύπτουν ὅλας τὰς περιστάσεις, κατὰ τὰς ὅποιας τὸ ἄτομον θὰ κληθῇ νὰ λάβῃ θέσιν. Βεβαίως ὁ ἀνθρωπος προσγόμενος καὶ τελειοποιούμενος ἡθικῶς γίνεται ὀλονέν ἰκανώτερος εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τὸ προσῆκον. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ διδασκαλία, θρησκευτικὴ καὶ ἡθική, καλοῦνται νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς φρονήματος. ‘Ο βίος καταλλήλως ρυθμιζόμενος δύναται νὰ βοηθήσῃ ὅχι μόνον εἰς ἐπιλογὴν τοῦ ἡθικῶς συμφέροντος, ἀλλά, ὅπερ σπουδαιότερον, εἰς τὴν πρόληψιν τῆς συγκρούσεως τῶν καθηκόντων. ‘Η μελέτη τῶν Ἱερῶν Γραφῶν καὶ τῶν ἕργων τῶν Πατέρων συντελεῖ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν λύσιν τῶν ἡθικῶν προβλημάτων διὰ τῶν περιεχομένων εἰς αὐτὰς καὶ εἰς ἐκεῖνα ἀληθεῖῶν καὶ παραδειγμάτων. ‘Ἐπάνω δὲ ἀπὸ ὅλα ὁ χριστιανὸς ἄς ἐπικαλῆται εἰς πᾶσαν δύσκολον περίστασιν τὸν ἐκ Θεοῦ φωτισμὸν τῆς διανοίας, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐκλέξῃ τὸ πρέπον. Κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ ἀδελφοθέου Ἰακώβου, « εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἴτετο παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ. . καὶ δοθῆσεται αὐτῷ » (α’, 5). ‘Ἄσ μὴ λησμονῶμεν ὅτι εἰς τὴν δύσκολον στιγμὴν πρὸ τοῦ πάθους ὁ Ἰησοῦς, Θεὸς ὁν, προσηυχήθη ἐκ βάθους ψυχῆς πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα, « ἐγένετο δὲ ὁ ἰδρὼς αὐτοῦ ὥσει θρόμβοι αἷματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν » (Λουκ. κβ’, 44). Πῶς δὲ μαρτωλὸς ἀνθρωπος φαντάζεται ὅτι δύναται μόνος καὶ ἀβοήθητος νὰ βαστάσῃ τὸν ἴδιον αὐτοῦ σταυρόν ;

‘Υπὸ αὐτηροτέραν χριστιανικὴν ἔποψιν σύγκρουσις καθηκόντων δὲν δύναται νὰ νοιηθῇ. Αὐτὸ ποὺ ἐμφανίζεται ὡς σύγκρουσις είναι συνέπεια φυσικῆς ἀτελείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνωμάλου ἡθικῆς ζωῆς. Καθὼς δηλαδὴ ὁ ἡθικὸς νόμος δὲν είναι δυνατὸν νὰ περιέχῃ διατάξεις ἀντιφατικὰς πρὸς ἀλλήλας, οὕτω καὶ τὰ καθήκοντα, ἀπορρέοντα ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀπὸ αὐτόν, δὲν ἡμποροῦν νὰ εύρισκωνται εἰς ἀντίφασιν οὕτε διαφωνοῦν. ‘Ἐν λοιπόν είναι ἕκαστοτε τὸ καθῆκον, μιᾶς πράξεως ἡ ἐκτέλεσις είναι σύμφωνος μὲ τὸν ἡθικὸν νόμον. Δι’ αὐτὸ δὲ Ἀβραάμ δὲν ἐδυσκολεύθη ν’ ἀποφασίσῃ κατὰ τὴν θείαν ἐντολὴν τὴν θυσίαν τοῦ υἱοῦ του Ἰσαάκ. Καὶ ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ διαλύσῃ τὴν φαρισαϊκὴν πλεκτάνην ἐν σχέσει μὲ τὸ νόμισμα τοῦ κήνουσου διὰ τῆς ἀποστολωτικῆς ἀπαντήσεως « ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ » (Ματθ. κβ’, 21). ‘Αλλ’ ὁ ἀνθρωπος παρασύρομενος ἀπὸ ποικίλας περιστάσεις, συμφέροντα, ἐλπίδας, πλάνας θεωρεῖ καθῆκον κάτι ποὺ δὲν είναι παρὰ μία ἐφήμερος ἀπαίτησις παραγόντων ξένων πρὸς τὸ θεῖον θέλημα. Πολλάκις μάλιστα ἡ λεγομένη σύγκρουσις είναι ὅλως ψευδής

άποτέλεσμα παρανοήσεως καὶ σοφιστείας. Τοῦτο π.χ. συνέβη μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν θυγατέρα τῆς Ἡρωδιάδος, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας οὗτος εὐρέθη δῆθεν ὑποχρεωμένος νὰ προσκομίσῃ ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου.

3. Τὰ δικαιώματα καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερασπίσεώς των.

Εἰς ἄμεσον ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ καθήκοντα εύρισκονται τὰ δικαιώματα.

“Οπως δηλαδὴ ὁ ἡθικὸς νόμος ἀπαιτεῖ ἀπὸ ἐμὲ νὰ σέβωμαι τὴν ζωὴν ἥ τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων, ὅμοιός ἀπαιτεῖ τοῦτο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὡς πρὸς ἐμέ. Εἰς ἐμὲ δίδει τὴν ἔξουσίαν ν' ἀπαιτῷ, ὅπως τυγχάνουν σεβασμοῦ ἐκ μέρους ὅλων ἡ ζωὴ μου εἴτε ἡ τιμὴ εἴτε ἄλλο ἀγαθόν. Τὴν τοιαύτην ἔξουσίαν ὁ ἡθικὸς νόμος παρέχει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν, ὥστε ν' ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων ἔνοντι αὐτοῦ, ὁνομάζομεν δικαίωμα. Καὶ περὶ μὲν τῶν καθηκόντων λέγομεν ὅτι ἐκτελοῦμεν αὐτὰ ἥ ἐκπληροῦμεν, περὶ δὲ τῶν δικαιωμάτων ὅτι ἀναγνωρίζομεν ἥ σεβόμεθα. Λέγομεν ἐπίσης ὅτι τὸ ἄτομον ἀσκεῖ, ὑποστηρίζει ἥ προστατεύει τὰ δικαιώματά του.

‘Ο δρός δικαιώματα καὶ δίκαιον εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν νομικὴν γλῶσσαν. Οἱ νόμοι τῆς πολιτείας προστατεύουν τοῦ πολίτου τὰ δικαιώματα καὶ τιμωροῦν ἥ ἀνακαλοῦν εἰς τὴν τάξιν τοὺς καταπατοῦντας τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. ‘Υπὸ νομικὴν ἔποψιν τὰ δικαιώματα εἶναι πρῶτον ἀ τομικὰ ἥ προσωπικά, ὅσα τὸ Σύνταγμα ἔξασφαλίζει δι' ὅλα τὰ ζῶντα εἰς τὴν πολιτείαν πρόσωπα. ‘Η αὐτοσυντηρησία καὶ ἡ ἄμυνα ἥ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως εἶναι τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ τοιαῦτα δικαιώματα. Τὰ δὲ πολιτικὰ δικαιώματα ἐπιτρέπουν εἰς τὸ ἄτομον νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας διὰ τῶν ἀντιπροσώπων του ἥ καὶ ἀμέσως. Τὰ δὲ ἀ τομικὰ δικαιώματα ἀφοροῦν εἰς τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀτόμου νὰ ἀγοράζῃ ἥ νὰ πωλῇ, νὰ δανείζεται ἥ νὰ δανείζῃ, νὰ μισθώνῃ ἥ νὰ ἐκμισθώνῃ. Καὶ πάλιν τὰ μὲν ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ προσώπου πρὸς τὰ πράγματα εἶναι τὰ ἐμπράγματα δικαιωμάτα, ἐνοχικὰ τὰ καθορίζοντα τας μεταξὺ προσώπων περιουσιακὰ σχέσεις, τὰ δὲ κληρονομικὰ δικαιώματα δημιουργοῦνται συνεπείᾳ θανάτου προσώπου κεκτημένου ἀτομικὴν περιουσίαν.—

‘Υπὸ καθαρῶς ἡθικὴν ἔποψιν: Προσωπικὰ μὲν εἶναι τὰ

ἀφορῶντα εἰς τὸ πρόσωπον μας, καὶ δὴ εἰς τὴν ζωήν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν μας, ὡς ἀτόμων, πρὸς αγματικὰ δὲ τὰ ἀναφερόμενα εἰς πράγματα. Τοῦτο ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρονται τὰ δικαιώματα.

Πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων εἰς γενικὰ καὶ εἰδικὰ ἀντιστοιχεῖ διάκρισις δικαιωμάτων εἰς ἀπόλυτα καὶ σχετικά. Τὰ πρῶτα εἰναι ἵσχυρὰ δι' ὅλους καὶ τρόπον τινα φυσικά, τὰ δεύτερα ἀπορρέουν ἀπὸ τὰς σχέσεις ποὺ οἰκειοθελῶς συνήψαμεν πρὸς ἄλλους. Τοιοῦτο π.χ. εἴναι τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰ κέρδη ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως. Τὸ δικαίωμα ὅμως τῆς ἐλευθερίας εἴναι ἀπόλυτον καὶ φυσικόν. ‘Η διάκρισις αὕτη γίνεται ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον.

‘Υπὸ ἄλλην ἔποψιν τὰ δικαιώματα εἴναι αὐστηρὰ ἢ ὠρισμένα, ὅταν ὁρίζωνται καὶ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τοὺς πολιτικούς νόμους, ἀόριστα δὲ ἢ ἀσθενῆ, ὅσων ἡ τήρησις ἐπαφίεται εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ τὴν συνείδησιν ἑκάστου. Τὰ πρῶτα ἀποσκοποῦν εἰς τὸ νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ ἡμᾶς κάθε ἀναίτιον κακοποίησιν ἢ βλάβην, τὰ δεύτερα νὰ ἐλκύσουν τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, ὅταν εύρισκώμεθα εἰς ἀνάγκην. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, τὰ δεύτερα δὲ μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας. Περιττὸν νὰ προστεθῇ ὅτι, μολονότι ἀόριστα καὶ ἀσθενῆ, δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζωνται ἀπὸ τοὺς ὑποχρεωμένους νὰ τὰ σεβασθοῦν. Κατ' ἀρχὴν βέβαια πρέπει νὰ σέβεται κανεὶς τὰ ὠρισμένα δικαιώματα τῶν ἄλλων. ‘Αλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἐξ αὐτῶν προχωρεῖ πρὸς τὰ ἀόριστα καὶ ἀσθενῆ, ἀποδεικνύει ἀνώτερον βαθμὸν ἥθικότητος. ‘Αριστα ἔχει τὸ ὑπὸ τοῦ Περικλέους, λεγόμενον εἰς τὸν Ἐπιτάφιον (Θουκ. 2, 37). Δὲν παραβαίνομεν τοὺς νόμους, κυρίως ἀπὸ σέβας πρὸς αὐτούς. Πειθαρχοῦμεν εἰς τοὺς ἀρχοντας καὶ τοὺς νόμους, τόσον ἕκείνους ποὺ ἐτέθησαν διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀδικουμένων, ὅσον καὶ ἕκείνους πού, μολονότι ἄγραφοι, φέρουν εἰς τοὺς παραβάτας ὅμολογουμένην ἐντροπὴν — « καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὅντες αἰσχύνην ὅμολογουμένην φέρουσιν » —. Εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν ἀντίληψιν περὶ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, ἔφθασαν οἱ πρόγονοί μας εἰς ὠρισμένας στιγμὰς τῆς ἱστορικῆς των ζωῆς καὶ οἱ λοιποὶ λαοὶ σπανίως ἢ οὐδέποτε. Διὰ τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν τοῦ μέλλοντος ἡ τοιαύτη διαγωγὴ καὶ βιοθεωρία πρέπει νὰ εἴναι κανὼν ζωῆς.

‘Απὸ τὰ λεχθέντα προκύπτει ὅτι ὑφίσταται στενὴ σχέσις μεταξὺ

καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων. Θεωρητικῶς ἡμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς ἔκαστον καθῆκον ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον δικαίωμα· καθῆκον σεβασμοῦ πρὸς τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων καὶ δικαίωμα σεβασμοῦ τῆς ἴδιας μου τιμῆς· καθῆκον σεβασμοῦ τῆς ἴδιοκτησίας καὶ δικαίωμα ὑπερασπίσεως τῶν ἴδιων κτημάτων· καθῆκον νὰ βοηθῶ τοὺς πάσχοντας καὶ δικαίωμα νὰ βοηθοῦμαι πάσχων — ἀν καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο, καθῶς ἐτονίσθη, δὲν εἶναι δικαίωμα ἀπαιτητὸν οὔτε ἐπιβαλλόμενον ἀπὸ νόμον ἄλλον πλὴν τοῦ ἥθικοῦ. Ἀλλ’ ὑπάρχουν κατηγορίαι καθηκόντων, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον δικαίωμα. Ὁφείλων ν’ ἀγάπην καὶ νὰ λατρεύω τὸν Θεόν, δὲν δικαιοῦμαι ὅμως ν’ ἀπαιτήσω τι παρ’ αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν ὀφείλει τίποτε εἰς κανένα. Εἰς αὐτὸν ἀπεναντίας ὀφείλομεν τὰ πάντα καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν μας. Ὅπὸν γύσιαστικὴν ἔποψιν θὰ ἥτο ἀνόητον ν’ ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τὸν Θεόν ἀγάπην, ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, συγκατάβασιν καὶ ἀγαθότητα, ἀφοῦ «οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς, ὁ Θεός», βοήθειαν καὶ προστασίαν, ἀφοῦ «τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πορηγοὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίονς καὶ ἀδίκους» (Ματθ. ε', 45).

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ὑπερασπίζῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ. Τοῦτο γίνεται ὑπό τινας περιορισμούς.

1. Τὸ πρῶτον μέσον, διὰ νὰ ἐπιβάλλωμεν τὰ δίκαια μας, εἴναι νὰ σεβώμεθα ἡμεῖς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πράττοντες πάντοτε τὸ καθῆκον. Διότι ἐκεῖνο ποὺ συνήθως γίνεται εἶναι νὰ κραυγάζωμεν διαρκῶς ὅτι καταπατοῦν τὰ δίκαιά μας, νὰ λησμονῶμεν δὲ τελείως ὅτι καὶ ἡμεῖς ἔχομεν καθήκοντα. «Οταν κανεὶς ἐκπληροὶ μὲ ἀκρίβειαν καὶ προθυμίαν τὰ καθήκοντά του, εἶναι περίπου βέβαιον ὅτι θὰ τυγχάνῃ τοιαύτης ἀναγνωρίσεως καὶ τιμῆς, ὥστε κανεὶς δὲν θὰ σκεφθῇ νὰ τὸν ἀδικήσῃ.» Αν ὅμως ὁ δῆλος αὐτοῦ βίος εἶναι σειρά πράξεων ποὺ προσβάλλουν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἥθικήν, οἱ πάντες θὰ ἐπωφεληθοῦν, γνωρίζοντες ὅτι ἡ πρὸς ἄμυναν ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου τούτου εἶναι ἡ λαττωμένη. Δὲν εἶναι βεβαίως χριστιανικόν, ἀλλ’ εἶναι τόσον σύνηθες εἰς τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων νὰ καταπατοῦνται τὰ δικαιώματα τῶν ἥθικῶς ἀσθενεστέρων.

2. Ἡ προστασία τῶν δικαιωμάτων μας οὐδέποτε πρέπει νὰ γίνεται δι’ αὐτοδικίας. Ἡ ἔκφρασις «θὰ πάρω τὸ δίκιο μου μὲ τὸ χέρι μου» δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὰ χείλη τοῦ χριστιανοῦ. Ἀλλὰ καὶ πρὶν

καταφύγωμεν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ δικαστήρια, πρέπει νὰ προηγηθῇ στάδιον διαιτησίας.⁵ Αδικούμενοι, ἃς ἐπικαλούμεθα τὴν κρίσιν τῶν πρεσβυτέρων καὶ φρονιμωτέρων, προτοῦ προβῶμεν εἰς περαιτέρω ἐνέργειας.⁶ Ο χριστιανὸς θεωρεῖ τὸ ἀνταδικεῖν ἵσον πρὸς τὸ ἀδικεῖν.

3. ‘Η ἀπαίτησις τοῦ δικαιώματος πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἔπιείκειαν. Πρέπει δηλαδὴ νὰ λαμβάνωνται ὑπ’ ὅψιν αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὅποιας εὑρέθη ὁ μὴ ἐκπληρώσας μίαν ὑποχρέωσίν του πρὸς ἡμᾶς. Δυνατὸν λόγοι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν θέλησίν του νὰ συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ο χριστιανὸς δὲν εἶναι ἀνάλγητος ἀπαιτητής, ὡσὰν ἔκεινον ποὺ ὁ Σαΐξπηρ ἀπεικόνισεν εἰς τὸν « ἔμπορον τῆς Βενετίας ». Οὕτε δμοιάζει πρὸς τὸν δοῦλον τοῦ Εὐαγγελίου (Ματθ. ιη', 28), ποὺ ὀλίγον δεῖν ἀπέπνιξε τὸν σύνδουλόν του διὰ τὰ ἔκατὸν δηνάρια. Γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἀναμένῃ, ὅταν ἐνδείκνυται ὑπομονή, νὰ συγχωρῇ δέ, ὅταν ἐπιβάλλεται συγχώρησις. Ο χριστιανὸς ἐνθυμεῖται τὸ λόγιον ὅτι ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία — summum jus summa injuria.

4. Τούς ἀσεβοῦντας πρὸς τὰ δίκαιά μας εἶναι δυνατὸν πολλάκις νὰ σωφρονίσωμεν καὶ νὰ ἔθισωμεν εἰς τὸν σεβασμὸν τῆς ἡθικῆς τάξεως ὅχι τιμωροῦντες, ἀλλ' ἀγαθοποιοῦντες καὶ νικῶντες, καθὼς ὁ Παῦλος εἶπε, τὸ κακὸν διὰ τοῦ ἀγαθοῦ. 'Ο ἔχων τὴν δύναμιν νὰ μὴ παρασυρθῇ ἀπὸ ὄργην διὰ τὴν γενομένην ἀδικίαν καὶ ν' ἀπαντήσῃ διὰ τῆς ἡθικῆς αὐτοῦ ἀνωτερότητος, εἶναι δυνατὸν νὰ πείσῃ τὸν ἀδικοῦντα διὰ τὴν ἡθικὴν ποιότητα τῆς πράξεως του καὶ νὰ τὸν κάμη νὰ ἐπιστραφῇ καὶ ἀνανήψῃ.

«Οστις κατέστησεν έαντὸν σκάληκα, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παραπογῆται, εἰὰν οἱ ἄλλοι τὸν καταπατοῦν» (Κάντιος). Μ.Μ.-1

Β. Ξακουστό
1964

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

— 1. Τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον τῆς πίστεως.

Τοῦ χριστιανοῦ καὶ παντὸς ἀνθρώπου μεγίστη ἀρετὴ καὶ πρώτιστον πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον εἶναι ἡ πίστις. Πίστις εἶναι ἡ κατακυριεύοντα τὴν ψυχὴν ἀκράδαντος πεποίθησις εἰς τὴν ὑπαρξίαν, τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀνεπιφύλακτος ἀποδοχὴ ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν εἶναι συνυφασμένη μὲν αὐτήν, καθὼς καὶ ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μέλλουσαν ζωήν. Δὲν εἶναι συνέπεια ξηρᾶς διανοητικῆς ἀναζητήσεως ἡ πίστις, διότι εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὸν λόγον, ἀν καὶ διόλου δὲν τὸν ἀποκλείει. Δὲν εἶναι τῆς βουλήσεως ἐκδήλωσις, διότι κατευθύνει καὶ τὴν βούλησιν. Οὕτε συναίσθημα ἀπλοῦν εἶναι ἡ πίστις, διότι εἶναι ἡ πηγὴ πολλῶν μερικωτέρων αἰσθημάτων. Εἶναι πεποίθησις περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρχεως προσώπων ἢ πραγμάτων, ποὺ ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρωπίνην ἐμπειρίαν καὶ ἀντίληψιν, καὶ παραπλήλως ἐμπιστοσύνη πλήρης ἐλπίδων εἰς αὐτά.

Δι’ αὐτὸν ὁ Ἀπόστολος προσδιορίζει αὐτήν (‘Εβρ. 1α’, 1) ὡς ἔξῆς : «Πίστις ἐστὶν ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἐλεγχος οὐ βλεπομένων», ἥτοι πεποίθησις ὅτι ὑπάρχει τι, εἰς ὃ μετ’ ἐλπίδων ἀποβλέπομεν καὶ βεβαιότης περὶ μὴ αἰσθητῶν πραγμάτων.

Ἡ γνησία λοιπὸν χριστιανικὴ πίστις πρέπει νὰ νοῆται διττῶς. Δὲν εἶναι μόνον ἀπλῇ δοξασία, ἔργον καὶ γέννημα τοῦ ἐγκεφάλου, περὶ τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν ἢ μία βεβαιότης διὸ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Ἀν ἡ πίστις ἔμενεν ἔως ἄδων, δὲν θὰ ἦτο ἡ πίστις ἡ χριστιανική. Ἄλλ’ εἶναι, πέραν ἀπὸ αὐτό, ἡ πίστις μία ζῶσα τῆς ψυχῆς διάθεσις, ἐν αἴσθημα τῆς καρδίας ἐνεργόν, ποὺ διαποτίζει ὅλας τὰς ψυχικάς μας ἐκδηλώσεις. Ἰδίως ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα ὡς καθοδηγοῦσα τὴν βούλησιν καὶ τὰς πράξεις καὶ εἶναι δι’ αὐτὸν ὅρος ἀπαραίτητος τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ πολιτείας. Καὶ καθὼς εἶναι ἔνη πρὸς αὐτὴν κάθε ταλάντευσις καὶ κάθε δυσπιστία, διὰ τὴν ἀλήθειαν

καὶ τὴν Ἱερότητα ἐκείνων ποὺ κανεὶς πιστεύει, μᾶς ἀνεβάζει ὑψηλὰ εἰς μίαν ἀτμοσφαῖραν θείας πνοῆς καὶ διαθέτει τὴν ψυχήν μας οὔτως, ὡστε νὰ αἰσθάνεται τὰ νοητὰ καὶ ὀράτα ὡς αἰσθητὰ καὶ ψηλαφητὰ καὶ νὰ παρακινῇ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἔργα μεγάλα, ποὺ θὰ ἐφαίνοντο ἀνθρωπίνως ἀδύνατα. Οὕτω καθίσταται μία δύναμις, ὅπως ἐκείνη, ἥτις ἐνεψύχωντες τοὺς ἥρωας καὶ μάρτυρας τῆς πίστεώς μας καὶ τοὺς προφήτας καὶ τοὺς Ἀποστόλους. Ἐπὸ μίαν τοιαύτην πίστιν ἐνεπνέοντο ὅλοι ἐκείνοι, οἱ δποῖοι κατὰ τὴν γνωστὴν πλήρη δυνάμεως περικοπὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου (‘Ἐβρ. 1α’, 33 - 39) «κατηγορίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πνοός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας». Ἡ πίστις των ἦτο τόση, ὡστε οὐδεμία ταλαιπωρία καὶ καμμία ἀπειλὴ οὔτε καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος ἡδυνήθησαν νὰ τοὺς κλονίσουν. “Οθεν «ἐτυματανίσθησαν . . . , ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πειζαρ ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς ἐλιθάσθησαν, ἐποίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἴγειοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι—ῶν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος — ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὅρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς».

Αντιθέτως ὁ μὴ πιστεύων εἰς προσωπικὸν Θεὸν καὶ ζωὴν ἐπέκεινα τοῦ τάφου καὶ κόσμον πνευματικὸν καὶ ὑπεραισθητόν, οὗτος ἀρνεῖται κάθε ἀνώτερον προορισμὸν καὶ θεωρεῖ ματαιοπονίαν ἥ καὶ μωρίαν κάθε φροντίδα περὶ ἡθικῆς τελειοποιήσεως ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας. Ἔνιστε δεικνύεται ἐνάρετος, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται κατὰ συνήθειαν ἥ ἀπορρέει ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια μὴ ἔχοντα σχέσιν μὲ τὴν ἀρετήν. Ἀρετὴ ἄνευ πίστεως πρὸς ζῶντα Θεὸν καὶ πρὸς τὸ κῦρος τοῦ ἡθικοῦ νόμου φαίνεται ὡς ἀπομίμησις ἀρετῆς καὶ ἀρκεῖ ἥ πρώτη ἀντίος περίστασις, διὰ νὰ τὴν παρασύρῃ. Ἡ πίστις ὅμως εἰς τὸν Θεὸν ἐμπνέει θάρρος εἰς τὴν πάλην κατὰ τοῦ κακοῦ, ἐνισχύει καὶ ἐνδυναμώνει τὴν ψυχήν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐμποδίων καὶ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Ἡ ἀληθής καὶ δημιουργικὴ πίστις πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ἔξης ἴδιότητας: Νὰ είναι σταθερά, χωρὶς νὰ ταλαντεύεται καὶ νὰ ἐκπίπτῃ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν δυσκολιῶν. Νὰ είναι καθολική, ἥτοι νὰ συμπεριλαμβάνῃ ὅλον τὸν κύκλον τῶν χρι-

στιανικῶν δογμάτων καὶ ἀληθειῶν καὶ ὅχι ἄλλας νὰ δέχεται καὶ ἄλλας νὰ ἀπορρίπτῃ. "Αν κανεὶς δέχεται μὲν Θεόν προσωπικὸν καὶ ζῶντα, ἀρνεῖται ὅμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἢ δέχεται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δὲν ἐλπίζει εἰς τὴν θείαν ἀγαθότητα, ἢ πίστις αὐτοῦ δὲν εἶναι τελεία. "Εν μόνον ρῆγμα εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς πίστεως εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβῇ χάσμα ἀγεφύρωτον καὶ νὰ παρασύρῃ εἰς ὀλεθρίαν πλάνην καὶ καταστροφήν. "Ἐπειτα ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐν εργός καὶ ζῶσα δι' οὓς λόγους καὶ ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν. Πίστις χωρὶς ἔργα δὲν ὠφελεῖ. Τὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀγάπης καταξιώνουν τὴν πίστιν: «ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὗτε περιτομή τις ἴσχει οὕτε ἀκροβυντία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργούμενή » (Γαλ. ε', 6). Τέλος ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἔλλογος, ἥτοι ἀπηλλαγμένη προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Οἱ δεισιδαιμονες πιστεύουν εἰς ὀλως τυχαῖα γεγονότα ἢ φαινόμενα φυσικὰ ὡς ἐνδεικτικὰ θείας ὀργῆς ἢ καταφεύγουν εἰς μαγικὰς προσευχὰς καὶ μυστικοὺς ἔξορκισμοὺς πρὸς ἀποτροπήν της. Ἀποτέλεσμα ἀμαθείας ἢ διδαχῆς διεστραμμένης ἡ δεισιδαιμονία, μολύνει τὴν πίστιν, διαστρέφει τὸ ἥθος καὶ πληροῖ τὴν ζωὴν ἀνοήτων φόβων. Βεβαίως αἱ πρῶται περὶ τοῦ θείου ἀντιλήψεις εἶχον κάτι τὸ χονδροειδές. Οἱ ἀνθρωποι ὅμως μὲ τὴν βωήθειαν τοῦ Θεοῦ προχωροῦν διαρκῶς εἰς διαυγεστέραν καὶ περισσότερον πνευματικὴν περὶ Αὐτοῦ ἀντίληψιν.

Τὴν πίστιν μας προσβαλλομένην πρέπει νὰ ὑπερασπιζώμεθα μὲ σθένος. Δὲν ἀρκεῖ νὰ πιστεύωμεν ἡμεῖς, πρέπει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους νὰ δεικνύωμεν τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως καὶ νὰ τοὺς φέρωμεν εἰς αὐτήν. "Ο χριστιανὸς ἔργαζεται διὰ τὴν περφρούρησιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς πίστεώς του. Ἄλλ' ὁ ζῆλος του ὑπὲρ τῆς πίστεως, ὁ πάντοτε εἰλικρινής, συνοδεύεται ἀπὸ πραότητα καὶ ἀνεξικακίαν καὶ ὡς μέγιστον ὅπλον ἔχει τὴν πειθώ. Δὲν αἰσθάνεται περιφρόνησιν ἢ μῆσος πρὸς τοὺς ἀντιφρονοῦντας. "Ἔχει καὶ εἰς τοῦτο πρότυπον τὸν Σωτῆρα, ὁ ὅποιος ἦγωνίσθη μὲν καὶ ὑπέμεινε πολλὰ διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ὀληθοῦς πίστεως, ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνησε νὰ φανῇ ἀνεξίκακος ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν φρικτὴν ὥραν ποὺ εύρισκετο ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: «πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, ἔλεγεν, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι» (Λουκ. κγ', 34).

Πολλαὶ αἰτίαι εἰναι δυνατὸν νὰ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Πολλάκις κακὸν παράδειγμα ἄλλων θεωρουμένων σοφωτέρων ἀπὸ ἡμᾶς, ἄλλοτε ἐπιπολαία μελέτη ἢ παρανόησις φιλοσοφικῶν διδαγμάτων μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ αὐτήν. Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους χρόνους τὸ πνεῦμα τῆς ἀρνήσεως ἢ τοῦ στεγνοῦ ἐπιστημονισμοῦ καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὅλα τὰ προβλήματα λύονται μὲ τὴν «κοινὴν λογικὴν» ἔκαμε ν' ἀδυνατίσουν ἢ καὶ νὰ στειρεύσουν αἱ πηγαὶ τῆς πίστεως. Αἱ θεωρίαι ποὺ κατεβίβασαν τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὸ ἐπίπεδον μηχανῆς ἔκαμαν ὥστε νὰ νεκρωθῇ ἢ πίστις πρὸς ἕνα ἀνώτερον προορισμόν ἔχοντα τὴν ἀρχήν του εἰς τὸ ὑπέρτατον "Ον.

‘Αλλ’ ὅταν πλέον ὁ ἀνθρωπὸς- ἔγινε πάνσοφος μὲ δλας αὐτὰς τὰς παντοειδεῖς γνώσεις καὶ ἀνακαλύψεις, εἶδεν ὅτι ἔφυγε κάθε οὐσιαστικὸν περιεχόμενον ἀπὸ τὴν ψυχὴν του καὶ ἀντιμετώπισεν ἔντρομος μέσα εἰς αὐτὴν ἐν δυναστάτηρων χάος. ‘Ο ἀνθρωπὸς εἶχεν ὀνειρευθῆ ὅτι μὲ τὰ κτυπήματα τῆς ἐπιστήμης του ἐθανάτωσε τὸν Θεόν. “Οταν ὅμως ἔξύπνησεν ἀπὸ τὸ ὄνειρόν του, ἔνοιωσεν ὅτι τὰ κτυπήματα ποὺ ἐνόμισεν ὅτι κατέφερε κατ’ Αὐτοῦ ἦσαν πλήγματα ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. ‘Ο ὑλισμὸς καὶ αἱ συγγενεῖς κοσμοθεωρίαι ἐπροκάλεσαν ἐν αἴσθημα παγετοῦ εἰς τὴν ψυχὴν. ‘Ο ἀνθρωπὸς ἔχει τὸ συναίσθημα ναυαγοῦ, τὸν ὅποιον τὰ κύματα ἔξέβρασσαν εἰς μίαν ἔρημον καὶ ἄξενον ἀκτήν. Τὴν φρικτὴν κατάστασιν τῆς ἀπίστιας ζωγραφίζει ὑπερόχως ἡ θεία ἀποκάλυψις μὲ τὴν ὀλιγόλογον ἔκείνην ἐπίκλησιν (Ματθ. θ', 24) «Κύριε, βοήθει μον τῇ ἀπιστίᾳ».

‘Η ἀπιστία παραλύει, ἡ πίστις ἰσχυροποιεῖ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου.

«Θεοῖς εὑζην, θεοῖς ἔπι κράτος οὐ τι ἄτερ θεῶν γίνεται ἀνθρώποις οὐτ' ἀγάθ' οὔτε κακά» (Θεόγν. 171 - 172). «Μὴ φοβηθῆς αὐτὸν ποὺ στήριξε στὴν πλότη ἐπάνω τὴν ἐλπίδα» (Πολέμης). «Ἄγια Πίστι τῶν πατέρων μον, ἔλα καὶ γέμισέ μον τὴν καρδιὰ» (Παλαιᾶς).

— 2. Ἐλπὶς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν.

‘Απόρροια τῆς πίστεως εἰναι ἡ ἐλπὶς πρὸς τὸν Θεόν.

‘Ηδη εἰς τὸν ἀποστολικὸν ὄρισμὸν τῆς πίστεως, τὸν ὅποιον εἴδομεν, ἐμπεριέχεται ἡ ἔννοια τῆς ἐλπίδος, ἀφοῦ ἡ πίστις εἰναι

« ὑπόστασις ἐλπίζομένων ». Ό χριστιανὸς λοιπὸν δὲν πιστεύει μόνον εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ ἐλπίζει μετά θετικότητος καὶ ἀναμένει μετά βεβαιότητος ὅτι ὁ Θεός ὡς φιλόστοργος πατὴρ θὰ εἶναι παραστάτης αὐτοῦ εἰς κάθε δύσκολον περίστασιν καὶ ὅτι θὰ ἀνταμείψῃ αὐτὸν κατὰ τὰς πράξεις του εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν. Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος. Διότι ἡ ἐλπὶς τοῦ χριστιανοῦ δὲν εἶναι μία ἀπλὴ ψυχικὴ κλίσις, ἀλλὰ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν ἀκράδαντον εἰς τὸν Θεόν πίστιν καὶ τὰς θείας ἀληθείας καὶ τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὴν υἱικήν πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπην μας.

Καθὼς ὁφείλομεν νὰ πιστεύωμεν, οὕτω πρέπει καὶ νὰ ἐλπίζωμεν εἰς τὸν Θεόν. Θὰ ἥτο ἀκατανόητον νὰ δεχθῶμεν μαζὶ μὲ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Διισμοῦ (Deismus) ὅτι ὁ Θεός, ἀφοῦ ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀφῆκεν εἰς τὴν τύχην του, χωρὶς νὰ προνοῇ περὶ αὐτοῦ καὶ χωρὶς νὰ παρακολουθῇ τὰ βήματά του. Θὰ ὠμοίαζε πρὸς πατέρα, ὁ ὄποιος οὐδέποτε ἐνδιεφέρθη νὰ μάθῃ, ποῦ εἶναι καὶ τί κάμνει ὁ υἱός του. Μόνον ὁ ἀπιστος δὲν ἐλπίζει εἰς Θεόν καὶ μέλλουσαν ζωήν.

Καθὼς ἡ πίστις, πρέπει καὶ ἡ ἐλπὶς νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ νὰ μὴ μᾶς ἔγκαταλείψῃ εἰς τὰς δυσχερεῖς στιγμὰς καὶ λογική, ἥτοι νὰ μὴ προσδοκῶμεν ἀπὸ τὸν Θεόν πράγματα παράλογα ἢ ἀπρεπῆ. Εἰς τὰς ἀλογίστους ὁρέξεις καὶ ἐπιθυμίας μας δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν συμπαράστασιν τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸν Θεόν θὰ προσδοκῶμεν ἐκεῖνα μόνον τὰ ἀγαθά, ὅσα εἶναι σύμφωνα μὲ τὰς θείας ἐντολάς καὶ δὲν ἀντιβαίνουν πρὸς τὸ ἄγιον Αὐτοῦ θέλημα. Ἀχαλίνωτος φιλοπλούστια καὶ φιλοδοξία ἀμετρος καὶ φιλοζωία ἔγωιστική δὲν εἶναι τάσεις δυνάμεναι νὰ τύχουν ἐνισχύσεως ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁφείλομεν νὰ διατηρῶμεν ἐντὸς ἡμῶν καίουσαν πάντοτε τὴν δᾶδα τῆς ἐλπίδος. Πάντοτε, ὀλλ’ ἵδιως εἰς τὰς περιπετείας τοῦ βίου καὶ τὰς συμφορὰς ἡ ἐλπὶς εἶναι ἐκείνη ἥτις ἀνακουφίζει τὴν ψυχήν μας καὶ χύνει βάλσαμον εἰς τὴν καρδίαν μας.

Ἄντιθέτως οἱ μὴ ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεόν καὶ τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ ἀγαθότητα, ἐπειδὴ εἰς μερικὰς περιστάσεις οὐδαμοῦ εύρισκουν στήριγμα, καταλαμβάνονται ἀπὸ ἀπελπισίαν. Ἐνίστε ἡ ἀπελπισία καταντῷ εἰδος κοσμοθεωρίας καὶ λαμβάνει τὴν μορφὴν τῆς ἀπαίσιο δοξίας. Ὁ ἀπαισιόδοξος βλέπει τὴν σκοτεινὴν ὅψιν τῆς ζωῆς, πιστεύει ὅτι τίποτε δὲν εἶναι εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν καλόν. Ὁ μέγας κήρυξ τῆς ἀπαισιοδοξίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ὁ Γερμανὸς

φιλόσοφος Σοπενχάουερ (Ar. Schopenhauer). Κατ' αύτὸν μᾶς κυβερνᾷ ἡ τυφλὴ ὄρμὴ πρὸς τὴν ζωήν. Δι’ αὐτὸν ἡ ὑπαρξίς μᾶς εἶναι πλήρης ἀγωνίας. Ἡ ὁδύνη εἶναι τὸ μόνον περιεχόμενόν της, ἡ χαρὰ εἶναι χίμαιρα. Ἡ ζωὴ εἶναι πόνος. "Οσοι δὲν ἔχουν ἀγωνίζονται διὰ νὰ ξεφύγουν τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν στέρησιν, οἱ ἔχοντες διὰ νὰ νικήσουν τὴν πλῆξιν. "Ολοι εἶναι πεπεισμένοι ὅτι ἡ ζωὴ τῶν μίαν ἡμέραν θὰ χαθῇ καὶ ἐν τούτοις ἔξακολουθοῦν νὰ κυλίουν τὸν λίθον τοῦ Σισύφου. Ἡ ζωὴ εἶναι πρᾶγμα χωρὶς ἀξίαν.

Τὴν τραγικὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἔξαίρει καὶ ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ ὑπαρχισμοῦ (existentialismus). Θεμελιώτης αὐτοῦ θεωρεῖται δὲ Δανὸς φιλόσοφος Κίρκεγκαρτ (S. Kierkegaard) καὶ εἰσηγηταὶ οἱ Γερμανοί Γιάσπερς (K. Jaspers) καὶ Χάιντεγκερ (M. Heidegger). Ἀλλὰ ὡς εύρυτέρα καὶ λίαν θορυβώδης κίνησις ὁ ὑπαρχισμὸς ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Γαλλίαν μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον μὲν ἡγέτην τὸν συγγραφέα καὶ φιλόσοφον Σάρτρ (J. P. Sartre). Σκοπός τῆς φιλοσοφίας διὰ τοὺς ὑπαρχικοὺς δὲν εἶναι ὁ κόσμος ἐν τῷ συνόλῳ, ἀλλὰ ὁ ἀνθρωπὸς καὶ ἡ σχέσις του μὲ τὸν ἑαυτόν του, ἡ ἀμεσος καὶ καθολικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου. Καμμία ὅμως ἐπιστήμη, λέγουν, δὲν μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτήν, ὑπάρχει δὲ ὁ ἀνθρωπὸς μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ πίπτῃ διαρκῶς ἐπάνω εἰς ἄλυτα αἰνίγματα. Μοίρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ναυάγιον ὅλων τῶν προσπαθειῶν του. Ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας εἶναι ματαία. 'Ο κόσμος εἶναι ἀντίφασις καὶ παραλογισμός. Δι’ αὐτὸν ὁ ἀπελπισμὸς καὶ ἡ ἀγωνία εἶναι αἰσθήματα ἐντελῶς δικαιολογημένα.

Πόσον αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόσδοσον, εἶναι ἀφ’ ἑαυτοῦ φανερόν. Τοιαῦται θεωρίαι ἀποτελοῦν ἐμπόδιον ἀνυπέρβλητον εἰς τὴν ἡθικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Πᾶς νὰ ἀποφασίσῃ κανεὶς νὰ διορθώσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἄλλους, ὅταν εἶναι πεπεισμένος ὅτι καμμία βελτίωσις δὲν εἶναι δυνατή καὶ καμμία σωτηρία; "Ομως ὁ ἀληθῆς χριστιανὸς ἐλπίζει πάντοτε εἰς τὸν Θεόν. "Ενοχος δὲν, ἀναγνωρίζει εἰς τὰς ταλαιπωρίας του τὴν τιμωρὸν χείρα τοῦ Θεοῦ. "Αθῷος, ἀντιμετωπίζει μὲ καρτερίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τύχης τὸν κοτατρεγμόν. Γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἀδικία ἡμπορεῖ μόνον ἐπιπολαίως νὰ τὸν θίξῃ, ὅχι νὰ τὸν τραυματίσῃ θανασίμως. "Οτι τὸν ἐνδότερον πυρῆνα τῆς ὑπάρξεως του, τὴν ἡθικὴν αὔτοῦ ὑπόστασιν, εἶναι ἀδύνατον νὰ βλάψῃ ὁ κακός. 'Ενθυμεῖται τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ: « μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι » (Ματθ. 1', 28)..

Συνυφασμένη πρὸς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πίστιν εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πηγή.

Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν ὡς πατέρα καὶ δημιουργόν, ὡς προνοοῦντα καὶ φροντίζοντα περὶ ἡμῶν, ἀλλὰ κυρίως ὡς χορηγὸν παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πηγὴν πάσης τελειότητος. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ ὑπερβαίνῃ τὴν ἀγάπην μᾶς πρὸς οἰδήποτε ἄλλο τοῦ κόσμου

τούτου πρόσωπον ἡ ἀγαθόν. Αὔτη είναι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἐντολὴ. Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, ἵτοι μὲ ὅλην σου τὴν ὑπόστασιν, ὅπωσδήποτε καὶ ἂν ἐκδηλοῦται καὶ ὁσαδήποτε ἂν ἔχῃ ὄνόματα. Μόνον μία τοιαύτη ἀνεπιφύλακτος καὶ ἀπεριόριστος ἀγάπη ἡμπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ κοινωνήσωμεν πρὸς τὸ ἀπειρον καὶ ὕψιστον ἀγαθὸν καὶ νὰ μᾶς χαρίσῃ τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα. Διότι « ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μέρει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ » (Α' Ἰω. δ', 16). "Οσον διὰ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ ἔξηγήθη καὶ ἀλλαχοῦ, προσκαίρους μόνον ἡμποροῦν νὰ χαρίσουν ἀπολαύσεις.

Αὔτονότον ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπη πρέπει νὰ είναι καθαρά, ἵτοι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἐπείδειξιν ἡ ὑπολογίσμόν· νὰ είναι σταθερά, ἵτοι ἀδιάπτωτος εἰς εύτυχεῖς καὶ δυσμενεῖς περιστάσεις, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὅποιος ἔφθασε δι' αὐτὴν μέχρι τοῦ σταυροῦ, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τῶν πιστῶν, διὰ τοὺς ὅποίους εἶπεν ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. η', 35 - 39) : « τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ ; Θλῖψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμός ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα ; . . . Οὕτε θάρατος οὕτε ζωὴ οὕτε ἄγγελοι οὕτε ἀρχαὶ οὕτε δυνάμεις οὕτε ἐνεστῶτα οὕτε μέλλοντα οὕτε ὄψιμα οὕτε βάθος οὕτε τις κτίσις ἐτέρα διηγήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ».

Πρέπει ἀκόμη ἡ ἀγάπη νὰ είναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, ἵτοι νὰ φανερώνεται δι' ἔργων « Μὴ ἀγαπᾶμεν λόγῳ μηδὲ τῇ γλώσσῃ, ἀλλ' ἐν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » (Α' Ἰω. γ', 18).

Ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγάπης ἀχώριστος είναι ἡ ἔννοια τῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὰς εὐεργεσίας ποὺ ἡξιώθημεν παρὰ τοῦ Θεοῦ, τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίαν Αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ως τοῦ τελειοτάτου Όντος.

Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ τὰς τάσεις τῆς ψυχῆς μας φανερώνομεν καὶ μὲ τὴν προσευχήν—

— 3. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ κοινὴ λατρεία.

Πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη ἀποτελοῦν ἐν ἀδιάσπαστον σύνολον, εἰς

τὸ δίδομεν τὸ ὄνομα εὐσέβεια εἶναι ἐσωτερικὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ ἔξωτερικευσίς τῆς ἐσωτερικῆς μας διαθέσεως ὀνομάζεται λατρεία. Κυριωτάτη τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἐκδήλωσις εἶναι ἡ προσευχὴ.

Τρία τινὰ ἐπιζητοῦμεν διὰ τῆς προσευχῆς: νὰ διαδηλώσωμεν τὴν εύγνωμοσύνην μας πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα δι’ ὅσα ἐν τῇ ἀπείρῳ Του ἀγαθότητι μᾶς ἡξίωσε ν’ ἀπολαύσωμεν ἀγαθά· νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν θείαν ἀντίληψιν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν κάτι, νὰ προστατευθῶμεν ἀπὸ ἐπικρεμάμενον κίνδυνον ἢ ν’ ἀπολλαγῆμεν ἀπὸ δυσχερείας· τέλος εἶναι δυνατὸν ν’ ἀποβλέπωμεν ἀπλῶς εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀπεριορίστου θαυμασμοῦ μας πρὸς τὴν θείαν πανσοφίαν καὶ δύναμιν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ προσευχὴ καλεῖται εὐχαριστία, εἰς τὴν δευτέραν δέησις, εἰς τὴν τρίτην δοξολογία. Ἄλλος εἶναι αὐτονόητον ὅτι ποτὲ σχεδὸν τὰ τρία εἰδη τῆς προσευχῆς δὲν ἀπαντῶνται διακεκριμένα. Ἀπεναντίας συνυπάρχουν εἰς ἀδιάλυτον ἐνότητα. Σύνηθες π.χ. εἶναι δεύχαριστῶν καὶ νὰ δοξολογῇ τὸν Θεόν, ὁ ἐπικαλούμενος τὴν θείαν ἀρωγὴν νὰ εὐγνωμωνῇ δι’ ὅσα ἥδη ἔλαβε καὶ καθεξῆς. Ἐχοντες πρὸ δόκθαλμῶν τὴν τριπλῆν αὐτὴν ὄψιν τῆς προσευχῆς ἡμποροῦμεν νὰ τὴν ὁρίσωμεν ὡς μίαν νοερὰν ἔντευξιν πρὸς τὸ ὑπέρτατον "Ον, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐκχέομεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ πλημμυρίζοντα τὴν καρδίαν μας αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς καὶ ἔξαιτονμεθα τὴν ἀρωγὴν Του.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Θεὸς οὐδεμίαν χρείαν ἔχει νὰ μάθῃ ἀπὸ ἡμᾶς ἐκεῖνα τῶν διποίων ἔχομεν ἀνάγκην· «οἱ δὲ γὰρ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὃν χρείαν ἔχομεν πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτήσαι αὐτὸν» (Ματθ. ۷, 8). Οὔτε τῶν ἐγκωμίων μας ἔχει ἀνάγκην ὁ Θεός, διότι εἶναι ἀθικτος ἀπὸ πᾶσαν ἔλλειψιν ἢ ἀνάγκην. Ἡ προσευχὴ ὅμως εἶναι ἀναγκαία δι’ ἡμᾶς τοὺς ἴδιους. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί.

Ἡ συνεχὴς ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς ζωογονεῖ καὶ ἀνανεώνει τὴν εὐσέβειάν μας, μᾶς ἀποσπᾷ ἀπὸ ματαίας ἀσχολίας περὶ τὰ ταπεινὰ καὶ ἐφήμερα, καὶ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ προορισμοῦ μας. Ἡ προσευχὴ δὲν ἐκδηλώνει μόνον, ἀλλὰ καὶ κρατύνει καὶ ἰσχυροποιεῖ τὴν πίστιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὑπαρξίς τῆς προσευχῆς δὲν ἀποδεικνύει πάντοτε καὶ τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν. Ἄλλος

ἀπουσία προσευχῆς εἶναι περίπου ἀσφαλής ἀπόδειξις τελείας κατα-
πτώσεως καὶ μαρασμοῦ τῆς ἡθικῆς ζωῆς.

Ἐπειτα δοτις προστρέχει δι' εἰλικρινοῦ προσευχῆς εἰς τὸν
Θεὸν καὶ τὸν παρακαλεῖ μὲ τὴν καρδίαν του, αἰσθάνεται ἀνακού-
φισιν καὶ εύρισκει παραμυθίαν εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις τῆς
ζωῆς του. Τὰ δεινὰ ποὺ τυχὸν θὰ τοῦ συμβοῦν τὰ ὑπομένει ἀγογγύ-
στως, ἐλπίζει δὲ πάντοτε ὅτι ὁ Θεὸς θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ αὐτά.
Τὸν διακρίνει ἔγκαρπτέρησις, νηφαλιότης, ψυχικὴ γαλήνη.

Ἡ προσευχὴ τέλος ἐνδυναμώνει τὴν εὔσεβειαν τῶν περὶ ἡμᾶς.
Οπως τὰ λοιπὰ συναισθήματα, οὕτω καὶ τὸ θρησκευτικόν, καθὼς
ἐκδηλώνεται μὲ τὴν προσευχήν, ἀκτινοβολεῖ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῶν
ἄλλων ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι παρακινοῦνται εἰς ἀνάλογον θεοσέ-
βειαν καὶ γενικῶτερον εἰς ἡθικὴν ζωήν, ὅταν μάλιστα ὁ προσευχό-
μενος εἶναι καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ τέλειος χριστιανός. Υπὸ τὴν ἐποψιν
αὐτὴν λέγομεν ὅτι ἡ προσευχὴ ἔχει ἐποικοδομητικὸν ἢ παιδαγωγικὸν
χαρακτῆρα.

Τὴν δυνατότητα ψυχικοῦ καταρτισμοῦ, τὸν ἐποικοδομητικὸν
χαρακτῆρα, ἔχει κυρίως ἐν εἴδος προσευχῆς. Εἶναι ἡ προσευχὴ ἡ
ὅποια γίνεται ἀπὸ πολλούς μαζὶ πιστοὺς καὶ μάλιστα καθ' ὡρισμέ-
νον χρόνον καὶ εἰς ὡρισμένον τόπον. Πράγματι ἡ προσευχὴ δὲν
διακρίνεται μόνον ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τόπον καὶ
τὸν τύπον. Υπὸ τὰς ἐπόψεις αὐτὸς διακρίνομεν τὴν κατ' ἵδιαν
καὶ τὴν κοινὴν προσευχήν. Διότι ἡμπορεῖ καθεὶς νὰ προσεύ-
χεται εἴτε αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν εἴτε μαζὶ μὲ ἄλλους. Διὰ τὴν κατ' ἵδιαν
προσευχὴν κάθε τόπος καὶ κάθε περίστασις εἶναι κατάλληλος, ὀρκεῖ
νὰ ὑπάρχῃ ἡ πρέπουσα ψυχικὴ διάθεσις. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ
εἶδος τοῦτο τῆς προσευχῆς εἶναι ἐσωτερικώτερον καὶ ἀληθινώτερον,
ὅ ἀνθρωπος ἴσταται μόνος πρὸς μόνον τὸν Θεόν, ἡ μετ' αὐτοῦ κοι-
νωνία ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ ἀπέραντον βάθος. Ωρισμένοι μελετηταὶ τῶν
θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων, καθὼς ὁ Ρῶσσος συγγρα-
φεὺς Τολστόι, ὀρνοῦνται τὴν ἀξίαν τῆς δημοσίας προσευχῆς καὶ
ὑπενθυμίζουν τὴν ρητὴν παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 5', 6)
« σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃς, εἰσελθε εἰς τὸ ταμεῖον σου καὶ κλείσας τὴν θύ-
ραν σου πρόσευξαι τῷ πατρὶ σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου
δὲ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ ». τοῦτο τοῦ

Αλλὰ παρὰ τὴν ἀξίαν ποὺ ἔχει ἡ κατ' ἵδιαν προσευχή, οἱ ἀνωτέρω λόγοι τοῦ Σωτῆρος δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται κατὰ κυριολεξίαν. Ο Σωτὴρ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτιμήσῃ τὴν ὑποκριτικὴν θεοσέβειαν ποὺ ἐκδηλώνεται μέν ἐπιδεικτικὴν προσευχήν. Ἐξ ἄλλου ὁ ἵδιος ὁ Ἰησοῦς οὔτε αὐτὸς ἀπέφευγε νὰ προσεύχεται ἐνώπιον ἄλλων, οὔτε ἀπείχεν ἀπὸ τὰς κοινὰς συγκεντρώσεις καὶ προσευχάς. Καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἡκολούθησαν τὸ παράδειγμά Του.

Ο χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ ζῇ καὶ νὰ συμπεριφέρεται ὡς μονάς, ἀλλ’ ὡς μέλος ὁργανικὸν τοῦ ζωντανοῦ σώματος ποὺ λέγεται Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Δι’ αὐτὸν ὁ τακτικὸς ἐκκλησιασμὸς εἶναι καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἡ ἐκτέλεσις ἄλλων θεαρέστων πράξεων δὲν τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν. Ἀπέχων ἀπὸ τὰς κοινὰς συνάξεις θέτει ἑαυτὸν ἔξω τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ο χριστιανὸς λαμβάνει μέρος εἰς ὅλας τὰς πράξεις ποὺ συντελοῦν εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν πιστῶν, εἰς τὰς κοινὰς συναθροίσεις καὶ τὰς ἀναγνώσεις καὶ τὰς Ἱεροτελεστίας καὶ τὰς προσευχάς. Ο λαμπρὸς διάκοσμος τῶν ναῶν, αἱ σεμνοπρεπεῖς Ἱεροτελεστίαι καὶ αἱ κατανυκτικαὶ φαλμῳδίαι, αἱ εὐλαβεῖς ἀναγνώσεις τῶν περικοπῶν τῆς Γραφῆς, τὸ θείον κήρυγμα εἶναι μέσα συντελεστικὰ εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ εὐλαβῶς συμπροσευχομένου πλήθους ἔχει θαυμασίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Ψυχῆς μας. Μᾶς δίδει τὴν ζωηρὰν ἱκανοποίησιν ὅτι εἴμεθα ὅλοι κοινωνοὶ τῆς ἴδιας σωτηρίου πίστεως καὶ τῶν αὐτῶν χρηστῶν ἐλπίδων. Εἰς στιγμὰς διωγμῶν καὶ ἥθικῆς καταπτώσεως ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν χρησιμεύει ὡς ἰσχυρὸν ἔρεισμα κατὰ τῶν πάσης φύσεως πειρασμῶν.

Αλλ’ εἴτε ἀτομικὴ εἴτε κοινὴ εἶναι ἡ προσευχή, εἴτε κατ’ οἶκον εἴτε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου, εἴτε φωνητὴ εἴτε σιωπηρά, εἴτε αὐτοσχέδιος εἴτε καθωρισμένου τύπου, εἴτε εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διατυπωθεῖσα Κυριακὴ προσευχή, πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι ἐκδήλωσις ἐνδομύχου διαθέσεως καὶ καθαρᾶς καρδίας. Ο προσευχόμενος πρέπει νὰ εἶναι ἀπερίσπαστος ἀπὸ βιοτικὰς μερίμνας, ταπεινὸς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐπιεικῆς πρὸς τὰ παραπτώματα τῶν ἄλλων. Ἐχει ἀκόμη γνώρισμά της ἡ γνησία προσευχὴ τὴν συγκέντρωσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον εἰς ὃ ἀναφέρεται. Διὰ τοῦτο ἀποκλείεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα κάθε « βαττολογία », ἥτοι ἄσκοπος συσσώρευσις λέ-

ξεων χωρὶς νόημα. Τέλος πρέπει νὰ εἶναι ἀνεπίδεικτος καὶ νὰ μὴ ἔχῃ τίποτε τὸ φαρισαϊκόν.

Τὴν εὐσέβειάν μας ὅμως ἐκδηλοῦμεν καὶ δι' ἄλλων μέσων—

— 4. Ἀρνητικαὶ ἐκδηλώσεις.

Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ Ἱερώτατον καὶ ἀγιώτατον μεταξὺ τῶν ὄνομάτων, πρέπει νὰ τὸ μεταχειρίζωμεθα μὲ τὴν μεγίστην προσοχὴν καὶ τὴν πρέπουσαν εὔλαβειαν. Τοῦτο δὲν γίνεται πάντοτε καὶ πολλάκις εἴτε εἰς παιδιάς καὶ ἀστεισμούς εἴτε εἰς ἔργα τέχνης εὐτράπελα εἴτε εἰς ὥρας εὐθυμίας ἢ ὁργῆς κάμνομεν ἀνάρμοστον χρῆσιν αὐτοῦ. Τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγεται ἀπὸ ἡμᾶς μὲ κάθε τρόπον καὶ παρατηρούμενον εἰς ἄλλους νὰ εὑρίσκῃ τὴν ἀποδοκιμασίαν μας. Κάκιστα ἴδιως εἶναι ἔργα λογοτεχνικὰ καὶ θεατρικὰ διακωμῷδοιοῦνται καὶ χλευάζοντα τὰς ἀγίας μορφὰς καὶ τὰ Ἱερὰ ὄνόματα. Βεβαίως ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις ισχύουν πανταχοῦ ὡς πρὸς αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος ἀπὸ τοὺς πιστοὺς δύναται καὶ ὀφείλει ν^ο ἀπαιτῆ τὸν σεβασμὸν τοῦ ὄνόματος τοῦ Κυρίου, καθὼς θὰ ἔθεώρει ὑποχρέωσίν του νὰ ὑπερπασπίσῃ προσβαλλόμενον τὸ ὄνομα ἐνὸς ἐκ τῶν οἰκείων του. 'Αλλ' ὑπάρχουν ὠρισμέναι εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις, δῆποτε ἡ χρῆσις τοῦ ὄνόματος τοῦ Θεοῦ ὀφείλει νὰ ἔξετασθῇ ἰδιαιτέρως. Τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ κατάραι, αἱ βλασφημίαι καὶ οἱ ὄρκοι.

Κατάρα, ἦτοι προσφυγὴ εἰς τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ὁργήν Του ἐπάνω εἰς ἄλλον ἀνθρωπὸν, δὲν εἶναι πρᾶγμα νοητὸν διὰ τὴν θείαν ἀγαθότητα. 'Ο Θεὸς βδελύσσεται τὸ κακόν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς εἰσακούσῃ. 'Ο Ἀπόστολος Ἰάκωβος (γ', 8) ὄνομάζει τὴν γλῶσσαν ὀκατέσχετον κακόν, μεστὴν ἵοῦ θανατηφόρου ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴν προέρχεται ὅμοι μὲ τὴν εὐλογίαν καὶ ἡ κατάρα. Καὶ δύον λογικὸν εἶναι νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ τὴν συκῆν ἐλαίας καὶ σῦκα ἀπὸ τὴν ἄμπελον, τόσον χριστιανικὸν εἶναι νὰ ἔξερχεται ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον στόμα ἡ κατάρα. Ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἀνθρώπου αἷνοι μόνον πρέπει νὰ ἀναπέμπωνται πρὸς τὸν Θεόν καὶ λόγοι καλοὶ νὰ ἀκούωνται διὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Βλάσφημοι δὲ εἶναι οἱ ἀφόβως ὑβρίζοντες τὸ ἄγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ ἄλλο Ἱερὸν πρόσωπον ἢ πρᾶγμα. Ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει ἐκλείψει πᾶν ἵχνος εὐσέβείας καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας περιστάσεις

ή ήθική των έξαθλίωσις εἶναι όλοκληρωτική. Εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον εἶναι πολὺ ἐπιβλαβεῖς ὡς ἀρνούμενοι νὰ σεβασθοῦν τὰς καθολικὰς πεποιθήσεις καὶ βάσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς προσβάλλοντες τὰ ἱερώτατα αἰσθήματα τῶν συνανθρώπων. Δὲν παραβαίνουν μόνον τὸ πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον. Κάμνουν καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους κακόν, διότι ἀσεβοῦν πρὸς ὅ, τι ἔκεινοι θεωροῦν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τίμιον καὶ διότι μὲ τὴν βλασφημίαν ἐπιζητοῦν νὰ πτοήσουν αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὰς παραλόγους ἐπιθυμίας ἥ διαταγάς των. ‘Υπὸ ἔποψιν δὲ πολιτιστικήν, κοινωνίαν ἀναιδῶς βλασφημούντων ἀνθρώπων θεωροῦνται εύρισκόμενοι εἰς τὴν κατωτάτην στάθμην.

Ορκος τέλος εἶναι ἡ δι' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας λόγων ἥ τῆς εἰλικρινείας ὑποσχέσεων. Τοῦ μέσου τούτου πρέπει νὰ γίνεται ὅσον τὸ δυνατὸν σωφρονεστέρα χρῆσις. Κατ' ἀρχὴν θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ ὄρκος παντελῶς ἀπαγορεύεται. Τοῦτο δηλοῦται καὶ διὰ στόματος τοῦ Κυρίου (Ματθ. ε', 33 - 37) : « ἡκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιορκήσεις . . . Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ ὀνταρῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ . . . Ἐστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὐδὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν ». Καὶ πατέρες δὲ τῆς Ἑκκλησίας, ὡς ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος ἐτόνισαν τοὺς κινδύνους ποὺ ἐγκλείουν διὰ τὴν ἡθικὴν ζωὴν οἱ εὐκόλως διδόμενοι δρκοὶ ὑποσχέσεως. Ὁντως ὁ ἀληθῆς χριστιανός, ἥ ὅλη χριστιανικὴ κοινωνία, πρέπει νὰ φθάσῃ εἰς ἐπίπεδον φιλαληθείας καὶ χρηστότητος τοιοῦτον, ὥστε οἱ λόγοι αὐτῶν νὰ εἶναι πιστεύοι καθ' ἔαυτούς, ἀνευ ὄρκωμοσίας καὶ αἱ ὑποσχέσεις των νὰ ἴσχύουν ὡς ὅρθρα συμβολαίου. Καὶ τοιαῦτα ἀτομα, κόσμημα τῆς στενωτέρας ἥ εύρυτέρας κοινωνίας εἰς τὴν ὅποιαν ζοῦν, εὔτυχῶς δὲν λείπουν ἐντολῶς. Δὲν ἔλειψαν οὔτε μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν, ἀφοῦ Διογένης ὁ Λαέρτιος (4, 2, 4) διηγεῖται ὅτι ὁ φιλόσοφος Ξενοκράτης ἦτο τόσον ἀξιόπιστος, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἐπέτρεπον νὰ μαρτυρῇ εἰς τὸ δικαστήριον ἀνώμοτος. Μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τὰ παραδείγματα εἶναι περισσότερα.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ χριστιανικὴ ζωὴ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ προσδοκώμενον ἐπίπεδον, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐφαρμόζεται μετὰ λόγου ἥ γενικὴ ἐκείνη ἐντολὴ τοῦ Κυρίου. Εύρισκόμενοι λοιπὸν ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων εἰς ἀνάγκην νὰ ὄρκισθῶμεν, ἀς πράττω-

μεν αύτὸν μὲν ὅλην τὴν εὐλάβειαν ἥτις ἀρμόζει εἰς τὸ πρᾶγμα καὶ ἄσ εἰναι αἱ βεβαιώσεις μας εἰλικρινεῖς καὶ σύμφωνοι μὲ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως μας. Τοιοῦτον ὄρκον ἡ πολιτεία ἐπιβάλλει εἰς καθωρισμένας ὑπὸ τοῦ νόμου περιστάσεις καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπιτρέπει. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι καὶ ὁ Κύριος, ὅτε ὁ ἀρχιερεὺς ἔξωρκισεν αὐτὸν (Ματθ. κε', 63 - 64) νὰ διμολογήσῃ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἀνεὶναι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀπήντησε καταφατικῶς διὰ τῆς φράσεως «σὺ εἶπας», ἡ δποία ἀπετέλει εἶδος ὄρκου. Καὶ ὁ θεῖος Παῦλος εὑρέθη περισσοτέρας ἀπὸ μίαν φορὰν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δρκισθῇ διὰ τῆς φράσεως «μάρτυς μουν ὁ Θεός».

‘Ο ὄρκος διὰ τοῦ δποίου βεβαιοῦμεν ὅτι ἔγινεν ἢ δὲν ἔγινε κάτι καὶ ὅτι πιστεύομεν ἢ δὲν πιστεύομεν εἰς κάτι εἰναι ὁ ὄρκος ὁ μολογίας ἢ πίστεως. Παρ αὐτὸν ὑπάρχει ὁ ὄρκος ὑποσχέσεως. Βεβαιοῦντες πράγματα μὴ ἀληθῆ ὑποπίπτοντα εἰς τὸ παραπτωμα τῆς ψευδορκίας, παραβαίνοντες δὲ ἐνόρκους ὑποσχέσεις ἐπιορκεῖν καὶ ἐπιορκεῖν εἰναι ἀμαρτήματα βαρύτατα, διότι ἐκτὸς τοῦ κακοῦ ποὺ ἡμπορεῖ νὰ προέλθῃ ἀπὸ αὐτά, ἀποτελοῦν ἐμπαιγμὸν καὶ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου, ἐν ὀνόματι τοῦ δποίου ἐβεβαιώσαμεν ἢ ὑπεσχέθημεν. Τοὺς ψευδορκοῦντας ἴδιως, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιορκοῦντας, ἀνθρώπινοι καὶ θεῖοι νόμοι καταδικάζουν. Δι’ αὐτὸν πρέπει καὶ οὐδόλως νὰ ὄρκιζώμεθα καὶ πιστῶς νὰ τηρῶμεν τοὺς ὄρκους, ἡ δὲ εὐορκία αὕτη θὰ μᾶς ἔξασφαλίσῃ εὔαρέστησιν μὲν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐκτίμησιν δὲ σταθερὰν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτονότητον εἰναι ὅτι ὄρκοι ἀδίκου καὶ ἀνοσίου περιεχομένου εἰναι οἰκοθεν ἄκυροι καὶ δὲν δεσμεύουν τοὺς ὅμοσαντας. Τοιοῦτος π.χ. εἰναι ὁ ὄρκος τὸν δποῖον ὕμισαν μερικοὶ Ἰουδαῖοι νὰ μὴ δοκιμάσουν φαγητὸν ἢ ποτόν, πρὶν ἐπιτύχουν τὴν θανάτωσιν τοῦ Παύλου (Πράξ. κγ', 12) ἢ ὁ οἰκτρὸς ἐκεῖνος ὄρκος τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν Σαλώμην. ‘Ομοίαν ἀξίαν ἔχουν καὶ οἱ ὄρκοι πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως, οἱ διδόμενοι εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τῶν κατακτητῶν μιᾶς χώρας. ‘Απεναντίας ὄρκοι ἔγκυροι καὶ δικαίου περιεχομένου δυσκόλως μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τοὺς τηρήσωμεν εἰς περίπτωσιν σοβαρωτάτων ἐμποδίων. Μόνον ἀν ἡ ἀθέτησις δοθέντος ὄρκου γίνεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν καὶ γενικωτέρων συμφε-

ρόντων, δύναται μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ συγχωρηθῇ, όws προτίμησις τοῦ μετοξὺ δύο κακῶν μικροτέρου κατὰ τὸ γνώριμον « δνοῖν κακοῖν προκειμένοιν βέλτιστον τὸ μὴ χεῖρον ». Ἡ προτίμησις αὗτη ὑπάγεται εἰδικώτερον εἰς τὸ περὶ συγκρούσεως καθηκόντων κεφάλαιον, ὅλλα καὶ πάλιν, τότε μόνον εἶναι ἡ ἀθέτησις τοῦ ὄρκου συγγνωστή, ὅταν τὰς συνεπείας δοθέντος ὄρκου ἥτο φύσει ὀδύνατον νὰ προβλέψῃ τις. Γενικῶς δὲ δοθεὶς ὄρκος ἀποτελεῖ δέσμευσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι εὔκολον ν' ἀπαλλαγῆ καθείς. Τοῦτο μᾶς φέρει εἰς ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας, ὅλλα καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς εὐαγγελικῆς ἐπιταγῆς « ἔγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσω ὅλως ».

Καθώς ἐλέχθη καὶ ὅλλαχοῦ, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτόν μας. Ἡδωμεν ποία ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ τελευταία αὕτη. —

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΖΩΗ

μ·μ·μ 11 'Ο σεβασμὸς τῆς ἴδιας ζωῆς.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν συμπληρώνεται καὶ ἀποδεικνύεται μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, ὅλλ' ἐπίστης καὶ μὲ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν ἑαυτόν μας. Καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, διδάσκουσα ὅτι πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον μας ὡς τὸν ἑαυτόν μας, προϋποθέτει τὴν ἀγάπην αὐτήν.

Ποίαν ἀξίαν ἔχει ἡ ζωὴ καὶ ὅποιον μέγα δῶρον τῆς θείας ἀγαθότητος ἀποτελεῖ, εἶναι αὐτόδηλον. Κάθε λοιπὸν ἀλόγιστος ἢ ἐσκεμμένη ἐπιβούλη κατὰ τῆς ἴδιας ζωῆς εἶναι ἔγκλημα βαρύ. Πολλοὶ ἀνθρωποί διακυβεύουν ἐμμέσως τὸ ἀγαθὸν τοῦτον κατὰ διαφόρους τρόπους. Ἀλλοτε ἀπὸ παράλογον τόλμην καὶ ματαιοδοξίαν καὶ ἄλλοτε ἀπὸ φιλοχρηματίαν ἢ κουφότητα ἐκθέτουν εἰς φανερούς κινδύνους τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὑγείαν των. Καὶ τοῦτο χωρὶς κανὲν Ἱερώτερον ἢ ὑψηλότερον καθῆκον νὰ τοὺς καλῇ, χωρὶς δι' αὐτοῦ τοῦ

τρόπου νὰ ἔχυπηρετοῦν τὴν εὔτυχίαν τοῦ συνόλου. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν οἰαδήποτε κατὰ τῆς ἴδιας ζωῆς καὶ ὑγείας ἐπιβουλή, ἀπεναντίας κάθε νόμιμον μέσον διὰ τὴν προστασίαν τῶν εἶναι ἐπιβεβλημένον νὰ χρησιμοποιῆται.

Εἶναι ἴδιως ἔγκλημα βαρύτατον ἡ ἕκουσία κατάλυσις τῆς ἴδιας ζωῆς, ἦτοι ἡ αὐτοκτονία. Δικαίως ἡ κοινωνία τὴν χαρακτηρίζει ὡς πρᾶξιν ἀποκρουστικήν, ἡ δὲ θρησκεία τόσον σταθερῶς τὴν καταδικάζει, ὥστε νὰ στερῇ τὸν αὐτόχειρα καὶ αὐτῶν τῶν ἐπικηδείων εὐχῶν. Ἱδού διατί :

Πρῶτον ὁ αὐτοκτονῶν διαιπράττει βαρεῖαν πρὸς τὸν Θεὸν ἀσέβειαν καὶ ἀχαριστίαν. Διότι οἱ αὐτόχειρες καταπατοῦντες τοὺς προαιωνίους νόμους τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρνούμενοι νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὰς βουλάς Του ἀπορρίπτουν ἀνευλαβῶς τὴν θείαν δωρεὰν καὶ καταστρέφουν τὴν ζωὴν ποὺ Ἐκεῖνος ηύδοκησε νὰ μᾶς χαρίσῃ. Οὕτω τοποθετοῦν τὴν ἴδικήν των θέλησιν ὑπεράνω τῆς θελήσεως τοῦ Δημιουργοῦ. Ἔπειτα δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ αὐτοχειρία φανερώνει γενναιότητα. Ἡ προθυμία τοῦ αὐτόχειρος νὰ καταπνίξῃ τὴν ἵσχυρὰν ὄρμὴν τῆς αὐτοσυντηρησίας εἶναι κατ' ἀρχὴν ἄγονος καὶ στείρα. Συγκρινομένη δὲ μὲ τὸν ἡρωισμὸν ὅστις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἀψηφήσῃ κανεὶς τὴν γνώμην τῶν πολλῶν καὶ νὰ ὑπομείνῃ, ἵσως διὰ βίου, τὰ δεινὰ ποὺ τοῦ ἔτυχον, εἶναι καθαρὰ ἀνανδρία καὶ δειλία. Ὁντως τὸ ν' ἀντιμετωπίσῃ κανεὶς σῶμα πρὸς σῶμα τὴν κακότητα καὶ τὴν κακοτυχίαν, τὸ νὰ ἀντισταθῇ δηλαδὴ εἰς τὰς προσβολὰς τῶν μοιχθηρῶν ἢ τὸν κατατρεγμὸν τῆς τύχης, τὸ νὰ ὑπομείνῃ τὴν ἀποστέρησιν προσφιλῶν προσώπων ἢ πραγμάτων ἢ νοσήματα ὁδυνηρὰ ἢ τὴν κακοπιστίαν καὶ ἀχαριστίαν τῶν ἀνθρώπων· ἀκόμη δὲ τὸ νὰ ἀναλαμβάνῃ προθύμως καὶ μὲ θάρρος νὰ ὑφίσταται τὰς συνεπείας τῶν ἀπερισκέπτων πράξεών του, αὐτὰ ἀποδεικνύουν γενναιότητα ὅχι τυχοῦσαν. Ἐκεῖνος, ὅστις, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὰς περαιτέρω συνεπείας ἢ τὰ δεινά, ἔξερχεται τῆς ζωῆς διὰ πλαγίας θύρας, δὲν ἔχει μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅστην, ὃ κοινὸς δραπέτης γενναιότητα. Σπεύδει πρὸς τὸν θάνατον, ἀκριβῶς διότι φοβεῖται τὴν ζωήν. Ἡδη δὲ Ἀριστοτέλης παρετήρησεν ὅτι τὸ ν' ἀποφεύγῃ κανεὶς τὰ δυσάρεστα διὰ τῆς αὐτοκτονίας εἶναι οὐχὶ ἀνδρείου, ἀλλὰ μᾶλλον δειλοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα (Ἡθ. Νικ. γ', 7) καὶ ἐσημείωσεν ὅτι εἰς τὸ μέσον τοῦτο καταφεύγουν οἱ φαῦλοι.

"Οχι δὲ μόνον ἀνανδρίας, ἀλλὰ καὶ φιλαυτίας τεκμήριον εἶναι ἡ αὐτόκτονία. 'Ο αὐτόχειρ παρασυρόμενος ἀπὸ ὑπερευαισθησίαν καὶ μικροφίλοτιμίαν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει θέτων τὸ ἄτομόν του εἰς τὸ κέντρον πάσης ἐκτιμήσεως καὶ ἀξιολογήσεως, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ δεινὰ ποὺ τὸν περιστοιχίζουν (πραγματικὰ ἢ καὶ κατὰ φαντασίαν), ἀποσπῆ ἔαυτὸν ἀσπλάγχνως ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα ἔναντι τῶν δποίων εἶχεν ἵερὰς ὑποχρεώσεις καὶ τὰ ὅποια πιθανῶς ὁ θάνατός του θέλει βυθίσει εἰς ἀπόγυνωσιν.

"Υπάρχουν βεβαίως περιπτώσεις ὅπου ὁ βίος καθίσταται αὐτό-χρημα ἀβίωτος, ὅπου νόσος ἀνίατος ἢ γῆρας βαθὺ ἀπὸ ἐσχάτην πενίαν παρακολουθούμενον ἢ ὀλοκληρωτικὴ ὅλων τῶν ὀνείρων καὶ τῶν ἐλπίδων διάψευσις κάμνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ θεωρῇ ἔαυτὸν ἄχρηστον, βάρος δι' ἔαυτὸν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, ἀχθος ἀρούρης. 'Αλλ' οὕτε τότε ὁ ἀληθής χριστιανὸς δὲν διανοεῖται νὰ κόψῃ βιαίως τὸ νῆμα τῆς ζωῆς. 'Εμφορούμενος ἀπὸ ζῶσαν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ἀνακουφιζόμενος μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ζωῆς, παρηγορούμενος ἀπὸ ἀνάλογα παραδείγματα ἀνδρῶν τῆς ἱερᾶς καὶ τῆς κοσμικῆς ἱστορίας ἐγκαρτερεῖ ἀναμένων τὴν στιγμὴν τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τὴν βουλὴν τοῦ μεγάλου Θεοῦ μηδέποτε ἐκβιάζων αὐτὴν ἢ προτρέχων αὐτῆς. 'Η ἐνόχλησις ποὺ δίδομεν ἐνίστε εἰς τοὺς οἰκείους δὲν ἀποτελεῖ λόγον προσφυγῆς εἰς τὰ ἐσχατα μέσα. Οἱ οἰκεῖοι ἔχουν καθῆκον ἵερὸν νὰ παρασταθοῦν εἰς τὸ πάσχον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ νὰ τὸ περιθάλψουν. Αἱ φροντίδες καὶ αἱ θυσίαι χάριν αὐτοῦ ἀποτελοῦν διὰ μίαν χριστιανικὴν οἰκογένειαν εὐχαρίστησιν καὶ παρηγορίαν.

Μία μόνον περίπτωσις καταστροφῆς τῆς ζωῆς ἐξ ίδιας προσαιρέσεως δύναται νὰ συζητηθῇ, ὅταν δι' αὐτῆς ζητεῖται νὰ προληφθῇ προφανῆς καὶ βέβαιος κίνδυνος ἀθεραπεύτου προσβολῆς τῆς τιμῆς καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀσφαλοῦς καταισχύνης. Γυναῖκες αἱ ὅποιαι ἐστερήθησαν τὴν ζωήν, διὰ νὰ μὴ πέσουν εἰς τὰς ἀνοσίους χεῖρας τῶν βιαστῶν κατὰ τοὺς διωγμούς καὶ στρατιῶται οἵτινες ἤρνηθησαν νὰ ὑποστοῦν τὴν ἀτίμωσιν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τὰς ἀναμενούμενας κακώσεις ἐκ μέρους κακούργων ἔξουσιαστῶν εἶναι καὶ τὰ τυπικὰ παραδείγματα τῆς περιπτώσεως ταύτης. 'Αλλ' οὕτε ἡ κατάστασις αὕτη, παρ' ὅσην καὶ ἀν εὐρίσκη συγκατάβασιν εἰς τὴν ψυχήν μας, παρέχει δίκιαίμα, αὐτόκτονίας, ὃν κριθῆ ὑπὸ αὐστηρῶς χριστιανικὴν ἔποψιν. Καθώς εἴπεν ὁ Ἱερὸς Αύγουστίνος ἔξεταζων τὴν περιπτωσιν τῶν χριστιανῶν γυναικῶν, ἡ ἀγνεία δὲν ἐδρεύει εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ τηρηθῇ ἀμίαντος ἡ ψυχή, ὃσον καὶ ἀν καθυβρίσῃ κανεὶς τὴν σάρκα. 'Αν δὲ ὡς προληπτικὸν μέσον ἡ τοιαύτη ἐνέργεια κατὰ τῆς ίδιας ζωῆς ἔχῃ κάποιο νόημα,

είναι έντελως ἀποκρουστέα, ώς ἐπανορθωτικόν. 'Ο ἀδίκως ύβρισθεὶς χριστιανὸς ὑπομένει μὲ καρτερίαν τὴν προσθόλην πού ὑπέστη καὶ ἀναμένει τὴν στιγμὴν πού ὁ Θεὸς θὰ τὸν καλέσῃ πλησίον Του.

Τὸ κατὰ τῆς ἴδιας ζωῆς ἔγκλημα είναι καὶ κατὰ τοῦτο φοβερόν, ὅτι κλείει διὰ παντὸς τὴν θύραν τῆς μετανοίας. Καὶ ὅμως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς αὐτοκτονοῦντας δὲν ἀνελογίσθησαν τὸ μέγεθος τοῦ ἀμαρτήματός των. 'Ἐνίστε προβαίνουν εἰς τὴν πρᾶξιν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν πρώτων ἐντυπώσεων. 'Υπερβάλλουν τὴν δεινότητα τῆς θέσεως των καὶ θεωροῦν ἀνίατον μίαν κατάστασιν, ἡ ὅποία ἐν τούτοις είναι ἐπιδεκτὴκή μεταβολῆς. 'Ο χρόνος, ἵστρος ὄλων τῶν κακῶν, είναι δυνατὸν νὰ καταστήσῃ πλέον ἀνεκτὴν τὴν συμφοράν των καὶ νὰ ἀμβλύνῃ τὸν πόνον των, ἀρκεῖ νὰ καταβάλουν τὴν ἀπαιτουμένην φροντίδα καὶ νὰ μὴ καταβληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν. 'Η φράσις « ὁ βίος μον ἔγινεν ἀβίωτος » είναι πολλάκις μία ὑπερβολὴ καὶ πρόσωπα διασωθέντα τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἔζησαν ἐπειτα εὔτυχῇ καὶ ἥρεμον ζωήν. 'Ἐνίστε είναι δυνατὸν νὰ εὕρῃ κανεὶς διέξοδον καὶ εἰς τὰς πλέον δυσχέρεις περιστάσεις καὶ πόρον εἰς τὴν μεγίστην ἀπορίαν. Είναι δυνατὸν ν' ἀντικρύσῃ ἐν γεγονός ὑπὸ ἐντελῶς νέαν ἀποψιν καὶ εἴτε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του εἴτε εἰς τὴν συμπαράστασιν ἄλλων προσώπων νὰ εὕρῃ τὴν δύναμιν ἢτις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸν ἀποπνικτικὸν κλοιόν, εἰς τὸν ὅποιον ἔχει πέσει. « *Tῶν ἀμηχάνων* », λέγει δὲ ποιητής, « *πόρον εὗρε Θεός* ». Μὲ τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν δὲ ἀνθρωπος ἡμπορεῖ νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν.

'Αλλὰ διὰ νὰ μὴ φθάσῃ ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν ὁ ἀνθρωπός καὶ διὰ νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ διερωτηθῇ ἢν πρέπει ἢ δὲν πρέπει πλέον νὰ ζῇ, ἃς λάβῃ ἔγκαιρως ὅλα τὰ δυνατὰ μέτρα. 'Ακόλαστος καὶ ἀσωτος βίος ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν καὶ τὴν ἀπελπισίαν, προκαλεῖ τύψιν συνειδήσεως καὶ ἀγδίαν διὰ τὴν ζωήν. 'Ο χριστιανὸς ἃς ζῇ μὲ σωφροσύνην καὶ ἔγκρατειαν, ἃς είναι μετριόφρων καὶ δλιγαρκτής καὶ ἃς διάγη βίον γενικῶς ἐνάρετον. Εἰς κακὸν ἀποτέλεσμα ὁδηγεῖ ἐπίσης ἡ ἀπιστία καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεόν, ἐνῷ, καθὼς ἔξηγήθη καὶ ἀλλαχοῦ, τὸ δένδρον τῆς πίστεως είναι βαθύρριζον, αἱ θύελλαι τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς ἀπογνώσεως δὲν είναι ίκαναι νὰ τὸ παρασύρουν καὶ νὰ τὸ ἐκριζώσουν.

Διότι ὁ πιστεύων ἐλπίζει καὶ ὁ ἐλπίζων οὐδέποτε ὑποτιμᾷ
τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς.**ΑΙ. ΙΙ. Ι**

— 2. Τὸ νόημα τῆς αὐτοθυσίας.

Τὸ ζῆν εἶναι μέγα ἀγαθόν. Εἶναι ἡ πρωταρχικὴ θεία δωρεά· ἀκόμη ὅμως περισσότερον βαρύνει τὸ εῦ ζῆν. Εἶναι χρέος μας νὰ περιφρουροῦμεν καὶ νὰ ὑπερασπιζόμεθα τὴν ζωήν μας· εἶναι ὅμως μεγαλύτερον χρέος μας νὰ τὴν θυσιάζωμεν δι' ἔνα ὑψηλότερον σκοπόν· ἡ ἀνανδρος φιλοζωία δὲν εἶναι ἀρετή· ὑψίστη ἀντιθέτως ἀρετὴ εἶναι ὁ ἔντιμος θάνατος χάριν ἐνὸς ἰδανικοῦ. Ἡ ἐκουσία αὐτὴ προσφορὰ τῆς ζωῆς χάριν ἐνὸς ὑψηλοτέρου σκοποῦ καλεῖται αὔτοθυσία. Τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, ὃπου ὑπάρχει, ἀποδεικνύει ἔξαρσιν καὶ προσδίδει ἀληθῆ αἴγλην εἰς τὰ ἄτομα καὶ τοὺς λαούς. Οἱ χριστιανοὶ μάρτυρες ἐλάμπρυναν τὸ χριστιανικὸν στερέωμα μὲ τὴν χάριν τῆς πίστεώς των. Φρικταὶ βάσανοι καὶ ἀλγεινότατα μαρτύρια τοὺς ἔχάρισαν τὸν φωτοστέφανον τῆς ἀιδίου δόξης. Ἀπὸ τὴν λίμνην τοῦ αἵματός των ἀνέθαλε τὸ ἀγλαόκαρπον δένδρον τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πνεῦμα αὐτοθυσίας φανερώνει ἡ θαρραλέα ἀντίστασις τοῦ Μ. Βασιλείου ἔναντι τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος Μοδέστου, ὁ ὅποιος τὸν ἥπειλησε μὲ ἔξορίαν καὶ μαρτυρικὸν θάνατον, καθὼς καὶ τοῦ Ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἡ σθεναρά ἔναντι τῆς αὐτοκρατείρας Εύδοξίας καὶ τῆς συνησπισμένης αὐλοκολακείας συμπεριφορά, ἡ ὅποια καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς ἔξορίαν, διὰ νὰ ἀποθάνῃ ἀπὸ τὰς κακουχίας τῆς ὁδοιπορίας του πρὸς Πιτυοῦντα. Κορύφωμα τῆς αὐτοθυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως ἀποτελεῖ ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Ἰησοῦ, ὅστις ἔδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ὑπέρ πολλῶν. Ἀπὸ δὲ τὴν ἔθνικὴν ἴστορίαν ἀναλογιζόμεθα μὲ εὐγνωμοσύνην τὴν αἵματηράν θυσίαν τῶν γιγαντομάχων πατέρων μας ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ μᾶς ἔξασφαλίσουν πατρίδα ἐλευθέραν.

Ὑπάρχουν λοιπὸν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὅποιας ἡ αὐτοθυσία ἐπιβάλλεται καὶ ἀποτελεῖ ὑπέρτατον καθῆκον. Ἰδοὺ μερικαί:

1. "Οταν κινδυνεύῃ ἡ ὥλη ἥθικὴ ὑπόστασις καὶ ἡ ἀρετή μας καὶ ἔξαναγκαζόμεθα καὶ βιαζόμεθα νὰ πράξωμεν ἀθέμιτον καὶ ἀνόσιον πρᾶξιν·

2. "Οταν ἀπειλῆται ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ προσώπων προσφιλῶν

ἢ ἐμπεπιστευμένων εἰς τὴν φρούρησίν μας. Αὔτονότον ὅτι βαρύτερον εἶναι τὸ καθῆκον τῆς αὐτοθυσίας διὰ τοὺς κοσμικοὺς ἢ ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος εἶπεν : « ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων » (Ιω. 1', 11). Ἡ περίπτωσις τοῦ Κόδρου ὡς κοσμικοῦ ἄρχοντος, τοῦ Γρηγορίου Ε' ὡς ἐκκλησιαστικοῦ εἶναι ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα αὐτοθυσίας αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

3. "Οταν εύρισκεται εἰς κίνδυνον ἡ πατρὶς καὶ ἡ σωτηρία της ἔξαρταται ἀπὸ τὴν θυσίαν τῆς ζωῆς μας. Διότι ἡ πατρίς, καθὼς καὶ ἡ πίστις, εἶναι ἱερώτατα τοῦ ἀνθρώπου κτήματα καὶ ὁ ὑπέρ αὐτῶν θάνατος ἔθεωρήθη πάντοτε καὶ θεωρεῖται ὡς καθῆκον ποὺ ἐπισπάται τὴν ἀίδιον εὐγνωμοσύνην τῶν ἐπιζώντων. Πόλεις καὶ χῶραι ἐπιδεικνύουν τὰ μνημεῖα τῆς λατρείας των πρὸς τοὺς πεσόντας ὑπὲρ πατρίδος. Ἀλλὰ τὰ κάλλιστον ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἀνδρῶν ἐγκάμιον συνέθεσε, διὰ νὰ μείνῃ εἰς τὴν αἰωνιότητα, ὁ πλέον βαθυγνώμων ἀπὸ τοὺς ἴστορικοὺς καὶ τὸ ἔθεσεν εἰς τὸ στόμα τοῦ πλέον μεγαλοπράγμονος πολιτικοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸν ἀσύγκριτον ἐπιτάφιον λόγον του ὁ Περικλῆς καὶ ἀλλα πολλὰ λέγει περὶ τῶν τιμωμένων νεκρῶν καὶ τὰ γνωστότατα ἐκεῖνα, ὅτι οἱ ὑπὲρ πατρίδος θυσιαζόμενοι ἀξιοῦνται ἀειμνήστου δόξης καὶ τάφος αὐτῶν εἶναι ὀλόκληρος ἡ γῆ. —

3. Χριστιανικὴ εὐθανασία.

Ἄφοβίαν καὶ γενναιότητα ἀποδεικνύει ὁ καλὸς χριστιανὸς καὶ ὅταν καταληφθῇ ἀπὸ νόσου βαρεῖαν ἡ αἰσθανθῆ προσεγγίζοντα τὸν θάνατον. Χωρὶς νὰ εἶναι μοιρολάτρης καὶ χωρὶς νὰ περιφρονῇ τῆς ἐπιστήμης τὰ φῶτα, δύμως μὲ ἐγκαρτέρησιν ὑπομένει τοὺς πόνους, ἀνακουφίζεται μὲ τὴν σκέψιν ὅτι « ὃν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει », καὶ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντιμωπίζῃ τὸ μοιραῖον τέλος μὲ φρίκην ἐμφορεῖται ὑπὸ χρηστῶν ἐλπίδων. Μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ ὅποιος τὸν θάνατον ἐπιστευεν ὡς κάτι παρόμοιον μὲ ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα, θεωρεῖ καὶ ὁ χριστιανὸς τὸν θάνατον μετάβασιν ἀπὸ τὴν πρόσκαιρον καὶ πλήρη θλίψεων ζωὴν εἰς ὀλλην καλυτέραν καὶ διαφρεστέραν, ἀπὸ τὴν ἐφήμερον εἰς τὴν μόνιμον κατοικίαν. « Ως γυνήσιος τοῦ Χριστοῦ μαθητής, δὲν καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸν θάνατον ἀπροόπτως. Γνωρίζει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ παραμείνῃ ἐνταῦθα αἰωνίως » « οὐ γάρ ἔχομεν φῦσε μένονταν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλονταν ἐπιζητοῦμεν » (Ἐθρ. 1γ', 14) καὶ εἶναι πάντοτε προητοιμασμένος διὰ τὴν τοιαύτην ἀποδημίαν. Αὔτο τὸ ξῆρεμον καὶ γαλήνιον ἀντίκρυσμα τοῦ θανάτου δύνομάζεμεν εὐθανασίαν ασίαν. Καὶ εἶναι ἡ εὐθανασία δλίγων μὲν ἐπίτευγμα, κοινὸς δὲ πόθος δλῶν τῶν ἀνθρώπων. « Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν » !

‘Η ψυχική κατάστασης του δινθρώπου κατά τὴν ἑσχάτην ὥραν εἶναι τεκμήριον καὶ τῆς δλης αὐτοῦ ζωῆς καὶ πολιτείας.

Διάφορος τῆς χριστιανικῆς εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ εὐθανασία.

‘Απὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀκούεται καὶ γράφεται ὅτι κάποιος ἀνιάτως ἀσθενῶν ἔπεισεν ἔναντι τούς οἰκείους του νὰ τὸν βιοηθήσῃ, ὁστε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν βασανισμένην ζωὴν του, προμηθεύων εἰς αὐτὸν δηλητήριον ἢ ἀλλο φονικὸν μέσον. ‘Ἄλλοτε πάλιν ἀκούεται ὅτι μία μητέρα, βλέπουσα ὅτι τὸ παιδί της ὑποφέρει χωρὶς ἐλπίδα νὰ ιατρευθῇ, τὸ ἔθανάτωσεν ἡ ίδια. ‘Η διάτοικος ιατρὸς ἀπεφάσισε νὰ λυτρώσῃ τὴν πάσχουσαν σύζυγόν του μὲ τὴν ἀνώδυνον ἔνεσιν κάποιου παρασκευάσματος. Εἰς τὴν βιαίαν αὐτήν ἀποκοπήν τοῦ ηματος τῆς ζωῆς πάσχοντος δινθρώπου ἐδόθη ἐπίσης τὸ δύνομα εὐθανασία. Θά ἴδωμεν, διὸ δικαιοῦται νὰ τὸ λάβῃ.

Πρῶτον, τὸ ἀνίατον μιᾶς ἀσθενείας εἶναι ἔννοια σχετική. ‘Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατάστασιν ποὺ εύρισκονται εἰς δεδομένην στιγμὴν αἱ γνώσεις μας διὰ μίαν νόσου. ‘Η κατάστασης ὅμως αὐτὴ εἶναι ἔντελδης ρευστή. ‘Απὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἡ ιατρικὴ σημειώνει νέας προόδους καὶ ἀσθένειας ἀλλοτε ἀνίατοι σήμερον δύνανται νὰ θεραπευθοῦν. Δὲι δικαιούμεθα νὰ ἐπιμέσωμεν τὴν ἔνδειξιν « ἀνίατον » εἰς κανὲν νόσημα. ‘Εκτὸς τούτου δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης ἐσφαλμένης διαγνώσεως.

Δεύτερον, ὑπάρχουν ἀσθένειαι ἀνίατοι, ἀλλ’ οὐχὶ θανατηφόροι. ‘Ο ἀσθενὴς θάζηση μακρὰ ἔτη καὶ ἵσως μὲ τὸν καιρὸν, τὴν μελέτην ἢ τὴν δγάπην τῶν ίδικῶν του εὗρη κάποιαν ἀνακούφισιν. Πρέπει νὰ τὸν φονεύσωμεν μὲ τὸν ἔνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ;

Τρίτον, διόνος δὲν εἶναι ἀναγκαῖον παρακολούθημα τῆς ἐπιθανατίου ἀγωνίας, ὁστε ν’ ἀνησυχήσωμεν τόσον πολὺ διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ νὰ τὸν θανατώσωμεν μὲ « φιλ ἀνθρώπῳ » μέσα. ‘Ἄξιόπιστοι συγγραφεῖς καὶ ἡ πειρα βεβαιώνουν ὅτι εἰς τὰς περισσότερας περιπτώσεις ὁ ἀσθενὴς ἐφάνη νὰ σβύνῃ ἡσύχως, χωρὶς πόνον. ‘Αλλὰ καὶ γενικώτερον διόνος ἔξαρτᾶται πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος. ‘Η ἀγάπη, ἢ ἐλπίς, ἢ θέλησις, ἢ πίστις πολλάκις νικοῦν τὸν φοβερώτερον πόνον. Τὸ δέος, ἢ ἀνησυχία, ἢ πικρία τῆς ἐγκαταλείψεως δυναμώνουν καὶ τὸν ἀσθενέστατον. Δὲν ἡμποροῦμεν λοιπὸν νὰ ἐκτιμήσωμεν ἀντικειμενικῶς τὸν πόνον τῶν ἄλλων καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὰς περιπτώσεις ποὺ ἐπιβάλλεται ἡ φρικτὴ ἐπέμβασις.

Τέταρτον. ‘Αλλ’ ἔστω ὅτι ὁ ἀσθενὴς ζητεῖ ἐπιμόνως τὸν θάνατον. Δικαιούμεθα νὰ τὸν βιοηθῶμεν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας του; ‘Οχι, διότι τίποτε δὲν μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἔχει διαυγῆ κρίσιν. ‘Ἐξαντλητικὴ καὶ μακρὰ νόσος μειώνει τὴν ίκανότητα κρίσεως τοῦ ἀρρώστου. ‘Αν πάλιν ἐκτιμῷ ὁρθῶς, μήπως τοῦτο εἴναι συνέπεια τῆς ἀνηκούστου σκληρότητος πεντελείας τοῦ διποκαλύψωμεν τὴν σοβαρότητα τῆς θέσεώς του ;

Πολλοί, ἀποπειραθέντες νὰ αὐτοκτονήσουν, ἔζητοσαν εὐθύς ἀμέσως τὴν ἔλευσιν τοῦ ιατροῦ διὰ νὰ σωθοῦν. Ποτὲ δὲν γνωρίζομεν τί κρύπτει εἰς τὰ ἄδυτά της ἡ ψυχὴ ἐνὸς ἀσθενοῦς. Πάντοτε ἡ ἐλπὶς παραστέκει εἰς μίαν σκοτεινὴν γωνίαν

Ούτε ἄλλως τε γνωρίζομεν τὰς ἀνεξέρευνήτες βουλὰς τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν καὶ τὰ πλέον ἀπίθανα καὶ ἀπροσδόκητα δύνανται νὰ συντελεσθοῦν.

‘Η ἀναγκαστικὴ λοιπὸν ἐθανασία εἶναι ἔγκλημα, διπος κάθε βιαία ἀφαίρεσις ἔνης ζωῆς. ‘Ο χριστιανὸς δὲν ἐγκρίνει οὔτε ἀνέχεται αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν « φιλανθρωπίαν ».

— 4. Προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ τιμὴ.

‘Οτι ἡ τιμὴ εἶναι διὰ τὸν ἀνθρωπὸν ἀτίμητον κτῆμα, εἶναι κοινὴ πεποίθησις. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόκτησις καλῆς ὑπολήψεως καὶ ἡ προστασία αὐτῆς ἔναντι ἀδίκου προσβολῆς εἶναι ὅχι μόνον δικαίωμα τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσις αὐτοῦ.

‘Η φροντὶς πρὸς ἀπόκτησιν τιμῆς δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀξιοκατάκριτον. Καθεὶς δύναται καὶ πρέπει νὰ εἶναι φιλότιμος καὶ ἡ φιλοτιμία εἶναι ἀρετή, ἡ ὅποια συντελεῖ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν κοινωνιῶν. ‘Ο χριστιανὸς δὲν πρέπει ἀπὸ πνεῦμα κακῶς νοούμενης ταπεινοφροσύνης νὰ ρέπῃ πρὸς τὰ μικρὰ καὶ εὔτελη ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων. ‘Αλλὰ ἀναλόγως πάντοτε πρὸς τὴν ἰκανότητα του ἀποβλέπει εἰς ἔργα γενναῖα, εἶναι πάντοτε πρόθυμος διὰ νέους δλονὸν ἀγῶνας καὶ κινδύνους χάριν εὐγενεστέρων σκοπῶν, ἀποφεύγει δὲ κάθε ἐκδήλωσιν μικροπραγμοσύνης καὶ μικροψυχίας. ‘Ο φιλότιμος δὲν περιορίζεται εἰς ἕνα στενὸν κύκλον τυπικῶν καθηκόντων, ἀλλὰ κινεῖται ἔξω αὐτοῦ προσπαθῶν νὰ γίνῃ ἐπωφελέστερος εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀνθρώπων. ‘Ο χριστιανὸς ἐπιδεικνύει βεβαίως σωφροσύνην, ἀλλ’ εἶναι πρὸς αὐτὸν ξένη κάθε ραθυμία καὶ νωθρότης, ποὺ εἶναι συμπτώματα ἔλλειψεως σθένους ψυχικοῦ καὶ ἀποτελοῦν παραποίησιν τῆς ἀληθοῦς ἔννοιας τῆς ἀρετῆς. ‘Εννοεῖται ὅτι ἡ χριστιανικὴ μεγαλοψυχία καὶ φιλοτιμία πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἀγνότητα διαθέσεως καὶ φρόνησιν. Χωρὶς αὐτὴν καταντῷ μεγαλομανία, ἡ ὅποια ὅχι μόνον δὲν δῆγει εἰς τὴν ἀρετὴν, ἀλλ’ ἀποτελεῖ ἀχαλίνωτον πάθος. Πράγματι, ἀπὸ τὴν εὐγενὴ φιλοτιμίαν πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν κακὴν καὶ παράλογον φιλοδοξίαν.

‘Ο φιλόξονος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τιμὰς καὶ διακρίσεις τὰς ὅποιας δὲν ἀξίζει. Καὶ ὅταν δὲν ἀξιοῦται τῶν διακρίσεων αὐτῶν, ὀργίζεται κατὰ τῶν ἄλλων καὶ μισεῖ αὐτούς, χρησιμοποιεῖ δὲ καὶ τὴν δύναμιν τὴν ὅποιαν τυχὸν διαθέτει, διὰ νὰ τοὺς ἐκδικηθῆ.

χωρὶς νὰ διστάζῃ νὰ καταφύγη εἰς τὴν συκοφαντίαν ἢ τὸ ψεῦδος. Αὐτὸς καὶ οἱ ὅμοιοι πρὸς αὐτὸν δὲν εἶναι φιλότιμοι μὲ τὸ νόημα ποὺ ἔδιδον εἰς τὴν λέξιν οἱ παλαιοὶ καὶ ποὺ καθωρίσαμεν ἀνωτέρω. Εἶναι ἀπλῶς ἐγωισταὶ καὶ ἀλαζόνες. Ὁμοιάζουν μὲ τοὺς φαρισαίους, ποὺ ἡγάπων τὴν πρωτοκλισίαν εἰς τοὺς δείπνους καὶ τὴν πρωτοκαθεδρίαν εἰς τὰς συναγωγὰς καὶ τοὺς ἐπιδεικτικοὺς χαιρετισμοὺς εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἥθελον νὰ τοὺς φωνάζουν Κύριε, Κύριε. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ὅλη δραστηριότης τῶν, λέγει ὁ Ἰησοῦς, ἦτο νὰ κατεσθίουν τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν. Πράγματι, ὁ φιλόδοξος εἶναι οὐχὶ σπανίως καὶ ὑποκριτής καὶ μοχθηρός.

Μορφαὶ τῆς ἀχαλινώτου φιλοδοξίας εἶναι κενοδοξία ἢ ματαιοδοξία καὶ ἡ δοξοματία. Ὁ ματαιόδοξος ὑπερηφανεύεται δι’ ἀνάξιου λόγου πράγματα. Καυχᾶται διὰ τὰς στενὰς σχέσεις του πρὸς ὑψηλὰ πρόσωπα, διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐγενὴ καταγωγὴν του, διὰ τὰς κατακτήσεις του εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ δοξομανῆς πάλιν κατέχεται ἀπὸ ἐν εἴδος ἀνοήτου φιλαρεσκείας. Ἀπεναντίας ὁ φιλότιμος δὲν ἐπιζητεῖ τὴν κολακείαν καὶ τὸν ἔπαινον. Σκοπός του εἶναι ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ, ὅχι αὐτὴ καθ’ ἔαυτὴν ἡ ἐπιδοκιμασία. Καὶ χαίρει μέν, ὅταν αἱ ὑπηρεσίαι του τιμῶνται καὶ ἀναγνωρίζωνται, ἀλλὰ καὶ ὅταν τοῦτο δὲν συμβαίνει, οὕτε ἀπογοητεύεται, οὕτε ἀγανακτεῖ, ἀλλὰ γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἐπιμένῃ, βέβαιος ὅτι μίαν ήμέραν θὰ κριθῇ δικαιότερον.

Πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς εὐγενοῦς φιλοδοξίας, ἦτοι τῆς « φιλοτιμίας », δὲν ἀντιστρατεύονται τὰ γνωστὰ ἔκεινα χωρία τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπου ὁ ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων ἔπαινος θεωρεῖται ἀνάξιος τοῦ καλοῦ χριστιανοῦ. « Οταν δὲ Σωτὴρ λέγει (Ματθ. ε', 11) « μακάριοι ἔστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι καὶ εἰπωσι πᾶν πονηρὸν ρῆμα καθ’ ὑμῶν ψευδόμενοι ἔνεκεν ἐμοῦ », « εἰ δὲ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γιγνώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν » καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτά, δὲν ἔννοει ὅτι ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ πράττῃ ἔργα ἐπισύροντα τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὅτι ἡ γνώμη ἀνθρώπων μὲ διεστραμένην συνείδησιν ἢ τυφλωμένων ἀπὸ τὴν ἀπιστίαν δὲν ἔχει σπουδαίοτητα καὶ δεύτερον ὅτι τῆς ἔξωτερικῆς πρέπει νὰ προτιμᾷ· κανεὶς τὴν ἔσωτερικὴν ὑπόληψιν. Ἐσωτερικὴ δὲ ὑπόληψις εἶναι ἡ ἀγαθὴ περὶ ήμῶν γνώμη τῶν ἄλλων,

ή ἀναγνώρισις ἀξίας, τὴν ὅποιαν πράγματι ἔχομεν, καὶ ή ἀπονομὴ τοῦ δόφειλέτου εἰς τὴν ἀρετήν μας σιωπηλοῦ σεβασμοῦ. Παρ’ αὐτὴν ὑπάρχει ή ἐκτίμησις ποὺ φανερώνεται μόνον δι’ ἔξωτερικῶν μέσων. Ζητωκραυγαί, ἔορταστικαὶ συγκεντρώσεις, τιμητικὰ διπλώματα καὶ ψηφίσματα είναι μερικὰ ἀπὸ αὐτά. Μολονότι αἱ διακρίσεις αὐταὶ δὲν στεροῦνται σημασίας, ὅμως οἰκοδομοῦν ἐπὶ τῆς ἄμμου ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι, ἀμελοῦντες τὰ οὐσιώδη, στηρίζονται εἰς αὐτά, τὰ ἔξωτερικὰ καὶ κατ’ ἐπίφασιν. Αύτοῦ τοῦ εἴδους ή ὑπόληψις καὶ δόξα συντόμως καταπίπτει. Είναι ὀνόματι καὶ πράγματι «δόξα», κατὰ τὴν παλαιὰν σημασίαν τῆς λέξεως. Δι’ αὐτὸν ὁ χριστιανὸς κατ’ ἀρχὴν παρασιτεῖται ἀπὸ τὰς πομπώδεις διακρίσεις καὶ προνομίας, ὅταν μάλιστα είναι καθαρῶς προσωπικαὶ καὶ δὲν ἀπονέμωνται εἰς τὸ ἀξίωμα τὸ ὅποιον φέρει.

Πρὸς τὴν εὐγενῆ φιλοτιμίαν δὲν ἀντιφάσκει ή χριστιανικὴ ταπεινοφροσύνη, ή ἀρετὴ τὴν ὅποιαν λόγων καὶ ἔργων ἐδίδαξε καὶ ἤσκησεν ὁ Ἰησοῦς. Ὁ ταπεινόφρων τὰς μὲν ἰδίας ἀτελείας εἰλικρινῶς ἀνομολογεῖ, τὰ δὲ προτερήματα τῶν ἄλλων ἀναγνωρίζει. Παραβλέπων δὲ τὴν ἐνδεχομένην ὑπεροχήν του δεικνύει μεγαλόφρονα συγκατάθεσιν εἰς τὴν μετριότητα τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ αὕτη εἴναι τὸ ἀντίδοτον κατὰ τῆς ἐμφύτου εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ἐγωιστικῆς φιλαυτίας καὶ μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ κάθε ὑπερβολὴν κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἡ ἀληθὴς ταπεινοφροσύνη δὲν είναι διασυρμὸς τῆς ἰδίας ἀξίας, ἀλλὰ διαπίστωσις τῆς σμικρότητος τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀναγνώρισις τοῦ γεγονότος ὅτι « πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἀνωθέν ἐστι » (Ἰακ. α', 17).

Ἐναντὶ τοῦ ταπεινόφρονος ὁ ὑπερήφανος διὰ μὲν τὴν ἰδικήν του ἀξίαν ἔχει ὑψηλὴν ἰδέαν, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους τίποτε δὲν εύρίσκει ἐπαίνετόν. Ὁ τύφος, ή ὑπεροψία, ή ἐπαρσίς είναι μερικαὶ μορφαὶ ὑπερηφανίας.

“Οσον ἀφορᾷ τώρα εἰς τὴν διασφάλισιν τῆς τιμῆς ἡμῶν, τὸ κυριώτερον μέσον είναι ή διὰ τῶν καλῶν ἔργων καὶ τῆς χριστιανικῆς διαγγωγῆς μας διάψευσις τῶν διαβολῶν καὶ συκοφαντιῶν. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, λέγει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος (Α', β', 15), είναι ή διὰ τῶν ἀγαθῶν πράξεών μας ἀποστόμωσις τῶν ἀνοήτων, τὸ « ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν ». Ὅταν

ὅμως ἡ κατὰ τῆς ὑπολήψεώς μας καταφορὰ τείνη νὰ λάβῃ διαστάσεις, δὲν πρέπει ν' ἀποφεύγεται ἡ δημοσίᾳ ἀπολογία καὶ ἀπόκρουσις τῶν κατηγοριῶν, ἐνίστε δὲ καὶ ἡ προσφυγὴ εἰς τὸ δικαστήριον. Ἡ σιγὴ δὲν εἶναι πάντοτε ὅπλον ἀποτελεσματικόν. Ἀρκεῖ εἰς τὰς ἐνεργείας μας πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς μας νὰ ἀποφεύγεται ἡ πομπώδης περιαυτολογία καὶ νὰ ἐπιδεικνύεται μετριοπάθεια. Γενικώτερον δὲ ἂς ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ ἀκόλουθα: Αἱ πράξεις μας, καὶ ὅταν γίνωνται ἐν τῷ κρυπτῷ, πρέπει νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε ἀφόβως νὰ ἡμποροῦν ν' ἀντικρύσουν τὸ φῶς. Διότι καὶ ἀν κανεὶς δὲν τὰς βλέπῃ, τὸ μάτι τοῦ Θεοῦ φθάνει παντοῦ. Μόνον πράξεις τὰς ὅποιας δὲν θὰ ἐδιστάζομεν νὰ διολογήσωμεν ἐνώπιον ὅλων, μόνον τοιαύτας πράξεις συγχωρεῖται νὰ πράττωμεν. Δι' αὐτὸ δ' ἀνθρωπος πρέπει νὰ ἐντρέπεται καὶ νὰ ὑπολογίζῃ τὸν ἑαυτόν του, ὅσον καὶ τοὺς ἄλλους—

— 5. Ἡ ἀγνότης τοῦ σώματος.

Τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον εἶναι κάτι ποὺ ἀξίζει τὸν σεβασμὸν μας, ἀφοῦ ἔξηλθεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Δημιουργοῦ. Προσίτὸν καθὼς εἶναι εἰς τὰς αἰσθήσεις, γίνεται τὸ σύμβολον τῆς ἀφανοῦς καλλονῆς τῆς ψυχῆς. Μολονότι αὐτὸ τὸ ἴδιον γήινον καὶ φθαρτόν, εἶναι ναὸς τοῦ Θεοῦ, διότι μέσα εἰς αὐτὸ ἐνοικεῖ τὸ πνεῦμα ποὺ Ἐκεῖνος ἔδωρησεν εἰς τὰ πλάσματά του. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ κατοικητήριον τῆς ψυχῆς. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν δικαίωμα νὰ τὸ καταστρέψωμεν ἢ νὰ τὸ βλάψωμεν, ἀντιθέτως ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸ περιφρουρήσωμεν καὶ νὰ τὸ προστατεύσωμεν ἀπὸ κινδύνους καὶ νὰ τὸ διατηρήσωμεν ἐν εὔεξιᾳ. Οἰσδήποτε καὶ ἀν δρίζεται ἀπὸ τὴν θρηκείαν καὶ τοὺς φιλοσόφους τοῦ ἀνθρώπου διαφορισμός, τίποτε δὲν ἐπιτυγχάνεται χωρὶς σῶμα ὑγίεις. Ὁ πλοῦτος, ἡ προγονικὴ δόξα, ἡ τινευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν ὀφελοῦν, ὅταν ἡ εὐεξία τοῦ σώματος ἀπολεσθῇ.

Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἡ βουλητικὴ ἐνέργεια ὑφίστανται ἀμεσον ἔξασθένησιν, ὅταν αἱ σωματικαὶ δυνάμεις ἀτονοῦν, καὶ ὑπάρχει ἀρκετὴ ἀλήθεια εἰς τὴν διακήρυξιν τῶν Ρωμαίων mens sana in corpore sano. Καὶ μολονότι οὕτε ὅλοι οἱ ἔχοντες ρωμαλέον σῶμα διακρίνονται διὰ τὴν πνευματικήν των ὁξύτητα ἢ τὴν ἀγαθήν των βιούλησιν, οὕτε ὅλοι οἱ ἀσθενικοὶ καὶ καχεκτικοὶ ὑστεροῦν πνευματικῶς ἢ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν, ἐν τούτοις φαίνεται ὀρθὸν νὰ δεχθῶμεν

ὅτι ἀρμονία τῶν ὄργανικῶν λειτουργιῶν δίδει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ἐν σταθερῷ εὐάρεστον συναίσθημα εὔεξίας καὶ εἰρήνης. Τοῦτο δημιουργεῖ κανονικῶς κλῖμα εὔμενὲς δι’ ἀγαθὸς πράξεις.

Καὶ πάλιν ὅς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίστροφος ἐπίδρασις ἐκ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα. ‘Η ἴδική μου γνώμη, λέγει ὁ Πλάτων (Πολ. 403 α), δὲν εἶναι ὅτι τὸ γερὸν σῶμα μὲ τὴν γερωσύνην του κάμνει καλὴν τὴν ψυχήν, ἀλλ’ ἀπεναντίας πιστεύω ὅτι ἡ καλὴ ψυχὴ μὲ τὴν ἴδικήν της ὑγείαν κάμνει τὸ σῶμα νὰ πάρῃ κάθε δυνατὴν βέλτιστον. “Ἄσ μὴ λησμονῶμεν ἐπίσης ἔξοχους ἀνδρας οἱ δόπιοι καίτοι εἴχον ἀσθενὲς σῶμα, διεκρίθησαν ἐν τούτοις καν ἐμεγαλούργησαν μὲ τὴν ψυχικήν των ρώμην καὶ ὑγείαν.

“Ο,τι λοιπὸν παραβλάπτει τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος ἔχομεν καθῆκον νὰ τὸ ἀποφεύγωμεν. ‘Η ὑγειεινὴ θὰ διδάξῃ ἀκριβέστερον τὸ κεφάλαιον τοῦτο. ‘Οπωσπήποτε κάθε ὑπερβολὴ εἰς τὴν ἰκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ σώματος εἶναι ἐπιβλαβής. Χρῆσις ποτῶν οἰνοπνευματωδῶν καὶ ἄλλων δηλητηρίων, εἰσαγομένων διὰ τοῦ ἀναπνευστικοῦ ἢ τοῦ πεπτικοῦ συστήματος εἰς τὸν ὄργανισμόν, δόηγει εἰς ἀποτελέσματα καταστρεπτικά διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὸ σῶμα. Γαστριμαργία ὡς πρὸς τὰ εἰσερχόμενα, ἀκολασία ὡς πρὸς τὰς παντὸς εἴδους ἀπολαύσεις καὶ τὸ σῶμα βλάπτουν καὶ τὸ πνεῦμα ἀποχαυνώνουν καὶ ἀκινητοποιοῦν. «Τὸ ὑπερεμπίμπλασθαι τὴν γαστέρα καὶ καταβαθύνεσθαι ταῖς τροφαῖς κατάρας ἀξιοῦ», εἶπεν ὁ Μ. Βασίλειος. Κοπιώδης ἔργασία ὑπερβαίνουσα τὰς δυνάμεις καὶ σφοδραὶ συγκινήσεις καὶ ταραχαὶ τῆς ψυχῆς ἔχουν ὀδυνηρὰν ἐπίδρασιν. ‘Ομοίως ἀνθυγειεινὴ κατοικία καὶ πολύωρος διαμονὴ εἰς κακῶς ἀεριζόμενους χώρους. Ἄλλὰ καὶ ἀποχὴ ἀπὸ κάθε ἔργασίαν καὶ ἀσκησιν τῶν μυῶν καὶ ἀπὸ κάθε ἐνασχόλησιν τοῦ πνεύματος καὶ μαλθακότης καὶ τρυφηλὸς βίος εἰς ὅμιοιν ἀποτέλεσμα φέρουν, διότι ἀδυνατίζουν τὸ σῶμα καὶ τὸ καταντοῦν εὐεπίφορον εἰς ἀσθενείας. ‘Η τήρησις ἔξ ἀλλου καθαριότητος τοῦ σώματος εἶναι καθῆκον ὅχι μόνον πρὸς τὸν ἑαυτόν μας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκείνους μετὰ τῶν δποίων συζῶμεν καὶ ἀναστρεφόμεθα.

Μὲ τὴν καθαριότητα καὶ ἀγνότητα τοῦ σώματος εἶναι συνδεδεμένη καὶ ἡ εὐπρέπεια τῆς περιβολῆς. Πρέπει ὅμως ν’ ἀποφεύγεται κάθε περιττὸς καλλωπισμὸς καὶ κάθε περὶ τὴν ἀμφίεσιν προκλητικότης καὶ τάσις πρὸς ἐπίδειξιν. ‘Η ἔξωτερική μας ἐμφάνισις ὑπό τινα

εποψιν προσδιορίζει καὶ τὸν ἐσωτερικόν μας κόσμον, ἡ δὲ ἄπλη σεμνὴ καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν θέσιν μας ἀμφίεστις εἶναι ἔνδειξις κοσμιότητος ὡς πρὸς τὰ ἥθη.

Πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν εὔεξίαν τοῦ σώματος ἡ γυναστική, αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις. Βεβαίως ἡ ἄνευ μέτρου ἀπασχόλησις μὲ ἀγωνίσματα ἀθλητικὰ καὶ ἐπιδόσεις καὶ παιδιάς εἶναι δυνατὸν καὶ τὸ σῶμα νὰ βλάψῃ καὶ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν νὰ παρεμποδίσῃ. "Ομως ἡ ἐν μέτρῳ ἐνασχόλησις εἶναι εὐεργετική. Αἱ ἀσκήσεις συντελοῦν εἰς τὴν ταχυτέραν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος τὴν πληρεστέραν ἐναλλαγὴν τῆς ὕλης καὶ δι' αὐτὸν εἰς τελειοτέραν πέψιν καὶ ἀφομοίωσιν. 'Αλλ' εἶναι σφάλμα νὰ νομίζεται ὅτι αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ ἴδιᾳ αἱ ὁμαδικαὶ ἀθλοπαιδιά, αἱ ρυθμιζόμεναι κατὰ νόμους, ὠφελοῦν μόνον τὸ σῶμα. 'Επινοητικότης καὶ ἐφευρετικότης, ἔτοιμότης καὶ θάρρος εἶναι ἀρεταὶ καλλιεργούμεναι δι' αὐτῶν. Μὲ αὐτὰς ὁ ἀνυπόμονος γίνεται πολλάκις καρτερικός, ὁ ἀπαιτητικός ἀνεκτικός, ὁ ὁξύθυμος εὐδιάλλακτος, ὁ ὑπερόπτης φιλόφρων. Μὲ αὐτὰς ὁ νέος μαθαίνει νὰ συμπεριφέρεται ὀρθῶς, εἴτε νικᾷ εἴτε ἡττᾶται. 'Ασκεῖται λοιπὸν κατὰ τρόπον ἔμπρακτον εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς ἐντιμότητος, τῆς γενναιότητος, τῆς αὐταπαρνησίας καὶ μαθαίνει νὰ σέβεται τὸ δίκαιον τῶν ἄλλων. Συνηθίζει τέλος νὰ δέχεται τὸ κῦρος τῶν νόμων καὶ νὰ ὑποτάσσεται ἔκουσίως εἰς αὐτούς.

'Ως ἄριστον μέσον διατηρήσεως τῆς ὑγείας τοῦ σώματος καὶ προαγωγῆς τῆς πνευματικῆς ὑγείας ἐκρίθη ἐκ παλαιοτάτων χρόνων ἡ Ἑγκράτεια. 'Ο ἐγκρατής διατηρεῖ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς ἀκμαίας τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις καὶ ἀποβαίνει χρήσιμος εἰς ἔαυτὸν καὶ τὴν ὅλην κοινωνίαν. 'Αντιθέτως ὁ ἔκδοτος εἰς τὰς ἡδονὰς θὰ ἰδῃ συντόμως τὸ σῶμά του νὰ μαραίνεται, τὸ πνεῦμα νὰ ἀτονῇ, θὰ αἰσθανθῇ ὅτι γηράσκει προώρως καὶ ὅτι εἶναι αὐτὸς ὑπαίτιος τῆς τοιαύτης παρακμῆς.

Τῆς ἐγκρατείας μορφὴ εἶναι ἡ νηστεία. 'Αλλ' αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μία τυπική, περιοδικῶς ἐπιβαλλομένη ἀποχὴ ἀπὸ μίαν καθωρισμένην σειρὰν ἐδεσμάτων, οὕτε ὡς πρᾶξις καθ' ἔαυτὴν εὐάρεστος εἰς τὸν Θεὸν ἀσχέτως πρὸς τὸν ὅλον βίον τοῦ νηστεύοντος. 'Η νηστεία πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μέσον ἡθικῆς αὐτοπαιδαγωγίας καὶ ρυθμίσεως τῶν ὀρμῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν

τοῦ πνεύματος. Δι’ αὐτὸν πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐγκράτεια καὶ μετριότητα ὡς πρὸς τὰς ἐν γένει ἀπολαύσεις καὶ ἐπιθυμίας. Ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰς ἀκροάσεις ἐνδείκνυται κάποια μετριότης, διότι ἡ ἀλόγιστος παρακολούθησις καὶ χρῆσις συνεπάγεται τὸν κίνδυνον νὰ χάσωμεν τὴν ἑστατερικήν μας ἐλευθερίαν καὶ αὐτοκυριαρχίαν. «Μὴ μέντοι ἐν τῇ ἀποχῇ μόνη τῶν βρωμάτων τὸ ἐκ τῆς ηστείας ἀγαθὸν ὁρίζον. Νηστεία γὰρ ἀληθῆς ἡ τῶν κακῶν ἀλλοτρίωσις», λέγει ὁ Μ. Βασίλειος. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ὅλως ἀπαράδεκτος εἴναι ἡ ηστεία τῶν ἀπεχόντων μὲν ἀπὸ ὡρισμένας τροφᾶς, βεβηλούντων δὲ τὰ ὄσια καὶ τὰ Ἱερὰ καὶ ἔκεινων οἱ ὄποιοι, ἐνῷ θέτουν φραγμὸν εἰς τὰ εἰσερχόμενα, παρουσιάζονται ἀκρατεῖς εἰς ὅ,τι λέγουν καὶ πράττουν. Ἀπὸ αὐτούς εἶναι τούλαχιστον σεμνότεροι ἔκεινοι οἱ ὄποιοι, ἐνῷ δὲν ηστεύουν, ἔχουν ὅμως συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἀναξιότητος.—

«Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θητῷ» (Σιμωνίδου Ἀποσπ.). Συμπάσχει ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι καὶ τὸ σῶμα τῷ ψυχῇ» (Κλεάνθης ὁ Στωικός). «Κρατεῖν εἰθίζεο τῶνδε· γαστρὸς μὲν πρώτιστα...» (Πιθαγόρου Χρυσᾶ Ἐπη). «Ἡ δὲ ἐγκράτεια μόνη ποιοῦσσα καρτερεῖν, μόνη καὶ ἥδεσθαι ποιεῖ ἀξίως μνήμης» (ἥτοι εὐχαριστούμεθα περισσότερον μὲν ἔκεινα ποὺ εἶχομεν τὴν ὑπομονὴν νὰ στερθῶμεν ἐπ’ ἀρκετὸν) (Ξεν. Ἀπομν. Δ’, 5, 9). «Σωκράτης ἔφη ἀριστηρὴ ἀρχὴν εἶναι τὸ ἔαντοῦ ἀρχεῖν» (Στοβαίου Ἀνθολ.).

— 6. Ἡ καθαρότης τοῦ πνεύματος.

«Πάντες ἀνθρώποι τοῦ εἰδέραι οὐρέγονται φύσει», εἶπεν ὁ σοφός. Καὶ ἡ πεῖρα ἡ καθημερινὴ καὶ ἡ μακρὰ ἴστορία τοῦ ἀνθρώπου βεβιάωνουν ὅτι οὕτος εἶναι ἐκ φύσεως ζητητικὸς τῆς ἀληθείας. Τὸ φιλέρευνον καὶ φιλομαθὲς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς λογικῆς του φύσεως. Ἡ ἀνάπτυξις λοιπὸν τοῦ πνεύματος εἶναι κάτι ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν φύσιν μας ὡς λογικῶν ὅντων. Εἶναι δι’ αὐτὸν καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου. Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα σειρᾶς ὅμειδῶν ἀντικειμένων ἡ φαινομένων καὶ ἡ εὑρεσις τῶν σχέσεων τὰς ὄποιας ἔχουν καὶ τῶν νόμων οἱ ὄποιοι τὰ διέπουν καλεῖται, ὡς γνωστόν, ἐπὶ στήμη. Μαζὶ μὲ τὰς καλάς τέχνας καὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν πολιτειακὴν ὁργάνωσιν καὶ τὴν ἡθικὴν ζωὴν καὶ τὴν θρησκείαν εἶναι μία ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας ἔκδηλωσεις τοῦ πολιτισμοῦ.

Μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ὁ ἄνθρωπος ἐπινοεῖ χρήσιμα διὰ τὴν ζωὴν μέσα καὶ καθίσταται ἐπωφελῆς εἰς ὅλοκλήρους κοινωνίας. Εὐεργετικαὶ π.χ. ὑπῆρξαν αἱ ἐφευρέσεις τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων διὰ τὴν καταπολέμησιν φοβερῶν ἀσθενιῶν καὶ ἐπιδημιῶν. καὶ δι’ αὐτῶν ἐσώθη ἡ διησφαλίσθη ἡ ζωὴ μυριάδων ἄνθρωπων. Ἀλλ’ ἐπὶ πλέον μὲ τὴν ἐπιστήμην ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθοῦς φύσεώς του καὶ ἀναλόγως ρυθμίζει τὰ τοῦ βίου του. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δι’ ἐπιστήμην, ἡ ὁποία παραγνωρίζει τὰς ἄνθρωπίνας δυνατότητας καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνύπαρκτον παντοδυναμίαν, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἡ χριστιανικὴ ἥθικὴ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἐκτίμησιν. Τὴν σοφίαν αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲ Ἀπόστολος τῶν ἔθνῶν ὠνόμασε « μωρίαν παρὰ τῷ Θεῷ » καὶ τὴν ζήτησιν αὐτῆς ἀπεκάλεσεν ὄνόματι μὲν φιλοσοφίαν, ὃντως δὲ « κενὴν ἀπάτην ». Ἡ ἀληθὴς ὅμως παίδευσις καὶ μάλιστα ἡ ἐλληνικὴ σοφία εὗρεν ἐντὸς τῆς Ἑκλησίας ἐνθέρμους ὑποστηρικτάς. Ὅπερ αὐτῆς συνηγόρησαν ἄνδρες, ὡς ὁ Κλήμης δὲ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Μ. Βασίλειος.

Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ ἡ πρόσκτησις ἐπιστήμης δὲν συνεπάγεται ἀναγκαίως ἥθη χρηστὰ καὶ ἐνάρετον διαγωγήν. Ὁ πολλὰ γνωρίζων δὲν εἶναι πάντοτε ἥθικός. Ἀλλ’ ἐπειδὴ ἡ μάθησις προάγει τὸν πολιτισμόν, συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἥθῶν καὶ προετοιμάζει τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἥθικότητα. Ὅπο δὲ ποιοψιν ἀτομικήν, στρέφει τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἄνθρωπου εἰς ὡφέλιμον ἔργον καὶ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ ἀσχολίας κατωτέρας ποιότητος. Καθὼς δὲ ἄνθρωπος προάγεται πνευματικῶς, καθίσταται ἱκανὸς δι’ ἀνωτέρας καὶ εὐγενεστέρας ἀπολαύσεις. Ἡ χαρὰ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν εὔρεσιν τῆς ἀληθείας εἶναι ὑπέροχος. Δὲν δυοιάζει καθόλου μὲ τὴν ἐφήμερον καὶ πενιχράν ἱκανοποίησιν ποὺ φέρουν αἱ διασκεδάσεις, ἡ πρὸς κατωτέρας ἥδονάς ροπή, ἡ ἀπόλαυσις ἐδεσμάτων καὶ ποτῶν. Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα εἶναι συγκινήσεις ἱκανοποιοῦσαι τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ψυχῆς. Πλὴν δὲ τούτου ἡ χαρὰ αὕτη εἶναι δημιουργική καὶ ὡθεῖ πρὸς νέας πνευματικὰς κατακτήσεις.

Διὰ ποίων τρόπων θὰ ἐπιτύχῃ κανεὶς τὴν πνευματικήν του καλλιέργειαν καὶ προαγωγήν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δρίσωμεν λε-

πτομερῶς. Ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς του ίκανότητος καὶ τῶν συνθηκῶν ἐντὸς τῶν όποίων ζῇ θὰ ἐπιδιώξῃ ὁ καθεῖς τὴν πνευματικήν του κατάρτισιν. Ὅσοι εἶχον τὴν ἀγαθὴν τύχην νὰ φοιτοῦν εἰς μέσα καὶ ἀνώτερα σχολεῖα, ἃς ἐπιληφθοῦν τῆς μοναδικῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἀναπτύξουν τὸ πνεῦμα των. Καὶ δι’ αὐτοὺς καὶ διὰ πάντα ἄλλον ἡ παρακολούθησις διαλέξεων, ἡ φοίτησις εἰς Βιβλιοθήκας, ἡ προμήθεια ὡφελίμων βιβλίων εἶναι συντελεστικὴ εἰς τὸν σκοπόν μας. Κανεὶς ἃς φροντίσῃ νὰ καταρτίσῃ τὴν μικρὰν βιβλιοθήκην του καὶ ἃς θεωρήσῃ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀξιον διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὀλίγων οἰκονομιῶν ποὺ ἡμπορεῖ νὰ ἔχῃ. Ἀντὶ νὰ δαπανᾶ τὸν καιρὸν του εἰς πολιτικολογίαν ἢ ἄλλος ματαιότητας, ἃς διαθέτῃ τὰς ὥρας του εἰς τὴν μελέτην καλῶν βιβλίων. Ἡ ὡφέλεια ποὺ θὰ ἀποκομίσῃ ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἔχῃ χαρακτῆρα μονιμώτερον καὶ ἡ εύχαριστησις θὰ εἶναι βαθυτέρα. Οἱ νέοι ιδίᾳ ἃς μάθουν ἐνωρίς νὰ ἀγαποῦν τὰ καλὰ βιβλία.

Ἐν τούτοις ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος εἶναι ἀτελής καὶ μονομερής, ἂν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ διάπλασιν τῆς βουλήσεως καὶ δὲν ἀποβλέπῃ εἰς τὴν μόρφωσιν ἥθικου χαρακτῆρος. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ὠφελεῖ χωρὶς τὴν ἀρετὴν. «Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, λέγει ὁ θεῖος Παῦλος ἐὰν εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι». Ἡ γνῶσις καὶ ἡ σοφία δὲν ἀξίζουν, ὅταν ὁ ἀνθρωπός δὲν ἔμαθε νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Κριτήριον τοῦ πολιτισμοῦ ἀτόμων καὶ λαῶν δὲν εἶναι τόσον τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων καὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς τεχνικῆς των ἀναπτύξεως, δοσον δ ἥθικός των χαρακτήρ καὶ ἡ ἑτοιμότης διὰ πράξεις γενναίας καὶ εὐεργετικάς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Πνευματικὴ λοιπὸν καλλιέργεια καὶ ἥθικὴ τελειοποίησις, ίδού τὸ διπλοῦν καθῆκον ἔναντι τῆς λογικῆς μας φύσεως.

7. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Τέχνης.

Εὐεργετικὴ εἶναι διὰ τὸν ἀνθρωπόν τοῦ ἐπίδρασις τῆς τέχνης. Δι’ αὐτὸ δ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἔκτιμα τὸ αἰσθητικῶν ὡραῖον, ὅπως ἔμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Ὑπὸ τὸ δόνομα τῆς τέχνης νοοῦμεν συνήθως ἀναπαράστασιν γεγονότων ἢ ἔκφρασιν ψυχικῶν καταστάσεων διὰ ποικίλων μέσων. Ἀλλὰ ἡ ἀληθῆς τέχνη δὲν εἶναι ἀπλὴ ἀναπαράστασις καὶ μίμησις, εἶναι πραγματικὴ δημιουργία.

* Από τὰς χεῖρας τοῦ καλλιτέχνου ἔξερχονται πολλάκις κόσμοι ὀλόκληροι, ἄγνωστοι μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης καὶ ἀποκαλύπτονται νέαι πτυχαὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὰς ὅποιας ἡ φαντασία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποπτευθῇ. ‘Οπως μία ἔξαιρετος ἡθικὴ πρᾶξις, οὕτως καὶ ἐξιον τοῦ ὄντος καλλιτέχνημα εἶναι ἐν ὑπέροχον πνευματικὸν κατόρθωμα. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόλαυσις λαμπρῶν ἔργων τέχνης εἶναι ίκανὴ νὰ ἔγειρῃ ἐντὸς ἡμῶν συναισθήματα ἀγαλλιάσεως ἢ ἐνθουσιασμοῦ ἢ συγκινήσεως, νὸς γεννήση τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ ὑψηλὸν, τὸ εὔγενες καὶ τὸ ὑπέροχον, νὰ ἐκθρέψῃ τὸν πάθον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὴν δουλείαν καὶ τὴν ὄρμὴν πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τὰ πάθη. “Οταν οἱ καλλιτέχναι ἐγκολποῦνται τὸ ἀγαθὸν καὶ ζοῦν τὴν ἀρετήν, ἵστανται πλησιέστερον πρὸς τὸν Δημιουργόν. Γίνονται πηγὴ Ἱερῶν συγκινήσεων· θίγουν γονίμιας τὰς λεπτοτέρας τῆς ψυχῆς χορδάς. ‘Ο προφητᾶς Δαυὶδ ὑπῆρξε μέγας ποιητὴς καὶ οἱ θαυμαστοὶ ψαλμοί του ἀποτελοῦν πηγὴν ἔξυψώσεως δι’ ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα’ ἐπὶ δύο χιλιετρίδας γοητεύουν καὶ κατανύσσουν τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Οἱ προφῆται εἶναι μεγαλόστομοι ποιηταὶ πλήρεις θελγάτρους καὶ δυνάμεως, δρωμανὸς δὲ Μελωδός, ή Κασσιανὴ εὐφραίνουν καὶ τέρπουν ἐποικοδομητικῶς γενεὰς γενεῶν. Οἱ ἀγιογράφοι ἐπίσης. ‘Ἡ ἐπίδρασις τῶν καλῶν τεχνῶν εἶναι ἀνυπολόγιστος. Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι κατέστησαν τὴν ἀρχαῖαν Ἑλλάδα πολυύμνητον. Καλλιτέχναι θαυμαστοὶ τοῦ λόγου ἥσαν καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι ιεράρχαι. Παρ’ ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ σοφοὶ ὅχι τυχαῖοι, οἱ ὅποιοι δὲν πιστεύουν εἰς τὴν συμβολὴν τῆς τέχνης διὰ τὴν ἡθικοποίησην τῆς κοινωνίας. Αὐτὸς δὲ Πλάτων, ἀν καὶ ἐκτιμᾷ τὴν μουσικήν, διότι ἐμβάλλει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν αἰσθητικὴν τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἀρμονίας, ἀποκλείει δῆμος ἀπὸ τὴν ἴδεωδην πολιτείαν του τὴν ποιήσιν καὶ τοὺς ποιητάς. Κατ’ αὐτὸν δὲ ποτὲ τῶν καλῶν τεχνῶν κίνδυνος εἶναι διὰ τὴν νεολαίαν μεγαλύτερος παρὰ ἡ ἔξι αὐτῶν ὠφέλεια. Εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι οὔτε ὅλα τὰ αἰσθητικῶς ἀρεστὰ εἶναι καὶ ἡθικῶς ἐπαινετά, οὔτε καὶ τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει. Καὶ οὔτε ἡ Μήδεια σφάζουσα τὰ τέκνα τῆς εἶναι παράδειγμα πρὸς μίμησιν, οὔτε ἡ Ἐλένη ἐγκαταλείπουσα τὴν συζυγικὴν ἐστίαν, οὔτε δὲ Νέρων ἐντρυφῶν εἰς τὸ σίμα καὶ τὰς φλόγας. Καὶ δῆμος τὰ θέματα ταῦτα εἰς τὰς χεῖρας μεγάλων καλλιτεχνῶν ἀπέβησαν ἀριστουργήματα.

Αἱ ἐνστάσεις οὗται δὲν εἶναι ἀκαταμάχητοι. Ὡς τέχνη δὲν ἡμπτορεῖ βεβαίως νὰ ἔξιθελίσῃ τὸ κακόν, οὔτε καὶ νὰ τὸ ἀγνοήσῃ. Μὲ τὸ νὰ παριστᾶ δὲν σημαίνει οὔτε δὴ τὸ ἑγκρίνει, οὔτε δὴ τὸ προβάλλει πρὸς μίμησιν. Ἀπεναντίας καταδεικνύει πιλαστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην ἀτέλειαν, κάμνει νὰ ἀναζήσῃ ἐμπρός μας μία κακὴ στιγμὴ τοῦ ἀνθρώπου ή τῆς ἀνθρωπότητος καὶ παρακινεῖ πρὸς ἀποφυγήν. Καὶ ή 'Ιερά Ἰστορία ἀναφέρει βαρυτάτας παρεκτροπάς διαφόρων προσώπων, ἀλλὰ δὲν εἶναι διά τοῦτο ἀπόβλητος, ἀντιθέτως εἶναι ἀναγκαία, διότι ἐνδυναμώνει καὶ ὀπλίζει μὲν ὥφελιμον ἐμπειρίαν τὸν χριστιανὸν εἰς τὸν ἀγῶνα του κατὰ τῆς ἀμαρτίας. Ὡς τέχνη, καθὼς καὶ η θρησκεία δὲν κλείει τοὺς δόφθαλμούς ἐνώπιον τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐμφανίζει αὐτὸ μὲν τὰ ίδικά της μέσα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν καταπολέμησίν του.

⁴Η τέχνη εἶναι εὐεργετική διὰ τὴν ἡθικὴν ζωὴν πολιτιστικὴ ἐκδήλωσις, ἐκτὸς

ἄν δι' αἰσχρῶν παραστάσεων προσπαθῇ νὰ διεγείρῃ κατωτέρας δρμάς. Ἀλλὰ τότε δὲν ἀξίζει, μὰ τὴν ἀλήθειαν, τὸ ὑψηλὸν ὄνομα τῆς τέχνης.

«Πολυμαθή τρόν οὐδὶδάσκει» (Ἑράκλειτος). «Πᾶσα ἐπιστήμη χωρίζομένη ἀρετῆς πανονγύια, οὐδὶ σοφία φαίνεται» (Πλατ. Μενεξ. 274α). «Ως χαρίεν ἄνθρωπος, ὅταν ἀνθρωπός ἔη» (Μένανδρος). «Ἄνθρωπος παιδείας μὲν ὁρθῆς τυχῶν θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῶν γίγνεσθαι φιλεῖ» (Πλάτ. Νόμ. 6, 766 α).

— 8. ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία.

Ο Χριστιανισμὸς δὲν ἀρνεῖται καὶ δὲν ἀντιμάχεται τὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὸ Κοράνιον ὑπάρχει διάταξις ἀπαγορεύουσα εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ο Χριστανισμὸς ὅπως δὲν φοβεῖται τὸν φωτισμὸν τοῦ νοῦ. Ἀφοῦ ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὴν εὔρεσιν τῆς ἀλήθειας καὶ μὲ τὰς βαθυτέρας καὶ ἀπωτέρας αἰτίας τῶν ὄντων καὶ φαινομένων, ἀφοῦ ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας δὲν ἥμπτορεῖ νὰ εἴναι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀνεπιθύμητος. Εἴτε ὡς φυσικὴ ἀνερευνῶσα τὴν ἄπειρον ἔκτασιν τοῦ μακροκόσμου ἢ εἰσδύουσα εἰς τὸν ἀσύλληπτον μικρόκοσμον εἴτε ὡς ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν ἀναζητοῦσα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου τὴν κανονικότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν εἰς τὰς μεταξὺ τῶν μεγεθῶν καὶ τῶν σχημάτων σχέσεις εἴτε πρὸ πάντων ὡς φιλοσοφία προσπαθοῦσα νὰ μορφώσῃ γενικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεώριαν καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ ὀρθὸν νόημα τῆς ζωῆς, ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς της εἴναι φίλος τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ μετ' ἐπιγνώσεως χριστιανοῦ.

Εἴναι πλέον πολὺ πεπαλαιωμένη ἡ ἀντίληψις ὅτι πίστις χριστινικὴ καὶ ἐπιστήμη εἴναι πράγματα ἀσυμβίβαστα. Δὲν εἴναι ἀληθὲς ὅτι ἡ θρησκεία ἢ ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ θέτει φραγμὸν εἰς τὴν πολιτιστικὴν πρόοδον. Τούναντίον τὴν εύνοει καθ' ὅλην τὴν γραμμήν. Διότι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἔχει τίποτε νὰ πάθῃ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Δὲν εἴναι ἀληθὲς ὅτι ἡ βαθεῖα μελέτη κάμνει τὸν ἄνθρωπον ἀπιστον καὶ ὅτι ὁ ἀληθῆς ἐπιστήμων εἴναι ἀδύνατον νὰ θρησκεύῃ. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συμβαίνει. «Οσον βαθύτεραι γίνονται αἱ γνώσεις μας διὰ τὸν κόσμον ποὺ μᾶς περιβάλλει καὶ δι' ἐκεῖνον ποὺ περικλείεται ἐντός μας, τόσον ριζώνεται ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀπέραντον ἀδυναμίαν μας νὰ γνωρίσωμεν κατὰ βάθος τὸ ἄπειρον μεγαλεῖον

τῆς δημιουργίας. Εἰς κάθε πρόβλημα πού ἐπιλύομεν δεκάς ἄλλων ἀναπαντήτων προβλημάτων ἀναπτηδᾶ. Ὁ σοφὸς εἶναι τόσον σοφώτερος, ὅσον περισσότερον ἔχει χωνεύσει ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἐμπρὸς εἰς τὸ ἄπειρον μυστήριον τοῦ κόσμου. Δικαίως ἔχαρακτηρίσθη ὡς « ἀνδρῶν ἀπάντων σοφώτατος » ὁ Σωκράτης ἀφοῦ ἔλεγεν « ἐν οἴδα ὅτι οὐδὲν οἶδα ». Καὶ δὲν ἦτο τοῦτο μία Σωκρατικὴ εἰρωνεία, ἀλλὰ μία εἱλικρινὴς δακτύρυξις. Καὶ ὁ μέγας Νεύτων, ὁ διατυπώσας τοὺς νόμους τῆς οὐρανίου μηχανικῆς, τὸ ἴδιον ἐπαναλαμβάνει : « Ὡ, τι γνωρίζομεν εἶναι σταγῶν ὕδατος, ἢν συγκριθῇ πρὸς τὸν ὥκεανὸν τῆς ἀγνοίας μας. » Ἀλλοῦ πάλιν παραβάλλει τὸν ἑαυτόν του μὲ παιδάκι πού παίζει εἰς τὴν ἀκρογιαλίαν καὶ μαζεύει μερικὰ πολύχρωμα κούγχύλια, ἀλλ’ ὁ ἀπέραντος ὥκεανὸς τῆς ἀληθείας παραμένει δι’ αὐτὸν κρυμμένος. Καὶ ὅμως ὁ Νεύτων ἀπεκαλύπτετο κάθε φορὰν πού ἐπρόφερε τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Καθὼς ὁ ἄγευστος πάστης ἐπιστήμης χωρικὸς αἰσθάνεται πανταχοῦ παρόντα τὸν Θεόν του, οὕτω καὶ ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων καὶ ὁ γνήσιος ἀναγνωρίζει καὶ ἀποκαλύπτει παντοῦ τὴν χεῖρα ἐνὸς πανσόφου καὶ παντοδυνάμου δημιουργοῦ. Μόνον ὁ ὀλίγα καὶ ἀτελῆ γνωρίζων, ἦτοι ὁ ἐπικίνδυνος δι’ ἑαυτὸν καὶ τὴν κοινωνίαν ἡμιμαθῆς, ἐκεῖνος δὲν βλέπει καὶ δὲν ἤξεύρει τίποτε ἄλλο ἔκτὸς ἀπὸ αὐτὰ πού βλέπει, ἐπομένως δὲν ἤξεύρει καὶ δὲν βλέπει τίποτε. Εἶναι πραγματικῶς « τυφλὸς τά τ’ ὥτα τόν τε νοῦν τά τ’ ὅμματα ». Δι’ αὐτὸν εἰπεν ὁ Βάκων ὅτι ἡ μετρία γνῶσις τῆς ἐπιστήμης δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀπιστίαν. Ἄλλ’ ἡ πλήρης γνῶσις, συνεπλήρωσεν ὁ ἴδιος σοφός, ἐπαναφέρει εἰς τὴν θρησκείαν.

Ἡ ἀλήθεια αὐτή, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀληθῆς ἐπιστήμη δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν θρησκείαν, ἀλλ’ ἀντιθέτως συμβαδίζει μὲ αὐτήν καὶ μάλιστα ἐνισχύει καὶ στερεώνει τὴν πίστιν, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἔξετασιν τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν σοβαρωτέρων ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸ παρελθόν καὶ τὸ παρόν. Οὔτε δι’ αὐτοὺς τοὺς φυσικούς, τοὺς ὄποίους βαρύνει ὁ παλαιὸς καὶ πεπαλαιωμένος ἀφορισμὸς *tres physici duo athei* καὶ εἰς τοὺς ὄποίους εἴθισται νὰ ἀποδίδεται ἐξ ὑπαρχῆς ἡ ὡμοτέρα ἀθεία, δὲν ἔχει ἔξαίρεσιν ὁ κανὼν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ἐπιστήμη εἶναι ἔννοιαι συμβιβασταί.

Είναι άδύνατον νὰ κάμωμεν καὶ στοιχειώδη ἀπαρίθμησιν. Ἀρκεῖ νὰ ύπενθυμίσωμεν ὅτι ὁ ἴδρυτὴς τῆς νεωτέρας Ἀστρονομίας Κοπέρνικος, ὁ πατὴρ τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος, ἦτο κληρικός. Ὁτι ὁ Ἰσάξιος αὐτοῦ Κέπλερ, ὁ προσδιορίσας τὰς τροχιάς τῶν πλανητῶν, εἰς ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του ἔχει ἀντὶ προοιμίου τὸν ψαλμὸν «οἱ ὄνταροι διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ». Ὁτι οἱ μεγάλοι φυσικοὶ Μπόουλ, Βόλτα, Ἀμπέρ καὶ ἀκόμη ὁ Φραγκλίνος, Μάξγουελ, Ἐρτζ, Ρέντγκεν, Μαρκόνι ἥσαν βαθεῖς καὶ θερμοὶ χριστιανοί. «Εἰς σοβαρὸς φυσιοδίφης, παρετήρησε σοφὸς ἀστρονόμος, δὲν εἴναι δυνατὸν ν' ἀρνηθῆ τὸν Θεόν, διότι ἐκεῖνος ποὺ βυθίζει τὸ βλέμμα του τόσον βαθέως εἰς τὸ ἔργαστήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει τὴν εὐκαρίαν νὰ θαυμάζῃ τὴν αἰωνίαν σοφίαν Του, εἴναι ύποχρεωμένος νὰ κάμπτῃ ταπεινῶς τὰ γόνατά του ἐμπρὸς εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ ὑπερτάτου πνεύματος».

Καὶ δὲν ἀναφέρομεν τίποτε οὔτε διὰ τὸν πατέρα τῆς χημείας Λαβουαζιέ, ὁ δότοῖς ἐκαρατομήθη, διότι ἔμεινε σταθερὸς εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, οὔτε διὰ τὸν μέγαν χημικὸν Παστέρ, ποὺ διεκήρυξεν ὅτι «ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐμελέτησα πολύ, ἔχω τὴν πίστιν τῶν χωρικῶν τῆς Βρεττάνης», οὔτε διὰ τὴν χορείαν τῶν νεωτέρων καὶ τῶν συγχρόνων μεγάλων μυστῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἔμειναν προσκεκολλημένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν των. Ὅπενθυμίζομεν μόνον μίαν πρόσφατον διακήρυξιν ἐπιστημόνων, τῶν θετικῶν κυρίως ἐπιστημῶν, τῆς ὅποιας τὰ κύρια σημεῖα ἔχουν ὡς ἔξῆς : «Οἱ ύπογεγραμμένοι ἐκφράζομεν τὴν βαθεῖάν μας λύπην, διότι εἰς προσφάτους συζητήσεις παρετηρήθη τάσις νὰ παρουσιασθοῦν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία ὡς ἀσυμβίβαστα καὶ ἀνταγωνιζόμενα πεδία τῆς σκέψεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα θεραπεύουν χωριστὸς ἀνθρωπίνας ἀνάγκας καὶ συμπληρώνονται ἀμοιβαίως. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἴναι νὰ ἀναπτύξῃ τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων τῆς φύσεως. Ἡ ἀκόμη σπουδαιοτέρα ἀποστολὴ τῆς θρησκείας είναι νὰ ἔξυψώσῃ τὴν συνείδησιν καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ οἱ δύο εἴναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν εύτυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος».

Ἡμπορεῖ λοιπὸν νὰ εἴναι κανεὶς ἀπὸ τοὺς πλέον σοφούς θεράποντας τῆς ἐπιστήμης ἢ τοὺς πλέον ἐνεργητικοὺς παράγοντας τῆς πολιτείας καὶ τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ συγχρόνως πιστὸν τέκνον τῆς

θρησκείας τοῦ Χριστοῦ. Πίστις καὶ ἐπιστήμη ἐναρμονίζονται. .” Εξω ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὸ μᾶλλον φωτεινὸν καὶ πάνσοφον πνεῦμα δὲν εύρισκει ἡσυχίαν. Δι’ αὐτὸ δέ ιερὸς Αὔγουστινος γράφει εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν περιφήμων « Ἐξομολογήσεών του »: « Κύριε, Σὺ μᾶς ἐδημιούργησες διὰ τὸν ἔαντόν σου καὶ ἡ καρδία μας εἶναι ἀνήσυχος μέχρι τὴν ὥραν ποὺ θὰ εῖναι τὴν γαλήνην πλησίον Σου ». Ἡ δημολογία αὕτη φανερώνει τὴν θανάσιμον ἀγωνίαν ὅλων ἐκείνων, οἱ δόποιοι εύρισκοντο ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμον τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ ἀν εἶναι κατὰ τὰ λοιπὰ μεγάλοι, ὅσον καὶ ἀν εἶναι σοφοί. —

— 9. Ἡ ύποχρέωσις τῆς ἐργασίας.

Ἐργασία εἶναι ἡ διάθεσις σωματικῶν ἢ πνεύματικῶν δυνάμεων πρὸς ἐπιτέλεσιν ἔργου. Ἡ ἐργασία εἶναι πρωταρχικὸν διὰ τὸν ἀνθρωπὸν καθῆκον, ἀφοῦ εἶναι ὁ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιβληθεὶς εἰς τὸν ἀνθρωπὸν κλῆρος. « Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρωπὸν, ὃν ἐπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τονφῆς ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν » (Γεν. β', 15). Καὶ μετ’ ὀλίγον : « Ἐν ἰδοῦτι τοῦ προσώπου σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου », παρήγγειλεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς πρωτοπλάστους (Γεν. γ', 19).

Ἀπὸ δὲ τὴν Κ. Διαθήκην (Β' Θεσ. γ', 10) εἶναι γνωστὸς ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου διὰ τὸν μὴ ἐργαζόμενον.

Εἶναι δὲ ὄντως μεγάλη καὶ πολλαπλῇ ἡ ὡφέλεια ἐκ τῆς ἐργασίας.

Οἱ ἀνθρώποι εἶναι κατ’ ἀρχὴν δὲν σωματικὸν καὶ ὡς τοιοῦτο ἔχει ὑλικὰς ἀνάγκας πολυειδεῖς. Τὸ μόνον θεμιτὸν μέσον διὰ νὰ τὰς καλύψῃ εἶναι ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἔντιμος ἀμοιβή. Ἡ τροφὴ ἡ ἀμφίσεις, ἡ στέγη, τὰ ὑλικὰ ἐν γένει ἀγαθὰ ἔξασφαλίζονται ἐπαρκῶς διὰ τῆς ἐργασίας, καὶ κάθε ἄλλος τρόπος διὰ νὰ τ’ ἀποκτήσῃ κανεὶς κρίνεται ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους μὲ εὐλογον ἐπιφύλαξιν.

Ἐπειτα ἡ ἐργασία ἀσκεῖ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς χειρωνακτική, ἴσχυροποιεῖ τὸ σῶμα καὶ ἀναπτύσσει τὰς διαφόρους δεξιότητας, ἀλλὰ δὲν ἀφήνει ἀνεπηρέαστον καὶ τὸ πνεῦμα. Διότι ἐθίζει αὐτὸ δέ οὖν τὸ κινῆται καὶ νὰ ἐπινοῇ ἐκάστοτε τὰ μέσα, διὰ τῶν δόποιών θὰ δώσῃ λύσιν εἰς τιθέμενα προβλήματα, καὶ δὲν τὸ ἀφήνει νὰ ἀδρανῆ. Ὡς πνευματική, προάγει τὴν διανοητικὴν κατάστασιν, μᾶς ἐφοδιάζει μὲ ὡφελίμους γνώσεις, μᾶς

καθιστᾶς ίκανονς νὰ ἀντιμετωπίζωμεν τὰ μεγάλα ἔρωτήματα τῆς ζωῆς. Ἡ καλλιέργεια τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ, τεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ, προϋποθέτει τὴν ἀκάματον ἐργασίαν πολλῶν ἀνθρώπων καὶ πολλῶν γενεῶν.

’Αλλ’ ἡ ἐργασία ἔχει καὶ βαθύτεραν σημασίαν. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἐν ἐργον, ἀπαιτεῖται πίστις καὶ ἀφοσίωσις εἰς τὸν σκοπόν, βούλησις σταθερὰ διὰ νὰ τὸν παραμερισθοῦν τὰ ἐμπόδια, ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ ἐνώπιον τῶν δυσχερειῶν. Ἰδού διατὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἐργασία μὲ τὴν ἐπίμονον σταθερότητα τῆς ἰσχυροποιεῖ τὴν προσωπικότητα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν χαρακτῆρος. Μὲ αὐτὴν δὲ ἀνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ὅτι γίνεται δημιουργὸς νέων μορφῶν, κυρίαρχος τοῦ περιβάλλοντος, ἔξουσιαστής τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἔχων τὴν εὐχέρειαν νὰ δεσμεύῃ ἢ νὰ ἔξαπολύη τεράστιον ἀπόθεμα φυσικῆς ἐνεργείας. Διὰ τῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν καὶ τοῦ πνεύματος δὲ ἀνθρωπος ἀποβαίνει ἀληθῆς ἥρως. Καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἐφ’ ὅσον τηρεῖται εἰς τὰ προσήκοντα ὄρια, τὸν πληροῦ αὐτοπεποιθήσεως καὶ διαθέσεως διὰ νέας κατακτήσεις.

’Αλλοι ἐτόνισαν τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας. Καθὼς δὲ Ἱκτῖνος δημιουργεῖ μὲ τὸ καλλιτεχνικόν τού δαιμόνιον τὸν Παρθενῶνα καὶ δὲ Πραξιτέλης τὸν Ἐρμῆν καὶ δὲ Σαίξηπηρ τὸν Ὄθέλλον, οὕτω καὶ δὲ ἀφανῆς καὶ συνήθως ἀνώνυμος χειροτέχνης δημιουργεῖ τὸ θαυμάσιον ἀγγεῖον μὲ τὸ ἀρμονικὸν διάγραμμα καὶ τὴν θαυμαστὴν εἰκονογράφησιν. Καλλιτεχνηματίμπορεῖ νὰ εἰναι εἰς ὡραῖος κῆπος, μία ἀπέριττος ἐπίπλωσις, μία ἴσογειος οἰκία μὲ σύμμετρον διάτοξιν τῶν μερῶν. Ὁ διδάσκαλος ποὺ ἐκτυλίσσει πρὸς τῶν μαθητῶν ἐν ἀποδεικτικὸν καὶ εὐχάριστον μάθημα, εἰσδύον εἰς τα βάθη τῆς ψυχῆς των, δὲ λογιστής ποὺ ἐμφανίζει εἰς ἐποπτικὴν εἰκόνα τὰς ζημίας καὶ τὰ κέρδη τῆς ἐπιχειρήσεως, δὲ δικηγόρος, δὲ δποῖς αὐερύσκει καὶ παρουσιάζει μὲ ἀνετον πειστικότητα δλα τὰ δικαιοῦντα τὸν πελάτην του ἐπιχειρήματα, οὔτε δλιγάτερα, οὔτε περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀναγκαιοῦντα, δλοι οἱ ἀνωτέρω, εἰς τὸν κύκλον του ἔκαστος, ἡμποροῦν νὰ εἰναι ἀληθινοὶ καλλιτέχναι. Ἀπὸ τὸν ἄμορφον σωρὸν οἰκοδομικοῦ ὄλικοῦ, λίθους καὶ πλίνθους καὶ ἔντλα καὶ κεράμους ἀτάκτως ἐρριμένα, ίδου μετ’ δλίγον, προβάλλει μία ὑπέροχος οἰκοδεμή, χάρμα δόθαλμῶν. Μὲ δλίγα τινὰ κηπευτικὰ εἴδη καὶ ἀρτύματα ἡ « δτρηρὰ » οἰκοδέσποινα ίδου συνθέτει ἐν εύγεστον φαγητόν, πέριξ τοῦ δποίου ἡ οἰκογένεια συγκεντρώνεται πλήρης εύαρέστου ἀνυπομονησίας. Ο ἀγαθὸς οἰκοδόμος, ἡ καλὴ οἰκοκυρὰ εἶναι εἰς τὴν περιοχήν των καλλιτέχναι. Αἱ ἐργατικαὶ χεῖρες ἡμποροῦν νὰ μετατρέψουν τὴν ἐρημίαν εἰς δασιν, τὴν ἀσχημίαν εἰς ὡραιότητα, τὴν κόλασιν εἰς παράδεισον.

’Αλλὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας θὰ ἐκτιμήσῃ κανεὶς πληρέστερον,

ὅταν ἀναλογισθῇ τῆς ἀργίας τὰς συνεπείας. "Οὐτως δὲ ἀργία εἶναι μήτηρ πάστης κακίας. 'Ο φιλάργυρος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποβῆ μισάνθρωπος, ὁ φιλάρεσκος ἄσωτος, ὁ φίλαυτος ἀπαιτητικός· ἀλλ' ὁ μὴ ἐργαζόμενος εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὅλα δόμοῦ τὰ ἐλαττώματα. "Αν ὁ χρόνος δὲν διατίθεται εἰς ὡφέλιμον ἐργασίαν, τὸ ἀτομον ρέπει εἰς παιγνιομανίαν καὶ οἰνοποσίαν καὶ φιληδονίαν καὶ παντὸς εἰδους ἄσωτίαν καὶ ἡμιπορεῖ νὰ φθάσῃ μέχρι ἐγκλήματος, διὰ νὰ ίκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας ποὺ ἐδημιούργησε καὶ τὰ πάθη ὑπὸ τῶν ὅποιων κατεκυριεύθη. "Επειτα, ἐπειδὴ τίποτε δὲν προσφέρει εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἡ κοινωνία τὸν ἀμείβει μὲ τὴν περιφρόνησίν της, γίνεται δύσθυμος, δξύχολος, σκληρός, ἀδιάφορος πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὸν πιόνον τῶν περὶ αὐτόν. Τέλος εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ ἔθνικὸν σύνολον εἶναι ἐπιζήμιος. Δὲν συνεισφέρει τίποτε, δαπανᾷ μᾶλλον τὸν ὑπάρχοντα ἔθνικὸν πλοῦτον, ζῶν ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῶν ἀλλων. Γίνεται δι' ἀλλους κακὸν παράδειγμα. 'Η πολιτεία λαμβάνει δυσμενῆ στάσιν ἀπέναντί του καὶ τοῦτο αὔξανει τὴν δυστυχίαν του ἢ τὸν παρασύρει εἰς σκέψεις καὶ ἐνεργείας ἀντικοινωνικάς, διὰ τὰς ὅποιας θᾶττον ἢ βράδιον μετανοεῖ πικρῶς.

Δὲν εἶναι καλυτέρα ἡ θέσις τῶν ἀνευ ἐργασίας εὔπόρων. 'Η ἔλλειψις σταθερᾶς καὶ ἐπωφελοῦς ἀπασχολήσεως γεννᾷ τὴν πλῆξιν καὶ τὴν ἀνίαν. Πλὴν δὲ τούτου δι πλοῦτος εὐκόλως ἀποβάλλεται μὲ τὴν ἀνεργον καὶ ἀσωτὸν ζωήν. Πλούσιος ἀποικῶν ἀπὸ τὰ κεκτημένα, χωρὶς νὰ ἐργάζεται καὶ χωρὶς νὰ δαπανᾷ δι' ἐργα κοινῆς ὡφελείας, χαρακτηρίζεται ὡς κηφήν καὶ θεωρεῖται στοιχεῖον ὀρυητικὸν διὰ τὴν προσαγωγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

'Εννοεῖται διτι ἡ ἐργασία συνιστᾷ δικαίωμα ἀμοιβῆς. 'Εργασία μὴ ἐπιτυγχάνουσα νὰ καλύψῃ τὰς στοιχειώδεις ἀνάγκας τοῦ ἐργαζομένου εἶναι φορτίον δυσβάστακτον δι' αὐτόν. 'Η πρὸς ἐργασίαν διάθεσις ὀλονὲν μειοῦται, ὅταν αὕτη δὲν πληρώνεται. 'Ο ἐργαζόμενος πληροῦται πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεως, ἀλλοτε δὲ ἐνσταλάσσεται εἰς τὴν ψυχήν του τὸ μῆσος διὰ τὴν κοινωνίαν ἐν μέσω τῆς ὅποιας ζῆς. Διὰ τοῦτο ἡ πολιτεία πρέπει νὰ μεριμνᾷ, ὡστε οἱ πολίται νὰ εύρισκουν ἐργασίαν καὶ ἡ ἔξ αὐτῆς ἀμοιβὴ νὰ εἴναι δικαία καὶ νὰ παρέχῃ τὴν ίκανότητα, ὅπως ὁ ἐργαζόμενος βοηθῇ ἔσαυτὸν εἰς περίπτωσιν ἀσθενείας ἢ ἀλλας περιστάσεις. 'Η ἀνάγκη αὕτη ὠδήγησεν

εἰς διάφορα προστατευτικὰ τῆς ἐργασίας νομοθετήματα, ὅπως εἶναι τὸ δίκταρον, ἡ πρόνοια ὑπὲρ τῶν ἀνηλίκων, αἱ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις καὶ ἄλλοι θεσμοί. Ἀλλὰ παραλλήλως πρέπει νὰ ληφθοῦν μέτρα διὰ τὴν ψυχαγωγίαν καὶ τὴν συμπληρωματικὴν μόρφωσιν τῶν ἐργαζομένων ίδιως εἰς τὰς διμαδικὰς ἐργασίας. Διότι ἀπὸ τὴν ἐργασίαν μέσα εἰς τὰ ἐργοστάσια ἔχει ἐκλείψει ἡ χαρὰ ἐκείνη, τὴν δόποιαν ἡσθάνετο ἄλλοτε ὁ βιοτέχνης κατασκευάζων ἀπ’ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐν ἀντικείμενον ἥ σκεῦος. Μὲ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας ἕκαστος ἐργάτης ἀσχολεῖται ἀπὸ πρωίας μέχρι ἐσπέρας καὶ ἐπὶ μῆνας καὶ ἔτη μὲν ἐν καὶ μόνον ἐξάρτημα ἥ μίαν «βίδαν», τὴν δόποιαν ἀναπαράγει ἥ ἀνατοποθετεῖ μηχανικῶς, καὶ τοῦτο κάμνει τὴν ἐργασίαν του ἀνιαράν. Αὐτὸς οὗτος ὁ ἐργαζόμενος αἰσθάνεται ὅτι δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν ἀσήμαντον ἐξάρτημα τῆς μηχανῆς, ἡ δόποια ὑπηρετεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ὡσὰν αὐτόν. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν νὰ διατελῇ ὑπὸ δύο τὸ δυνατὸν καλυτέρους ὄρους καὶ μετ’ αὐτὴν νὰ εύρισκῃ τόπον καὶ τρόπον διὰ νὰ δεχθῇ νέας ἐντυπώσεις καὶ νὰ ἀποκτήσῃ νέα διαφέροντα.

Πρὸς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐργασίας στενῶς συνάπτεται τὸ θέμα τοῦ ἐπαγγέλματος. Θά ἔξετάσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, μολονότι τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ προβλήματα εἶναι κατὰ μέγα μέρος προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ χριστιανοῦ.

«Τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τάγάθ’ οἱ θεοὶ» (Ἐπίχαρμος). «Τῶν ὄντων ἀγαθῶν οὐδὲν ἄνεν πόνον καὶ ἐπιμελείας θεοὶ διδόσασιν ἀνθρώποις» (Ξεν. •Απομν. Β' 1, 28).

— 10. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ.

Ἐπάγγελμα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ τακτικὴ ἐργασία μὲ τὴν δόποιαν καθεὶς ἀπασχολεῖται. Μέσα εἰς τὸν ὄρον «ἐπάγγελμα» ὑπάρχει ἡ ἔννοια μιᾶς ὑποσχέσεως, τὴν δόποιαν ἐδώσαμεν εἰς τὴν κοινωνίαν, διὰ τὰς ἱκανότητας ποὺ πρόκειται νὰ διαθέσωμεν εἰς τὸν κοινὸν σκοπόν. Ἔκαστος ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ταλάντων ποὺ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Θεόν, ἥτοι ἀναλόγως τῶν φυσικῶν κλίσεών του καὶ δυνατοτήτων, ὄφειλει νὰ δράσῃ ἐπωφελῶς εἰς τὴν περιοχὴν ποὺ τοῦ διετέθη καὶ νὰ συντελέσῃ τὸ κατ’ αὐτὸν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς θείας βουλήσεως ως πρὸς τὴν ἔξελιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

"Ισως ό κύκλος τής ένεργειας του είναι μικρός, ή άποστολή όμως είναι μεγάλη και τιμητική και ό καθεις έχει τήν εύκαιριαν νά φανῆ όνταξις τής θείας κλήσεως. Δι' αύτό όμως πρέπει νά φοσιώνεται εἰς τό έπαγγελμά του, νά τό άγαπται και νά τό αἰσθάνεται ώς καθήκον ἔναντι ἔναυτοῦ και τής κοινωνικῆς όλότητος, ἔναντι αύτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Διὰ τοῦτο ή ἐκ λογή τοῦ καταλλήλου ἐπαγγέλματος είναι πρόβλημα δύσκολον. 'Αλλ' ἀπὸ αὐτὴν ἔξαρτάται ή ἀτομική εύδοκίμησις καὶ ἡ ὠφέλεια τοῦ συνόλου. Εἰς τήν δυσκολίαν ἐκλογῆς συντελεῖ τό πλῆθος καὶ ή ποικιλία τῶν ἐπαγγελμάτων. "Ενεκα τούτου καὶ ή κατάταξις αὐτῶν εἰς κατηγορίας γίνεται μὲ διαφόρους βάσεις. 'Ἐλευθέρια δύναμάζουν τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ δικηγόρου, τοῦ ἰατροῦ, τοῦ καλλιτέχνου καὶ αὐτὰ τὰ ἴδια ὑπὸ ἀλλην ἔποψιν καλοῦνται πνευματικά. 'Υλικώτερον χαρακτῆρα ἔχουν τὰ γεωργικά, κτηνοτροφικά, ἀλιευτικά, βιοτεχνικά ἐπιτηδεύματα καὶ ύπαρχουν ἀκόμη τὰ καθαρῶς χειρωνακτικά. 'Υπάρχουν ἐργοδόται καὶ ἐργάται, παραγωγοὶ καὶ μεταπωληταί, βιομήχανοι καὶ ἔμποροι, ἐμπνευσταί καὶ ἐκτελεσταὶ παντοειδῶν ἔργων. Μέσα ἀπὸ τό πλῆθος αὐτὸ δέ νέος ὁφείλει νά ἔκλεξῃ ἐν. Δὲν είναι ὅρθὸν ή ἐκλογή νά ἀφήνεται εἰς τὴν τύχην καὶ εἰς τὴν φορὰν τῶν περιστάσεων. "Ας ἔξετάζῃ καθεὶς τὰς κλίσεις του, τὴν προδιάθεσιν, τὸ ἐσωτερικόν του φρόνημα διὰ μίαν ἐργασίαν καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν σωματικήν του ἀντοχήν. "Ας ἐρευνήσῃ μήπως καθαρῶς ψυλικὰ ἐλατήρια, ή προσδοκία μεγάλου κέρδους καὶ ἐπιβολῆς, ἀσχετα πρὸς κάθε ἀλλην σκέψιν, τὸν ὥθιον πρὸς αὐτό. "Ας ἀναλογισθῇ τὸ ποιὸν τοῦ ἐπαγγέλματος, διὰ νά μὴ εύρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νά ἔξαγοράσῃ τὴν ἀναμενομένην ὠφέλειαν μὲ τὴν ἥθικήν του ζημιάν. Προκειμένου δὲ δι' ὧρισμένην κλῆσιν, ώς ή τοῦ Ἱερέως, ἃς σκεφθῆ δις καὶ τρὶς ἀν κρίνῃ ἔαυτὸν ἀξιον νά ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ πνευματικοῦ ποιμένος καὶ τὰς εὐθύνας πνευματικοῦ πατρός.

"Οχι μόνον ή ἐκλογή είναι δύσκολος, ἀλλὰ καὶ ή προπατρικευ η διὰ τὸ ἐκλεγέν ἐπάγγελμα πρέπει νά είναι ἐπίμονος καὶ προσεκτική. Πρέπει ό μέλλων νά δοκήσῃ ἐν ἐπάγγελμα, ίδιως δέ νέος, νά ἀποκτήσῃ τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο ὄπλισμόν. 'Ιδίως πρέπει νά ἐφοδιασθῇ μὲ γνώσεις δύσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας καὶ μὲ ἀναλόγους δεξιότητας. "Αλλως θά δοκιμάσῃ ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα σκληρὰς ἀπογοητεύσεις, θά αἰσθανθῇ νά κατα-

Δωρίξας 16..-

Ψηφιοποιήθρας από τον Νοστικό Εκπαιδευτικής Πολιτικής
1964

κλύζεται ἀπὸ ἐν αἰσθημα μειονεκτικότητος καὶ δὲν θὰ ἔχῃ τὴν χαρὰν ὅτι προσφέρει πραγματικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν κοινωνικὴν δλότητα. Ἐπειδὴ δὲ τότε ἡ ἀναπλήρωσις τῶν κενῶν θὰ εἶναι δυσχερής, ὃς φροντίσῃ ἐγκαίρως, κατὰ τὸν χρόνον τῆς μαθητείας του καὶ τῆς σπουδῆς, ὅπως καταστῇ ἄξιος νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς μελλοντικὰς ἀνάγκας. ‘Ως μαθητὴς καὶ σπουδαστὴς ἄς μὴ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἐνὸς τυπικοῦ τίτλου σπουδῶν, ἀλλ’ εἰς τὴν σοβαρὰν καὶ πλήρη κατάρτισίν του.

Κατὰ δὲ τὴν ἀσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος βάσις διὰ τὴν εὐδοκίμησιν καὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἀσκοῦντος αὐτὸ ἄς εἶναι ἡ ἐντιμότης. ‘Η εὐσυνειδησία κατὰ τὰς διαφόρους σχέσεις καὶ ἡ εἰλικρίνεια εἰς τὰς συναλλαγὰς δημιουργεῖ ἀτμοσφαίραν ἐμπιστούνης, ἡ ὅποια πάλιν συντελεῖ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐργασίας. ‘Ο ἐντιμός ἐπαγγελματίας εἶναι εἰς ἀφανῆς ἐργάτης τῆς ἡθικῆς προαγωγῆς τῆς ὅλης κοινωνίας, εἰς τὴν ὅποιαν ἐπιδρᾷ εὐεργετικῶς τὸ παράδειγμά του. ’Οχι δὲ μόνον δίκαιος, ἀλλὰ καὶ φιλάνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ὁ μετερχόμενος ἐν ἐπάγγελμα καὶ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς πάσχοντας συνανθρώπους ἀντὶ μικρᾶς ἥ καὶ οὐδεμιᾶς ἐνίστε ἀμοιβῆς.

‘Η πρὸς τὸ ἐπάγγελμα ἀγάπη ὡθεῖ ἐνίστε εἰς ἀτόπους ἐνεργείας. ’Ἐν τῇ φροντίδι του νὰ ἀνέλθῃ κανεὶς ὑψηλότερον, ὑπερβαίνει τὸ μέτρον καὶ καταπατεῖ τὰ δικαιώματα τῶν ὁμοτέχνων του προσπαθῶν νὰ ἀναβῇ διὰ μιᾶς εἰς τὴν κορυφήν. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὴν ἀπαιτούμενην ὡριμότητα, εἶναι ἀνεπαρκής διὰ τὰ νέα καθήκοντα καὶ εἰς τὸ σύνολον ἐπιβλαβής. ’Ἄς φροντίσῃ λοιπὸν πρῶτον νὰ διακριθῇ μεταξὺ τῶν ὁμοίων του καὶ ἡ προαγωγὴ του εἰς ἀνωτέρας βαθμίδας θὰ ἔλθῃ ὡς κάτι φυσικὸν μὲ τὸν καιρόν, χωρὶς νὰ προκαλέσῃ οὕτε δυσαρεσκείας οὕτε βλάβην. Τὰ μέσα, διὰ τῶν ὅποιων θὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν περὶ αὐτόν, ἄς εἶναι ἡ τιμιότης καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια. ’Εκδήλωσις ἀξιοπρεπείας εἶναι π.χ. τὸ νὰ μὴ ἀνακοινώῃ τὰ ἐπαγγελματικὰ μυστικά, νὰ μὴ ρίπτῃ τὰς ἴδιας εὐθύνας ἐπάνω εἰς ἄλλους, νὰ ἔχῃ ἐπαγγελματικὴν ἀλληλεγγύην. Τοῦτο δὲν συνεπάγεται βεβαίως προστασίαν τῆς παρονομοίας, οὕτε συγκάλυψιν ξένων εὐθυνῶν —

11. Μερικὰ ἐπαγγελματικὰ προβλήματα.

‘Υπάρχουν ἀνδρικά καὶ γυναικεῖα ἐπαγγέλματα; Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ γυναικα εἶναι δὲν κατώτερον τοῦ ἀνδρὸς εἶναι πλέον ἀσύστατος — ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἀκόμη ποὺ ἡκούσθη τὸ γνωστὸν κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνων. Δὲν εἶναι λοιπὸν σωστὸν νὰ θεωρῆται φύσει ἀνίκανος δι’ ἐργασίας ποὺ ἔγνωρίζομεν ὡς ἀνδρικάς. Ἐν τούτοις, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἀχώριστος ὅπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς γυναικὸς εἶναι καὶ ἔννοια τῆς μητρότητος, θὰ καταλάβωμεν ὅτι τὰ καθήκοντα τοῦ τεκνογονεῖν καὶ τεκνοτροφεῖν, ποὺ ἀνέθετεν εἰς τὰς γυναικας ὁ θεῖος Ἀπόστολος (Α' Τιμ. ε', 14), εἶναι εὐάρμοστα εἰς αὐτάς. Ἡ ἀπόστολη τῆς γυναικὸς μέσα εἰς τὸ σπίτι εἶναι σπουδαιοτάτη. Ἀπὸ αὐτὴν ἀναμένουν δλοι οἱ ἐντὸς αὐτοῦ. Ἡ εὐταξία ἡ ἑσωτερική καὶ ἡ καθαριότης, ἡ σώφρων διαχείρισις τῶν χρημάτων ποὺ διατίθενται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας, ἡ σύντονος παρακολούθησις τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καθήκοντα τῆς γυναικὸς καὶ κανεὶς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν ἀναπτληρώσῃ εἰς αὐτά. Κανεὶς ωσαύτως δὲν εἶναι εἰς θέσιν περισσότερον τῆς γυναικὸς νὰ δημιουργήσῃ τάξιν εἰς τὴν οἰκίαν. Καὶ ἡ τάξις εἶναι διὰ τὰ ὠραιότερον ἡμπορεῖ νὰ ἐπιθυμήσῃ κανεῖς.

Μὲ τὴν ἔμφυτον ἀγάπην της ἡ μητέρα εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιλαμβάνεται καὶ τὰς πλέον ἐνδομένους ἐπιθυμίας τῶν παιδιῶν της, νὰ ματεύῃ τὰς μᾶλλον ἀδήλους ἀνάγκας των, νὰ παρακολουθῇ τὰς διαθέσεις καὶ τὰς κλίσεις των, ὥστε νὰ ἔνισχύῃ τὰς ἔξ αὐτῶν ἡθικὰς καὶ νὰ περιορίζῃ τὰς ὅλλας, γενικῶς δὲ μὲ τὴν θαυματουργὸν ἐπενέργειαν τῆς ἀγάπης της νὰ ἐπιτυγχάνῃ διὰ τὴν ἡθικὴν προσαγωγὴν τῶν τέκνων δσα δὲν ἐπιτυγχάνουν δλα δμοῦ τὰ παιδαγωγικὰ συστήματα καὶ δλοι οἱ κώδικες περὶ ποινῶν. ‘Οσον διὰ τὰ λοιπὰ ἐπαγγέλματα, πολλὰ μὲν προσιδιάζουν εἰς αὐτὴν, ὅπως τὸ τῆς διδασκαλίστης, τῆς πωλητρίας ὑφασμάτων, τῆς νοσοκόμου, τῆς ραπτρίας, τῆς παιδαγωγοῦ, τῆς παιδιάτρου. Διὰ δὲ τὰ λοιπὰ κάθε γυναικα καὶ κάθε οἰκογένεια ἡς προσέξῃ, μήπως τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ ἐπαγγέλματος πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ οἴκου καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν γίνη αἰτία ἡ ἀμελοῦς ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος ἡ βλάβης ἀνεπανορθώτου εἰς τὴν οἰκογένειαν.

‘Αλλ’ ἐνῷ ἡ χριστιανὴ Ἡθικὴ ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς γυναικὸς νὰ δείξῃ τὰς ἱκανότητάς της καὶ ἔξω τοῦ οἴκου δὲν ἔχει τι τὸ ἀντιχριστιανικὸν’ καὶ ἐνῷ παραδέχεται ὅτι ἐνίοτε ἡ ἀνδρικὴ φιλαυτία ἔκαμε κατάχρησιν τῆς ἀνδρικῆς ὑπεροχῆς καὶ ὕθησε τὴν γυναικα εἰς δουλικήν ὑποτέλειαν — δμως δὲν υἱοθετεῖ ὅλας αὐτῆς τὰς ἀξιώσεις ὑπὸ τὴν μορφὴν ποὺ ἐμφανίζονται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. ‘Ἡ ἔξαλλος τάσις τῆς γυναικὸς νὰ ἀγνοήσῃ τὴν ζηλευτὴν ἀποστολὴν τῆς ἐντὸς τοῦ οἴκου καὶ νὰ ριφθῇ εἰς τὸν στρόβιλον τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ εἰς τὴν δίνην τῶν πολιτικῶν ἀγώνων διαγωνιζομένη καὶ διαγωνιζομένη πρὸς τὸν ἀνδρα καὶ διεκδικοῦσα τὰ ἀνήκοντα εἰς ἔκεινον ἔργα δὲν εύρισκει σύμφωνον τὴν χριστιανικὴν σκέψιν. Ἀπεναντίας θεωρεῖται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Ἡθικὴν παρεκτροπή, ἡ ὅποια εἶναι ἔξ ἄλλου καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Δὲν βλέπομεν δὲ καὶ ποιὸν ὅφελος θὰ ἡδύνατο νὰ προκύψῃ ἀπὸ μίαν ἀνατροπὴν τῶν προαιωνίων ὅρων. ‘Ἡ πρόοδος τὸ πολὺ νὰ σημαίνῃ ἔξισωσιν τῶν δύο φύλων’ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ταύτιζεται πρὸς ἀντιστροφὴν τῶν ὅρων.

Ἐνίστε ἀνακύπτει ἀν τίθεσις καὶ ἀσυμβίβαστον μεταξὺ τοῦ ἐπαγγέλματικοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ καθήκοντος ποὺ ἔχει κανεὶς ὡς μέλος οἰκογενείας ἢ τῆς δλης κοινωνίας ἢ τῶν καθηκόντων πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Ἡ ἐργαζομένη μητέρα, ἥναγκασμένη νὰ κινήται μακράν τῶν τέκνων της, εὐρίσκεται εἰς πολὺ δυσάρεστον θέσιν. Ὁ δημιουργικὸς ἐπιστήμων, δ ἀφαιρῶν ὕρας ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον ἢ τὴν μελέτην, διὰ νὰ διδάσκῃ ἐπὶ μικρῷ ἀμοιβῇ στοιχειώδεις τινὰς γνώσεις, ὁ ψωγράφος·πού, ἐνῷ εἶναι δόκιμος καλλιτέχνης, ὑποχρεώνεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ κατασκευάζῃ κατὰ δωδεκάδας εἰκόνας ἐξ ἀντιγραφῆς, εἶναι περιπτώσεις ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἐπάγγελμα παρὰ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὸν ἀνθρωπὸν ἔχει καὶ τὴν τραγικήν του δψιν. Ὁχι δλίγοι βιάζονται νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν βιοπάλην παρὰ τὰς κλίσεις καὶ τὰς προσδοκίας των, ἄλλοι δὲ εἶναι καταδικασμένοι νὰ ἐργάζωνται κατὰ τρόπον δλως μονότονον καὶ μηχανικόν. Μερικοὶ ἀναγκάζονται νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς ἐπαγγέλματα οὐχὶ παραγωγικά. Ὅπάρχουν πράγματι ἐπαγγέλματα ποὺ ἀποκαλούνται, δχι χωρὶς δόσιν ἐπικρίσεως, « παρασιτικά ». Κακῶς. Διότι καὶ δ μεταπράττεις εἶναι πολλάκις στοιχεῖον ἀπαραίτητον διὰ τὴν μετατόπισιν τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπάρχουν ἐντιμοὶ καὶ δλιγαρκεῖς μεταπράται, ὅπως ὑπάρχουν παραγωγοὶ καὶ δημιουργοὶ ἀνάλγητοι καὶ πλεονέκται. Κατ’ ἀρχὴν κανέν τὸ ἐπάγγελμα δὲν εἶναι, αύτὸ καθ’ ἑαυτό, ἀτιμωτικόν, ἐκτὸς ἢ εἶναι μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἀποφεύγουν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ ὀσκοῦνται μόνον εἰς τὴν προστατευτικὴν σκιὰν τῆς νυκτὸς ὑπὸ σκοτίων ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς δποίους καὶ ἡ ποινικὴ δικαιοισύνη ἔχει δοσοληψίας. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἵσχει πάντοτε τοῦ Ἡσιόδου ἡ ρῆσις ὅτι οὐδεμίᾳ ἐργασίᾳ φέρει ἐντροπήν.

Πολλάκις ἐν ἐπάγγελμα ὑψώνεται ἢ καταρρίπτεται ἀναλόγως ἔκείνων ποὺ μετέρχονται αύτὸ καὶ εἶναι δυνατὸν τὰ ἱερώτατα τῶν ἐπαγγελμάτων εἰς ἀκαταλλήλους χεῖρας νὰ ὑποστοῦν ἀνεπανόρθωτον τριβήν.

Ἐν συμπεράσματι, δταν ὁ μετερχόμενος ἐν ἐπάγγελμα συναίσθανται ὅτι οὗτω ἢ ἄλλως ἐκπληρώνει μίαν ἀποστολὴν καὶ εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς συντελεστὰς εἰς τὸν τεράστιον κοινωνικὸν ὄργανον καὶ τὴν λειτουργίαν του· καὶ δταν πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν, ὁ δποῖος ούτως ηδόδηκε διὰ οἰκονομήση τὰ πράγματα, καὶ ἐπίζητη εἰς μίαν καλυτέραν αὔριον, ἡ δποία θά ἔλθῃ ἀφεύκτως δι’ ἐκείνους ποὺ θά τὸ θελήσουν τότε ἀμβλύνεται τὸ δυσάρεστον συναίσθημα καὶ δ κάματος καὶ ἡ πλῆξις ἀπὸ τὴν ἀνιαράν ἢ ἔξαντλητηκήν ἐργασίαν μετριάζεται. Τὸ ἐπάγγελμα ἔχει ἐνίστε τὴν τραγικὴν δψιν του· ἀλλὰ δ ἀνθρώπος δύναται νὰ τὸ καταστήσῃ πάντοτε μὲν ἀνεκτόν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ χαρούμενον καὶ ἐκλυστικόν—

« Ἔργον οδὸν ὅνειδος, ἀεργίη δὲ τ’ ὅνειδος » (Ἡσ. Ἔργ. 311). « Τῇ μὲν γυναικὶ κάλλιον ἔνδον μένειν ἢ θυρανλεῖν, τῷ δὲ ἀνδρὶ αἰσχιον ἔνδον μένειν ἢ τῶν ἔξω ἐπιμελεῖσθαι ». (Ξεν. Οἰκον. 7, 30).

Απρίλιος 16...

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

1963 - 1964

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

— 1. Η ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς.

Τὰς πρὸς τὸν πλησίον ὑποχρεώσεις ἐκπληρώνομεν σεβόμενοι τὰ δίκαια τῶν. Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν οὔτε ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἀλλὰ ἐν συγκρίσει μὲ τὰ λοιπὰ ἐπίγεια καὶ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ὑγεία κατέχουν ἔξαιρετικὴν θέσιν, διότι ἀπὸ αὐτὰ ἔξαρτάται πολλῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἡ ἀπόκτησις. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ ἀναγκαῖα προϋπόθεσις καὶ ἀφετηρία διὰ κάθε ἐκδήλωσιν τοῦ ἥθικοῦ βίου καὶ διὰ κάθε ἐνέργειαν πρὸς ἥθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἔαυτοῦ μας καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, μολονότι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰησοῦς ἐδίδαξε καὶ ἔδειξεν ὅτι ἡμπορεῖ ἡ ζωὴ νὰ θυσιάζεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν, ἐκτιμᾷ αὐτὴν ὡς μεγίστην παραχώρησιν καὶ δωρεάν τῆς θείας ἀγαθότητος.

Ἐάν λοιπὸν πράττωμεν κάθε τι πού συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς ὑγείας καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων καὶ παραλλήλως ἀποφεύγωμεν κάθε τι πού βλάπτει ἢ φέρει εἰς κίνδυνον αὐτὴν, κάμνομεν ἔργον θεάρεστον. Μέγιστον ἀντιθέτως ἄμαρτημα καὶ φυσικῶς ἀνεπανόρθωτον εἶναι ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς. Ἡ σκόπιμος μάλιστα καὶ προμελετημένη ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου, ἦτοι ὁ φόνος, εἶναι πρᾶξις βδελυρά, μέλλουσα νὰ ἐπισύρῃ τὴν ὄργην τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης. Ὁ φονεύων ἀνθρώπον πρῶτον μὲν ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸν φονευθέντα ἀνεκκλήτως τὸ θεμελιωδέστερον τῶν ἀγαθῶν του. Στερεῖ ἔπειτα τοὺς οἰκείους του φιλάττου προσώπου καὶ πιθανῶς μοναδικοῦ προστάτου. Ἀφανίζει ἐν μέλος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τὸ καθ' ἔαυτὸν καταστρέφει τὰς βάσεις τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς συνεργασίας. Ὄντως, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ φονευθέντος προσβάλλεται καὶ κοινωνίζεται ὀλόκληρος ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία. Ὁ ἕδιος τέλος ἔξαγοράζει δι' ἔαυτὸν πολυχρόνιον κατατρεγμὸν ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτείαν καὶ ισοβίως τὸν ἀδυσώπητον ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως.

‘Ο ήθικός καταλογισμὸς δι’ ἀφαίρεσιν ξένης ζωῆς μετριάζεται εἰς διαφόρους περιπτώσεις. ‘Ο ἀναιρῶν π.χ. ἄνθρωπον ἀκουσίως ἢ ἔξ ἀμελείας ὑπέχει εὐθύνην μικροτέραν, ἐκτὸς ἂν ἡ ἀμελεία του ὑπῆρξε βαρεῖα καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ συγχωρηθῇ. ’Επίσης ἀνώμαλος ψυχικὴ κατάστασις κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως συνεπείᾳ ὅργῃς, φόβου ἢ ἄλλης ἀψιθυμίας, ὡς καὶ ἥλαττωμένη συνειδητότης λόγῳ μέθης, ὑπόβολης ἢ ἄλλης αἰτίας δὲν ἀπαλλάσσει ἐντελῶς τὸν δράστην, ἐλαφρύνει ὅμως τὴν θέσιν του ὑπὸ ἡθικήν, καθὼς καὶ ὑπὸ ποινικήν ἔποιψιν. Τέλος δ «ἐν ἀμύνῃ» φόνος ποινικῶς μὲν εἶναι ὡς νὰ μὴ ἔγινεν, ἡθικῶς δὲ κρίνεται ὡς συγχωρητέος. ‘Ο ἄνθρωπος δηλαδή, ἂν ἀπειλῆται κατὰ τρόπον ἀμεσον καὶ προφανῆ ἡ ἴδια αὐτοῦ ἀσφάλεια καὶ ζωὴ ἢ ἡ ζωὴ φιλτάτων προσώπων, δικαιοῦται νὰ φθάσῃ μέχρι βιαίας ἀφαιρέσεως τῆς ζωῆς τοῦ ἀποπειραθέντος τὴν προσβολήν. ‘Η ἀμυνα εἶναι δικαιώματος ἀσκούμενον ἐξ ἐνστίκτου. Κοντὰ εἰς τὸ καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ἔχομεν καὶ πρὸς τὴν ἴδιαν ζωὴν ἀνάλογον καθῆκον. Κατὰ τὴν ἀσκησιν τοῦ δικαιώματος τῆς ἀμύνης ἀντιμετωπίζομεν ἐν μέγιστον πρόβλημα· ὑπάρχει κίνδυνος ὑπερασπιζόμενοι ἑαυτοὺς νὰ γίνωμεν ἡμεῖς φονεῖς. Δι’ αὐτὸν τὸν λόγον ὁφείλομεν νὰ συμπεριφέρωμεθα πρὸς τοὺς ἄλλους μὲν χριστιανικὴν ἔγκαρπτέρησιν καὶ ἀνεκτικότητα· πρέπει δὲ νὰ λαμβάνωμεν ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, ὡστε νὰ ἀπομακρύνωμεν τὸν κίνδυνον ἢ τὴν πιθανότητα ἀδίκου ἐναντίον μας ἐπιθέσεως. ‘Η χριστιανικὴ πολιτεία, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ ἡπιότης καὶ ἡ γλυκύτης ἀφοπλίζουν καὶ εἰς τὰς πλέον κακάς των διαθέσεις τοὺς συνανθρώπους μας. “Ἐν ἀνθρώπινον μειδίαμα καθίσταται ἐνίστε ἀκαταμάχητον ὅπλον· δι’ χριστιανικὸς λόγος ἀφοπλίζει καὶ τὴν πλέον κακοῦργον χεῖρα. ”Αν ὅμως εὑρεθῇ κανεὶς πρὸ πεπωρωμένων καὶ ἀναλγήτων κακούργων, ὁφείλει νὰ ἀμυνθῇ ἐνεργῶς. ‘Η νόμιμος τότε ἀμυνα ἀποτελεῖ ἰερὸν καθῆκον. ‘Η ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀναίρεσις, χωρὶς νὰ εἶναι ἐπαινετὴ καὶ εὐκταία, εἶναι συγγνωστή· ἐν τούτοις καὶ τότε ἀκόμητη ἡ Ἐκκλησία ὑποβάλλει τὸν λόγῳ ἀμύνης ἀναιρέσαντα εἰς ἔξιλασμούς· ἂν δὲ εἶναι κληρικός, εἰς ἀργίαν ἀπὸ Ἱεροπραξίας· ὃς εὔχώμεθα νὰ μᾶς προφυλάσσῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοιαύτας δοκιμασίας.

Φόνος ἢ ἀπόπειρα φόνου εἶναι καὶ ἡ μονομαχία, ἂν καὶ ὡς θεσμὸς τείνει σήμερον νὰ ἔχαφανισθῇ. Τὸ κάκιστον τοῦτον ἔθιμον θέτει εἰς ἵσην μοῖραν τὸν ἀθῶν καὶ τὸν ἔνοχον, καθιερώνει τὴν

αύτοδικίαν ώς μέσον πρὸς ἐπίλυσιν διαφορῶν, ἀντὶ δὲ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καλλιεργεῖ τὴν τάσιν πρὸς ἑδίκησιν. Καὶ ἐνῷ ζητεῖ νὰ προστατεύσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἔτερου τῶν ἀντιπάλων, ὁδηγεῖ συχνὰ εἰς τὸν θάνατον ἀμφοτέρων. Εἰς μίαν εὐνομουμένην πολιτείαν ποτὲ δὲν συγχωρεῖται νὰ καταφεύγουν οἱ πολῖται εἰς τοιαῦτα ἔσχατα μέσα καὶ εἰς μίαν χριστιανικὴν κοινωνίαν μὲ κανὲν πρόσχημα δὲν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀφαίρεσις ζένης ζωῆς.

Διάφορος εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν διεθνῶν ἑκείνων μονομαχιῶν ποὺ ὁνομάζονται πόλεμοι. Βεβαίως ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ δὲ ἀποδέχεται ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι « πάντων πατήρ » ἢ ὅτι οἱ πόλεμοι εἶναι τὸ πεπτρωμένον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀπεναντίας θεωρεῖ αὐτοὺς ὡς μίαν ἑκδήλωσιν βαρείας καὶ κρισίμου ἀσθενείας τῶν κοινωνιῶν. Εὔχεται μαζὶ μὲ τὸν Ὁμηρικὸν Ἀχιλλέα (Σ 107) νὰ ἔχανετο ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς ἡ διχοστασία καὶ μαζὶ μὲ τὸν Ὁμηρικὸν Νέστορα (163) θεωρεῖ κάθε ἐπιθυμητὴν τοῦ πολέμου, ἐμφυλίου εἴτε ἔξωτερικοῦ, ὡς ἀθέμιτον καὶ ἀνέστιον, ἦτοι περίπου ὡς ἄγριον. Συμμερίζεται τὴν εὐχὴν πολλῶν γενεῶν πρὸς κατόπταυσιν τοῦ πολέμου καὶ ἀποκατάστασιν διαρκοῦς εἰρήνης καὶ ἐπικροτεῖ κάθε προσπάθειαν πρὸς καταρτισμὸν διεθνῶν συμφωνιῶν. Ἀποβλέπει μετά χρηστῶν ἐλπίδων εἰς τὴν ἡμέραν πού, κατὰ τὸν Προφήτην, οἱ λαοὶ « κατακόψουσι τὰς φομφαίας αὐτῶν εἰς ἀροτρα καὶ τὰ δόρατα αὐτῶν εἰς δρέπανα . . . καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν » (Μιχ. δ', 3).

Παρ' ὅλα δύως αὐτὰ δὲν εἶναι ὅρθη οὕτε δικαιολογημένη ἐκ τῶν προτέρων καταδίκη παντὸς πολέμου. Διότι ὅπως εἰς τὰ ἀτομα, σύντομα καὶ εἰς τὰ ἔθνη συναντᾶται ἡ περίπτωσις τῆς ἀμύνης. Πόλεμος πρὸς ἀπόκρουστιν ἔχθροῦ, ὅστις ἀπειλεῖ τὴν ὑπόστασιν τῆς πολιτείας ἢ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἔθνικοῦ ἑδάφους, δὲν ἔχει τι τὸ ἀξιοκατάκριτον. Δίκαιος ἐπίστης καὶ ἥθικός, αὐτὸς τοῦτο Ἱερός, εἶναι ὁ πόλεμος πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν δικαιωμάτων πού κατεπατήθησαν. Οἱ ἀμυντικοὶ λοιπὸν καὶ ἀπέλευθερωτικοὶ πόλεμοι δὲν δύνανται νὰ κατηγορηθοῦν. Ἀδικοὶ ἔξ αλλού καὶ παράνομοι θεωροῦνται οἱ πάσης φύσεως ἐπιθετικοὶ καὶ κατακτητικοὶ πόλεμοι, καθὼς καὶ κάθε πόλεμος ὅστις, παρὰ τὰ ἀγνὰ ἵσως ἐλατήρια τῶν ὄργανων του, διεξάγεται μὲ λυσσώδη ἀγριότητα καὶ ξένην πρὸς κάθε ἰδέαν ἀνθρωπισμοῦ θηριωδίαν. Ἀλλ' οἰσαδήποτε καὶ διὰ εἶναι ἡ ἀδορητὴ ἐκ τῆς ὁποίας ἐν ἔθνος ἐνεπλέχθη εἰς πόλεμον, ὁ χριστιανὸς πολίτης ἔχει καθῆκον νὰ συνεισφέρῃ ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις διὰ τὴν εὔτυχη ἑκθασίν του

Ἐν συμπεράσματι, ἡ ἀφαίρεσις ζωῆς εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης δὲν ἀποτελεῖ ἀδίκημα, εἶναι ἀντιθέτως πρᾶξις γενναίου ἀνδρός. Ἀποκρούεται δύως ἀπολύτως ἡ κακοποίησις καὶ διαπόμπευσις ὑποκύψαντος ἀντιπάλου.

— 2. Ἡ τιμὴ, ἡ περιουσία, ἡ ἐλευθερία τῶν ἀλλων.

Πολύτιμον τοῦ ἀνθρώπου κτῆμα εἶναι ἐπίστης καὶ ἡ τιμὴ. Ἀν καὶ δὲν λογαριάζεται ἀπὸ ὅλους ὅμοιώς τὸ ἀγαθὸν τοῦτο, ἡ

σημασία του είναι τόσον μεγάλη, ώστε κάποτε ούτε ή ζωή ούτε διπλούτος ούτε τὰ ἄλλα ἐγκόσμια ἀγαθὰ ἔχουν ἀξίαν χωρὶς αὐτὴν. Τοῦτο είναι φανερὸν ἀπὸ τὴν πεῖραν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅπου παρατηρεῖται ὅτι ἀνθρώποι χωρὶς ὑπόληψιν δὲν ἀξιοῦνται οὐδεμιᾶς ἀναγνωρίσεως, μολονότι αἱ γνώσεις τῶν η̄ ἄλλα προσόντα είναι ἀρκετὰ διὰ νὰ τοὺς τοποθετήσουν ὑψηλότερον. Τὴν ἀξίαν της τιμῆς κατενόησαν καὶ οἱ θεόπνευστοι ἄνδρες, τῶν ὅποιων τὰς παραινέσεις ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Τὸ καλὸν ὄνομα είναι προτιμότερον ἀπὸ σωροὺς χρυσίου· «φρόντισον περὶ ὄνόματος· αὐτὸν γάρ σοι διαμένει η̄ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσίον» (Σοφ. Σειρ. μα', 12). Καὶ πάλιν: «ἀἱρετώτερον ὄνομα καλὸν η̄ πλοῦτος πολὺς». (Παροιμ. κβ', 1). Καὶ δὲν ὡφελεῖ μόνον τὸν ἔχοντα η̄ ἀγαθὴ ὑπόληψις, ἀλλὰ τὴν ὅλην κοινωνίαν. Διότι χωρὶς αὐτὴν δὲν ὑπάρχει η̄ ἀναγκαία ἐμπιστοσύνη καὶ χωρὶς ἐμπιστοσύνην η̄ συνεργασία τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας δυσχεραίνεται καὶ είναι ἀδύνατον νὰ πραγματοποιήσῃ κανεὶς τὰς ἀγαθάς του προθέσεις ὑπὲρ τοῦ συνόλου.

Πρέπει λοιπὸν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων. Τοῦτο γίνεται κατὰ δύο τρόπους, ἀρνητικῶς καὶ θετικῶς. Δὲν πρέπει δηλαδὴ πρῶτον νὰ προσβάλλωμεν αὐτὴν μὲ οἰονδήποτε τρόπον, φανερὸν η̄ μυστικόν, ἀνοικτὰ η̄ συγκεκαλυμμένα. Θετικῶς δὲ μὲ τὸ νὰ προασπίζωμεν προσβαλλόμενον καὶ ἀδίκως διασυρόμενον τὸ καλὸν ὄνομα τῶν ἄλλων. Ἀντιθέτως, διαδίδοντες εἰς βάρος τῶν ἄλλων πάσης φύσεως ἀνελέγκτους πληροφορίας καὶ σπερμολογίας, ἀδίκως κατηγοροῦντες η̄ ἀπρεπῶς ὑβρίζοντες αὐτοὺς καὶ μάλιστα ἐνώπιον ἄλλων καί, τὸ χειρότερον, κατασυκοφαντοῦντες αὐτοὺς ἐν ἀπουσίᾳ τῶν καὶ ἐμφανίζοντες αὐτοὺς ὡς δράστας τῶν αἰσχίστων πράξεων διαπράττομεν βαρὺ ἀδίκημα κατὰ τῆς τιμῆς των. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ η̄ διὰ λόγων η̄ σχημάτων η̄ καὶ τῆς σιωπῆς μας ἐκδήλωσις περιφρονήσεως πρὸς τοὺς ἄλλους είναι πρᾶξις καὶ στάσις προσβάλλουσα τὴν τιμὴν των καὶ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται.

¹Ιδιάζουσα μορφὴ προσβολῆς τῆς τιμῆς είναι καὶ η̄ εἰς βάρος τῶν ἄλλων εἰρωνεία. Μὲ τὴν ὑποκριτικὴν ἄγνοιάν μας η̄ τὸν ἐπίπλαστον θαυμασμόν μας, μὲ τὴν χρῆσιν ἀντιθέτων ὄνομασιῶν καὶ μὲ τὴν σκόπιμον ἔξογκωσιν τῶν ἐκτιμήσεών μας ἐπιδιώκομεν νὰ γελοιοποιήσωμεν καὶ νὰ ταπεινώσωμεν ἐν η̄ περισσότερα πρόσωπα, ἐλπίζοντες ἀνοήτως ὅτι οὕτω θὰ ἀνέλθωμεν ὑψηλότερον ἡμεῖς. Εἰρω-

νεῖαι εἶναι πολλῶν εἰδῶν καὶ κάποτε οὕτε χαιρέκακον διάθεσιν ὑποκρύπτουν οὕτε ζημίαν προξενοῦν καὶ εἶναι ἐν εἰδός ἀθώου σκώμματος. Ἀλλὰ συνήθως εἶναι τόσον πικρὰν καὶ δηκτικά, ὃσον κανὲν ἄλλο μέσον ἐπιθέσεως διὰ τοῦ λόγου. Εἶδος εἰρωνείας εἶναι ὁ σαρκικὸς μόσιος, πικρὸν καὶ ὀξὺ σκῶμμα, χαιρέκακος εἰς βάρος προσώπου χλευασμός. Αὐτονόητον εἶναι ὅτι ἐπίστης ἀποκρούονται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Ἡθικὴν κάθε ἀνοίκειος καὶ ἀπρεπῆς περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων φλυαρία καὶ κάθε ἀτοπος γελοιοποίησις, πολὺ δὲ μᾶλλον κάθε αἰσχρολογία καὶ βωμολοχία. Τοῦτο παραγγέλλει καὶ δὲ Σωτήρ: «λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ὅῆμα ἀργόν, δὲ ἐὰν λαλώσωσιν οἱ ἀνθρώποι ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως» (Ματθ. 1β', 36).

Καὶ αὐτὴ ἡ καταλαλῶν γίνεται τότε συνένοχος τῆς ἡθικῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Δι' αὐτὸν δὲ Κύριος παραγγέλλει ρητῶς «μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. 7', 1). «Ο ρέπων εἰς καταλαιὸν εἶναι ἢ κοῦφος ἢ φθονερὸς ἢ ἀλόγιστος. Εἶναι βεβαίως περιπτώσεις κατὰ τὰς ὅποιας ὀφείλομεν νὰ ἐπιτιμήσωμεν συνανθρώπους μας διὰ φαυλότητα ἢ κακίας. Τοῦτο ὅμως πρέπει νὰ πράξωμεν μὲ σεμνότητα, μὲ πρόθεσιν ὥφελείας καὶ μὲ ἡπιότητα· ὅχι μὲ σαρκασμὸν καὶ ὀξύτητα. Ο νουθετῶν δὲν πρέπει νὰ διασύρῃ καὶ νὰ τραυματίζῃ τὸν νουθετούμενον, ἀλλὰ νὰ τὸν ἐλκύῃ πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὸ κακόν μὲ ἐπιείκειαν καὶ καλωσύνην.

Προσβολὴν τέλος τοῦ πλησίον ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψις κάθε ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἔναντι τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεών του καχυποψία. Αὕτη ἀποδεικνύει ὅτι θεωροῦμεν αὐτὸν πολὺ κατώτερόν μας καὶ ὡς μοναδικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀναγνωρίζομεν τὸ νὰ πράττῃ πάντοτε τὸ κακόν.

Συναφής εἶναι ἡ ὑποχρέσωσίς μας νὰ εὔγνωμον μεν διὰ τὸ καλὸν ποὺ μᾶς ἐπροξένησαν. Παραγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ μᾶς προσέφερε κάποιος ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν προσβολὴν καὶ φέρει

βαρεῖαν ἀπογοήτευσιν καὶ ἀποθάρρυνσιν. Τὴν ἀχαριστίαν ἀπεχθάνονται οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεός δὲν συγχωρεῖ. Εἶναι γνωστὴ ἡ προειδοποίησις τοῦ ποιητοῦ, καθ' ἥν θεοὶ ἔξαποστέλλουν τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἀχαρίστων.

Καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον πρέπει νὰ σεβώμεθα ἐπίσης. Πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δικαίως καὶ νομίμως ἀπέκτησε καὶ κατέχει εἶναι ἀναφαίρετον αὐτοῦ κτῆμα. Καὶ δὲν εἴται μὲν ἡ περιουσία καθ' ἔαυτὴν ὑψιστόν τι ἀγαθὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα τοῦ βίου ἀγαθὰ συντελεῖ ὅχι μόνον εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ εὖ ζῆν, ἦτοι εἰς τὸν ἔντιμον καὶ ἐνάρετον βίον. Ἀρκεῖ νὰ παρακολουθήται ἀπὸ φρόνησιν, ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐνθυμῇται τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἀξίαν. Ὁ πλοῦτος μᾶς διευκολύνει καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τῆς φιλανθρωπίας.

Τὸ καθῆκον τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀλλοτρίων οἰκονομικῶν ἀγαθῶν εἶναι ἡ βάσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου. "Οπου τὰ ἄτομα, ἀντὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀπόκτησιν ἀγαθῶν διὰ τῆς ἔργασίας των, ἀρπάζουν ἡ καταπατοῦν τὰ ἀγαθὰ τῶν ἄλλων, ἡ ἄνθρωπίνη κοινωνία ὀλίγον διαφέρει ἀπὸ φωλεάν σαρκοβόρων. Ἀντιθέτως, ὅταν ἡ ἀσφάλεια εἰς τὰς κτήσεις καὶ τὰς συναλλαγὰς εἶναι ἀπόλυτος, ὅλη ἡ δραστηριότης τῶν μελῶν διατίθεται διὰ νέας προσπαθείας καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόοδος συντελεῖται μὲ μεγάλα βήματα. Ὁρθῶς λοιπὸν τὸ καθῆκον τοῦτο περιελήφθη ρητῶς εἰς τὸν Δεκάλογον ὡς ὁγδόν ἐντολή: «οὐ κλέψεις».

Πράγματι ἡ κλοπή, καθὼς καὶ ἡ ληστεία εἶναι δύο μορφαὶ παραβάσεως τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον.

"Η κλοπὴ εἶναι ἀφαίρεσις καὶ ἰδιοποίησις ἀλλοτρίου πράγματος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ἡ δὲ ληστεία ἡ στεία ἡ ἀρπαγὴ εἶναι ὁ περισσότερον ὡμὸς καὶ βίαιος τρόπος οἰκειοποιήσεως ξένου πράγματος. Ἀλλος τρόπος σφετερισμοῦ ξένων ἀγαθῶν εἶναι ἡ ἀπάτη. Μὲ λόγους ψευδεῖς καὶ πράξεις ἀνειλικρινεῖς ἐπιτυγχάνομεν ὡφέλειαν διὰ τὸν ἔαυτόν μας ἐπὶ βλάβῃ τῶν συμφερόντων τοῦ πλησίον. 'Ο δι' ἀπάτης σφετερισμὸς εἶναι κλοπή, ἡ δποία ἔχει τοῦτο τὸ ἐπιβαρυντικόν, ὅτι ἐπιτυγχάνεται ὑστερα ἀπὸ σειρὰν καταχθονίων ἐνεργειῶν. Καὶ ἡ ύπερεστις εἶναι κλοπή, ἡ πράγματος, εἶναι καὶ αὐτὴ κλοπή καὶ πράξις

τήθικῶς κολάσιμος. Ἐπὸ δὲ τὰς πράξεις ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἀπέχῃ. Καὶ διὰ νὰ μὴ εύρεθῇ εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἀφαιρέσῃ ἢ νὰ σφετερισθῇ ξένον πρᾶγμα, ἃς εἶναι φίλε ργος, διὰ νὰ ἔχῃ πάντοτε τὰ μέσα τῆς ζωῆς καὶ ὅλη γαρκής, διὰ νὰ μὴ ρέπῃ πρὸς ἀνωφελεῖς καὶ ματαίας ἀπολαύσεις. Ἡ ὀκνηρία ἀντιθέτως καὶ ἡ σπατάλη ὁδηγοῦν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν πλεονεξίαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν κλοπὴν ὄλων τῶν ἀποχρώσεων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐνθυμούμεθα πάντοτε τὸ τῆς Γραφῆς: «ὅ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς κερδσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρειαν ἔχοντι» (Ἐφ. δ', 28). Χρήσιμον εἶναι ἐξ ἄλλου νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν τὴν αὔστηράν μὲν ἀλλὰ δικαίαν ὑπόμνησιν τοῦ Παύλου: «εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἔσθιέτω» (Β' Θεσ. γ', 10).

Ο χριστιανὸς τέλος πρέπει νὰ σέβεται τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀποφεύγῃ κάθε εἴδους καταπίεσιν καὶ καταναγκασμόν. Ἡ χειροτέρα περίπτωσις καταπίεσεως τῆς ἐλευθερίας, ὁ κατάπτυστος θεσμὸς τῆς δουλείας, τείνει νὰ ἔξαφανισθῇ χάρις εἰς τὸν ἔντονον κήρυγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ὄλλαι περιπτώσεις καταπατήσεως, τὰς ὅποιας ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀποκρούῃ καὶ νὰ καταπολεμῇ —

—3. Φιλαλήθεια καὶ παρρησία.

Απὸ τὴν συναίσθησιν ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα δίκαιοι πρὸς τοὺς ἄλλους ἀπορρέει καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ λέγωμεν παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ἥτοι προκύπτει τὸ καθῆκον τῆς φιλαλήθείας. Ἡ φιλαλήθεια εἶναι βεβαίως καὶ καθῆκον πρὸς τὸν ἑαυτόν μας, διότι συντηρεῖ καὶ δυναμώνει τὴν περὶ ἡμῶν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἥτοι περιφρουρεῖ τὴν τιμήν μας.

Ο φίλαληθης λέγει πάντοτε καὶ πρὸς πάντας τὴν ἀλήθειαν. Παριστάνει τὰ πράγματα ὅπως τὰ βλέπει καὶ ὅπως τὰ γνωρίζει ἀποκρούων κάθε σκόπιμον ἀπόκρυψιν ἢ μελετημένην διαστροφὴν τῆς ἀληθείας. Δὲν ἀρνεῖται τὰς πράξεις του, ἔστω καὶ ἀν πρόκειται νὰ ἐπισύρουν τὴν τιμωρίαν ἢ τὴν κατάκρισιν. Δὲν ἀποδίδει εἰς ἄλλους ἐνεργείας ἴδιας του, αἱ ὅποιαι ὠδήγησαν εἰς δυσάρεστον ἀποτέλεσμα. Είναι τηρητὴς τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ, ὅστις παραγγέλλει

νὰ λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν ὅχι μόνον μὲ τὴν γνωστὴν ἐντολὴν τοῦ Δεκαλόγου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ρήτραν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν (Ἐφ. δ', 25): « διὸ ἀποθέμενοι τὸ φεῦδος λαλεῖτε ἀλήθειαν ἔκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ » καὶ « μὴ φεύδεσθε εἰς ἀλλήλους » (Κολ. γ', 9). Ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀγαθὴν διάθεσιν κινεῖται μία παράλληλος πρὸς τὴν φιλαλήθειαν ἀρετὴν, ἡ εἰλικρίνεια. Εἰλικρίνεια σημαίνει κατ' ἀρχὴν καθαρότητα καὶ διαύγεια. Ἐπειτα εἰλικρίνεια σημαίνει τὴν καθαρότητα τοῦ λογισμοῦ, τὸν ἀψευδῆ, ἀνυπόκριτον, εὐθὺν καὶ τίμιον χαρακτῆρα. Ἐνῷ ὁ φιλαλήθης φαίνεται κυρίως εἰς τοὺς λόγους, ὁ εἰλικρινὴς ἐκδηλώνεται διὰ τῶν πράξεων καὶ τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς του. Οὐδέποτε προσποιεῖται αἰσθήματα, τὰ ὅποια εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει, οὔτε ὑποστηρίζει γνώμας τὰς ὅποιας δὲν πιστεύει. Διακηρύσσει τὰς πεποιθήσεις του καὶ ζῆση συμφώνως πρὸς αὐτάς, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὸν συρμὸν ἢ ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια εἰς ἐνεργείας τὰς ὅποιας ἀποδοκιμάζει. Αἱ ἔξωτερικαὶ ἐν γένει ἐκδηλώσεις καὶ πράξεις του δὲν εἴναι παρὰ ἡ ἀνταύγεια τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου.

Καλύτερον ἡμποροῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν εἰλικρινῆ ἄνθρωπον εἰς συγκεκριμένας περιπτώσεις. Ὡς δικηγόρος δίδει εἰς τὸν πελάτην του ἀκριβῆ νομικὴν εἰκόνα τῆς ὑποθέσεώς του καὶ δὲν τὸν παρασύρει εἰς ἀσκοπον καταδαπάνησιν χρημάτων. Ὡς ἰατρὸς ἐκτελεῖ τὸ ἔργον του εύσυνειδήτως, μήτε ὑπερβάλλων τὸν κίνδυνον ἐπὶ ἀσημάντου νοσήματος, διὰ νὰ ἀμειφθῇ πλουσιώτερον, μήτε ὑποτιμῶν αὐτὸν εἰς σοβαρότητα, διὰ νὰ μὴ φανερώσῃ ἀνεπάρκειαν. Ὡς πολιτικὸς καὶ ρήτωρ δὲν κολακεύει τὰς ἀδυναμίας τοῦ πλήθους καὶ δὲν δίδει ὑποσχέσεις ἀπραγματοποιήτους. Ὡς συγγραφεὺς δὲν ἀποκρύπτει τὰς πηγάς του οὔτε παρουσιάζει ὡς ἴδικά του, συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια ἀλλοι πρὸ πολλοῦ κατέληξαν. Δὲν κιβδηλεύει καὶ δὲν παραχαράττει τὴν ἀλήθειαν καὶ δὲν συσκοτίζει χάριν ἀλλων σκοπῶν τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρεύνης.

Ἡ τολμηρὰ διακήρυξις τῆς ἀλήθειας καλεῖται παρησία καὶ τὸ δύμιλεῖν μετὰ παρρησίας εἴναι κάλλιστον προτέρημα. Ἄλλος χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ νομίζῃ ὅτι ὀφείλει νὰ ἐμφανίζεται ἀπρόσκλητος ἐξάγγελος παντὸς ὅτι ἔμαθεν ἢ γνωρίζει, οὔτε βιαστικὸς ἐλεγκτῆς τῆς πλάνης τῶν ἀλλων. Διότι οὕτω ἀποβαίνει σκαιός καὶ φορτικός καὶ μὲ τὴν ἀγροϊκὸν ἐλευθεροστομίαν του ἔρεθίζει μᾶλλον καὶ ἔξα-

γριώνει παρὰ διορθώνει τὸν πλησίον του. Δι' αὐτὸν πρέπει πάντοτε ἡ ἐντιμότης καὶ ἡ φιλαλήθεια νὰ συνδυάζωνται μὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἀγάπην. Πρέπει δὲ κανεὶς νὰ κάμη διάκρισιν μεταξὺ διαστροφῆς τῆς ἀληθείας καὶ ἀποσιωπήσεως αὐτῆς, μεταξὺ ψεύδους καὶ ἔχεμυθίας.

‘Η ἀρετὴ τῆς φιλαληθείας δὲν πρέπει νὰ ἐπισκιάζῃ τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης. Ὁ ἴδιωτης ὅστις διατυμπανίζει τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ σπίτι του, ὁ ἰατρὸς ποὺ διασαλπίζει τὰ πορίσματα τῶν ἰατρικῶν του ἐπισκέψεων, ὁ στρατιώτης ὁ ἀποκαλύπτων στρατιωτικὰ μυστικὰ φαίνονται μὲν ὡς ἄνθρωποι τηροῦντες τὴν ὑποχρέωσιν τῆς φιλαληθείας, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι παραβάται ἄλλων Ἱερωτάτων καθηκόντων. ’Αν τοιαύτη παρρησία ἥτο κάτι τὸ ὅρθον, θὰ ἔπειπεν οἱ αἴσχιστοι τῶν προδοτῶν νὰ τιμῶνται ὡς ἄγιοι καὶ μάρτυρες τῆς ἀληθείας.

’Αντίθετος πρὸς τὴν φιλαλήθειαν εἶναι ἡ ψευδολογία, πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν ἡ ψυκρίσια.

‘Ο ψευδόμενος ἀποβλέπει συνήθως εἰς ἀτομικὸν κέρδος, ἄλλοτε δὲ ἐλπίζει διὰ τοῦ ψεύδους νὰ ἀποφύγῃ τιμωρίαν ἢ ζημίαν. ’Αλλὰ τοῦ ψευδολόγου τὰ κέρδη εἶναι ὅλως ἐφήμερα. Συντόμως ἡ ἀλήθεια θὰ λάμψῃ καὶ μαζὶ μὲ τὴν ὡφέλειαν ποὺ προσδοκᾷ χάνει ὁριστικῶς καὶ τὴν ὑπόληψήν του. Κοινωνίαι ὅπου βασιλεύει τὸ ψεῦδος εἶναι καταδικασμέναι εἰς ἀπώλειαν, διότι λείπει ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀπὸ τὰ μέλη των τὸ στοιχεῖον τῆς ἐμπιστοσύνης. ’Οπου δὲ ἡ ἐμπιστοσύνη κλονίζεται, ὁ καθεῖς περιχαρακώνεται εἰς τὴν ἴδιαν του ἀτομικότητα καὶ ζῆ δι' ἔαυτόν.

‘Ο δὲ ὑποκριτής καὶ ἀνειλικρινὴς ἄλλα ἔχει εἰς τὸν νοῦν του καὶ ἄλλα εἰς τὴν γλῶσσαν, ἄλλα πιστεύει καὶ ἄλλως ἐνεργεῖ.

‘Η ὑποκριτία καὶ ἡ ἀνειλικρίνεια ἡμπορεῖ νὰ ἐκδηλώνεται εἰς διαφόρους περιστάσεις μὲ τὴν ἐπίδειξιν πότε τῆς μιᾶς καὶ πότε τῆς ἄλλης ἀρετῆς. Κλασσικὸν παράδειγμα ὑποκριτικῆς εύσεβείας ξῶκεν δὲ Μοιλιέρος εἰς τὸν «Ταρτοῦφον» του.

Μορφὴ ἀνειλικρινείας εἶναι καὶ ἡ κολακεία. ‘Ο κόλαξ μὲ λόγους ἐπαινετικοὺς καὶ χαμερπεῖς θωπείας καὶ προσαγορεύσεις δουλοπρεπεῖς προσπαθεῖ ν' ἀποσπάσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ κολακευομένου. ’Η κολακεία εἶναι συμπεριφορὰ ἐπικίνδυνος μὲν διὰ τὸν δεχόμενον

αὐτήν, εὔτελιστική δὲ διὰ τὸν χρησιμοποιοῦντα. Εἰς τὸν Θεόφραστον ἡμποροῦν οἱ κόλακες ὅλων τῶν ἐποχῶν νὰ ἀναζητήσουν καὶ νὰ ἀποθαυμάσουν τὸ ἀψευδὲς αὐτῶν πρότυπον.

‘Υπάρχουν ἄρα γε περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ ψεύδεται; ‘Υπάρχει δηλονότι ἀναγκαῖον ψεῦδος; Δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἔρωτημα.

Κατὰ τὴν πρώτην οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ συγχωρεῖται κανεὶς νὰ ἀποκρύπτῃ ἢ νὰ διαστρεβλώνῃ τὴν ἀλήθειαν. Οὐδεὶς ἀπώτερος σκοπὸς ἡμπορεῖ νὰ μᾶς δικαιολογήσῃ διὰ τὴν καταπάτησιν τῆς ἀληθείας, ἀφοῦ κανεὶς σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ πονηρὰ μέσα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πνευματικὸν ἀγαθὸν ποὺ ἔχει καθ' ἑαυτὸν ἀξίαν. Κάθε ὑποχώρησις εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς ἀσύστολον καταστρατήγησιν πάσης ὑποχρεώσεως καὶ πάσης ὑποσχέσεως. Κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὸ νομικὸν δόγμα fiat justitia pereat mundus — ἢ δικαιοσύνη νὰ ἀσκήται καὶ ὁ κόσμος ἂς χαθῆ — παραδέχονται ὅτι πᾶσα διαστροφὴ τῆς ἀληθείας εἶναι ἀθέμιτος, ἀδιαφόρως πρὸς τὰς συνεπείας.

‘Αλλοι ἀντιθέτως ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ κανὼν οὗτος εἶναι ἀδύνατον νὰ τηρηθῇ. Διότι εἰς τὸν βίον παρουσιάζονται περιπτώσεις ὅπου αὐστηρὰ συμμόρφωσις πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀληθεύειν γίνεται πρόξενος καταστροφῆς. Ὁ ὁμολογῶν π.χ. τὴν ἀλήθειαν πρὸς ἀνθρωπὸν κακοῦγον εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ αἴτιος ἀδίκου κακοποιήσεως ἢ φόνου. Πολλάκις τυπικὴ φιλαλήθεια μᾶς καθιστᾷ ἐνόχους ἀπιστίας ἢ προδοσίας. Πολιτικὰ πρόσωπα καὶ διπλωμάται ἐκθέτοντα διὰ τῆς εἰλικρινοῦς αὐτῶν γλώσσης κρατικὰ μυστικὰ τηροῦν μὲν τὴν ἀπαίτησιν τῆς φιλαληθείας, ἀλλὰ καταπροδίδουν τὰ ὑψιστά συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας. Οὐδὲν τὸ μεμπτὸν ἔχει καὶ ἡ ἐν πολέμῳ φροντὶς τῆς ἥγεσίας νὰ ἀποκρύπτῃ τὰς κινήσεις τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων.

Ἐναντι τῆς τοιαύτης διαμάχης ἡ Ἡθικὴ δὲν ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ ἄκαμπτον καὶ μονόπλευρον στάσιν. Καὶ ὡς γενικὴν μὲν ἀρχὴν τηρεῖ ὅτι πρέπει νὰ λέγεται πάντοτε ἡ ἀλήθεια. ‘Ωστόσον δικαιολογεῖται ἀπόκλισις ἀπὸ αὐτὴν ὡς ὄπλον ἀμύνης κατὰ βιαίας ἐπιθέσεως, ἢ δποία ἀπειλεῖ τὴν ζωὴν ἢ τὴν τιμὴν μας ἢ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν

τιμὴν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἔθνικοῦ συνόλου. Τὰ λοιπὰ ἐπαφίενται εἰς τὴν φρόνησιν ἑκάστου καὶ εἰς τὸν ἐκ Θεοῦ φωτισμόν, τὸν δποῖον δ̄ χριστιανὸς οὐδέποτε λησμονεῖ νὰ ἐπικαλῇται.

«'Ορθὸν ἀλήθει' ἀεὶ» (Σοφ. Ἀντιγ. 1195).

4. Δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη. = «Love»

Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ὅσα ἐστημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα, εἶναι καθήκοντα δικαίοσυνης πρὸς αὐτόν. Ἀλλὰ ύπεράνω τούτων κεῖται τὸ πελώριον καθῆκον τῆς ἀγάπης της. Κατ' ἀκρίβειαν οὔτε δικαιοσύνη πρὸς τὸν πλησίον δύναται νὰ νοηθῇ χωρὶς ἀγάπην πρὸς αὐτόν, οὔτε ἀγάπη χωρὶς τὴν δικαιοσύνην. Καθαρὰ δικαιοσύνη χωρὶς τὴν δροσίζουσαν πνοὴν τῆς ἀγάπης εἶναι ἀπλῆ νομιμότης. Καθαρὰ πάλιν ἀγάπη, χωρὶς νὰ ρυθμίζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης, δὲν ἐπιτυγχάνει πάντοτε νὰ ὠφελήσῃ τὸν πλησίον. Αἱ δύο ἀρεταὶ πρέπει νὰ λογίζωνται ὡς μία καὶ ἀδιαιρέτος, δεικνύουσα πότε τὸ ἐν καὶ πότε τὸ ἄλλο πρόσωπον αὐτῆς.

Ἐλέχθη ἀλλαχοῦ ὅτι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ εἴναι ἐνεργὸς καὶ νὰ παρακολουθήται ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι δὲ ἀγάπη ἡ εὐμενῆς ἐκείνη τῆς καρδίας διάθεσις, τῆς δόποίας καρπὸς εἶναι ἄλλοτε ἐκδηλώσεις μακροθυμίας καὶ πραότητος καὶ ἄλλοτε πράξεις ἀγαθοεργίας καὶ φιλαλληλίας.

Καὶ πρῶτον μὲν στάδιον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶναι νὰ χαίρωμεν εἰς τὴν χαράν του καὶ νὰ συμπάσχωμεν εἰς τὸν πόνον του, τὸ χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, καθὼς ὡραῖα διώρισεν δὲ Ἀπόστολος (Ρωμ. 1β', 15). Ἡ ἀπαίτησις αὕτη φαίνεται εὐκολός, ἀλλ' εἶναι τὰ πολλὰ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀποδεικνύουν τὸ ἀντίθετον. Ὑπάρχουν ἀνθρωποί δεικνύοντες τελείαν ἀπάθειαν εἰς τὰς συμφορὰς τῶν ἄλλων καὶ πλήρη ἀναλγησίαν διὰ τὰ παθήματά των. Καὶ τὸ ἀκόμη χειρότερον, εἴτε φθονοῦν τοὺς ἄλλους διὰ τὰ ἀγαθὰ τῶν δόποίων ἥξιώθησαν ἢ τὴν ύπεροχὴν ποὺ διαθέτουν, εἴτε, πρᾶγμα φρικτὸν νὰ τὸ εἴπῃ κανείς, χαίρουν εἰς τὰς δυστυχίας τῶν ἄλλων καὶ γαυριοῦν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἄλλοι κακοπαθοῦν, ἐνῷ αὐτοὶ εἶναι ἀθικτοὶ ἀπὸ τὴν δυστυχίαν. Πλὴν τῆς

χαὶ ρεκακίας καὶ τοῦ φθόνου ἀρνητικαὶ τῆς ἀγάπης ἐκδηλώσεις εἶναι ἡ κακόνοια καὶ κακεντρόχεια. Ἐκδηλώνεται μὲν καχυποψίαν, κακολογίαν, κατάρας καὶ ἀναθεματισμούς, ἐνῷ ἡ εὐμένεια καὶ ἀγαθότης φανερώνονται μὲ τὴν εὐλογίαν ἢ τὸν ἔπαινον, μὲ τὴν ἐμπιστοσύνην μας καὶ μὲ τὴν προσφυγήν εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς, ἵνα ἀξιώνη τὰ ἀγαπώμενα πρόσωπα τῆς ἀγίας δωρεᾶς. Ἀκρως δὲ ἀντίθετον τῆς ἀγάπης εἶναι τὸ μῖσος, φθόνος διμοῦ καὶ χαιρεκακία. Ὁ μισῶν τὸν ἀδελφόν του κάμνει κάθε τι, διὰ νὰ ἐπαυξήσῃ τὴν δυστυχίαν του ἢ νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν χαράν του.

Ἄλλ' ἡ ἀγάπη κυρίως ἐκδηλώνεται ως εὔποιία καὶ εὐεργεσία πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην, ἦτοι ως φιλαλληλία. Αὕτη δὲ πάλιν κυρίως μὲν ἔχει τὸ ὄνομα τῆς ἐλεημοσύνης, τὴν ὅποιαν ὁ χριστιανὸς ἀσκεῖ ἀπροφασίστως. Τὸ φιλάνθρωπον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἐλεητικὸν εἶναι ἡ μεγίστη ἀρετή του. Ὁ χριστιανὸς δὲν διατυπανίζει τὴν φιλανθρωπίαν του, ἐνθυμούμενος καὶ ως πρὸς τοῦτο τὴν παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος: «Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς... Ὅταν οὖν ποιῆσις ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἐμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ταῖς ὁρύμασι, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων... Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου» (Ματθ. 5', 1-4).

Ἄλλὰ καὶ ἡ παραμυθία, ἦτοι λόγοι παρηγορίας πρὸς τοὺς θλιβούμενους, καὶ ἡ συνηγορία, ἦτοι ἡ ἐνίσχυσις εἰς προστασίαν δικαιωμάτων ποὺ καταπατοῦνται, καὶ ἡ φιλοξενία, ἦτοι ἡ περιθαλψις προσώπων, τὰ ὅποια κάποια ἀνάγκη ἔφερεν ὑπὸ τὴν στέγην μας, εἶναι πράξεις ἀγάπης. Περιστάσεις κατὰ τὰς ὅποιας πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται ἡ χριστιανικὴ φιλαλληλία ἀπαριθμεῖ αὐτὸς ὁ Κύριος εἰς τὴν συναρπαστικὴν ἐκείνην περικοπὴν ὅπου ὁ λόγος διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν. «ἐπείνασα γὰρ καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ οὐκ ἐποίσατέ με, ξένος ἦμην καὶ οὐ συνηγάγετέ με, γυμνός καὶ οὐ περιεβάλετέ με, ἀσθενής καὶ ἐν φυλακῇ καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με» (Ματθ. 25', 42-44).

Καὶ ἀρνητικῶς δὲ ἐκδηλοῦται ἡ ἀγάπη ως ἐνέργεια ἀνασχετική

κακῶν ἔξεων ἢ παραλόγων ἐπιθυμιῶν. Ὁ Εκεῖνος ποὺ ἀγαπᾶ πραγματικῶς καὶ βαθέως δὲν κολακεύει τὰς ἀδυναμίας τῶν προσώπων τὰ ὅποια ἀναστρέφεται καὶ μὲ τὰ ὅποια τὸν ἐνώνει κάποιος δεσμός. Ὡς φίλος, ὡς πατήρ ἢ ὡς διδάσκαλος δὲν προθυμοποιεῖται νὰ προσφέρῃ ἢ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ ἀγαπώμενο πρόσωπον προσκαίρους ἥδονάς καὶ ἐφήμερον τέρψιν, ἀλλ᾽ ἀποβλέπει εἰς τὴν διαρκεστέραν καὶ ἀληθεστέραν εὐτυχίαν του, εἰς τὸ ἀπώτερον καὶ μονιμώτερον συμφέρον του. Ἡ ἐπέμβασίς του θεωρεῖται ἀπὸ ἑκείνους ὑπὲρ τῶν ὅποιών γίνεται ὡς δυσμένεια καὶ καταπίεσις, εἶναι ὅμως ἔκφρασις ἀληθοῦς ἀγάπης. Ἀντιθέτως, γονεῖς ἢ διδάσκαλοι ὑποχωροῦντες προθύμως εἰς τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις τῶν παιδιῶν των ἀποδεικνύονται ἔνοχοι μεγίστης ἀπερισκεψίας. Ἀρκεῖ μόνον ἢ ἐπέμβασις εἰς ὄφελος τῶν ἀνωτέρω προσώπων νὰ μὴ ἔχῃ τὸν χαρακτῆρα βανάusου καταπιέσεως.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη ἔχει τὴν ἴδιοτητα τῆς καθολικότητος. Δὲν ἀπευθύνεται μόνον εἰς τοὺς συγγενεῖς ἢ τοὺς φίλους, εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους ἢ τοὺς ὁμοεθνεῖς, ἀλλὰ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἀνθρωποί εἶναι ἀδελφοί. Τοῦτο διδάσκεται σαφῶς μὲ τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου, ὁ ὅποιος τόσον προθύμως περιέθαλψε τὸν ἐμπεσόντα εἰς τὸν ληστάς Ἰουδαῖον, καὶ μὲ τὴν περίφημον διακήρυξιν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν: «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἐλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. γ', 28). Ἡ ἀγάπη δὲν ἀφήνει ἔξω ἀπὸ τὴν ζωογόνον ἀκτινοβολίαν τῆς οὔτε αὐτοὺς τοὺς ἔχθρούς μας.

Ἐξ ἄλλου ἢ ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινῆς καὶ καθαρᾶς, μὴ ἀφήνουσα θέσιν εἰς οίνοδήποτε ὑπολογισμόν, ἀποκρούουσα δὲ κάθε ἐπίδειξιν καὶ ἀνθρωπαρέσκειαν.

Πρέπει τέλος νὰ εἶναι ζῶσα, ἥτοι νὰ μὴ ἀρκῆται εἰς ἀπλᾶς προθέσεις καὶ λόγους κενούς ἑκεῖ ὅπου αἱ πράξεις εἶναι ἀναγκαῖαι.

Ποία εἶναι ἢ ἀξία τῆς ἀγάπης δὲν εἶναι εὔκολον νὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ λόγου. Ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ ἀκρογωνιαῖς λίθος τῆς ἥθικῆς ζωῆς. Ἡ ἀγάπη, αὐτὴ καὶ μόνον, δίδει ἀξίαν εἰς τὰς πράξεις μας καὶ λαμπρύνει ὅλον μας τὸν βίον. Χωρὶς αὐτὴν ὅλων τῶν ἄλλων καθηκόντων ἢ ἐκπλήρωσις εἶναι περιττή. Τίποτε δὲν δίδει τόσην ἀξίαν

εὶς τὸν ἄνθρωπον, ὅσον ἡ ἄδολος, ἡ βαθεῖα, ἡ εἰλικρινὴς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀγάπη. Πνευματικὰ γνώσεις, ύλικὸς πλοῦτος, ἄλλα χαρίσματα δὲν εἶναι τίποτε χωρὶς τὴν ἀγάπην. Ὁρθῶς ἐλέχθη ὅτι σταγῶν ἀγάπης εἶναι προτιμοτέρα ὡκεανοῦ γνώσεων. Ὁ θεῖος Παῦλος διέθεσεν ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐκφραστικὴν δεινότητα καὶ ὅλην τὴν θέρμην τῆς μεγάλης ψυχῆς του, διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν δύναμιν τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς ἀρετῆς καὶ ὡμίλησεν εἰς ὑψηλούς τόνους διὰ τὴν ἀγάπην. «Ἐάν, λέγει, ταῖς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέροντα χαλκὸς ἥχον ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μωσῆρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε δῷ μεθιστάναι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδένεν εἰμι». Ὁ ἀγαπῶν κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἶναι μακρόθυμος καὶ ἀγαθοποιός, δὲν γνωρίζει τὸν φθόνον, τὴν αὐθάδειαν, τὴν ἔπαρσιν. Ἀποφεύγει κάθε αἰσχρὰν πρᾶξιν, οὐδέποτε εἶναι ἐγωιστής, δὲν ἔξαπτεται, δὲν βάλει εἰς τὸν νοῦν του κακόν, δὲν χαίρει εἰς τὴν ἀδικίαν, συγχαίρει εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀγάπη, κατὰ τὸν Παῦλον, «πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει» (Α' Κορ. ιγ', 1-9).

Ἡ ἐνεργὸς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἡ ἐμπράγματος φιλανθρωπία καὶ φιλαλητιά εἶναι τὸ θεμελιῶδες καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ. Αὐτὴ ὡραῖζει τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, αὐτὴ ἀποδεικνύει τὸν ἄνθρωπον τέκνον τοῦ Θεοῦ, αὐτὴ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνάτασιν τῆς ψυχῆς, αὐτὴ τέλος ἔξυψώνει καὶ «ἔξανθρωπίζει» τὸν ἄνθρωπον.

— 5. Ὁ θεσμὸς τῆς ἴδιοκτησίας.

Ὁ ἄνθρωπος τείνει πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ἴδικά του ἀγαθά. "Ο, τι ἀπέκτησε κανεὶς νομίμως καὶ κατέχει δυνάμενος νὰ τὸ διατέσῃ κατὰ βούλησιν καλεῖται ἵδιοκτησία ἢ περιουσία. Αὕτη ἀποτελεῖ παμπάλαιον κοινωνικὸν θεσμόν.

Ως γνωστόν, τρεῖς εἶναι κατὰ τὴν Ψυχολογίαν αἱ θεμελιώδεις δόρμαι εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἡ πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, ἡ πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους καὶ ἡ πρὸς κοινωνίαν. Τῆς πρώτης πάλιν μερικώτεραι ἀπόψεις εἶναι ἡ ὄρμὴ πρὸς τροφήν, ἀμυναν καὶ κτῆσιν. "Ωστε ἡ τάσις πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας εἶναι ἔμφυτος εἰς

τὸν ἄνθρωπον καὶ δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράλογον ἢ τὸ ψεκτόν, ὅταν δὲν ἐκτρέπεται ἀπὸ τὴν κανονικήν ὁδόν. Εἰς τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀγαθῶν ὡθεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ λογικὴ φύσις αὐτοῦ, ἥτοι ἡ συνείδησις ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκας μόνον τῆς στιγμῆς. Ἀρνησις ἐπομένως τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας θὰ ἀπετέλει ἄρνησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ ἑργασία θεωρεῖται εὐλόγως ὁ ἐντιμότερος τρόπος ἀποκτήσεως περιουσίας.

Πῶς τώρα κυβερνᾶται καὶ πῶς διαφύλασσεται ἡ κτηθεῖσα περιουσία, εἶναι ἀντικείμενον ἐρεύνης ἄλλων ἐπιστημῶν. Καὶ ἡ πεῖρα ὅμως διδάσκει ὅτι, καθὼς ἀσωτος χρῆσις τῶν κεκτημένων ὁδηγεῖ εἰς καταστροφήν, οὕτω λελογισμένη διαχείρισις ἐπιτρέπει τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ ἀσωτος σπαταλᾶ τὴν ἴδιαν περιουσίαν—κάποτε δὲ καὶ τὰ ξένα χρήματα—κατὰ τὰς ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας τῆς στιγμῆς καὶ ἐνῷ σήμερον διαθέτει ἀφειδῶς, αὔριον στερεῖται καὶ τῶν ἀναγκαίων. Εἶναι ἀνωφελής εἰς τὴν κοινωνίαν, δσάκις δὲν εἶναι ἐπικίνδυνος εἰς αὐτήν, ἀφοῦ οὕτε τὰς ἰδικάς του ἀνάγκας δὲν ἡμπορεῖ νὰ καλύψῃ. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον ἵσταται ἡ φιλαργυρία. Ὁ φιλάργυρος λατρεύει καὶ θεοποιεῖ τὸ χρῆμα. Εἶναι δυνατὸν νὰ στερηθῇ τὴν τροφήν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν στέγην, νὰ ἴδῃ τὰ τέκνα του γυμνητεύοντα ἢ ἄρρωστα, ἀρκεῖ νὰ αἰσθάνεται ὅτι οἱ θησαυροί του μένουν ἀνέπαφοι. Ἀπομυζᾶ ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ὅσον περισσότερα ἡμπορεῖ, ἀλλὰ δὲν ἀνταποδίδει τίποτε εἰς αὐτήν.

Εἰς τὸ μέσον τῶν δύο τύπων εύρισκεται ὁ οἰκονόμος. Γνωρίζει τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ χρήματος, δι' αὐτὸ οὕτε ἀτόπως τὸ σπαταλᾶ, οὕτε ζηλοτύπως τὸ φυλάττει, ἀλλὰ κάμνει ὀρθὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Γνωρίζει νὰ ἀποταμιεύῃ, διότι θέλει νὰ εἶναι συνεπής εἰς τὰς ὑποχρεώσεις του καὶ νὰ προλαμβάνῃ τὰς τροπὰς τῆς τύχης. Δὲν δαπανᾷ εἰς περιττὰ ἔξοδα, διὰ νὰ ἡμπορῇ εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν νὰ φανῆ ὠφέλιμος εἰς τοὺς ἄλλους καὶ εἰς τὸν ἑαυτόν του. Δὲν μεταχειρίζεται μέσα εύτελῇ ἢ σκοτεινά, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ χρήματα, καθὼς ὁ φιλάργυρος. Ὁ φιλάργυρος εἶναι περισσότερον πτωχὸς ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ δὲν ἔχει τίποτε· ὁ οἰκονόμος, καὶ πτωχὸς ὡν, οὐδενὸς στερεῖται.

‘Ως πρὸς δὲ τὸ ὑψος ἡμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν μικράν, μέσην

καὶ μεγάλην ἴδιοκτησίαν. Ὡς τελευταία λόγῳ τῶν μεγάλων δυνατοτήτων ποὺ περικλείει γίνεται πολλάκις πρόξενς βλάβης, ὁσάκις γίνεται κακὴ χρῆσις ἀπὸ τὸν ἔχοντα. Ὁχι διότι ὁ πλοῦτος εἶναι καθ' ἑαυτὸν κακόν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ φυλασσόμενς μὲν εἰς τὰ θυλάκια ἀποστερεῖ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τὰ μέσα συναλλαγῆς, δαπανώμενος δὲ ἀσκόπως γίνεται αἴτις πικρίας, διατιθέμενος δὲ εἰς σκοποὺς ἀντικοινωνικούς προκαλεῖ καταστροφάς. ὁ Ἰησοῦς ἀπηγόρουνεν εἰς τοὺς πλουσίους μερικὰς ἀπὸ τὰς δριμυτέρας ἐπιτιμήσεις του. Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὅρους ὁμιλίαν παραγγέλλει νὰ μὴ θησαυρίζωμεν « θησαυρὸς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σῆς καὶ βρῶσις ἀφανίζει ». Ὡς παραβολὴ τοῦ ἄφρονος πλουσίου κακίζει τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ πλούτου, ἡ παραβολὴ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου τὴν ἀναλγησίαν του. Ὡς σύστασις δὲ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν πλούσιον ἄρχοντα (Λουκ. ιη', 22) νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸν Χριστὸν πωλῶν τὰ ὑπάρχοντά του καὶ μοιράζων τὸ ἀντίτιμον εἰς τοὺς πτωχούς, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ὁ ἀνθρωπὸς ἐκεῖνος ἐγένετο « περίλυπος », δεικνύει πόσον δυσκόλως συμβιβάζεται ἡ ύλικὴ ὑπεροχὴ μὲ ἀγνὸν ἥθικὸν φρόνημα. Εἶναι γνωστὴ ἡ συνεπείᾳ τῆς ἀρνήσεώς του ἀπόφανσις τοῦ Σωτῆρος· « εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τονμαλιᾶς ὁμοίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν » (Μάρκ. ι', 25). Ὁντως, ὅταν κανεὶς δὲν σταματᾷ πρὸς οὐδενὸς θεμιτοῦ ἢ ἀθεμίτου μέσου, διὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν περιουσίαν του· ὅταν, ἀντὶ ὁ ἀνθρωπὸς νὰ ὅρχῃ τῶν χρημάτων, δουλεύῃ ἀντιθέτως εἰς αὐτά· καὶ γενικώτερον ὅταν ὁ πλοῦτος ἀποβαίνῃ τὸ μόνον κριτήριον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας—τότε τὸ μέσον τοῦτο τῆς ζωῆς καταντᾶ μέγιστον κακὸν καὶ ἔγκλειει τοὺς μεγίστους ἥθικούς καὶ κοινωνικούς κινδύνους.

Ἡ χριστιανικὴ ἀποψις ὡς πρὸς τὸν συγκεντρωμένον πλοῦτον εἶναι ὅτι οἱ πολλὰ κατέχοντες δὲν εἶναι ἀνέλεγκτοι κύριοι τῶν κεκτημένων, ἀλλὰ προσωρινοὶ διαχειρισταὶ ὁγαθῶν ἐμπεπιστευμένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Πρέπει λοιπὸν νὰ διαθέτουν ἱκανὸν μέρος αὐτῶν εἰς κοινωνικὰς ἀνάγκας καὶ νὰ εἶναι γενναῖοφρονες προκειμένου νὰ ὑπηρετήσουν φιλανθρωπικὺς ἢ πολιτιστικὸς σκοπούς. Οὕτω θὰ ἀποδώσουν εἰς τὴν κοινωνίαν ἔν μέρος ἐκείνων ποὺ ἔλαβον ἀπὸ αὐτὴν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν θὰ καταβάλουν εἰσφορὰν ἀνάλογον πρὸς τὴν προστασίαν ποὺ παρέσχεν εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ὁγαθῶν των—

6. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

’Αλλ’ αἱ ἀπόψεις αὗται δὲν εἰναι κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ ὅλους ἀποδεκταῖ. Οἱ ἔχοντες νομίζουν δτι δικαιοῦνται νὰ διαθέτουν τὰ κεκτημένα κατὰ τὴν ἀνεξέλεγκτον διάθεσίν των. Οἱ μὴ ἔχοντες θεωροῦν τὸν συγκεντρωμένον πλούτον ὡς τὸ αἴτιον τῆς κακοδαιμονίας των. Αἱ ἀντιθέσεις αὗται εἶναι τόσον παλαιαι, δσον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, ἀλλὰ ἕφθασαν εἰς μεγίστην δύντητα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Εἰς τὸῦ συνετέλεσεν ἡ ραγδαία ἔξειξις τῆς βιομηχανίας, ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰς πόλεις, ὅπου λειτουργοῦν οἱ παντὸς εἴδους βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ ἐκμεταλλεύσεις, συνέρευσιν μεγάλαι μᾶζαι ἀνθρώπων. Αὗται ἀπετέλεσαν τὴν τάξιν τῶν προλεταρίων, ἔργατων δηλαδὴ μὲ μοναδικὴν περιουσίαν τὰ τέκνα των, ἥτοι ἀκτημόνων. Ἡ τελειοποίησις τῆς μηχανῆς καὶ ἡ βελτιώσις τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς ἐδημούργησε μεταξὺ αὐτῶν ἀνεργίαν, ἡ δὲ μεγάλη προσφορὰ ἔργατικῶν χειρῶν ἐπέφερε πτῶσιν ἡμερομισθίων. Ἐὰν εἰς αὐτὰ προστεθοῦν οἱ ἀνθυγιεινοὶ δροὶ ἔργασίας εἰς τὰ ἀνήλια διαιμερίσματα τῶν ἔργοστασίων καὶ τὰς στοὰς τῶν δρυχείων, ἡ καταπόνησις τῶν ἀνηλίκων, ἡ ἀπειλὴ διακοπῆς τῆς ἔργασίας λόγῳ συναγωνισμοῦ πρὸς δομειδεῖς ἐπιχειρήσεις, μὲ μίαν λέξιν ἡ ἀβεβαιότης διὰ τὴν αὔριον κοντὰ εἰς τὴν ἀθλιότητα τῆς σήμερον, ἡμπορεῖ ντὰ ἔχῃ κανεὶς ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς δημιουργηθείστης δυσαρέστου καταστάσεως. Οὕτω προέκυψεν εἰς τὸ μέσον τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπῆρχε πρόβλημα σχέσεων μεταξὺ ἔργοδότου καὶ ἔργατῶν. Μὲ τὸν καιρὸν ὅμως καὶ αἱ λοιπαὶ κοινωνικαὶ τάξεις συνετάχθησαν μὲ τὴν μίαν ἥ μὲ τὴν ἄλλην μερίδα, ἀναλόγως τῶν συμφερόντων ἡ τῶν συμπαθειῶν των, καὶ τὸ πρόβλημα ἔλαβε τοιαύτην εύρυτητα, ὥστε νὰ ἀποβῇ ἐν μέγα, πολύπλοκον καὶ δυσεπίλυτον πρόβλημα τοῦ νεωτέρου κοινωνικοῦ βίου τῶν λαῶν, καὶ τοιαύτην δύντητα, ὥστε νὰ ἀπαιτηθῇ σθεναρὰ ἀντιμετώπισις ἀπὸ τὰς κυβερνήσεις καὶ ἀπὸ τοὺς λοιποὺς παράγοντας τῆς δημοσίας ζωῆς.

’Απόπειραι λύσεως ἔγιναν πολλά.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνος ὁ Γερμανοεβραῖος οἰκονομολόγος καὶ φιλόσοφος Κάρολος Μάρκος (Marx) εἰσηγήθη διὰ τῶν συγγραμμάτων του καὶ δι’ ἄλλων μέσων ριζικὴν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. Ἐθεώρησε πηγὴν ὅλων τῶν κακῶν τὴν ἰδιοκτησίαν. Ἐπρότεινε λοιπὸν τὴν κατάργησιν πάσης ἀτομικῆς περιουσίας καὶ τὴν κοινὴν κατοχὴν ὅλων τῶν ἀγαθῶν, ἵδις δὲ τῶν μεγάλων «μέσων τῆς παραγωγῆς». Παραλλήλως εἰσηγήθη τὴν κατάργησιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, διότι κατ’ αὐτὸν ἡ παρατηρουμένη κακοδαιμονία εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ μεταξὺ τούτων ἀνταγωνισμοῦ, τῆς περιφήμου «πάλης τῶν τάξεων». Τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, κεφάλαιον, ἔγγειος κτῆσις, ἔργοστασια, μηχανήματα καὶ τὰ παρόμοια, καθὼς καὶ αἱ μεγάλαι ἐπιχειρήσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κράτους.

Τὸ σύστημα τοῦτο ὡνομάσθη αὐστηρὸς ἡ ἀκρατος κοινωνισμὸς καὶ μὲ τὴν διεθνῶς ἐπικρατήσασαν λέξιν κομμουνισμός, ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως communis, ἥτοι κοινός. Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τὸν μεταφράσωμεν ἀρχὴν ἥ σύστημα

κοινοκτημοσύνης. Όνομασθη δὲ ἄκρατος ἡ ἐπαναστατικὸς κοινωνισμὸς διότι καὶ πρὸ τοῦ Μάρκου διοικαὶ ἀντιλήψεις εἶχον ἐμφανισθῆ Ἱδίως ἐν Γαλλίᾳ. Αὕται πρὸς διάκρισιν ἔλαβον τὸ ὄνομα τοῦ οὐτοπιστικοῦ ἡ μετριωτέρου κοινωνισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Μάρκου καὶ Ἐγκελᾶς (Fr. Engels) παραλήλως πρὸς τὴν κίνησιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἄκρατου κοινωνισμοῦ ἀνεπτύχθη καὶ ὑφίσταται μέχρι σήμερον μία μετριωτέρα κοινωνιστικὴ θεωρία καὶ δρᾶσις, ἡ ὅποια καλεῖται ἀπλῶς σοσιαλισμός. Ο σοσιαλισμός, ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχὴν ἡκολούθησε κοινὸν δρόμον μὲ τὸν θυμοειδῆ ἀνελφόν του, ὑστερὸν ἀπεσχίσθη ἀπ’ αὐτοῦ καὶ σήμερον ἀκολουθεῖ ἐντελῶς Ἱδίων τροχιάν. Ἐνῷ συμφωνοῦν μὲ αὐτὸν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὡς πρὸς τὰ αἴτια τῆς κακοδαιμονίας τῶν μαζῶν, διίστανται ριζικῶς ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ. Ἀντὶ τῆς βιαίας ἀνατροπῆς τοῦ καθεστῶτος ὁ σοσιαλισμὸς εἰσγεῖται τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ, ἡ ὅποια θὰ συντελεσθῇ κατὰ μικρόν καὶ θὰ ἐπιβληθῇ ὅχι διὰ τῶν ὅπλων ἢ διὰ τῆς ἀπειλῆς τῶν ὅπλων, ἀλλὰ διὰ τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ, καταλλήλως διαφωτιζομένου. Ο σοσιαλισμὸς ἐπιθυμεῖ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν « ἐκμετάλλευσιν ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρωπον » καὶ νὰ ἔχασφαλίσῃ ἵσα δικαιώματα μεταξύ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ ἵσας προϋποθέσεις διὰ τὴν ζωὴν. Ἀλλὰ δὲν φθάνει εἰς τὴν τελείαν ἀρνητινὴν ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ ζητεῖ νὰ θέσῃ ὑπὸ ἔλεγχον μόνον τὰ μεγάλα μέσα τῆς παραγωγῆς καὶ αὐτὰ κατὰ μικρόν. Δὲν ἀρνεῖται τὴν προσωπικὴν ἔλευθερίαν καὶ πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ εἰς ἐπιτυχῆς συγκερασμὸς μεταξύ αὐτῆς καὶ τοῦ κρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συμφέροντος Θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τοῦ συστήματος τῆς ἐπαναστατικῆς κοινοκτημοσύνης. Η βαθυτέρα ἀνάπτυξις τοῦ θέματος ἀνήκει εἰς τὴν Ἀγωγὴν τοῦ Πολίτευ.

1. Ο ἐπαναστατικὸς σοσιαλισμὸς παραγνωρίζει τοὺς ὄρους ὑπὸ τοὺς ὅποίους ἀναπτύσσεται ὁ ἀτομικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος. Οἱ ἀνθρώποι ἐκ φύσεως διαφέρουν κατὰ τὴν σωματικὴν ρώμην καὶ ὀντοχήν, κατὰ τὴν νοητικὴν ἱκανότητα καὶ εὐφυίαν καὶ κατὰ τὸ δυναμικὸν τῆς βουλήσεως. Η κοινωνικὴ ἀνισότης ἐν μέρει μὲν εἰναι ἀποτέλεσμα ἀνίσου κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων, ἀλλὰ κατὰ κύριον λόγον εἰναι προϊὸν τῆς φυσικῆς ἀνισότητος. Καὶ ἄν λοιπὸν διὰ τεχνητῶν καὶ βιαίων μέτρων καὶ μέσων ἐπιτευχθῇ ἡ ἔξομάλυνσις, ἡ ἀνισότης θὰ ἀνακύψῃ ἐκ νέου.

2. Ο κομμουνισμὸς παραλένει τὴν ἀμιλλαν, ποὺ εἰναι σπουδαιότατον ἔλατήριον ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, περιστέλλει τὴν δρμὴν πρὸς ἔλευθερίαν καὶ πρὸς ἀβίαστον διάθεσιν τῶν καθ’ ἡμᾶς καὶ γενικῶς ἀδυνατίζει τὴν εὐγενὴ πλευρὰν τῆς φιλαυτίας. Υγιής φιλαυτία ἀποτελεῖ σπουδαῖον κίνητρον πρὸς δημιουργίαν. Συνέπεια τῆς καταστάσεως αὐτῆς θὰ ἥτο ἔλάττωσις τῶν ἀγαθῶν καὶ πτῶσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης βελτιώσεως αὐτοῦ.

3. Ο κομμουνισμὸς διεκήρυξε τὴν κατάργησιν τῶν συνόρων καὶ εἰσηγήθη ἀρχὰς κοσμοπολιτικὰς εὐαγγελιζόμενος διαρκῆ εἰρήνην εἰς τὴν μίαν, παγκόσμιον πανευτυχῆ πολιτείαν. Ἀλλὰ ὅπου ἐπεκράτησεν, ἐφήρμοσεν αὐστηρόν ἀπαγειωτισμόν, ἐνεκλείσθη εἰς τὸ Ἱδίων αὐτοῦ κέλυφος, ἀπέφυγε κάθε στενὴν ἰδεολογικὴν ἐπαφὴν μὲ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον. Παρεσκεύασε δὲ καὶ παρασκευάζει ἐντατι-

κας τὴν νέαν ἰσχυρὰν πολεμικὴν μηχανήν, ἥ δποια θὰ ὑπηρετήσῃ τὰς περαιτέρω ἐπιδιώξεις του.

4. ‘Ο κομμουνισμὸς δὲν δύναται νὰ ἐπικρατήσῃ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς βίας. ’Αλλ’ ἡ βία δημιουργεῖ ἑκατόμβας θυμάτων καὶ τὸ δργιον αὐτὸ τοῦ αἵματος ἀποτελεῖ ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας αἰτίαν ἀβεβαιότητος καὶ ὑποψίας. Οἱ ζῶντες φοβοῦνται διαρκῶς μήπως ἔχουν τὴν τύχην τῶν ἑκλιπόντων, οἱ θῦται μήπως καταστοῦν θύματα, οἱ ἀσθενεῖς μήπως ὑποκύψουν εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους, οἱ ἰσχυροὶ μήπως θεωρηθοῦν ὑπαίτιοι σφετερισμοῦ τῆς λαϊκῆς δυνάμεως καὶ κυριαρχίας Δι’ αὐτὸ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τὸν ἀρχικὸν τυφῶνα ἀκολουθοῦν ἀλλαὶ ὅχι δλιγάτερον σφοδρᾶς θεομηνίας, αἱ δποιαὶ λαμβάνουν τὸ ἐπιεικές δνομα τῆς «ἐκκαθαρίσεως», μετὰ τὸν ἀρχικὸν σεισμὸν συνεχίζονται κατὰ διαστήματα οἱ μετασεισμοί. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι πολύνεκροι δονήσεις τῆς νέας, ἀσταθοῦς καὶ τεχνητῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως.

5. ‘Ο κομμουνισμὸς ὑποσχνεῖται δημοκρατίαν καὶ ἴσοτητα, ἐφαρμόζει δμως πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν ὀλοκληρωτισμόν. ’Ονομάζεται ὀλοκληρωτικὸν κάθε σύστημα κατὰ τὸ δόποιον δλαι αἱ ἔξουσία, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς δικαστικῆς, ἀπορρέουν ἀπὸ μίαν κεντρικήν, ἀνεξέλεγκτον θέλησιν. Συνέπεια τῶν δλοκληρωτικῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἡ δγυρυπνος ἀστυνομικὴ παρακολούθησις, ἡ πλήρης ὑποδούλωσις τοῦ πνεύματος εἰς τοὺς κρατικούς καὶ κυβερνητικούς σκοπούς, τὰ στρατόπεδα καταναγκαστικῆς ἔργασίας, τὸ μονοκομιματικὸν ψηφοδέλτιον, μὲ μίαν λέξιν ἡ συντριβὴ τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς προσωπικῆς ἔλευθερίας.

6. Τὸ θεωρητικὸν ὑπόβαθρον τῆς κομμουνιστικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἀντιλήψις τῆς ιστορίας, ἦτοι ὁ λεγέμενς ἴστορικὸς ύλισμός. Εἰσηγητής τῆς θεωρίας εἶναι δ μνημονευθεὶς ἀπόστολος τοῦ ἄκρου κοινωνισμοῦ. Σύμπτας δ ιστορικὸς βίος κατ’ αὐτὸν διέπεται ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς παράγοντας. ‘Η κοινωνικὴ καὶ ιστορικὴ ζωὴ ἀναπτύσσεται κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα. Οἱ οἰκονομικοὶ παράγοντες καθορίζουν τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον. Οἱ πολιτικοὶ θεομοί, αἱ κοινωνικαὶ ἀντιλήψεις, αἱ φιλοσοφικαὶ ίδεαι, αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις εἶναι δλα ἐπιγεννήματα τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος, συμπτώματα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν λαῶν. Μόνον αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις ἡμποροῦν νὰ ἔρμηνούν τὴν ιστορίαν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

‘Η ἀντιλήψις δμως αὕτη εἶναι ἐντελῶς μονομερής. ‘Η ιστορία, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον ἀντιλήψιν, εἶναι ἀποτέλεσμα παραγόντων ἔξωτερικῶν καὶ ἔσωτερικῶν. ‘Η οἰκονομία εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς ἔξωτερικοὺς παράγοντας τῆς ιστορικῆς ἔξελίξεως καὶ δὲν εἶναι οὔτε μοναδικὸς οὔτε θεμελιώδης. Διότι κοντά εἰς τὰς ἔξωτερικὰς αὐτὰς ἐπιδράσεις καὶ δυνάμεις ὑπόρχουν καὶ οἱ ἔσωτερικοὶ παράγοντες, ἦτοι ἡ ἀντιδραστικὴ πού ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν βούλησιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν δμάδων. ‘Ο ἀνθρωπός, ἀκριβῶς διότι εἶναι ἀνθρωπός καὶ διότι ἔχει τὴν δύναμιν νὰ θέτῃ σκοπούς, μετασχηματίζει καὶ χειραγωγεῖ τὴν δύναμιν τῶν ἔξωτερικῶν παραγόντων. ‘Ο ἀνθρωπός δημιουργεῖ τὴν ιστορίαν του.

‘Η προσπάθεια τοῦ Μάρκου νὰ ἔξαρτησῃ δλην τὴν θαυμαστὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ νὰ ἔρμηνού ση κατὰ μηχανικὸν τρόπον τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνικῆς, τὰ πνευματικὰ κατορ-

θώματα, τὰ καλλιτεχνικά δημιουργήματα, τοὺς ἡθικούς ἀδλους καὶ τὴν θρησκευτικήν βίωσιν εἶναι καταδικασμένη.

‘Η προσπάθεια τοῦ αὐστηροτέρου κοινωνισμοῦ πρὸς λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ναιαγήσασα. Αἱ βάσεις του εἶναι σφαλεραῖ. ’Εν τῇ μερίμνῃ του νὰ ρυθμίζῃ τὸν οἰκονομικὸν βίον, ἀναμοχλεύει ὅλον τὸ σκοτεινὸν ὑπόστρωμα τῆς ψυχῆς καὶ φέρει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ἔξαλλον χορείαν τῶν ἐνστίκτων. Τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς, ποὺ οἱ σοφοὶ δλων τῶν αἰώνων καὶ ή ἀνθρωπίνη πεῖρα ἥθλησαν νὰ χαλιναγωγήσουν μὲ τὰς ἡνίας τοῦ λογιστικοῦ, ἵδου ἀνακύπτει καὶ πάλιν παντοδύναμον καὶ ἀπατεῖ νὰ ρυθμίζωμεν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις του τὰς πράξεις μας. ’Ορίζουν συνήθως τὸν πολιτισμὸν ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ διμετρώπου ἀγῶνος τοῦ ἀνθρώπου, δπως κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν ἔξωτερικῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀδυναμιῶν καὶ ἐνστίκτων. Καὶ ἐνῷ ἡ ἀνθρωπότης ἔφθασεν εἰς κάποιο ἀξιόλογον ἀποτέλεσμα, ἵδου τὸ ρήθεν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν σύστημα ἀνατρέπει πᾶν δ, τι ἐπετεύχθη καὶ θέτει τὸν ἀνθρωπὸν πρὸ τῶν ἰδίων προβλημάτων ποὺ εἶχεν ἀντιμετωπίσει εἰς τὰ πρῶτα βῆματα τῆς Ιστορίας του. Δι’ αὐτὸν ἐλέχθη, ὁρῶς, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ἀποτελεῖ ἄρνησιν τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι βεβαίως ἀλλήλες ὅτι οὕτος δὲν ἀποκρούει τὴν τεχνικὴν βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν. ’Αλλ’ ἡ μονόπλευρος καλλιέργεια τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ὅχι μόνον δὲν συντελεῖ εἰς ἀληθῆ ἡμέρωσιν, ἀλλ’ αὐτὸν τοῦτο ἔξαγριώνει τὸν ἀνθρωπὸν, εἰς τὸν δόποιον δίδει τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι κατέστη παντοδύναμος.

— 7. ‘Η Χριστιανικὴ θέσις ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

‘Ο σοσιαλισμὸς τῶν νεωτέρων χρόνων, μαρξικὸς ἢ ἄλλος, δὲν ἀποτελεῖ μοναδικὸν παράδειγμα ἀντιμετωπίσεως τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος καὶ μοναδικήν ἀπόπειραν πρὸς ἀποκατάστασιν κοινωνικῆς δικαιοσύνης.

Αἱ πρῶται ἀπόπειραι λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος εἶναι παλαιαι. Τοῦ Λυκούργου ἡ νομοθεσία μὲ τὰ κοινὰ συσσίτια καὶ τοὺς ἶσους κλήρους, τοῦ Σόλωνος ἡ σεισάχθεια καὶ δ ἀναδασμὸς τῆς γῆς εἶναι μερικαὶ ἀπὸ τὰς παλαιοτέρας μελετημένας ἀποπείρας. ’Εξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι δ Πλάτων συνεκρότησε μίαν ἰδεώδη πολιτείαν, ὅπου ὅχι μόνον ἡ ἴδιοκτησία, ὀλλὰ καὶ αὐτὸς δ ὁ οἰκογενειακὸς βίος θεωροῦνται πράγματα ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων τῆς νέας κοινωνίας, τῶν ἀρχόντων δηλαδὴ καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῆς. ’Αλλ’ δ ἴδιος φιλόσοφος βραδύτερον εἰς τοὺς Νόμους του ἀνεγνώρισεν ὅτι τοιαύτη πολιτεία μόνον μεταξὺ θεῶν ἡμπτορεῖ νὰ σταθῇ καὶ εἰσηγήθη ὅχι

τὴν κατάργησιν ιδιοκτησίας καὶ οἰκογενείας, ἀλλὰ τὴν ἄγρυπνον παρακολούθησιν ἐκ μέρους τῆς πολιτείας τῶν σχετικῶν μὲ τὴν κτῆσιν τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων. Αἱ ἀπόπειραι αὗται παρέμειναν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς φιλοσοφίας.

Οὕτε λοιπὸν ὁ αὐστηρὸς κοινωνισμὸς ἔχει ἐλπίδα ἐπιτυχίας, οὔτε ὁ μετριώτερος παρέσχεν ἀποδείξεις περὶ τῆς ἱκανότητός του νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κοινωνικήν ἀνισότητα, οὔτε ὁ οἰκονομικὸς ἀναρχισμός, πρεσβεύων τὴν ἀπόλυτον ἀσυδοσίαν τῆς ἀτομικῆς δραστηριότητος, οὔτε ἄλλα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα, ποὺ συνέλαβον εἰς τὴν σκέψιν των μερικαὶ τολμηραὶ διάνοιαι, ἀπέβησαν καρποφόρα ἢ ἐφαρμόσιμα.

Ποία ἡ Χριστιανικὴ ἄποψις;

Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανὸς υἱόθετεῖ καὶ ἐπικροτεῖ κάθε προσπάθειαν βελτιώσεως τῶν ὅρων τῆς ζωῆς τῆς ἐργαστικῆς τάξεως. Ἀξιοπρεπῇ ἡμερομίσθια εἰς τοὺς ἐργαζομένους, καθωρισμέναι ἐκ τῶν προτέρων ὥραι καὶ ἡμέραι ἀναπαύσεως καὶ ἄδειαι μετ' ἀποδοχῶν, πρόνοια διὰ τοὺς ἀσθενοῦντας καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας των, συντάξεις καὶ ἀσφαλίσεις κοινωνικαί, νοσοκομεῖα καὶ διαγνωστικὰ ἵνστιτοῦτα διὰ τοὺς μὴ δυναμένους νὰ πληρώσουν τοὺς ἴατροὺς καὶ τὰ φάρμακα, ἀπαγόρευσις τῆς ἐργασίας ἀνηλίκων καὶ μέριμνα δι' ὑποχρεωτικὴν δωρεὰν ἐκπαίδευσιν ὅλων τῶν παιδιῶν δι' ὥρισμένα ἔτη· φροντὶς διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναπαύσεως, ὥστε οὕτος νὰ γεμίζῃ μὲ εὐάρεστους καὶ ὠφελίμους ἐνασχολήσεις· εὐχέρεια, ὥστε ἕκαστος ἀναλόγως τῶν κλίσεών του νὰ ἐπιδίδεται εἰς μελέτην ἢ ἀθλοπαιδιάς, νὰ ἀπολαμβάνῃ μουσικὰς συνθέσεις ἢ νὰ μετέχῃ εἰς ἐκδρομὰς καὶ ἔορταστικὰς συγκεντρώσεις· ἐνίσχυσις συνεταιρισμῶν προμηθευτικῶν, καταναλωτικῶν, οἰκοδομικῶν καὶ σωματείων πνευματικῶν, καλλιτεχνικῶν, φιλανθρωπικῶν—ἴδιον μερικὰ ἀπὸ τὰ μέτρα ποὺ συντελοῦν εἰς τὴν καλυτέραν διαβίωσιν τῶν ἐργαζομένων καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι κράτος μιᾶς τάξεως, ἀλλὰ τῆς κοινωνίας ὅλοκλήρου. Καὶ παραλλήλως ἀπαγόρευσις τῶν γιγαντιαίων μονοπωλίων, μερικὰ τῶν ὅποιών τείνουν νὰ καταστοῦν ἴσχυρότερα ἀπὸ αὐτὸ τὸ κράτος, κτύπημα τῆς αἰσχροκερδείας, τῆς τοκογλυφίας καὶ πάσης μορφῆς καταπιέσεως τῶν πτωχοτέρων τάξεων, αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τῶν ὁγορανομικῶν καὶ τῶν ἄλλων προστατευτικῶν διατάξεων, περιορισμὸς τῶν ἐμμέσων φόρων, χαμηλὸν κόστος ζωῆς.

Αλλά τὰ μνημονευθέντα μέτρα, μολονότι ὡφέλιμα καὶ ἐπαινετά, ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ δὲν θεωρεῖ ὡς ἐπαρκῆ. Ὁ Χριστιανισμὸς πιστεύει ὅτι τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἀποβάλῃ ὅλην του τὴν δξύτητα, μόνον ὅταν αἱ ψυχαὶ γίνουν κατάλληλοι διὰ νὰ ὑποδεχθοῦν τὴν λύσιν του, ὅταν δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι λάβουν συνείδησιν τοῦ προορισμοῦ των. Μόνον, ἐπομένως, μὲ τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἥθικῆς στάθμης τῆς κοινωνίας ὁ ἄνθρωπος θὰ εὕρῃ τὸν σωστὸν δρόμον του καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τὴν ποθητὴν γαλήνην. "Ωστε εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα εἶναι πρόβλημα ἥθικόν. Δι᾽ αὐτὸν ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ παραγγέλλει εἰς μὲν τὰς εὔπορωτέρας τάξεις συμπίεσιν τῆς φιλαυτίας εἰς ὅφελος τοῦ πνεύματος φιλαλληλίας, συγκατάβασιν κοὶ συμπάθειαν πρὸς τὴν τύχην τῶν ἀσθενεστέρων μελῶν τῆς κοινωνίας, περιστολὴν τῆς ἐπιδεκτικῆς ματαιοδοξίας των καὶ τῶν προκλητικῶν ἔκδηλώσεων, εὔμαρείας καὶ χλιδῆς. Καὶ παραλλήλως ἀμιλλαν εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Εἰς δὲ τὰς πτωχοτέρας τάξεις συνιστᾶ νὰ ἐπιδιώκουν μὲν σταθερῶς τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης των, ἀλλὰ νὰ ἔχουν πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι ἡ ὡφέλεια τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου εἶναι σκοπός ἐπικρατέστερος ἀπὸ τὴν ἰδίαν ὡφέλειαν καὶ νὰ ἀπέχουν ἀπὸ ἔκδηλώσεις βίας, αἱ ὅποιαι καὶ τοὺς ἴδιους πιθανῶς θὰ βλάψουν καὶ κοινωνικὴν ἵσορρόπησιν δὲν εἶναι πρωρισμέναι νὰ ἐπιτύχουν. "Οταν δὲ ἡ ἀμοιβαιότης αὐτὴ ἐπικρατήσῃ καὶ στερεωθῇ, τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἔχῃ λυθῆ ἐφ' ἑαυτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ψιλὸν γράμμα οὕτε ματαία ἐλπὶς οὕτε κενὴ ὑπόσχεσις, ἀλλ' ἀπεναντίας μία πλήρης περιεχομένου καὶ ὑψηλοῦ νοήματος ἐπαγγελία ἡ ἐντολὴ τοῦ Σωτῆρος «ζῆτεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα — ἦτοι ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἔγκοσμίων ἀγαθῶν—προστεθήσεται ὑμῖν» (Ματθ. »', 33). Ἐκεῖ ὅπου μοναδικὴ μέριμνα εἶναι τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτόν, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἀνώτερα διαφέροντα, χωρὶς νὰ ἐκτρέφωνται ὑψηλότερα ἴδανικά, ἡ κοινωνία δὲν ἥμπορει νὰ εἴναι τίποτε διαφορετικὸν ἀπὸ ἀγέλην λύκων, ἀλλὰ λύκων σοφῶν, ἱκανῶν νὰ εύρισκουν διαρκῶς νέας μεθόδους ἀφανισμοῦ τῶν ὁμοίων των.

Καιρὸς εἶναι ἡδη νὰ ἰδωμεν τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ μέσα εἰς συγκεκριμένας κοινωνικάς ὁμάδος καὶ ὁργανισμούς, ὅπως ἡ οἰκογένεια, ἡ πολιτεία, ἡ χριστιανικὴ κοινότης—

— 8. Οἰκογενειακή ζωή· καθήκοντα τῶν μελῶν.

Θεμελιώδης κοινωνική μονάς, κύτταρον τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων είναι ἡ οἰκογένεια. Ἡ Ἱερότης καὶ παλαιότης τοῦ θεσμοῦ γίνεται ἀντιληπτή, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰ τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου ζεύγους, ὅπως ἐκτίθενται εἰς τὴν Γένεσιν. Διὰ πρώτην φορὰν τότε ηὔλογήθη ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου, διὰ δὲ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος εἰς τὸν ἐν Κανᾶ γάμον καθηγιάσθη ὁριστικῶς.

Ἡ οἰκογένεια είναι ἡ ὀλιγώτερον πολυμελής, ἀλλὰ καὶ ἡ περισσότερον στερεά κοινωνική ὁμάς.³ Αποτελεῖ μικρογραφίαν τῶν μᾶλλον ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν. Διότι συγκροτεῖται εἰς ἓν σύνολον μὲν ἀπλῆν, ἀλλ’ ἔκτακτον ὄργανωσιν, συντηρεῖται δὲ μὲ τοὺς τεθειμένους ὑψηλούς σκοπούς. Εἶναι δὲ ὁ προορισμὸς τῆς οἰκογενείας, πέραν τῆς παιδοποίίας, τὸ νὰ ἀποβῇ φυτώριον, ὅπου θὰ καλλιεργηθοῦν καὶ θὰ βλαστήσουν τὰ εύγενέστερα ἰδεώδη τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς, παιδευτήριον, ὅπου θὰ ἐπιδιωχθοῦν οἱ ὑψηλότεροι σκοποὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἰς τὸ σχολεῖον τῆς οἰκογενείας, ὅπου τὸ φίλτρον, ἡ στοργή, ἡ ἀνιδιοτέλης ἀγάπη καθορίζουν τὰς σχέσεις τῶν μελῶν, θὰ παρασκευασθοῦν διὰ τὰ μελλοντικὰ καθήκοντά των τὰ αὐριανὰ μέλη τῶν μεγαλυτέρων συμβιωτικῶν ἐνώσεων καὶ τῶν πολυμελῶν κοινωνιῶν ὁμάδων, οἱ αὐριανοὶ πολίται καὶ πατριῶται καὶ ὁμογενεῖς καὶ οἱ πολίται τοῦ αὐριανοῦ καλυτέρου κόσμου.

Ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν ἡ οἰκογένεια ἔχαρακτηρίσθη ὡς ἡ « ἡ κατ' οἶκον ἐκκλησία » (Ρωμ. 15', 4 καὶ Φιλήμ. 2).

Διότι μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐκδηλοῦται καὶ ἐνισχύεται κατὰ μικρὸν ἡ μεταξὺ τῶν μελῶν πειθαρχία, ἡ κοινωνικότης, ἡ θρησκευτικότης. Εἶναι λοιπὸν θερμοκήπιον τῆς πολιτικῆς ζωῆς, φυτώριον τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἀποτελεῖ μίαν διαρκῆ σχολὴν τῆς ἥθικότητος. Ἀπὸ τὴν ἑστίαν τῆς οἰκογενείας ἀκτινοβολεῖται καὶ ἐμπνέεται τὸ ἥθικόν φρόνημα εἰς τὴν νεότητα, τὸ πνεῦμα τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀξιῶν, τῆς ἀσκήσεως εἰς ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, τῆς θεοσεβείας.

Διὰ τοῦτο ὑποχρέωσις τῶν χριστιανῶν είναι, ὅταν ἡ ἡλικία ἐπιπρέπῃ καὶ οἱ λοιποὶ ὅροι κριθοῦν κατάλληλοι, νὰ ἔρχωνται μὲ τὴν συναίνεσιν καὶ τῶν γονέων εἰς γάμου κοινωνίαν, ἃν λόγοι ὑγείας

δὲν τὸ ἐμποδίζουν. ⁷ Αλλως μόνον ἔκεινοι οἱ ὅποιοι ἔταξαν ἑαυτοὺς νὰ ὑπηρετήσουν σκοποὺς ὁμολογημένως ὑψηλοτέρους, « οἵς δέδοται », κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Σωτῆρος, μόνον αὐτοὶ δικαιοῦνται νὰ ἀποκρούσουν τὸν γάμον. Μένοντες ὅμως ἄγαμοι ἐπιβάλλεται νὰ παραμείνουν ἄγνοι· καὶ νὰ ἀφοσιωθοῦν εἰς τὴν ἴδιαιτέραν ἀποστολήν των. Εἶναι δὲ ἀπαραίτητον ὁ γάμος νὰ εὐλογηθῇ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. « Πολιτικός » γάμος, ᾧτοι δήλωσις συμβιώσεως ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν ἢ δημοτικῶν ἀρχῶν, στήμερον συνιστώμενος καὶ αὔριον διαλυόμενος, δὲν ἀποδεικνύει τὴν σοβαρὰν καὶ σταθερὰν ἀπόφασιν τῶν ἐρχομένων εἰς γάμον νὰ συμπήξουν χριστιανικὴν οἰκογένειαν, ἔτοιμην νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ μίαν ψυχὴν κάθε καταδρομὴν τῆς τύχης καὶ ἰκανὴν νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς. Διότι γάμος, κατὰ τὸν γνωστὸν κλασσικὸν ὄρισμὸν τοῦ Μοδεστίνου, εἶναι βεβαίως « ἔνωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικός », ἀλλ’ εἶναι ἀκόμη « συγκλήρωσις τοῦ βίου παντός, θείου καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία ». Ἐνώπιον δὲ τόσον βαρείας ἀποστολῆς ὁ χριστιανὸς ἐπικαλεῖται τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας. Συνέπεια μάλιστα τῆς τοιαύτης συγκληρώσεως καὶ συνδέσεως εἶναι τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου καὶ ἡ ἴσοβιότης αὐτοῦ. Μόνον εἰς ὅλως ἔξαιρετικὰς περιστάσεις, τὰς ὅποιας θὰ ἐκτιμήσῃ μετὰ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ διάλυσις τοῦ ἀπαξι συναφθέντος γάμου.

Τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἶναι ἔξιστων ἐλέχθησαν εὐκολονόητα.

‘Η μεταξὺ τῶν συζύγων ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ ἀνυπόκριτος. Ό ἀνὴρ ἀγαπᾷ τὴν γυναῖκά του καθὼς τὸν ἑαυτόν του καὶ τὴν θεωρεῖ ἵστοιμον πρὸς αὐτὸν καὶ συνοδοιπόρον τῆς ζωῆς του ἀχώριστον. Ή γυνὴ ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τῆς πρωτοβουλίας ἐπὶ τῶν γενικωτέρων ὑποθέσεων τῆς οἰκογενείας. Παρακολουθεῖ ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ οἴκου, δίδει τὰς γνώμας καὶ τὰς συμβουλάς της εἰς τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ δὲν ζητεῖ νὰ τὸν ἔξουσιάσῃ. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἔκεινος ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἔρωτᾶ καὶ συμβουλεύεται τὴν γυναῖκά του, νὰ τὴν καθιστᾶ κοινωνὸν τῶν σκέψεών του καὶ νὰ μὴ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν ἔξουσιαστοῦ ἢ τυράννου. Τὴν ἐπιβολήν του δὲν στηρίζει εἰς τὴν ἀκαμψίαν καὶ σκληρότητα τῶν ἀποφάσεών του, ὅσον εἰς τὴν φιλόπονον δραστηριότητά του, τὴν

συνετήν διαχείρισιν τῶν γενικωτέρων ζητημάτων καὶ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, τὸ δόποιον τὸν διακρίνει, προκειμένου νὰ ἔξασφαλίσῃ εἰς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του ὄρους εὐπρεποῦς ζωῆς. ‘Η σύζυγος πάλιν ἀπὸ τὸ μέρος της δεικνύει συγκατάβασιν διὰ τὰ ἐνδεχόμενα ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐνθυμεῖται πάντοτε τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου «ἀλλήλων τὰ βάρον βαστάζετε» (Γαλ. 5', 1). Τὸ παράγγελμα τοῦτο ἴσχυει βεβαίως καὶ διὰ τὸν ἀνδρα.

Καθῆκον δὲ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα εἶναι νὰ παρακολουθοῦν μὲ στοργὴν καὶ ὁγάπην τὰ παιδιά των καὶ νὰ μεριμνοῦν διὰ τὴν καλὴν ἀνατροφήν των. Ἀποφεύγουν λόγους ἢ πράξεις ἀπρεπεῖς, ἐπαγρυπνοῦν ἐπὶ τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς τῶν τέκνων των καὶ παρέχουν τοὺς ἑαυτούς των ὑπόδειγμα πρὸς μίμησιν. ‘Ο χαρακτὴρ τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Παιδός, λαμβάνει συγκεκριμένην μορφὴν κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του, δι’ αὐτὸν εἶναι εὐκταῖον νὰ εύρισκεται μέσα εἰς περιβάλλον ἐμπνέον ἀγαθὰς διαθέσεις καὶ ἔργα. Μολονότι δὲν ἀδιαφοροῦν, οἱ γονεῖς, πρὸς καμμίαν ἐκδήλωσιν τῶν τέκνων των, ἀποφεύγουν τὰς αὐστηρὰς καὶ ἀκαίρους τιμωρίας, συγκρατοῦνται εἰς κάθε παραφοράν, προφυλάσσονται ἀπὸ ἄδικον καὶ ἀνισον μεταχείρισιν τῶν τέκνων των. Ἡ ἀπαίτησις τῶν γονέων νὰ τοὺς ὑπακούουν τὰ τέκνα των εἶναι λογική, ἀλλ’ ἡ ὑπακοὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται σκοπός, ἀφοῦ καὶ ἡ μικρὰ ἡλικία ἔχει ὅσον καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἔμφυτον τὸ αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι ἡ ὑπακοὴ μέσον διὰ νὰ ὠθήσωμεν καὶ ἐθίσωμεν τὰ παιδιά εἰς ἐκτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων. ‘Οδηγὸν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ εἰς κάθε ἄλλην ἄστοις οἱ γονεῖς τὸ συμφέρον τῶν παιδιῶν, ποτὲ τὸ ἴδιον συμφέρον ἢ τὴν προσωπικὴν ίκανοποίησιν. Οἱ γονεῖς δὲν χρησιμοποιοῦν τὰ τέκνα των πρὸς ὡφέλειαν ἑαυτῶν, ἀπεναντίας αὐτοὶ ἀναλίσκονται εἰς τὴν ὡφέλειαν τῶν τέκνων των. Εἶναι ἀληθῶς σοφὸν τὸ ἀποστολικὸν ἔκεινο «οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ’ οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις» (Β' Κορ. 1β', 14).

Τῶν τέκνων πάλιν καθῆκον πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη. Τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκδηλώνουν πρῶτον διὰ λόγων. Ἐνίστε καλὸς λόγος πρὸς τοὺς γονεῖς ἀξίζει ὅσον καὶ αἱ στοργικώτεραι πράξεις των, ὅπως βαρεῖα καὶ ἀτοπος φράσις ποτίζει τὴν καρδίαν τῶν γονέων μὲ πικρίαν δυσεξάλειπτον. Ἄλλα καὶ πράξεις στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτοὺς εἶναι ἀπαραί-

τητον νὰ συνοδεύουν τοὺς καλοὺς λόγους πάντοτε βεβαίως, ίδιως ὅμως κατὰ τὸ γῆρας καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν ὅπου οἱ πρεσβύτεροι καὶ ἀσθενέστεροι ἔχουν ἀνάγκην τῶν νεωτέρων καὶ ὑγιεστέρων. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἀποθάνουν οἱ γονεῖς, τὰ τέκνα σέβονται τὴν μνήμην τῶν καὶ δὲν κάμνουν τίποτε ποὺ νὰ συντελῇ εἰς τὴν δυσφήμησίν της. "Οσον διὰ τὴν ὑποταγὴν πρὸς τοὺς γονεῖς, πρέπει νὰ τὴν προσφέρουν ἀγογγύστως, ἔχοντες ὑπὸ ὅψει ὅτι εἰς τὸν μετέπειτα βίον τῶν θὰ εύρεθοῦν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποταχθοῦν εἰς θελήσεις ὀλιγώτερον ἀγαθὰς καὶ ἀνιδιοτελεῖς ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν γονέων καὶ ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἐν ἀδιάλειπτον καθῆκον. Οὕτω συμπεριφερόμενα τὰ τέκνα θὰ ἀποδείξουν τὸν σεβασμὸν τῶν πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ ἀσφαλίσουν δι' ἑαυτοὺς ὅλην τὴν ἐπιτρεπομένην εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον εὐδαιμονίαν. Διότι χιλίας φορὰς τὴν ὥραν ἀποδεικνύεται ἐνώπιον μας ἡ ἀλήθεια τῆς διαπιστώσεως ὅτι «εὐχαὶ γονέων στηρίζουσιν θεμέλια οἰκον».

Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ ἀγαποῦν ἀλλήλους, νὰ συγχωροῦν ἀμοιβαίως τὰς ἀδυναμίας τῶν καὶ νὰ συντελοῦν εἰς τὴν προκοπὴν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου. "Ο μεταξὺ ἀδελφῶν δεσμὸς ἔλαβεν εἰς τὴν χριστιανικὴν οἰκογένειαν τὴν Ἱερωτέραν μορφὴν καὶ ἀπέβη ὅμοιογουμένως ἄρρητος. Τὴν ἀγάπην μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν ζωγραφίζουν μὲ κτυπητὰ χρώματα τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀνάμεσα εἰς τὰ ὅποια ὑπάρχουν ἀληθινοὶ ὕμνοι εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην.

Τέλος, ὁσάκις μία χριστιανικὴ οἰκογένεια περιλαμβάνῃ εἰς τοὺς κόλπους της ὑπὸ τηρίας, πρέπει δῆλοι νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς μὲ προσήνειαν καὶ καλοκαγαθίαν, νὰ ἀποφεύγουν κάθε σκληρότητα καὶ νὰ φροντίζουν διὰ τὴν πνευματικήν τῶν ἀνάπτυξιν. "Οταν δὲ πρόκειται περὶ κορασίδων, ἡ οἰκογένεια ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν. Γενικῶς πρέπει νὰ ἀποφεύγουν κάθε λέξιν ποὺ ὑπενθυμίζει εἰς τὰ πλάσματα ταῦτα τὴν κατωτερότητα τῆς θέσεώς των καὶ κάθε ἐνέργειαν εὔτελιστικὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. "Η θέσις τοῦ ὑπτηρέτου δὲν εἶναι βεβαίως ἐν λειτουργημα ἐπίζηλον. "Αλλὰ διόλου δὲν προσάπτει ὅνειδος εἰς τὸν ἀσκοῦντα αὐτό· ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ δῆλοι οἱ ἀνθρωποι εἶναι ἵσοι. "Ἄσ μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ χριστιανικὸν μαρτυρολόγιον βρίθει ἀπὸ κορασίδας ποὺ ἥσαν δοῦλαι καὶ ἔγιναν ἄγιαι καὶ μάρτυρες—

« Τρεῖς εἰσιν δρεταί, τὰς χρεών σε ἀσκεῖν, τέκνον· θεοὺς τιμᾶν, τούς τε θρέψαντας γονεῖς, νόμους τε κοινοὺς Ἑλλάδος. Καὶ ταῦτα δρῶν κάλλιστον ἔξεις στέφανον εὐκλείας ἀεί » (Εὐριπ. Απ. 219). « Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τῇ φύσει δοῦλος οὐδεὶς » (Μ. Βασίλειος).

—9. Πολιτικὴ ζωὴ· πατρὶς καὶ πολιτεία. Ἀνθρωπότης.

Ο ἄνθρωπος, λέγει δὲ Ἀριστοτέλης, εἶναι φύσει ζῶον πολιτικόν, ἥτοι κοινωνικόν. Δὲν ἀρέσκεται εἰς τὸν μονήρη βίον, ἀλλὰ προσεγγίζει ἄλλους ἀνθρώπους, μὲ τοὺς ὅποιους ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ συναλλαγήν. Δίδει δὲ λαμβάνει ἀγαθά, ὑπηρεσίας, ἴδεας, βοηθείας καὶ βοηθεῖται, κατακτᾷ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον, ἀποκαλύπτει δὲ βελτιώνει τὸν ἔξωτερικόν. Ἀπὸ τὴν ροπὴν αὐτὴν πρὸς τὴν συμβίωσιν γεννῶνται διάφοροι κοινωνικαὶ ὅμαδες. Η ἔχουσα τὴν μεγαλυτέραν βαρύτητα μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τὸ ἔθνος.

Τὸ ἔθνος εἶναι μία μεγάλη οἰκογένεια. Τὰ ἀτομα ποὺ ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸν ἔθνος αἰσθάνονται καὶ ἀποδέχονται τὴν κοινὴν καταγωγήν των, ἔχουν τὰ αὐτὰ ἡθη, αἰσθάνονται ὑπερηφάνειαν διὰ τὸ κοινὸν ἱστορικὸν παρελθόν καὶ κατέχονται ἀπὸ τὰς αὐτὰς χρηστὰς ἐλπίδας διὰ τὸ μέλλον. Εἰς τὰ γνωρίσματα αὐτὰ δύναται νὰ προστεθῇ δὲ κοινὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία, τὰ δόποια καθιστοῦν τὰ ἔθνη συμπαγεῖς καὶ ἀδιαλύτους κοινότητας. Ἀλλὰ τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα εἶναι δυνατὸν ἐνίστε νὰ μὴ ὑπάρχουν.

Συνωνύμως πρὸς τὸ ἔθνος λέγομεν τὴν λέξιν πατρίς. Ἐνῷ ὅμως εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους δὲν ἔξυπακούεται καὶ δὲ πολιτικὴ δργάνωσις τῆς κοινωνίας εἰς κράτος, εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος συμπεριλαμβάνεται ὑπὸ τινα ἐποψιν καὶ δὲ πολιτειακὴ δὲ κρατικὴ συγκρότησις καὶ δὲ γεωγραφικὴ ἔνότης. Πατρίς εἶναι κατ' ἀρχὴν δὲ τόπος εἰς τὸν δόποιον ἐγεννήθημεν καὶ εἴδομεν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἐάν ἐπεκτείνῃ κανεὶς τὴν ἔννοιαν τῆς γενεθλίου γῆς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς χώρας, ὅπου ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες, οἱ πρόγονοι, οἱ ὄμοεθνεῖς, οἱ ὁμόγλωσσοι, οἱ ὁμόδοξοι, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπάφους, ποὺ οἱ πατέρες μας ἔβρεξαν μὲ τὸν ἰδρῶτά των δὲ ἔβαψαν μὲ τὸ αἷμά των, ἵδού ἐν ὅλῳ της τῷ σεμνῷ μεγαλείῳ ἀνακύπτει δὲ πατρὶς ἐν εὐρυτέρᾳ ἔννοιᾳ. Εἶναι λοιπὸν πατρὶς δὲ κοινὴ τροφὸς μεγάλου πλήθους ἀτόμων, τῶν δόποιών δὲ ζωὴ ἐνοῦται εἰς μίαν μόνην ζωὴν καὶ τὰ δόποια

εἶχουν μίαν μόνην θέλησιν, τὴν θέλησιν νὰ βαδίσουν ἡνωμένα, εἴτε μέλλει νὰ στρωθῇ ὁ δρόμος των μὲ ἄνθη εἴτε πρόκειται νὰ εύρεθῇ ἐσπαρμένος μὲ ὀκάνθας.

Διάφορος εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ κράτους ἡ πολιτείας.

Ἐνῷ ἔθνος εἶναι κυρίως σύνολον ἀνθρώπων καὶ πατρίς εἶναι Ἱδίως ἡ γῆ ἡ ὅποια τοὺς ἔξεθρεψεν, ἡ πολιτεία εἶναι εἰς ὀργανισμός. Εἶναι ὀργανισμός προκύπτων ἀπὸ τὴν ἔνωσιν τῶν κατοίκων μιᾶς χώρας ὑπὸ κοινούς νόμους μὲ σκοπὸν τὴν προστασίαν τῶν κοινῶν δικαιωμάτων καὶ τὴν προαγωγήν τῶν κοινῶν συμφερόντων.

Βεβαίως ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους εἶναι περισσότερον βαθεῖα καὶ περιεκτική, ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος περισσότερον Ἱερὰ ἀπὸ ἔκεινην τῆς πολιτείας. Ἀλλ' εἶναι ἔξι ἄλλου ἀδύνατον ἐν ἔθνος νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς πόθους χωρὶς πολιτικὴν ὀργάνωσιν, ἡ δὲ πατρίς, ὅταν δὲν περιβληθῇ κρατικὴν ὑπόστασιν καὶ δὲν διαθέτῃ κρατικὴν δύναμιν, καταντῷ ἄφρακτος χῶρος, ὅπου καθεὶς ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἐγκαθίσταται. Τὸ ἔθνος βέβαια τὸ Ἑλληνικὸν ὑφίστατο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως καὶ τῆς τουρκοκρατίας. Ἀλλ' ἥρχισε τότε μόνον νὰ λαμβάνεται ὑπὸ ὅψει, ὅταν ἀπετίναξε τὸν ζυγὸν καὶ ὀργανώθη εἰς ἀνεξάρτητον κράτος. Δι' αὐτὸν ἡ πολιτεία, ὅταν μάλιστα ἐκφράζῃ τὴν ἀβίαστον θέλησιν τῶν μελῶν της, εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ μορφὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ὅξια νὰ τυγχάνῃ τοῦ ἀπολύτου σεβασμοῦ τῶν ὑπηκόων της. Διότι μόνον ἡ πολιτεία εἶναι ἱκανὴ νὰ ἔξασφαλίσῃ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν καὶ νὰ προφυλάξῃ τὴν ἔθνοτητα ἀπὸ βεβαίους κινδύνους καὶ μόνον δι' ἰσχυρᾶς πολιτείας δύναται νὰ νοηθῇ ἡ εὐημερία τῶν μελῶν καὶ ἡ ἀτομικὴ εὐδοκίμησις. Ὁντως ἰσχυρὰ πολιτεία κάμνει εύτυχεις τοὺς πολίτας, ἐνῷ ἡ εὐεξία δλίγων ἀτόμων εἶναι ἀνωφελής ἀκόμη καὶ δι' αὐτὰ τὰ ἴδια, ὅταν ἡ πολιτεία κινδυνεύῃ νὰ καταρρεύσῃ.

Ἡ πρὸς τὴν ἴδιαν πατρίδα προσήλωσις τῶν πολιτῶν δὲν πρέπει νὰ ὀδηγῇ εἰς ἀκρότητας, αἱ ὅποιαι ἀντιβαίνουν εἰς τὴν Ἱδιότητα τοῦ μέλους τῆς εὐρύτερας ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Διότι παρὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πολιτείαν ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπότης, τὸ ἀνθρώπινον σύνολον. Ἀτομα καὶ πολιτεῖαι δὲν πρέπει νὰ κατευθύνωνται ὑπὸ ἐγωιστικῶν ἀπόψεων καὶ λησμονοῦσαι τὴν κοινὴν

φύσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἔκτρέπωνται εἰς πράξεις τὰς ὅποιας χαρακτηρίζει τυφλὸς φανατισμὸς καὶ μισαλλοδοξία. Παρακολουθοῦν ἄνευ φθόνου καὶ μὲν εὔμενὲς ἐνδιαφέρον τὰς προόδους ἄλλων λαῶν καὶ χειροκροτοῦν κάθε ὥραῖν ἐπίτευγμα τῆς ἀνθρωπίνης εὐφυΐας, δραστηριότητος ἢ ἀρετῆς, ὅπου δήποτε ἥθελεν ἐμφανισθῆ. Γνωρίζουν τὰ ἄτομα ὅτι, ὅπως τῆς πολιτείας ἡ εὐεξία ἔχει ἀμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἴδικης των τύχης, οὕτω ὅ,τι συμφέρει καὶ προάγει τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, συμφέρει ἐπίσης καὶ προάγει τὴν ἴδιαν πατρίδα καὶ ἀντανακλᾶ ἐπὶ τῆς εὐτυχίας τῶν μελῶν της.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύππει ὅτι ὁ ὑγιὴς ἔθνισμὸς ἢ ἔθνικισμὸς δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν ὑγιῆ διεθνισμόν. Γνωρίσματα τοῦ πρώτου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἴδιαν ἔθνότητα, ἡ ἐπιδίωξις ἔθνικῆς αὐτοτελείας ἢ ἔθνικῆς ὀλοκληρώσεως, ὁ σεβασμὸς τῶν παραδόσεων, ἡθῶν, ἱστορικῶν μνημείων καὶ ἡ μετὰ τῶν ἀδελφῶν μελῶν ἀρραγής συνεργασία. Τοῦ δευτέρου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἀνθρωπὸν, ἡ συμβολὴ εἰς τὴν ἔξασφάλισιν εἰρηνικῶν ἔξελίξεων, ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ λοιπῶν κατακτήσεων τοῦ πνεύματος, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ συνεργασία καὶ ἀλληλεγγύη ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου.

Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο ἰδιαίκων εἶναι δυνατή, ἀρκεῖ ὁ μὲν ἔθνισμὸς νὰ μὴ ἔκτρέπεται εἰς σωβινισμὸν καὶ φυλετικὸν μῆσος, ὁ δὲ διεθνισμὸς νὰ μὴ καταντᾷ εἰς ἄρνησιν τῆς ἔθνικῆς ἴδιομορφίας καὶ παραμερισμὸν τοῦ ἔθνικοῦ συμφέροντος πρὸς ὄφελος ἄλλων.

Ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἡ τρίτη μεγάλη οἰκογένεια, μετὰ τὴν φυσικὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πατρίδα, καὶ ὁ χριστιανὸς δὲν λησμονεῖ ὅτι, ὅπως ὄφείλει νὰ εἶναι χρήσιμον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ χρηστὸς πολίτης, οὕτω ὄφείλει νὰ εἶναι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἃ ν θ ρ ω π ο σ

10. Ἀμοιβαῖα καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων.

Καὶ οἱ μὲν ἃ ρ χ ο ν τ ε σ τῆς πολιτείας ἔχουν καθῆκον νὰ προστατεύουν τὰ συμφέροντα καὶ τὰ δίκαια τῶν πολιτῶν καὶ τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι δὲν ἐτάχθησαν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν διὰ νὰ προσπορισθοῦν ὡφελήματα, ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπηρετήσουν. Ἡσ αιμηθοῦν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Σωτῆρα, ὁ ὅποιος προσέφερεν ἐαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐλέγχων ὁ Ἰησοῦς τὴν ἀθώαν

φιλοπρωτίαν τῶν υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου εἶπεν: « ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος » (Μάρκ. 1', 43). Δι᾽ αὐτὸν μάλιστα ἐνδείκνυται, ἀντὶ τῆς ἀποτόμου, ἡ κατὰ στάδια ἄνοδος εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, διὰ νὰ ὑπάρχῃ ἡ πεῖρα τοῦ ὑπακούειν εἰς ἄλλους κατὰ τὸ ἀρχαῖον « ἀρχεσθαι μαθὼν ἀρχειν ἐπιστήσει ». Οἱ ἀρχοντες καὶ οἱ κυβερνῆται εἴναι οἱ πρῶτοι ὑπηρέται τοῦ λαοῦ, ὑπὸ τοῦ ὅποιου ἐτάχθησαν νὰ τὸν κυβερνοῦν. Ἐννοεῖται ὅτι πρώτιστον καθῆκον αὐτῶν εἴναι ἡ ἀκριβοδικαία ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, ἡ ἀποφυγὴ πάσης μεροληπτικῆς ἐνεργείας καὶ τὸ ἴδιον παράδειγμα σεβασμοῦ τῶν διατάξεων τῆς πολιτείας.

Οἱ πολῖται ἔξι ἄλλου ἀναγνωρίζουν καὶ σέβονται τοὺς ἀρχοντας τῆς πολιτείας, οἵανδήποτε θέσιν τῆς κρατικῆς Ἱεραρχίας καὶ ἂν κατέχουν. Ἰδιαιτέραν τιμὴν ἀπονέμουν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνωτάτου ἀρχοντος κατὰ τὸ ἀποστολικὸν « τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε, τὸν Θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε » (Α' Πέτρ. β', 17). Δείκνυται δὲ ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἀρχοντας ὥχι τόσον διὰ τῶν ἔξωτερικῶν τύπων, ὥστον διὰ τῆς προθύμου ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν.

Ἄρχοντες δὲ καὶ ἀρχόμενοι ὁφείλουν εἰλικρινῆ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ ἀπεριόριστον σεβασμὸν πρὸς αὐτήν. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς διατάξεις αὐτῆς, διὰ τῆς καταβολῆς τῶν καθωρισμένων εἰσφορῶν καὶ τῆς ἀποφυγῆς πάσης καταδολιεύσεως τῶν κρατικῶν συμφερόντων, διὰ τῆς προθύμου ἐκπληρώσεως τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως καὶ γενικῶς διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἔθνικὴν ζωήν. Ό καλὸς πολίτης, ὁ σεβόμενος ἔαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα του, διατηρεῖ ὑπερηφάνως τὰς ἔθνικὰς παραδόσεις καὶ τὴν πάτριον θρησκείαν, ἀποφεύγει πᾶν τὸ ἀντεθνικὸν ἢ ξενότροπον καὶ ξενόδουλον καὶ οὔτε ὁ ἴδιος χλευάζει οὔτε ἀνέχεται νὰ χλευάζωνται ὑπὸ ἄλλων τὰ σύμβολα τῆς ἔθνικῆς ἐνότητος καὶ κυριαρχίας. Τέλος προσφέρει, ἀν χρειασθῇ, ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τὴν ζωήν του. Αὐτὰ βεβαίως δὲν συνεπάγονται τὸ ὅτι πρέπει νὰ μισῇ καὶ νὰ καταφρονῇ τοὺς ὄλλους λαούς καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἀπεναντίας ἀναγνωρίζει τὴν συμβολήν ἐκάστου ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἥθῶν καὶ ἔχει συνείδησιν τῶν ἰδίων σφαλμάτων ἢ ἐλαττωμάτων.

Οφείλει μὲν ἄλλας λέξεις ὁ χριστιανὸς νὰ εἴναι φιλογενής καὶ φιλό-πατρις, χωρὶς νὰ διαπνέεται ἀπὸ σωβινισμὸν καὶ μισαλλοδοξίαν.

Θὰ κλείσωμεν τὸ περὶ πολιτείας θέμα, ἀφοῦ ἀπαντήσωμεν εἰς μίαν ἔνστασιν. Ἡ ἴδεα, λέγουν μερικοί, τῆς πατρίδος εἴναι πρόσ-κομμα εἰς τὴν πρόοδον. Τὰ ὅρια τῆς πατρίδος εἴναι σινικὰ τείχη, τὰ δόποια ἔκαστον ἔθνος ὑψώνει ώσάν διὰ νὰ κατργήσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀδελφότητος τῶν ἀνθρώπων. Εἴναι ἀκόμη καὶ ἀπειλὴ διὰ τοὺς ἄλλους ἡ ἴδεα τῆς πατρίδος, διότι μέσα εἰς αὐτὴν γιγαντοῦνται τὸ μῆσος κατὰ τῶν ξένων λαῶν καὶ ἐκκολάπτεται ἡ κατάρα τοῦ πο-λέμου. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἔθνικὸς πλοῦτος δὲν θὰ κατηναλίσκετο εἰς πολεμικὰς δαπάνας καὶ ἡ νεολαία δὲν θὰ ἔχανε πολύτιμον χρόνον εἰς τοὺς στρατῶνας.

Εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα εὔκολος εἴναι ἡ ἀπάντησις.

1. Δὲν ἀποτελεῖ πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον, ἄλλὰ συμβάλλει εἰς αὐτὴν ἡ ἴδεα τῆς πατρίδος. Ἀπὸ τὸν ζῆλον νὰ φανῇ καθεὶς ὠφέ-λιμος εἰς τὴν ἰδίαν ἔθνότητα, ἐπιτυγχάνει διαρκῶς νέας κατακτήσεις εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης ἢ τῆς τεχνικῆς. Ὅστερον αἱ ἀνακαλύψεις αὐταὶ γίνονται κτῆμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ συντελοῦν εἰς τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Ἡ δὲ αὔξησις τῶν πλουσιοπαρα-γωγικῶν πηγῶν ἐντὸς τοῦ ἴδιου ἔθνους ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἔξαγωγὴν τῶν διαθεσίμων ἀγαθῶν καὶ δὲν ἔλαττωνει, ἄλλὰ πολλαπλασιάζει τὰς δυνατότητας ἐπαφῆς. Δὲν πταίει βεβαίως ἡ ἴδεα τῆς πατρίδος, διότι εἰς ὠρισμένας περιόδους ἡ ἀμοιβαία φιλυποψία ἔχει φθάσει εἰς σημείον ἐμποδίζον τὴν συνεννόησιν.

2. Ἡ πατρὶς δὲν ἐκτρέφει τὸ μῆσος πρὸς τοὺς ξένους λαούς. Ἐπιζητῶν τὴν εύτυχίαν τῆς πατρίδος του κανείς, δὲν ἐπιθυμεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῶν ἄλλων ἔθνῶν, ἀλλ' ὁσάκις προ-κληθῆ, γνωρίζει νὰ ἀμύνεται. Εὔχης ἔργον θὰ ἥτο βεβαίως ὁ πό-λεμος νὰ ἐτίθετο ἐκτὸς νόμου καὶ ἀντὶ τῆς «ἐνόπλου» εἰρήνης νὰ εἴχομεν εἰρήνην ὅπλως, χωρὶς κανένα περιττὸν προσδιορισμόν. Ἄλλ' ἔως τότε δὲν εἴναι δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψῃ κανεὶς εἰς ἑαυτὸν νὰ βαυκα-λίζεται ἀπὸ χιμαίρας, διότι ἄκαιρος φιλειρηνικότης εἴναι δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀνεπανόρθωτον καταστροφήν. Ἐν συμπεράσματι, οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ εἴναι κανεὶς καλὸς πατριώτης καὶ θιασώτης τῆς εἰρήνης. "Οχι μόνον θιασώτης, ἄλλὰ καὶ φρουρὸς αὐτῆς.

«'Εγώ γὰρ ἥγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμπασαν ὁρθουμένην ὡφελεῖν τὸν ἰδιώτας
ἡ καθ' ἔκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην (Θουκδ.β', 60).
«Θεοὺς φοβοῦ, γονεῖς τίμα, φίλους αἰσχύνον, νόμοις πείθον» (Ίσοκρ. Δημ. 16).
«Τοῖς νόμοις τῶν πολιτῶν ἐμμενόντων αἱ πόλεις λαζαρόταται γίγνονται» (Ξεν.
Ἀπομν. Δ', 4, 16).

11. "Ἐννοια τῆς ποινῆς καὶ εἴδη αὐτῆς.

Ἐπειδὴ οὕτε πάντα τὰ ἀτόμα οὕτε πάντοτε συμμορφώνονται πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς πολιτείας, ἵτοι πρὸς τὴν κοινὴν θέλησιν τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτήν, τὸ κράτος ὑποχρεοῦται νὰ καταφεύγῃ εἰς μέσα ἔξαναγκασμοῦ τῶν δυστροπάντων.

Ἡ πολιτεία λοιπὸν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ ποινὰς εἰς τοὺς παραβάτας τοῦ δικαίου καὶ περιφρονητὰς τοῦ νόμου. Περὶ τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ εὑδεῖς διαφωνεῖ. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ὅμοφωνία ὡς πρὸς τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ποινῆς καὶ τὸν σκοπὸν ποὺ ἔχει πετεῖ.

Καὶ πρῶτον ὑπάρχει ἡ καλουμένη ἀπόλυτος θεωρία τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Κατ' αὐτήν ἡ τιμωρία ἔχει χαρακτῆρα ἀνταποδόσεως ἢ ἔξιλεώσεως διὰ τὸ γενόμενον ἀδίκημα. "Αν συντελῇ ἢ ὅχι ἡ ποινὴ εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ τιμωρουμένου ἢ τὴν συνέτισιν τῶν ἄλλων, δὲν τὸ ἔξεταζει ἡ θεωρία τοῦ ἀπολύτου. Ἀρκεῖ ὅτι μὲ τὴν ποινὴν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ παραβάτου τὸ δίκαιον ἐν ὅλῃ του τῇ δυνάμει.

Κατὰ τὴν σχετικὴν ὅμως θεωρίαν ποὺ ὑποστηρίζει ἡ Κοινωνιολογικὴ σχολή, ὁ προφατης τιμωρεῖται, κυρίως, διὰ νὰ μὴ ὑποπέσῃ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸν ἢ ἀνάλογον παράπτωμα. Ἡ ἀνταπόδοσις δι' αὐτήν δὲν ἔχει νόημα, διότι τὸ κακὸν ποὺ ἔγινε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παύσῃ ὑφιστάμενον μὲ κανέναν τρόπον. Ἡ ποινή, λέγουν, δὲν ἀναιρεῖ, ἀλλὰ διπλασιάζει τὸ κακὸν ποὺ ἔγινε.

Μία τρίτη ἄποψις, πολλάκις συνυπάρχουσα μὲ τὴν προηγουμένην, είναι ὅτι ἡ ποινὴ ἐπιβάλλεται, διὰ νὰ προστατευθῇ ἡ κοινωνία. Αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τοὺς κακοποιοὺς ποιναὶ ἐπέχουν θέσιν ψυχολογικῆς βίας καὶ ἐνεργοῦν ὡς φόβητρον ἐπὶ τῶν ἀτόμων ἐκείνων ποὺ réπουν πρὸς τὴν κακουργίαν καὶ ποὺ ἐνθαρρυνόμενα ἀπὸ τὴν ἀτιμωρησίαν τῶν παρανομούντων θὰ ἀπέβαινον πραγματικὴ μάστιξ

τῆς νομιμόφρονος κοινωνίας. Ἡ ποινὴ λοιπὸν ἐπιβάλλεται χάριν προστασίας τῆς ἐν τῷ μού τάξεως.

Εἰς τὰς δύο τελευταίας περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ποινῆς ἀντιλήψεις ὑπάρχει βεβαίως ἀρκετὴ ἀλήθεια. Πολλάκις ἡ κατάλληλος καὶ εἰς κατάλληλον καιρὸν ἐπιβαλλομένη τιμωρία ἥμπορεῖ νὰ διορθώσῃ τὸν παρεκτρεπόμενον, ἡ δὲ ἀπειλὴ ἀμέσου τιμωρίας νὰ συγκρατήσῃ ἄλλους ἀπὸ ποικίλας παραβάσεις. Ἀλλὰ δὲν ἥμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐντελῶς ὑγιής ἀντίληψις ἡ ᾽δεά ὅτι πρέπει νὰ κάμη κανεὶς κακὸν εἰς κάποιον πρὸς τὸ συμφέρον ἄλλου, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἄλλος εἴναι πλῆθος ἀνθρώπων. Οὕτω εἴναι σωστὸν νὰ λέγεται ὅτι θὰ κάμωμεν τὸ κακόν, διὰτοῦτο ἔλθῃ ἀργότερον τὸ ἀγαθόν. "Ωστε φρόνιμον εἴναι τὴν ποινὴν νὰ θεωρῶμεν ὡς ἐπιβαλλομένην διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ ἐμφύτου εἰς τὸν ἀνθρωπὸν αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης, πρὸς τὴν ὄποιαν διαφοράτης ἡσέβησεν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ποινῶν καὶ ῥίζα κατὰ τὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν ἡς φροντίζωμεν, ὡστε, ἐπιδεικνύοντες πνεῦμα ἐπιεικείας καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς πταίσαντας, νὰ μετριάζωμεν τὴν αὔστηρότητα τοῦ δικαίου, ὡστε ἡ ἄκρα δικαιοσύνη νὰ μὴ καταντήσῃ ἄκρα ἀδικία καὶ, ἐφ' ὅσον εἴναι δυνατόν, νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ διόρθωσις τοῦ ἀδικήσαντος. Οὕτω θὰ γίνη συγκερασμὸς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς κοινωνίας, ἀντὶ τὰς ἐκφοβίζωμεν μὲ τὰς σκληράς καὶ παραδειγματικὰς τιμωρίας, ἡς μεριμνήσωμεν ὡστε, εἰ δυτατόν, νὰ μὴ φθάσουν μέχρι τῆς παρανόμου πράξεως. Ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη καὶ ἀλληλοβοήθεια καὶ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη εἴναι ἐν ἀρκετά ἀποτελεσματικὸν προληπτικὸν μέσον.

"Υπάρχουν ἔκ ἄλλου καὶ μερικοὶ περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐπιβολὴν ποινῆς ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῶν τεταγμένων εἰς τοῦτο ἀρχῶν. Ποινὴ διὸ ἀδίκημα μὴ προβλεπόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται, διότι, ἄλλως, εἴναι πιθανὸν νὰ ζητηθοῦν ἀπὸ ἐν ἄτομον εὐθύναι διὰ πρᾶξιν, τὴν ὄποιαν δὲν ἀντελαφμένητο ὡς κολάσιμον. "Ἐπειτα ἡ ποινὴ δὲν πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται εἰς ἄτομα ξένα πρὸς τὸ διαπραχθὲν ἀδίκημα μὲ τὴν ἀπλῆν ὑπόνοιαν ὅτι συμμετέσχον εἰς αὐτὸν ἢ ὅτι ἤσαν σύμφωνα μὲ τὴν διάπραξίν του.

Ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ δὲν ἐπιδοκιμάζει τὰ εἰδη ἐκεῖνα τῶν ποινῶν, τὰ δικαιούμενα, μολονότι ἐπισήμως καταδικαζόμενα, ὅμως ἐνίστεται ἐφαρμό-

ζονται εις περιόδους έξαχρειώσεως τῶν ἡθῶν, χωρὶς νὰ εύρισκουν ἄμεσον κολασμόν. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν εἰδῶν εἶναι ἡ αἰματηρὰ ἀντεκδίκησις—ἡ vendetta, τὸ δίκαιον τῆς ταύτοπαθείας, ἥτοι τὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου « ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὁφθαλμοῦ καὶ ὁδόντα ἀντὶ ὁδόντος », καὶ ἡ διὰ βασανισμοῦ, ἀκρωτηριασμοῦ, διαπομπεύσεως τιμωρία τῶν ἐνόχων ἢ τῶν προσκειμένων εἰς αὐτούς.

Συνήθεστάτη ποινὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπέβη ἡ στέρησις τῆς προσωπικῆς ἔλευθερίας, ἡ ὅποια ἀναλόγως τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ καταδικασθεὶς ἐγκλείεται εἰς τὰς φυλακὰς ὀνομάζεται περιορισμός, φυλάκισις, κάθειρξις, πρόσκαιρα καὶ ἰσόβια δεσμά. « Υπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος αἱ φυλακαὶ ἔπαισσαν νὰ εἶναι τὰ πνιγηρὰ καὶ ἀνήλια καταγώγια τῶν παλαιοτέρων χρόνων, ἐλήφθησαν δὲ καὶ μέτρα, ὡστε νὰ χωρίζωνται οἱ κατάδικοι τῶν διαφόρων κατηγοριῶν, νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς οἰκείους των εἰς τακτὰς ἡμέρας καὶ γενικῶς νὰ τυγχάνουν ἀνθρωπίνης μεταχειρίσεως. Πολλὰ δεσμωτήρια ἔχουν καταστῆ ἐργαστήρια χειροτεχνίας ἢ ἔχουν προστημένα ἀγροκτήματα, καλλιεργούμενα ἀπὸ τοὺς ἐγκαθείρκτους. » Εχει ληφθῆ πρόνοια διὰ τὴν συντόμευσιν τῆς διαρκείας τῆς ποινῆς εἰς περίπτωσιν ποὺ ὁ κατάδικος δεικνύει τὴν πρέπουσαν διαγωγήν.

‘Η δὲ θανατικὴ ποινὴ, ἃν καὶ εἶναι ἐν χρήσει ἀπὸ παλαιοτάτης ἐποχῆς, ἀπεδοκιμάσθη ἐντόνως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὡς λείψανον βαρβαρότητος, καὶ εἰς πολλὰς χώρας κατηργήθη ἐντελῶς. Οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὴν θανατικὴν ποινὴν προβάλλουν πολλαπλὰ ἐπιχειρήματα. ‘Η θανατικὴ καταδίκη, λέγουν, εἶναι ἀντιποίησις ἔξουσίας ἀνηκούσης εἰς τὸν Θεόν, μόνον κύριον ζωῆς καὶ θανάτου. ’Αποκόπτει κάθε ἐπίδια μετανοίας καὶ διορθώσεως τοῦ ἐνόχου. ’Αποκλείει τὴν ἐπανόρθωσιν εἰς περίπτωσιν δικαστικῆς πλάνης. Εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἔμφυτον συμπάθειαν πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς ἀμαρτάνοντας. ‘Ως τελευταῖον ἐπιχείρημα προβάλλεται ἡ διαπίστωσις τῆς πείρας ὅτι ἡ θανατικὴ ποινὴ δὲν συνετέλεσεν ὥστε νὰ σταματήσῃ ἡ ἐγκληματικότης.

Τοιαῦται ἀντιλήψεις ἀνεφάνησαν ἀπὸ παλαιὸν καιρόν. ‘Ο καλὸς ἔκεινος Διόδοτος (Θουκυδ. Γ', 45), διὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ὀμαδικὴν θανάτωσιν τῶν Μυτιληναίων, λέγει ὅτι οἱ ἀνθρωποι, ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ ἀνακαλύψουν ἐν εἴδος ποινῆς ἱκανὸν νὰ ἐμποδίσῃ τὰς παραβάσεις τοῦ δικαίου, ἔφθασαν βαθμηδὸν εἰς τὸν θάνατον ἀπὸ

διαφόρους δρόμους καὶ ἀφετηρίας. Ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον νὰ σταματήσουν τὸ κακὸν καὶ δὲν θὰ τὸ ἐπιτύχουν, ἐφ' ὅσον τὰ ἔνστικτα καὶ τὰ πάθη κυβερνοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Συνιστᾶ λοιπὸν ἐπιείκειαν.

Καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ ἐπαινεῖ πᾶσαν φιλάνθρωπον περὶ ποινῆς ἀντίληψιν. Ἀλλὰ δὲν λησμονεῖ ὅτι καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἐπιεικείας ὀδηγεῖ ἐνίοτε εἰς ἐγκατάλειψιν καὶ περιφρόνησιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς δικαιοσύνης, παραποιεῖ τὴν σημασίαν τῆς ποινῆς καὶ καθιστᾶ τὴν τιμωρίαν ἀδιάφορον καὶ ἀμελητέαν. Διὰ τοῦτο ἀποφάσεις, ὅπως ἡ περὶ καταργήσεως βαρειῶν ποινῶν, ἀν καὶ χριστιανικῶς εὐκταῖαι, πρέπει νὰ λαμβάνωνται μετὰ προσεκτικήν ἑξέτασιν τῶν συνθηκῶν ἐφαρμογῆς των καὶ νὰ μὴ ἀποτελοῦν ἀπλοῦς πειραματισμούς, που ἡμποροῦν νὰ βλάψουν τὴν κοινωνικήν εὔταξίαν καὶ γαλήνην.

12. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.

‘Ο ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἀπὸ τὸν Δημιουργὸν κατ' εἰκόνα καὶ δομοίωσιν Αὐτοῦ. Εἶναι λοιπόν, καθὼς Ἐκεῖνος, ὃν πνευματικόν, ἦτοι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, προορισμός του δὲ εἶναι — τοῦτο δηλοῖ τὸ καθ' δομοίωσιν — ἡ τελείωσίς του καὶ ἡ ἐξομοίωσις πρὸς τὸν Θεόν. Τελειούμενοι ήθικῶς οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐνωθοῦν μὲ τὸν Θεόν, διὰ νὰ ἀποτελέσουν μίαν ἴδαινικήν κοινωνίαν, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἢ βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν, ὅπου ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀγαθοῦ θὰ εἶναι πλέον δριστικὴ καὶ πλήρης.

Καὶ ναὶ μὲν ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἐν ἴδαινικὸν τοποθετούμενον πέραν τοῦ κόσμου τούτου, εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν, ἀλλά, καθὼς ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς, ἡμποροῦμεν καὶ ὀφείλομεν νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν πραγματοποίησίν του εἰς αὐτὴν τὴν ζωήν. « Ἰδού γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, λέγει, ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν » (Λουκ. 1ζ', 21). Μὲ τὴν βοήθειαν λοιπὸν τῆς θείας χάριτος θὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν ἡθικήν ἑξύψωσιν καὶ βελτίωσίν μας.

Τὰ καθήκοντά μας εἶναι οἰα ἀνεπτύχθησαν εἰς τὰ προηγούμενα. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, τὸν χορηγὸν παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ τήρησις τῶν ἐντολῶν Του, ἀγάπη πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀφοῦ εἶναι ἀδελφοὶ καὶ ἀφοῦ μὲ αὐτὴν θὰ ἀποδείξωμεν καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην, σεβασμὸς τέλος πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μας καὶ

ἀποφυγὴ κάθε πράξεως ἥτις καταρρίπτει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ώς ὅντος πνευματικοῦ καὶ θείου δημιουργήματος. Ὅποδειγμα τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθῆκον ὃς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Σωτήρ, ὁ ὄποιος ἔδωκεν ἔαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων.

Πρὸς συνέχισιν τοῦ ἔργου καὶ διάδοσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἴδρυθη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι δὲ Ἐκκλησία χριστιανικὴ τὸ καθεστώς ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔνωσιν τῶν πιστεύοντων εἰς Χριστὸν καὶ ἀποσκοπούντων εἰς τὴν διὰ τῆς διδασκαλίας Του σωτηρίαν καὶ ἀγιασμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδρυτὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις διατελεῖ, καθ' ἄ διακηρύγτει ὁ θεῖος Παῦλος (Ἐφεσ. ε', 23), κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. Διαρκῶς διευρυνομένη καὶ δεχομένη νέους πιστούς ἡ Ἐκκλησία ἔφθασε σήμερον νὰ περιλαμβάνῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς τὸ τρίτον περίπου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μολονότι εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ πολλῶν καὶ ποικιλωνύμων ἐχθρῶν, εἶναι σήμερον περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φοράν ἰσχυρὰ καὶ προχωρεῖ σταθερῶν εἰς ἔκτελεσιν τοῦ προορισμοῦ της. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν ια' αἰῶνα ἡ γαλήνη τῆς Ἐκκλησίας διεταράχθη ἐξ αἰτίας ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς φιλοδοξιῶν καὶ ἐπῆλθε διάσπασις τῆς ἔνότητος. Ἀποχωρισθείσα ἔκτοτε, παρέμεινεν ὡς αὐτοτελής καὶ γνήσιος φορεύς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἡ Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ δὲ Αὔτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι δογματικῶς ἡνωμένη μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἐνεργεῖ ὅμως ἀνεξαρτήτως τελοῦσσα ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἡ Πολιτεία ἀσκεῖ ἐποπτείαν ἐπ' αὐτῆς διὰ τοῦ παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ κυβερνητικοῦ Ἐπιτρόπου.

‘Ως κοινωνία ἀνθρώπων ἡ Ἐκκλησία ἔχει ιδίαν δργάνωσιν καὶ περιλαμβάνει ἀφ' ἐνὸς μὲν τοὺς πιστούς, ἥτοι τὰ μέλη αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἀρχοντας, ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους. Οὕτοι ὀνομάζονται καὶ κληρικοί, διότι εἰς αὐτοὺς ἔλαχεν ὁ κλῆρος τῆς διακονίας εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἱερᾶς ἀποστολῆς νὰ κηρύξουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀλλους ἀνθρώπους.

Τὰ καθήκοντα τῶν κληρικῶν εἶναι βαρύτατα. Οὕτοι εἶναι οἱ πνευματικοὶ πατέρες καὶ οἱ πνευματικοὶ ποιμένες τοῦ λαοῦ. Ὁφεί-

λουν ώς πιστοί στρατιῶται νὰ ἐκπληροῦν τὰ ὑπὸ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τῆς ἴδιας συνειδήσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ποιμένου ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα: «Προσέχετε παντὶ τῷ ποιμένῳ!» (Πράξ. κ', 28). Ἀναλυτικότερον:

1. Κηρύσσουν ἀδιαλείπτως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Τὸ καθῆκον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παραμερίζεται χάριν ἄλλων ὑποχρεώσεων τυπικοῦ ἢ κοσμικοῦ χορακτῆρος. Ὁ δὲ τεταγμένος εἰς τὸ ἔργον τοῦτο πρέπει νὰ εἴναι κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ Παύλου «δυνατός», ώστε νὰ προσελκύῃ εἰς τὴν ὑγιαῖ διδασκαλίαν καὶ νὰ ἐλέγχῃ τοὺς ἀντιλέγοντας. Πρέπει δι' αὐτὸν νὰ ἔχῃ φυσικὴν ἰκανότητα, ἀλλὰ καὶ παιδευσιν ἀρτίαν. Προσφέρουν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅσοι συντελοῦν εἰς τὴν πνευματικὴν ἔξυψωσιν τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων.

2. Δίδουν τὸ παράδειγμα ἀμέμπτου ἥθικοῦ καὶ χριστιανικοῦ βίου. Ὁ κληρικός δόφείλει νὰ εἴναι τύπος καὶ ὑπογραμμός ἀγνότητος, εὔσεβείας, δικαιοσύνης καὶ φιλαλληλίας. Δὲν πρέπει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, νὰ εἴναι ποτὲ αὐθάδης, ὅργιλος, αἰσχροκερδής, πρέπει ἀντιθέτως νὰ εἴναι πάντοτε φιλόξενος, φιλάγαθος, σώφρων, δίκαιος, ἔγκρατής (Τίτ. α', 7). Νὰ εἴναι ἐπιεικής, ἄμαχος, ἀφιλάργυρος, μὲν μίαν λέξιν ἀνεπίληπτος. «Ἄν δὲν εἴναι τοιοῦτος, ἡ διδασκαλία του θὰ εἴναι χωρὶς ἀποτέλεσμα καὶ πιθανῶς θὰ γίνη πρόξενος βλάβης μᾶλλον παρὰ ὠφελείας.

Γενικῶς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες καὶ λειτουργοὶ πρέπει νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι εἴναι οἱ διάδοχοι τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος καὶ ώς ἐκ τούτου δικαιοῦνται νὰ δονομασθοῦν, καθὼς ἐκεῖνοι, ἀλλας τῆς γῆς καὶ φῶς τοῦ κόσμου. «Ἐὰν τὸ ἄλας «μωρανθῆ» δὲν μένει παρὰ νὰ ριφθῇ ἔξω, διὰ νὰ καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν δὲ τὸ φῶς ἀποβῆ σκότος, προστιθέμενον εἰς τὸ ὑπάρχον, θὰ κατακαλύψῃ τὴν γῆν. Ἐὰν ὅμως τὸ φῶς τοῦτο τεθῇ κάπου ὑψηλά, θὰ φωτίζῃ τοὺς πάντας. Καὶ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας πρέπει νὰ λάμψῃ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ ἴδουν τὰ καλὰ ἔργα καὶ νὰ δοξάσουν τὸν οὐράνιον Πατέρα.

Καὶ οἱ λαϊκοὶ ὅμως, ἦτοι τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, οἱ πιστοί, ἔκτελοῦν ἔκαστος τὰ καθήκοντα τὰ ὅποια ἔχουν ἀνατεθῆ ἐις αὐτοὺς. Δεικνύουν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ

Χριστοῦ, ζῆλον διὰ τὴν κραταίωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἀληθινῆς πίστεως, σεβασμὸν πρὸς τοὺς λειτουργούς αὐτῆς. «Πείθεσθε τοῖς ἡγονούμενοις ἡμῶν, λέγει ὁ Ἀπόστολος, καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ὡς λόγον ἀποδώσοντες» (Ἑβρ. 1γ', 17). Τέλος ὁ χριστιανὸς ἀκροᾶται εὐλαβῶς τὸ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ὅλην Ἱερὰν ὀκολουθίαν, μετέχει δὲ καὶ τῶν πάσης φύσεως θρησκευτικῶν τελετῶν.

Κληρικοὶ ὄμοι καὶ λαϊκοὶ ἐργάζονται μὲν ἔνθεον ζῆλον διὰ τὴν ἡθικὴν ἔξυγίανσιν καὶ ἔξύψωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν δημιουργίαν ἐνὸς καλυτέρου κόσμου, ὅπου τὸ μῆσος θὰ ἔχῃ παραχωρήσει τὴν θέσιν του εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀγάπην καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς κακίας θὰ ἔχῃ στήσει τὸν θρόνον της ἡ χριστιανικὴ Ἀρετή. Κληρικοὶ ὄμοι καὶ λαϊκοί, ὅλον τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, κατέχονται ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι θὰ θριαμβεύσῃ κάποτε ὀλοκληρωτικῶς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅτι θὰ ἀληθεύσουν οἱ λόγοι τοῦ Σωτῆρος «καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἰς ποιμήν» (Ἰω. 1', 16).

Παρετηρήθη ὅντως ὅτι ὅπου τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκπληροῦνται ἀνελλιπῶς, ἡ Ἐκκλησία λαμπρύνεται, προσκτᾶται νέον κῦρος καὶ καθίσταται διαρκῶς ἱκανωτέρα πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ της.

Ίδιαιτέρως οἱ ὄρθοδοξοι "Ελληνες ἔχομεν Ἱερώτατα καθήκοντα ἀπέναντι τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας· δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπέβη ἡ κιβωτὸς τῆς σωτηρίας εἰς τὸν κατακλυσμὸν τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ὅτι εἶναι χιλιάδες οἱ κληρικοὶ οἱ διποῖοι ἐμαρτύρησαν καὶ ἔθυσιάσθησαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ χθὲς καὶ σήμερον ἡ Ἐκκλησία πρωταγωνιστεῖ εἰς πᾶσαν ἔθνικὴν ἐκδήλωσιν.

Ε Π Ι Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

Τάς ἐνότητας ἡ τιμήματα ἔνοτήτων, αἱ ὄποικαι ἔξετυπωθησαν διὰ στοιχείων μικροτέρων, τῶν 8 στιγμῶν, δύναται ὁ διδάσκων ἡ ὄλως νὰ παραλείπῃ (ἐν ὁρυθμός διδασκαλίας τῆς Ὁλης πρέπη νὰ ἐπιταχυνθῇ) ἡ νὰ ἀναθέτῃ δι ἐργασίαν κατ' οἰκον ἡ νὰ καθιστᾷ ἀντικείμενον ἐλευθέρας συζητήσεως μετὰ τῶν μαθητῶν.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Αγχόνη, ἀγχόθα σελίς 17 - 24, 31, ἀγάπη 46, 70, 71, 95 - 96, 141 - 144, αιτιοκρατία 58, ἀμαρτία, ἀμαρτήματα 71 - 78, ἀμοιβὴ 125, ἀμυνα 132, ἀναγκαιότης 57, ἀνθρωπὸς 28, 29, ἀνθρωπότης 159, ἀξίαι, ἀξιολογία 7, 30 - 33, ἀπαισιοδεξία 94, ἀπάτη 136, ἀποκαλύψεως νόμος 43, ἀπόλυτος προορισμὸς 60, ἀπροσδιορίστου ἀργὴ 59, ἀργία 125, ἀρετή, ἀρεταὶ 28, 69 - 74, ἀρχολογία 14, ἀρχοντες, ἀρχόμενοι 159, 160, ἀσύνειδησία 54, ἀσωτεία 145, ἀντεξόστιον 57, ἀντοθυσία 107 - 108, αὐτοκτονία 104, αὐτονομία 25.

Βιβλία 118, βίωμα θρησκευτικὸν 76, βλασφημία 100, 101, βούλησις ἀγχοθή 26.

Γάμος 154, γένεσις ἡθ. συνειδήσεως 24, γνώσεως θεωρία 6, γυμναστ. ἀσκήσεις 115.

Δαιμόνιον 53, δεισιδαιμονία 92, δικαιοσύνη 69, 81, 141, δικαιώματα, δικαιώματα 86 - 89, διξομανία 111, δυνάμεως ἡθικὴ 21, 22.

Ἐγκράτεια 115, ἔθυμον 9, ἔθνισμὸς 159, ἔθνος 157, ἔθος 9, εἰλικρίνεια 138, εἰ-

ρωνεία 134, Ἐκκλησία 165 - 168, ἐλεημοσύνη 142, ἐλευθερία βουλήσεως 56, ἐλευθερία 137, ἐλπὶς 93-95, ἐμπιστοσύνη 135, ἐνεργειοκρατία, ἐνεργητικότης 23, 24, ἐπάγγελμα, ἐπαγγελματικὰ προβλήματα 126 - 130, ἐπιορκία 102, ἐπιστήμη 116, 117, ἐπιστημονισμὸς 93, ἐργασία 123 - 126, ἑτερονομία 25, εὐγνωμοσύνη 135, εύδαιμονισμὸς ἀτομικός, κοινωνίας 19 - 21 εύθυνασία 108 - 110, εύφρενος 102, εύσεβεια 97.

Ζωὴ καὶ ὄγεια 103, 113, 131.

Ηδεική, ἡδονοθηρία 18 - 21, ἡθικὰ προβλήματα 17 - 24, Ἡθική, φιλοσοφικὴ ἡθικὴ 6 - 14, 17, — ἀτομικὴ 81, — ἐπιστημονικὴ 40, — Καντικὴ 24-29, — κοινωνικὴ 81, — μορφῆς 30, — περιεχομένου 29, — Χριστιανικὴ 10 - 17, ἡθικὴ ἀναλγησία 42, — ἐκτίμησις 63, — πάρορσις 52, ἡθικὸν ἰδεῶδες 22, — φρόνημα 80, ἡθικὸς νόμος 37 - 47, ἡθικότης 9, 33, 34, ἡθος, ἡθη 8 - 10.

Θανατικὴ ποινὴ 165, θεῖα χάρις 76, 165, θέλημα θεῖον 11, θρησκεία 120, θρησκευτικότης 34.

Ιδιοκτησία 144, ιστορικὸς ὑλισμὸς 149.

Καθηκοντα 79-89, καθηκοντολογία 14, κακεντρέχεια 142, κακία 71, καταλαλία 135, κατάρα 100, κατηγορική προσταγή 27, κατήχησις ίερά 12. 16. 17, κενοδόξια 111, κληρικοί 166, κλοπή 136, κολακεία 139, κομμουνισμός 147, κοινωνικόν πρόβλημα 147-152, κράτος 158.

Λατρεία 97, ληστεία 136.

Ματαιοδοξία 111, μεταμέλεια 25. 57, μῆσος 142, μοιρολατρεία 61, μονομαχία 132, Μωσαϊκός Νόμος 44.

Νηστεία 115, νόμος ἔμφυτος 37, — θετικός 44, — εὐαγγελικός 45, ντετερμινισμός, ίντετερμινισμός 57.

Οἰκογένεια 153 - 157, οἰκονομία 145, όλοκληρωτισμός 149, δύτολογία 6, ὄρκος 101.

Παρεργία 138, πατρίς 157, περιουσία 136, πίστις 33.90 - 93, πλοῦτος 146, πνευματική καλλιέργεια 116 - 118, ποινή 162 - 165, πόλεμος 133, πολιτεία 157 -

159, πολιτισμός 150, πρακτική φιλοσοφία 6, προσιτισμός 66, προσευχή 96 - 100, πώρωσης 52.

Σαρκασμός 135, σοσιαλισμός 148, συνείδησης 48-55, σῶμα 113.

Ταπεινοφροσύνη 112, τελειώσεως θεωρία 22. 23, τέχνη 118 - 120, τιμή 110-113. 133, τύψις 24. 49.

Τυπαρξισμός 95, ύπεξαλίρεσης 136, ύπερφράνεια 112, ύποκρισία 139.

Φαινομενολογία 30, φιλαλήθεια 137-141, φιλαληγήλια 142, φιλανθρωπία 81. 141, φιλαργυρία 145, φιλοτιμία και φιλοδοξία 110-113, φόδνος 142, φόνος 131.

Χαιρεκαία 142, χρησιμοθηρία 19-21, χρέος 26. 28. 50, χρυσοῦς κανάν 41.

Ψευδορίκια 102, ψεῦδος 139, — ἀναγκαῖον 140.

Ψρελιμοκρατία 19. 21.

Αρίστιππος 18. 19, Ἀριστοτέλης 8.9. 23. 59. 62. 68. 82. 104. 157. Αύγουστινος 62. 68. 105. 123.

Βάκων 121, Βασίλειος Μ. 101, 107. 114. 116. 117. 157, Bentham 19, Bergson 59.

Γκαΐτε 23.

Δαμασκηνός 60, Dewey 68, Διογένης Λαζέρτιος 18. 101.

Ἐγελος 25, Engels 148, Ἐπίκουρος, Ἐπικούρειοι 18. 19, Ἐπίκτητος 54, Ἐπίχριμος 126, Eßepièdης 68. 74. 157.

Ἡράκλειτος 120, Ἡρόδοτος 42, Ἡσίοδος 68. 130, Hartmann 30, Heidegger 95, Husserl 30.

Θεόγνις 93, Θεόφραστος 140, Θουκυδίδης 72. 75. 87. 162.

Ισοκράτης 162.

- Jaspers 95.
- Kant 26. 59. 89, Καρκαβίτσας 84, Kierkegaard 95, Κικέρων 39. 40 54, Κλεάνθης Στωϊκός 116, Κλήμης 117, Kont 25.
- Marx 147, Μένανδρος 50. 75. 120, Mill 20.
- Νεύτων 121, Nietzsche 21. 25, Ντοστογιέφσκι 54.
- Ξενοφῶν 7. 8. 22. 40. 42. 53. 116. 126. 130. 162.
- Ούγκω 54.
- Παλαμᾶς 93, Paulsen 23, Πελάγιος 60,
- Πλάτων 8. 22. 23. 25. 59. 69. 72. 73. 74. 114. 119. 120. 150, Πλούταρχος 41. 43. 50, Πολέμης 93, Πολύβιος 54, Πυθαγόρας, Πυθαγόρειοι 116. 120. 121.
- Ρουσσώ 54.
- Σαΐξπηρ 54. 84. 89, Σάρτρ 95, Scheler 30, Schopenhauer 95, Σίλλερ 38, Σιμωνίδης 116, Σοφισταί 7, Σοφοκλῆς 39. 40. 73. 74. 83. 141. Spinoza 22. 25, Spranger 32, Στοβαῖος 116, Στωικοί 54. 69, Σωκράτης 7. 18. 22. 25. 38. 47. 69. 83. 108. 116. 121.
- Τολστόι 98. 101.
- Χρυσόστομος 101.107.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- ’Αποστολίδου Μ., ’Εγχειρίδιον Χριστ. ’Ηθικής, 1849.
- Παλαμᾶ Γρ., ’Ορθόδοξος Χριστ. ’Ηθική, 1877.
- Κυριακοῦ Δ., Χριστ. ’Ηθική, 1900.
- Καθαρίου ’Α., Χριστ. ’Ηθική, 1920⁵.
- ’Αντωνιάδου Β., ’Εγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν ’Ηθικῆς, τ. 1 - 2, 1927.
- Παπαδοπούλου ’Ηλ., Χριστ. ’Ηθική, Μέρος Α’, 1953.
- Schmidt - ’Ολυμπίου, ’Ηθικὴ τῶν ἀρχαίων ’Ἐλλήνων, τ. 1 - 2, 1901.
- Thilly - Γρατσιάτου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ’Ηθικήν, 1922.
- ’Ανδρούτσου Χ., Σύστημα ’Ηθικῆς, 1925.
- » » Λεξικὸν τῆς φιλοσοφίας, 1929.
- Βορέα Θ., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν (’Ηθικὴ σ. 353-388), 1935.
- Παπανούτσου Ε., ’Ηθική, 1949.
- ’Ισηγόνη ’Αντ., Μηθήματα φιλοσοφίας τ. 2 (’Ηθική-Αἰσθητική), 1950.
- Θεοδωρακοπούλου ’Ι., Σύστημα Φ. ’Ηθικῆς, 1952.
- Γεωργούλη Κ., Φιλοσοφικὴ ’Ηθικὴ (Παραδόσεις - λιθόγραφον), 1953.
- Parodi, Le probleme moral (Τὸ ηθικὸν πρόβλημα). 1910.
- Vidari G., Elementi di Etica (Στοιχεῖα ηθικῆς) 1911⁶.
- Mackenzie J., A manual of Ethics (’Εγχειρίδιον ηθικῆς), 1915⁷.
- Paulsen F., System der Ethik (Σύστημα ηθικῆς) τ. 1-2, 1921¹².
- Wundt W., Ethik (’Ηθική), τ. 1-3, 1924⁸.
- Hartman N., Ethik, 1926.
- Scheler M., Der Formalismus in der Etkik und die Materiale Wertethik (’Η Μορφολογικὴ ’Ηθικὴ καὶ ἡ ἀξιολογοῦσα ’Ηθικὴ τοῦ περιεχομένου), 1927⁹.
- Port K., Das System der Werte (Τὸ σύστημα τῶν ἀξιῶν), 1929.

από την

Αριστοτελεία

της Αθήνας

⁵Επιμελητὴς ἐκδόσεως ’Α. ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ (ἀπ. Δ. Σ. ΟΕΣΒ 1069 /9 - 4 - 62)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σελ.

1. "Εννοια τῆς Ἡθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς	5
2. Ἰστορικὴ ἀναδρομὴ	7
3. Ἡ ἔννοια τῆς ἡθικότητος	8
4. "Εννοια τῆς Χριστιαν. Ἡθικῆς. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα	10
5. Σχέσις τῆς Χριστιαν. Ἡθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικήν. Διαλέξουσις τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς	12
6. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς	14
7. Τὰ μεγάλα ἡθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία. Ποῖον τὸ ψιστονάγαθὸν	17
8. "Άλλαι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἡθικοῦ ίδεώδους	22
9. Αὐτόνομα καὶ ἐπερόνομα φιλοσοφικὰ συστήματα. Καντιανὴ Ἡθική	24
10. Κριτικὴ τῆς Ἡθικῆς τοῦ Καντίου	27
11. Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἡθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς	29
12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἡθικότητος	33

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

(Ἄρχολογία)

Κεφάλαιον Α'

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟ-ΤΗΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ. ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ὁ ἔμφυτος ἡθικὸς νόμος	77
2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ ἔλεγχος αὐτῶν	40
3. Ὁ ἔξ ἀποκαλύψεως ἡθικὸς νόμος	43
4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης	45

Καὶ τὸ Παρόντα

Κεφάλαιον Β'

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

1. Ἐννοια τῆς συνειδήσεως	48
2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως	50
3. Μαρτυρίαι περὶ τῆς συνειδήσεως	53

Κεφάλαιον Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως δύο ἀντίθετοι θεωρίαι	56
2. Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐλευθερίας	59

Κεφάλαιον Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. Ἡ ἐκτίμησις τῶν πράξεων	62
2. Περὶ ἀρετῆς	65
3. Μορφαὶ τῆς ἀρετῆς	69
4. Ἀμαρτία καὶ κακία	71
5. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ	74

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(Καθηκοντολογία) *

Κεφάλαιον Α'

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

1. Ἐννοια τοῦ καθήκοντος διαιρεσις καθηκόντων	79
2. Σύγκρουσις καθηκόντων	82
3. Τὰ δικαιώματα καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερασπίσεώς των	86

Κεφάλαιον Β'

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

1. Τὰ ἀρραγές θεμέλιον τῆς πίστεως	90

? Άνδη τις ωέρας
μ. μ. μ

11.02.64

? Άνδη τις ωέρας μεροστει στις αράχων θάλασσα
με γρήγορες από την πύκτιστην άρρενες ζάχαρες
γραφίσταντας οτζάργο μυγάζια
άνδη τις ωέρας εργοσταντίες
απόρθιαν δέσμων κανείς δέν την περίποιας μετα μού
από τη γέρασαν να τις άργιζεν νόστερος από την ομώνιμη
μέρα σε μέμια σε ακυρωδήσεις μετα σε οργανώσια.

μ. μ. μ

Γ. Σεφέρης

Kairos Παιδιάτες

Τενέδου 23

Athens

Μέσα στη δραστηριότητα συντίθεται το παιδί

προσφέρει στον αγροτικό περιβάλλοντα και στην κοινωνία την εμπειρία της για την ανάπτυξή της.

Μέσα στη δραστηριότητα συντίθεται το παιδί

πέπει δρόμους στην εργασία της μέσα
και δε σε γνωρίζει
τινές λέξεις γνωρίζεις.

Νοέμβριος 13:- -

Σαφέως

1. Εργασία στην αγροτική οικονομία
2. Σύριπος καθηρέλων
3. Γέλια για την πρώτη φορά έπειτα

Κεφάλαιον Β'

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗ ΚΑΘΗΕΛΙΤΑ

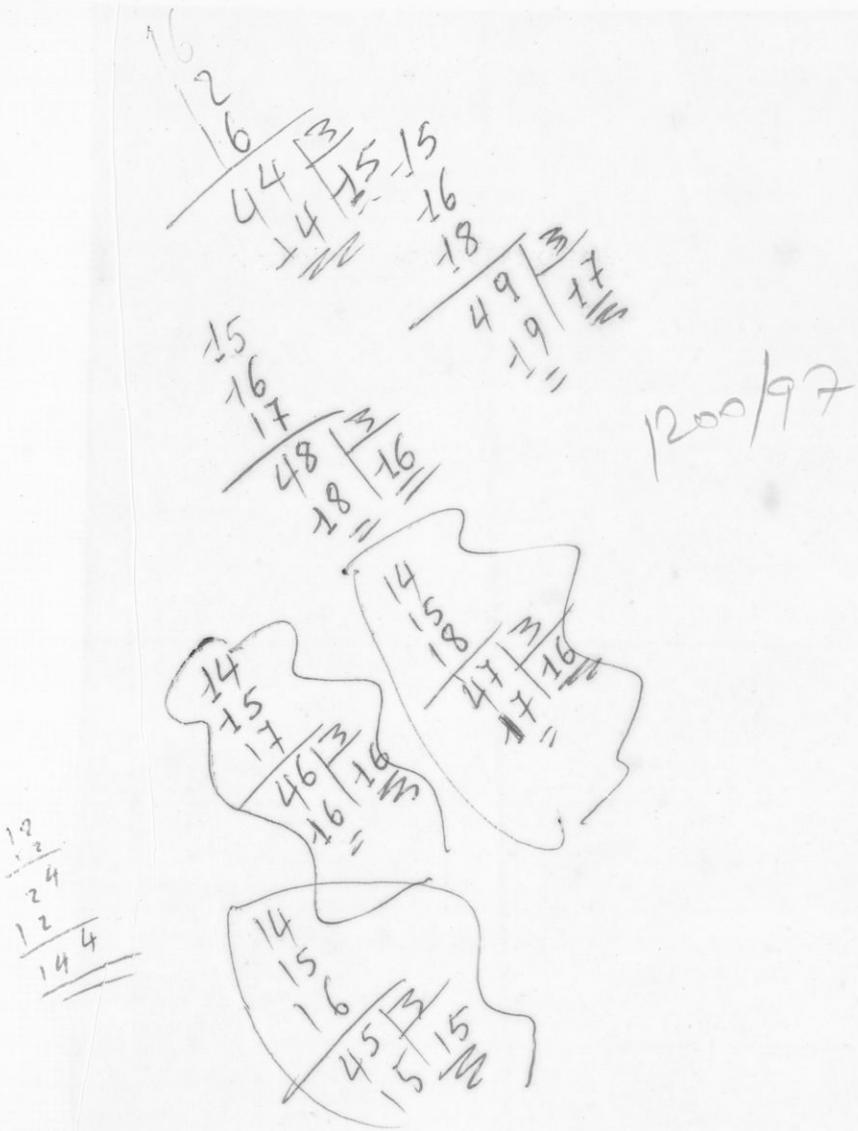
1. Τι θέλεις να γίνεις;

174

024000025559

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πληρωμα

